

RÊVE DE LA NAGE **MÉTROPOLITAINE**

Voorstellen voor grootstedelijke zwemgelegenheden in Brussel.

RÊVE DE LA NAGE MÉTROPOLITAINE

Voorstellen voor grootstedelijke zwemgelegenheden in Brussel.

Masterproef ingediend tot het behalen van de academische graad van
Master of Science in de Ingenieurswetenschappen: Architectuur.

Nicolas De Wispelaere

Academiejaar 2022 - 2023

Universiteit Gent

Promotoren: dr. ir. arch. Tom Broes, prof. dr. ir. Michiel Dehaene

Begeleider: Lauren Dierickx

De auteur geeft de toelating deze masterproef voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van de masterproef te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de bepalingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze masterproef.

The author gives permission to make this master dissertation available for consultation and to copy parts of this master dissertation for personal use. In the case of any other use, the copy-right terms have to be respected, in particular with regard to the obligation to state expressly the source when quoting results from this master dissertation.

17 augustus 2023

Nicolas De Wispelaere

Rêve de la nage métropolitaine

DANKWOORD

Deze masterproef schreef ik niet alleen. Het werk dat voor u ligt zou niet mogelijk geweest zijn zonder de grote en kleine bijdragen van verschillende mensen rondom mij. Bij iedere stap kreeg ik hulp van experts en steunde ik op familie en vrienden.

Je n'ai pas rédigé ce mémoire de maîtrise seul. Le travail que vous avez sous les yeux n'aurait pas été possible sans les contributions, grandes et petites, de diverses personnes de mon entourage. À chaque étape, j'ai reçu l'aide d'experts et je me suis appuyé sur ma famille et mes amis.

Veel dank aan ...
Un grand merci à ...

... dr. ir. arch. Tom Broes, prof. dr. ir. Michiel Dehaene en Lauren Dierickx voor hun tijd, advies en vertrouwen.

... dr. arch. Thierry Mandoul et Florence Lipsky, pour leur mentorat inspirant et leur enthousiasme contagieux.

... prof. dr. ir. arch. Pieter Uyttenhove om mij wegwijs te maken in het prachtige Parijs.

... dr. ir. arch. Gerald Ledent et Beata Scheitzner pour leurs précieuses connaissances sur Bruxelles.

... Jérôme Hamélius et Eric Etienne d'avoir ouvert leur maison à ma première exposition.

... mijn ouders voor al hun steun, geduld en naleeswerk en ook aan Thiebout, Xander en Astrid voor het achtergrondlawaai.

... mes amis du troisième étage du FBL pour leur aide, leur délicieux repas et leur excellente compagnie.

... de vele lieve en boeiende mensen die mijn jaren aan de Plateau onvergetelijk hebben gemaakt.

ABSTRACT

Brussel kampt met een ernstig zwemwatertekort. In vergelijking met andere Europese hoofdsteden telt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest onvoldoende publieke zwembaden van alle soorten: sportbaden, schoolbaden, recreatieve baden - zowel binnen als buiten. Bijgevolg leren Brusselse jongeren onvoldoende zwemmen en ontvluchten de Brusselaars hun stad tijdens hittegolven. Bij gebrek aan politieke daadkracht kwam de eerste roep naar verandering vanuit de bevolking. De vzw Pool is Cool plaatste het gebrek aan openluchtzwembaden hoog op de agenda, maar het tekort aan buitenzwemwater is slechts een deel van het probleem. Zwembaden in de grootstad zijn meer dan een beveiligd surrogaat voor open wateren. Ze zijn plekken van grootstedelijke intensifiëring.

Deze masterproef onderzoekt de houding die Brussel kan aannemen bij het vinden van opportuniteiten voor nieuw zwemwater dat beantwoordt aan de noden van de metropool. Aan de basis van deze houding ligt de typologie van het grootstedelijk zwembad. Hierbij wordt het zwembad gezien als een machine die meerdere taken uitvoert. Allereerst verschaft een zwembad de technische vereisten voor een bruikbare, aangename en veilige zwemomgeving: grote overspanningen, een badkuip conform geldende standaarden, proper water, warme lucht, natuurlijk daglicht. Vaak veroorzaken de bijhorende onbuigzame technische randvoorwaarden een breuk in de relatie tussen het zwembad en de stad. Ten tweede creëert een zwembad een regime waaronder regels gelden die buiten het zwembad ondenkbaar zijn: schaarse kledij, gekke bewegingen en ongeremd contact met water. De architectuur van het zwembad moet voldoende afstand creëren tussen het zwembad en de stad om het zogenaamde natte regime te handhaven. In het geval van het grootstedelijk zwembad vormen de bovenstaande elementen de voedingsgrond voor een derde actie van de machine: de intensifiëring van de grootstedelijke beleving. Vergelijkbaar met

bijvoorbeeld schouwburgen wordt een zwembad bezocht door een breed publiek van verschillende klassen, origines en buurten. De verhoudingen die al bestaan tussen groepen en individuen komen mee met hen naar binnen en worden zichtbaar. Een miniatuurversie van de metropool komt samen in één ruimte die zich afsluit van de metropool, waardoor de metropool er compacter en intenser wordt beleefd. De veelheid aan noden en verwachtingen die op deze manier samenkomen, maken van het zwemwater in een grootstedelijk zwembad een extensie van de metropool: een plek voor ontmoeting, een therapiemiddel, een onderwijstool, een leefomgeving.

Deze masterproef ziet in de typologie van het grootstedelijk zwembad een kans om met nieuwe zwembaden in Brussel niet alleen het zwemwatertekort te op te lossen, maar ook bij te dragen aan de grootstedelijke dynamiek. Om inzicht te krijgen in de mogelijke rollen die grootstedelijke zwembaden kunnen spelen in de metropool, wordt gekeken naar een andere Europese hoofdstad: Parijs. Die stad kent een rijke traditie van publieke sportvoorziening die vandaag nog steeds voelbaar is. Sportinfrastructuur - zoals zwembaden - maken intrinsiek deel uit van de Parijse stedenbouw. Acht zwembaden worden aangereikt als typevoorbeelden voor toekomstige Brusselse scenario's.

De acht Parijse zwembaden worden behandeld in afzonderlijke essays, vergezeld van zelfgenomen foto's en een synthesesetekening. Niet de zwembaden zelf zijn van waarde voor Brussel, maar de omstandigheden waarin ze tot stand kwamen en vandaag opereren. De lessen die vervat zitten in deze essays worden vervolgens gebundeld in drie conceptuele ontwerpvoorstellen voor Brusselse zwembaden. Door elementen van de Parijse zwembaden te projecteren op de Brusselse context, worden denkpijpen en houdingen verkregen voor de creatie van nieuw zwemwater dat aan de noden van de metropool beantwoordt.

EXTENDED ABSTRACT

Brussels faces a serious swimming water shortage. Compared to other European capitals, the Brussels Capital Region offers insufficient public swimming pools of all types: sports pools, educative pools, recreational pools - both indoor and outdoor. A number of high-end private sports clubs exploit a large range of well-equipped swimming pools, but high subscription fees to these venues are designed to keep the large public out. In addition, the Belgian capital possesses a very limited amount of natural water bodies, of which none are suitable for swimming. As a result, Brussels youths do not learn to swim sufficiently and Brussels residents flee their city during heatwaves. The growing population of the city and the ever rising summer temperatures are bound to make this lack of swimming water even more severe over the coming years. In the absence of political decisiveness, the first call for change came from within the city population itself. The non-profit organization Pool is Cool succeeded at placing the lack of outdoor swimming water on the political agenda. As of the moment of writing this master dissertation the Brussels authorities have announced three new open air swimming projects. The lack of outdoor swimming water is only part of the problem however. Metropolitan swimming pools are more than a secure surrogate for open waters. Their absence in a city deprives the urban dynamic from a set of experiences and processes that typically take place in swimming pools. Moreover, in the metropolis, swimming pools are spots of metropolitan intensification.

This masters dissertation examines attitudes that Brussels authorities can adopt in finding opportunities for new public swimming pools that meet the needs of the metropolis. Underlying these attitudes is the typology of the metropolitan swimming pool. Here, the swimming pool is seen as a machine that performs several tasks. First of all, a swimming pool provides the technical requirements for a usable, pleasant and safe swimming environment: large spans, a pool conforming to applicable standards, clean water, warm air and natural daylight. Often, the unbendable technical constraints involved cause a rupture in the spatial and urbanistic relationship between the swimming pool and the city. Secondly, a swimming pool installs a regime under which rules apply that are unthinkable in everyday urban life: scarce clothing, strange movements and an uninhibited contact with water. At the interface of the regimes of the swimming pool and the city stands the envelope of the swimming pool building. The architecture must create sufficient distance between the inner spaces of the swimming pool and the city in order to maintain the so-called wet regime inside. In the case of the metropolitan swimming pool, the above elements provide the feeding ground for a third action of the machine: the intensification of the metropolitan experience. Similar to baroque theatres for instance, a swimming pool unites a wide audience from different classes, backgrounds and neighbourhoods in a single space. The relationships that already exist between groups and individuals enter the space with them and are drastically emphasized because of the increased proximity. In the enclosed space of the metropolitan swimming pool a miniature version of the metropolis comes together whilst cutting itself off from the metropolis. The multitude of needs and expectations that arise from these conditions turn swimming water into an polyvalent extension of the metropolis: a place for meeting, a therapeutic instrument, an educational tool, a living environment. Subsequently, new forms of bathing that far exceed simple sportive swimming emerge.

This masters dissertation views the typology of the metropolitan swimming pool as potential tool for future city building. A decision of a future Brussels administration to construct new public swimming pools, could both respond to the swimming water shortage and contribute to existing and new urban dynamics. To gain insight into the possible roles metropolitan swimming pools can play in the metropolis, Paris will be used as an example of a European capital with a strongly diversified swimming pool offer. Paris has a rich tradition of building strongly integrated sports amenities that can still be felt today. Sports infrastructure - such as public swimming pools - are an intrinsic part of Parisian urban planning. The publication 'Sports, portrait d'une métropole,'* edited by dr. arch. Thierry Mandoul, gives a broad and thorough overview on this topic and acts as a primary source for understanding the relationship between sports in the French capital. Eight Parisian public swimming pools are selected as type examples that embody different types of interactions between sports infrastructure and metropolis. Some are integrated into larger structures resulting into surprising interfaces with different urban functions while others serve specific population groups or create distinct universes within their envelope. Each of the selected swimming pools was then visited in person, documented in drawings and photographed.

The eight Parisian swimming pools are treated in separate essays, accompanied by the photographs and the synthesizing drawings. Each of them is approached from a distinctive perspective: cultural-historically, urbanistically, socio-politically, architecturally or different, depending on defining features of the given swimming pool. The essays, photographs and drawings construct a portrait for each of the Parisian swimming pools, laying out their relationship to the city. It is not the swimming pools themselves that are of value to Brussels, but the circumstances in which they came into being and operate today. The lessons contained in these essays are thereafter compiled into three conceptual design proposals for new public swimming pools in Brussels. Elements of the preceding essays are projected onto the Brussels context in order to reach outspoken concepts that examine the possible role of a public swimming pool depending on its relation to the city. These designs remain deliberately theoretical. Architecture is hereby used as a communication medium for abstract ideas, not as a concrete construction plan. The design proposals obtain lines of thought and attitudes for the creation of new swimming water that meets the needs of metropolis.

The elements described above are divided into three chapters.

PROBLÈME deals with the shortage of Brussels swimming pools and its consequences. This is further explored through an interview with Beata Scheitzner, the swimming pool director of the City of Brussels' swimming pools.

MÉTHODE explains the different steps undertaken in order to prepare this masters dissertation. A first part took place in Paris, studying and documenting the eight swimming pools, resulting into an exhibition in the Cité internationale universitaire de Paris. A second part returns to Brussels, developing a theoretical framework to implement lessons from Paris.

RÊVE is the development of all gained insights. This chapter contains the eight essays, as well as the three conceptual design proposals. After every two or three essays, one of the design proposals condenses the made arguments into an architectural and urbanistic concept.

* Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Paris: Pavillon de l'Arsenal, 2014.

ABSTRACT	1
EXTENDED ABSTRACT	3
CONTENUS	5
PROBLÈME	7
LA SÉCHERESSE BRUXELLOISE	9
EN CONVERSATION AVEC BEATA SCHEITZNER	15
MÉTHODE	31
PARIS	33
BRUXELLES	43
RÊVE	53
PISCINE DES AMIRAUX	55
PISCINE ALFRED NAKACHE	77
BAINS DE L'EUROPE	95
PISCINE GEORGES HERMANT	107
CENTRE AQUATIQUE CAMILLE MUFFAT	125
PISCINE SAINT-MERRI / MARIE-MARVINGT	143
PISCINE NÉNUPHAR	163
PISCINE DE LA BUTTE AUX CAILLES	175
CENTRE NAUTIQUE MARLÈNE PERATOU	199
PISCINE SUZANNE BERLIOUX	217
CENTRE AQUA-SOLAIRE DU MIDI	239
ÉPILOGUE	255

PROBLÈME

LA SÉCHERESSE **BRUXELLOISE**

EAU

De nombreuses enquêtes ont souligné la fonction imaginaire du cours qui, dans toute ville est vécu comme un fleuve, un canal, une eau. Il y a une relation entre la route et l'eau et nous savons bien que les villes qui offrent le plus de résistance à la signification et qui du reste présentent souvent des difficultés d'adaptation pour les habitants sont justement les villes privées d'eau, les villes sans bord de mer, sans plan d'eau, sans lac, sans fleuve, sans cours d'eau ; toutes ces villes présentent des difficultés de vie, de lisibilité.¹

Roland Barthes

Water is een cruciale bouwsteen voor een welvarende stad. Gewassen en inwoners vereisen zoet en drinkbaar water. Een waterstroom kan energie opwekken en afvalstoffen afvoeren. Een bevaarbare haven biedt een toegang tot wereldhandel en een basis voor een zeemacht. De meeste beschavingen in onze geschiedenis zijn zo ontstaan dankzij de aanwezigheid van een waterlichaam. De Tigris en de Eufraat bevoelden de eerste landbouwvelden. De Nijl bevruchtte de voedingsbodem voor het Oude Egypte. De haven van Piraeus verzekerde de Atheense dominantie in de Egeïsche Zee. Rome werd gesticht op de zeven heuvels langs de Tiber. Ook in de moderne Europese steden is het belang van water evident. De Romeinse basis Lutetia ontpopte zich op de oevers van de Seine tot het huidige Parijs. Goederen en mensen uit het gehele Britse Rijk kwamen samen in Londen over de Theems. Aan de monding van de Rijn groeide Rotterdam tot grootste haven van Europa.

Naast welvaart en macht bevordert de aanwezigheid van water de leefbaarheid van een stad. Rivierwater ligt vaak aan de basis van de rioleringsnetwerken waardoor de leefomstandigheden in een stad aanzienlijk kunnen verbeteren.² Daarnaast spelen waterlichamen

een bepalende rol in het klimaat van stedelijke omgevingen. Door zijn hoge warmtecapaciteit slaat water warmte-energie op, wat een verkoelend effect heeft op de omgevingstemperatuur. Water kan zo ingezet worden om het hitte-eilandeffect tegen te gaan.³ De inwoners van een stad kunnen daarbovenop hun eigen lichaam direct verkoelen door te baden in een nabijgelegen waterlichaam. Water wordt daarmee ook een bron van welzijn en recreatie.

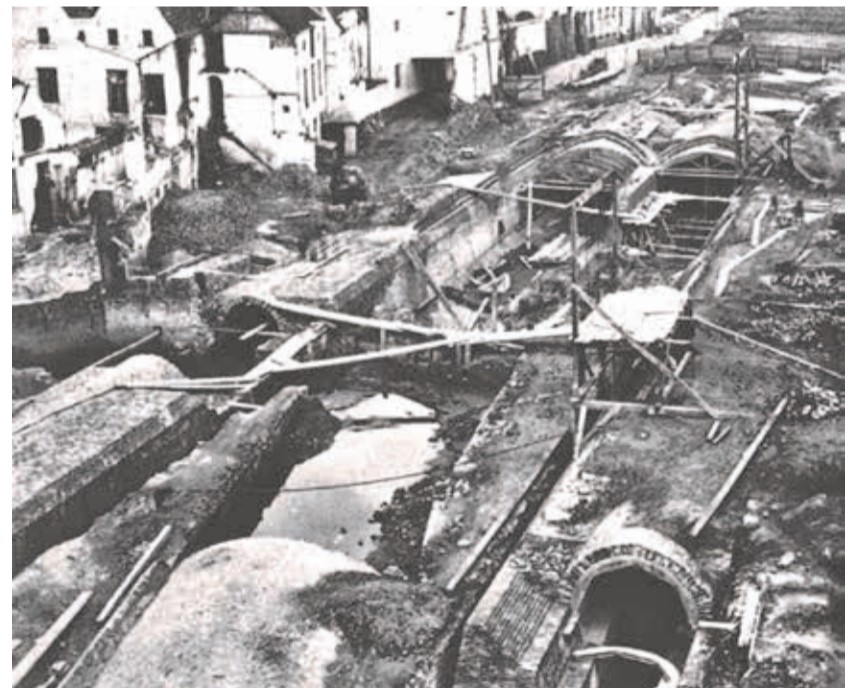
Veel Europese steden die hun rijkdom en bestaansrecht te danken hebben aan hun waterlichamen, zien vandaag die bijkomende waarde van water in. De Parijzenaren baadden al sinds de achttiende eeuw in drijvende badhuizen op de Seine en op aangelegde stranden aan de rivieroever. Ze doen dat overigens nog steeds in het Piscine Josephine Baker en aan Paris Plage aan het Bassin de la Villette.⁴ Ook meer noordelijk gelegen steden maken dankbaar gebruik van het aanwezige water. Inwoners van Kopenhagen kunnen op talrijke plekken in het koude water van de haven duiken.⁵

SENNE

Ook Brussel heeft met de Zenne haar eigen natuurlijke waterloop. De rivier ligt mee aan de oorsprong van de stad: hier ontstond in de elfde eeuw een haven voor lokale handelaars en ambachtslieden om hun koopwaren naar Antwerpen te verschepen. Om die scheepvaart verder te bevorderen kreeg de Zenne in de zestiende eeuw gezelschap van het kanaal van Willebroek, dat tijdens de Industriële Revolutie werd verlengd richting Charleroi. De Zenne zelf diende alleen nog als afvloeier van de riolen, waardoor de rivier een gevaar vormde voor de volksgezondheid. In de negentiende eeuw werd ze overweld en in de twintigste eeuw werd ze zelfs omgeleid via de Kleine Ring. Deze situatie blijft tot op vandaag gelden. De Zenne loopt voor 70% ondergronds en het kanaal is uitsluitend bruikbaar voor vrachtschepen.⁶ Bijgevolg zijn de Brusselse waterlopen nauwelijks aanwezig in de stad, waardoor hun voordelen nauwelijks worden

I. Paris Plage in het Bassin de la Villette.

II. Bouwplaats van de overwelfing van de Zenne in 1870.

1. Roland Barthes, "Sémiologie et urbanisme," *L'Architecture d'Aujourd'hui*, nr. 153 (1971), p. 13.

2. United Nations, "Water and Urbanization."

3. Beilei Cao et al., "Simulation Analysis of the Cooling Effect of Urban Water Bodies on the Local Thermal Environment," *Water* 14, nr. 19 (2022), p. 2.

4. Isabelle Duhau, "Quand les Parisiens se baignaient dans la Seine," in *Sports, portrait d'une Métropole*, red. Mandoul. (Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 22-35.

5. Visit Copenhagen, "Copenhagen's harbour baths and beaches."

6. Aline Dries, "Klimaatadaptatie als sociale verbinding: Water als hefboom voor een veerkrachtige wijk in Brussel," (masterproef, Universiteit Gent, 2021), p. 10-16.

I. Seine-Saint-Denis Tourisme, "Baignade dans le bassin de La Villette"

II Dries, "Klimaatadaptatie," p. 19.

benut.

Desondanks is hun effect op het Brussels klimaat – hoe gering ook – duidelijk meetbaar. Op een hittekaart van de stad op een warme zomermiddag (afbeelding III) verschijnt het kanaal als een hemelsblauwe ader te midden van een bloedrood stadscentrum. Wat minder in het oog springend is het openliggend gedeelte van de Zenne ten zuidwesten van het Zuidstation. De rivier koelt de omliggende stadgrond af, al betreft het hier slechts de sporenbundels van de Noord-Zuidverbinding. Andere zogenaamde koelte-eilanden zijn de vijvers van Elsene en de vijver van de Maria-Louizasquare, alsook grote parken zoals het Warandepark en het Jubelpark. Waterlichamen hebben wel degelijk het potentieel om de zomertemperaturen in Brussel te beïnvloeden, al wegen ze nauwelijks op tegen het hitte-eilandeffect van de stad.

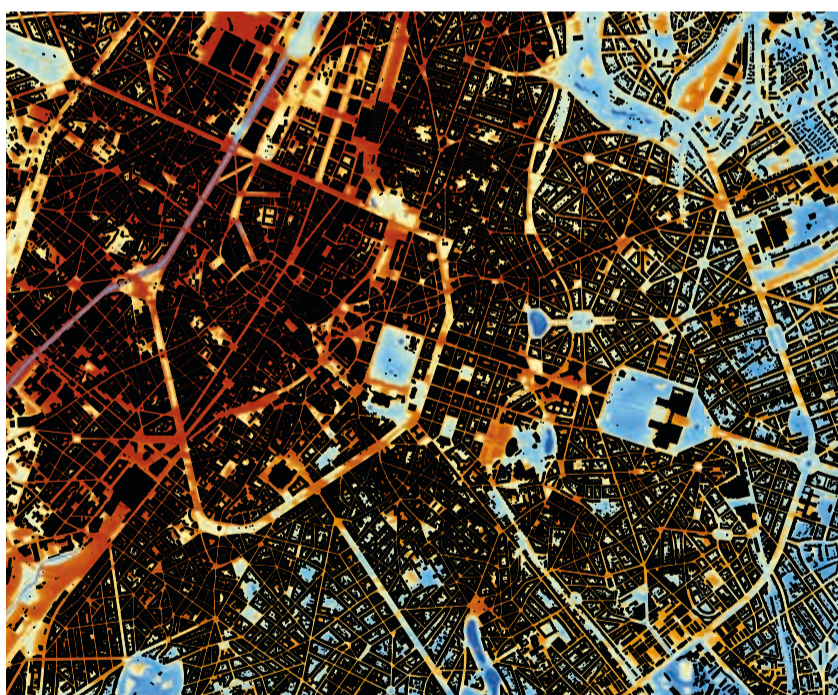
PISCINES

Deze beperkte waterlichamen blijven bovendien ontoegankelijk voor de inwoners van de stad. Tot op vandaag heeft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest nog geen officieel zwemwater aangewezen.⁷ Om haar inwoners verfrissing aan te bieden, is Brussel volledig aangewezen op aangelegde zwemgelegenheden, zoals publieke zwembaden. Tussen de twee wereldoorlogen kende de stad dan ook een sterke groei aan genereuze en vernieuwende zwembaden. Evere en Molenbeek kregen een Solarium, een buitenzwembad met omringende ligweides voor zonnebaders.⁸ In de Marollen verzezen de Baden van het Centrum die openbare douches, een schoolbad en een sportbad in de hoogte stapelden.⁹ Sint-Gillis zag de bouw van het Zwembad Victor Boin met een openschuifbaar dak, alsook de Bains Van Schelle die in de winter werden omgetoverd tot een schaatsbaan.¹⁰ Ook in de tweede helft van de twintigste eeuw verschenen nieuwe Brusselse zwemvoorzieningen, zoals het waterpretpark Océade op de Heizel en het olympisch zwembad Louis Namèche in Sint-Jans-

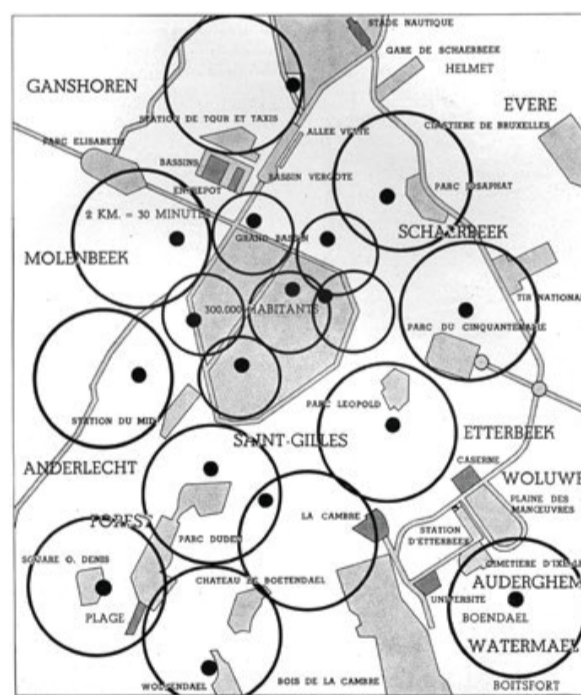
Molenbeek.¹¹ Veel van die zwembaden zijn vandaag verdwenen of hopeloos verouderd. Bijgevolg beantwoorden de zwemmogelijkheden in Brussel vandaag niet meer aan de noden van de Brusselaars. Brussel kampt met een tekort aan zwemwater.

Een van de manieren om de zwemwaterschaarste in Brussel uit te drukken, is via de PPP-waarde (Piscine Publique par Personne): de totale toegankelijke zwembadoppervlakte van publieke zwembaden per inwoner. Met een 'publiek zwembad' wordt bedoeld op een sportcomplex dat een of meerdere zwembassins bevat, uitgebaat door de gemeente of een andere lokale overheid en toegankelijk aan democratische prijzen. Met 'toegankelijke zwembadoppervlakte' wordt bedoeld op zwembadwater dat effectief gebruikt kan worden, en zich dus niet bevindt in een zwembad dat permanent of tijdelijk gesloten is vanwege bijvoorbeeld renovatiewerken. Bijvoorbeeld, in de twintig arrondissementen binnen de Boulevard Périphérique die de binnenstad van Parijs uitmaken, lagen in 2014 39 open publieke zwembaden, goed voor 18630 m² aan toegankelijke wateroppervlakte¹² voor ruim twee miljoen mensen.¹³ Parijs heeft daarmee een PPP van 8,5 m² per duizend inwoners. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest daarentegen had begin 2023 dertien open publieke zwembaden die samen 7250 m² aan toegankelijke wateroppervlakte¹⁴ aanboden aan 1,2 miljoen mensen.¹⁵ Brussel heeft daarmee een PPP van 6 m² per duizend inwoners. Brussel heeft met andere woorden 30% minder zwembadwater per inwoner dan Parijs.

Een andere invalshoek die het zwemwatertekort illustreert, is die van Paul Steinbrück tijdens zijn lezing van 25 mei 2019 aan het Swiss Architecture Museum. Steinbrück klaagde er als oprichter van de vzw Pool is Cool het onbestaande aanbod van openluchtbaden in Brussel aan ten opzichte van andere Europese hoofdsteden in dezelfde schaakklasse qua bevolking. Amsterdam huisvest twintig openluchtzwembaden en Berlijn telt er maar liefst 29.¹⁶ In Brussel richten de autoriteiten geen enkel openluchtzwembad in.

III. Gemiddelde Wet Bulb Globe Temperature in het centrum van Brussel over alle uren van de dag op 24 augustus 2016. Rood is warmer, blauw is koeler.

IV. Studie van de invloedssferen van de bestaande en geplande zwembaden in het Brussel van 1934.

7. Leefmilieu Brussel, "Brussels wettelijk kader inzage water," p. 21.

8. Marie Ressler, "Zwembaden en openbare baden in Brussel," Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, p. 27-28.

9. L. Novgorodsky, "La piscine de Bruxelles," *La technique des travaux*, vol. 33-11/12 (november/december 1957), p. 336.

10. Ressler, "Zwembaden," p. 29-31.

11. Ressler, "Zwembaden," p. 44-47.

12. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014, p. 274-277.

13. INSEE, "Recensement de la population."

14. Perspective Brussels, "Sportinfrastructuur."

15. Perspective Brussels, "Kerncijfers per gemeente."

16. S AM Swiss Architecture Museum, "Paul Steinbrück, POOL IS COOL (Brussels, BE)." (Basel: Symposium River Tactics, 25 mei 2019).

III. Dirk Lauwaet en Koen de Ridder, "Cartografie van de koelte-eilanden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest," Brussel: Vito, 2018, p. 40.

IV. Ressler, "Zwembaden," p. 26.

EFFETS

De leefbaarheid van een stad is een moeilijke eigenschap om te meten. Er bestaat geen eenheid om de nood aan meer zwembadwater kwantitatief uit te drukken. Bepaalde gevolgen kunnen wel helpen om die nood te illustreren. Zo hangen de Brusselse scholen af van de publieke zwembaden voor hun zwemlessen. Uit een rondvraag in 2022 van Brussels parlementslid Els Ampe bleek dat Brusselse leerlingen in het basisonderwijs slechts 8,35 uur per schooljaar leren zwemmen, ofwel 13,18 minuten per lesweek.¹⁷ Dit volstaat uiteraard niet om jonge kinderen zelfstandig te leren zwemmen, hoewel dit uitdrukkelijk staat opgenomen in de leerplannen van onder andere de Vlaamse Gemeenschap.¹⁸ Zwemmen is een belangrijke vaardigheid die levens kan redden. Dat het Brusselse onderwijs niet aan deze vereiste kan voldoen, is een alarmerende vaststelling.

Daarnaast kon er tijdens de hittegolven van de laatste jaren een uittocht van Brusselse jongeren waargenomen worden. Bij gebrek aan adequate verkoelingsmogelijkheden wisselen zij hun oververhitte stad in voor recreatiegebieden elders, zoals de Belgische kust, de Gentse Blaarmeersen of de openluchtzwembaden van Terneuzen. De resulterende overbevolking in deze gebieden, die soms gepaard ging met overlast, lokte vaak felle reacties uit van lokale overheden¹⁹ en de media.²⁰ Maar de Brusselse jeugd heeft simpelweg geen alternatief in eigen stad. Architectuurdocent Gideon Boie stelde in juli 2022 de vraag:

*Waar moeten Brusselse jongeren dan wél zwemmen?*²¹

Gideon Boie

PLEIN AIR

Wanneer de politiek blijft stilstaan, moet verandering elders vandaan komen. In de zomer van 2016 plaatste de eerder vernoemde vzw Pool is Cool voor drie weken een houten badkuip aan het Monument van de Arbeid in de Brusselse haven. De zomers erna

ondernam de vereniging gelijkaardige initiatieven zoals een stedelijk strand in de vijver van de Noordwijk en een met water gevulde container naast het Paleis voor Schone Kunsten met het opschrift "The Biggest Outdoor Swimming Pool of Brussels". Daarnaast werden debatten en lezingen georganiseerd om burgers zoveel mogelijk te betrekken.²² Pool is Cool bracht zo met succes de zwembadproblematiek in de belangstelling en ging in 2021 nog verder met de opening van hun eigen buitenzwembad Flow. Sindsdien opent het zwembad iedere zomer zijn deuren voor het grote publiek aan democratische prijzen aan de berm van de Pierre Marchantbrug in Anderlecht - een grote gemeente die op dit moment zelf geen publieke zwembaden heeft.²³ Pool is Cool toonde aan dat nieuw zwemwater aanbieden in Brussel mogelijk is. Als een vzw van geëngageerde buurtbewoners dit kon waarmaken, kon de politiek niet achterblijven.

Op het moment dat deze masterproef wordt geschreven, hebben verschillende autoriteiten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest drie projecten aangekondigd die de zwemopties van de Brusselaars moeten uitbreiden. Concreet betreft het een drijvend zwembad in het Becodok, een openluchtzwembad op het dak van het nieuwe gebouw op de Abattoirsite en een zwemzone in de vijver van het park van Neerpede.²⁴ De Brusselse autoriteiten trekken daarmee volop de kaart van het openluchtzwemmen, wat aantoont dat de acties van Pool is Cool hebben gewerkt.

Een uitgebreid aanbod aan openluchtzwembaden is echter slechts een deel van de oplossing. Het tekort aan zwemwater geldt voor iedere vorm van zwemmen: recreatief, educatief en sportief, zowel buiten als binnen. Zeker in het wisselvallig Belgisch klimaat moet een evenwichtig aanbod opgebouwd worden van binnen- en buitenzwembaden. Deze masterproef onderzoekt hoe Brussel verder kan gaan met het vinden van kansen voor nieuw zwemwater dat aan de veelheid aan noden van de metropool beantwoordt.

V. Installatie van Pool is Cool naast het Paleis voor Schone Kunsten.

VI. Simulatiebeeld van het Becobad.

17. BELGA, "Brusselse leerlingen zwemmen amper 8 uur per leerjaar," *Bruzz*, 23 maart 2023.

18. GO! "Leerplan basisonderwijs. Leergebied: lichamelijke opvoeding. Onderwijsniveau, graad en leerjaar: Kleuteronderwijs, lager onderwijs," 2015, p. 8.

21. Gideon Boie, "Waar moeten Brusselse jongeren dan wél zwemmen?," *De Standaard*, 1 juli 2022.

22. Pool is Cool, "Het laatste nieuws."

19. Stefan Grommen, "'Disproportioneel en overdreven': minister Dalle niet te spreken over toegangsverbod Belgische jongeren in zwembaden Terneuzen," *VRT NWS*, 13 juli 2023.

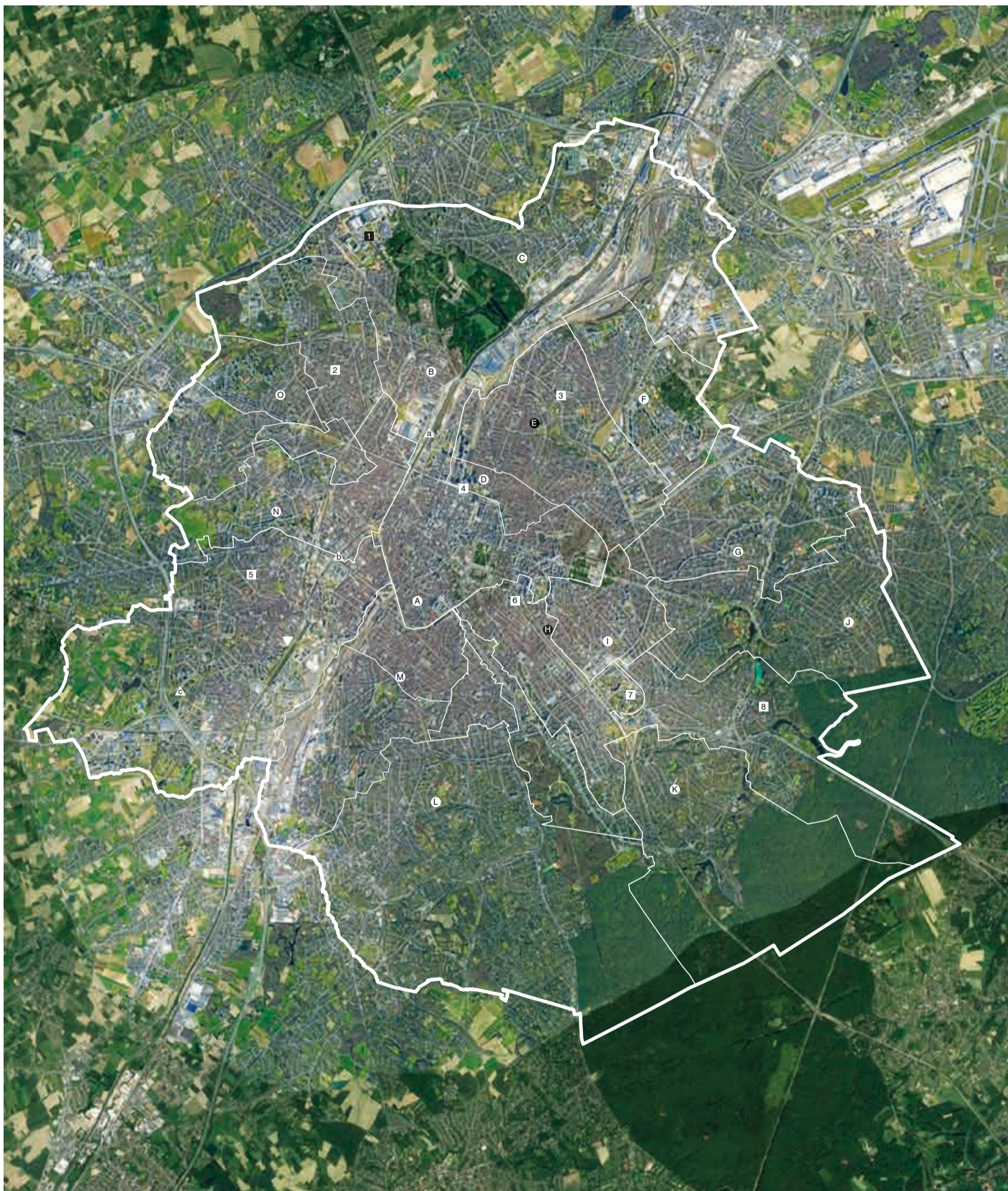
23. Flow, "Flow."

20. Bruzz, "Waar mogen Brusselse jongeren nog verkoeling zoeken?," *VRT MWS*, 30 juni 2022.

24. Leefmilieu Brussel, "Openluchtzwemmen in Brussel."

V. Act for Transition, "Bozar Open Air."

VI. Pool is Cool. "Becobad - Soon swimming in a pool in the canal of Brussels ?!"

VII. Kaart met zwembaden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

○ GEMEENTELIJKE ZWEMBADEN

- A. Baden van het Centrum - Brussel
- B. Zwembad van Laken - Brussel
- C. Zwembad van Neder-Over-Heembeek - Brussel
- D. Zwembad van Sint-Joost - Sint-Joost-ten-Node
- E. Neptunium - Schaarbeek (gesloten)
- F. Triton - Evere
- G. Poseidon - Sint-Lambrechts-Woluwe
- H. Zwembad van Elsene - Elsene (gesloten)

- I. Espadon - Etterbeek
- J. Sportcity - Sint-Pieters-Woluwe
- K. Calypso 2000 - Watermael-Bosvoorde
- L. Longchamp - Ukkel
- M. Victor Boin - Sint-Gillis
- N. Louis Nameche - Sint-Jans-Molenbeek
- O. Nereus - Ganshoren

□ SELECTIE VAN ZWEMBADEN IN NIET-GOUVERNEMENTELE HANDEN

- 1. Gécéade - Private onderneming (gesloten)
- 2. Sint-Pieterscollege - School
- 3. Stadium Kinetix - Private sportclub
- 4. Horizon Pool Sheraton - Hotel
- 5. La Nautilie - Privaat zwembad
- 6. World Class Fitness Center - Private sportclub
- 7. Zwembad van de VUB - Universiteit
- 8. Château Sainte-Anne - Private sportclub

△ GEPLANE PUBLIEKE PROJECTEN

- a. Becobad
- b. Zwembad op de Abattoirs site
- c. Zwemzone in de vijver van het park van Neerpede

▽ FLOW VAN POOL IS COOL

VII. Google Earth / Perspective Brussels, "Sportinfrastructuur."

BIBLIOGRAFIE

- Barthes, Roland. "Sémiologie et urbanisme." *L'Architecture d'Aujourd'hui*, nr. 153 (1971): p. 11-13.
- BELGA. "Brusselse leerlingen zwemmen amper 8 uur per leerjaar." Bruzz, 23 maart 2023. <https://www.bruzz.be/onderwijs/brusselse-leerlingen-zwemmen-amper-8-uur-leerjaar-2022-03-23>
- Boie, Gideon. "Waar moeten Brusselse jongeren dan wél zwemmen?" *De Standaard*, 1 juli 2022.
- Bruzz. "Waar mogen Brusselse jongeren nog verkoeling zoeken?." VRT NWS, 30 juni 2022.
- Cao, Beilei et al. "Simulation Analysis of the Cooling Effect of Urban Water Bodies on the Local Thermal Environment." *Water* 14, nr. 19 (2022).
- Dries, Aline. "Klimaatadaptatie als sociale verbinding: Water als hefboom voor een veerkrachtige wijk in Brussel," Masterproef, Universiteit Gent, 2021.
- Duhau, Isabelle. "Quand les Parisiens se baignaient dans la Seine." In *Sports, portrait d'une métropole*. Onder redactie van Thierry Mandoul, p. 22-35. Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Flow. "Flow." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.flow.brussels/nl>
- GO! "Leerplan basisonderwijs. Leergebied: lichamelijke opvoeding. Onderwijsniveau, graad en leerjaar: Kleuteronderwijs, lager onderwijs." 2015.
- Grommen, Stefan. "'Disproportioneel en overdreven': minister Dalle niet te spreken over toegangsverbod Belgische jongeren in zwembaden Terneuzen." VRT NWS, 13 juli 2023. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/07/13/vlaams-minister-dalle-cd-v-niet-te-spreken-over-toegangsverbod/>
- INSEE. "Recensement de la population." Geraadpleegd op 8 maart 2023. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/fichier/2525755/dep75.pdf>
- Lauwaet, Dirk en Koen de Ridder. "Cartografie van de koelte-eilanden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest." Brussel: Vito, 2018.
- Leefmilieu Brussel. "Brussels wettelijk kader inzage water." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. https://document.environnement.brussels/opac_css/electfile/Water%2013
- Leefmilieu Brussel. "Openluchtzwemmen in Brussel." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://leefmilieu.brussels/burgers/agenda/openluchtzwemmen-brussel>
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Novgorodsky, L. "La piscine de Bruxelles." *La technique des travaux*, vol. 33-11/12 (november/december 1957): p. 336-342.
- Perspective Brussels. "Kerncijfers per gemeente." Geraadpleegd op 8 maart 2023. <https://bisa.brussels/#>
- Perspective Brussels. "Sportinfrastructuur." Geraadpleegd op 8 maart 2023. <https://sport.brussels/nl/infrastructuur/>
- Pool is Cool. "Het laatste nieuws." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.pooliscool.org/>
- Resseler, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel.
- S AM Swiss Architecture Museum. "Paul Steinbrück, POOL IS COOL (Brussels, BE)." Basel. Symposium River Tactics, 25 mei 2019. Geraadpleegd op 7 maart 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=KJoBQC4hlms>
- United Nations. "Water and Urbanization." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.unwater.org/water-facts/water-and-urbanization>
- Visit Copenhagen. "Copenhagen's harbour baths and beaches." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.visitcopenhagen.com/copenhagen/activities/baths-and-beaches>

AFBEELDINGEN

- I. Afbeelding op: Saint-Denis-Tourisme. "Baignade dans le bassin de La Villette." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.tourisme93.com/ete-du-canal/baignade-paris-bassin-de-la-villette.html>
- II. Afbeelding uit: Dries, Aline. "Klimaatadaptatie als sociale verbinding: Water als hefboom voor een veerkrachtige wijk in Brussel," Masterproef, Universiteit Gent, 2021: p. 19.
- III. Afbeelding uit: Lauwaet, Dirk en Koen de Ridder. "Cartografie van de koelte-eilanden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest." Brussel: Vito, 2018: p. 9.
- IV. Tekening van Gaston Brunfaut uit 1934 uit: Resseler, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel: p. 26.
- V. Afbeelding op: Act for Transition. "Bozar Open Air." Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.actfortransition.be/bozar-open-air>
- VI. Simulatiebeeld van KIS Studio op: Pool is Cool. "Becobad - Soon swimming in a pool in the canal of Brussels ?!" Geraadpleegd op 10 augustus 2023. <https://www.pooliscool.org/news/2022/7/25/becobad>
- VII. Luchtbeeld van Google Earth met informatie van: Perspective Brussels. "Sportinfrastructuur." Geraadpleegd op 8 maart 2023. <https://sport.brussels/nl/infrastructuur/>

EN CONVERSATION AVEC
BEATA SCHEITZNER

Beata Scheitzner is de directeur van de drie zwembaden die uitgebaat worden door de stad Brussel: de Baden van het Centrum, het Zwembad van Neder-Over-Heembeek en het Zwembad van Laken. Daarnaast was ze betrokken bij Gérald Ledents ontwerp voor het openluchtzwembad in het Becodok. Voordien werkte mevrouw Scheitzner voor verschillende zwembadcomplexen in haar geboorteland Hongarije.

Op een zonnige ochtend in mei 2023 ontving mevrouw Scheitzner mij in haar bureau op de eerste verdieping van de Baden van het Centrum voor een gesprek over de staat van de Brusselse zwembaden. Met een forse handdruk en een krachtige stem verwelkomde de directeur mij in de met daglicht overgoten werkruimtes van het modernistische gebouw te midden van de Marollenwijk. We voerden ons gesprek in het Frans, wat voor ons beiden een tweede taal is.

NICOLAS: *La pénurie d'eau de piscine à Bruxelles existe depuis longtemps, mais ce n'est que récemment que ce problème a reçu l'attention qu'il mérite. Les étés chauds de ces dernières années ont ouvert un débat sur le manque de piscines en plein air à Bruxelles. Avec Flow et la future piscine Beco, il semble que les choses bougent, mais la natation en plein air, est-ce que c'est la vraie solution pour Bruxelles ?*

BEATA: *Au jour d'hui on voit cette tendance de baignade à l'extérieur. Est-ce que c'est la solution pour la Belgique ? C'est la grande question. On a ni l'eau chaude ni le climat. Pas sûr donc. La Hongrie par contre est un pays avec un climat plus agréable qu'ici. C'est un climat continental, donc il y a quand même six mois sur l'année où on peut dire que la baignade à l'extérieur est possible. On a de l'eau thermale qui vient de la terre, donc il ne faut même pas chauffer l'eau ; il faut même la refroidir ! Quand vous avez des fourrages partout, il y a de l'eau à 80 degrés qui arrive, donc du point de vue économique, écologique c'est plus claire aussi et néanmoins tous les développements de grandes piscines, donc des grands projets de développement qui ont lieu les dix dernières années – j'ai aussi participé à quelques-unes quand j'y travaillais – étaient des piscines couvertes. Parce que la saisonnalité c'est le pire ennemi des piscines, quand on est toujours dépendant du temps. En particulier dans le cas des piscines, c'est quand même un domaine point de vue des gestions très coûteux.*

C'est coûteux à cause du côté de la technique spéciale. Les machines tournent en permanence. Bien évidemment, dans des pays où il n'y a pas de sources d'eau chaude c'est encore plus coûteux. Et c'est coûteux point de vue du personnel. On a une obligation de surveillance en permanence, qu'il y ait zéro personne dans l'eau, une ou 100. Même ici, dans une piscine couverte, la saisonnalité donne de grandes difficultés. On peut voir que le temps influence énormément le flux des clients. Quand il fait trop mauvais, trop froid, on pourrait dire « voilà, la piscine est un bon programme ! Viens chez nous ! » Mais non, les gens n'ont pas d'envie de sortir de chez eux. Alors imagine avec des piscines ouvertes, dès qu'il fait un peu frais l'eau n'est pas à température. Alors est-ce que les gens veulent aller à une piscine où – par exemple – vous auriez de l'eau 24, 25, 26 degrés ? Je ne sais pas. Même dans les piscines communales comme ici chez nous le grand bassin est à 27 degrés parce que là c'est des nageurs qui sont déjà plus confirmés. Le petit bassin est à 29 ou 30, mais même là les gens disent encore qu'il fait froid, et ils sont quand même dans un bâtiment chauffé. Donc c'est le grand débat et surtout le débat des piscines à l'ouvert toute l'année, en tout cas c'est clair que le temps est un facteur qui influence énormément la possibilité de fonctionner, malheureusement. Par exemple ici en Belgique, si on regarde le nombre des jours de canicule - toutes les piscines de la Belgique sont remplies et les gens font une file pour rentrer – ça sur une année c'est très peu de jours.

Et donc il y a toujours la question : est-ce qu'on ne devrait pas réfléchir pour développer ce qui existe déjà ? Ça c'est mon opinion personnelle. Sur des infrastructures existantes comment est-ce qu'on pourrait rajouter par exemple ces bassins supplémentaires qui pourraient permettre d'agrandir l'offre. Parce qu'il y a une demande énorme. Ici en

NICOLAS: *Er heerst al lang een tekort aan zwembadwater in Brussel, al kreeg dit probleem pas onlangs de nodige aandacht. De hete zomers van de afgelopen jaren hebben in de eerste plaats een discussie geopend over het gebrek aan openluchtzwembaden in Brussel. Met Flow en het toekomstige Becobad lijkt er beweging te komen in deze kwestie, maar is het openluchtzwemmen dan de echte oplossing voor Brussel?*

BEATA: *Vandaag zien we die trend van het buitenzwemmen. Is dat de oplossing voor België? Dat is de grote vraag. We hebben noch warm water noch een warm klimaat. Dus dat blijft onzeker. Hongarije daarentegen heeft een aangename klimaat dan hier. Het is een landklimaat, dus je kunt toch zeker zes maanden per jaar buiten zwemmen. We hebben thermaal water dat uit de aarde komt, dus je hoeft het water niet eens te verwarmen; je moet het zelfs koelen! Je hebt overal bronnen met water van 80 graden, dus vanuit economisch en ecologisch oogpunt is dat ook logischer. En toch waren alle grote zwembadontwikkelingen van de afgelopen tien jaar - ik heb er ook aan meegedaan toen ik daar werkte - overdekte zwembaden. Want de afhankelijkheid van de seizoenen is de grootste vijand van zwembaden, wanneer je altijd afhankelijk van het weer. Vooral zwembaden worden dan een zeer kostbaar gebied om te beheren.*

Het is duur vanwege de gespecialiseerde technologie. De machines draaien constant. In landen waar geen warmwaterbronnen zijn, is het natuurlijk nog duurder. En het is duur op het vlak van personeel. We hebben een verplichting om altijd personeel te voorzien, of er nu nul mensen in het water zijn, één of honderd. Zelfs hier, in een overdekt zwembad, maakt de veranderlijkheid van de seizoenen het erg moeilijk. Je ziet dat het weer een enorme invloed heeft op onze bezoekersaantallen. Als het weer te slecht is, te koud, kun je zeggen "Kijk, het zwembad is een goed programma! Kom bij ons zwemmen!". Maar nee, mensen willen hun huis niet uit. En stel je voor, met openluchtzwembaden, zodra het wat frisser wordt, heeft het water niet meer de juiste temperatuur. Willen mensen dan naar een zwembad waar het water bijvoorbeeld 24, 25, 26 graden is? Ik weet het niet. Zelfs in gemeentelijke zwembaden zoals het onze, is het grote bad 27 graden aangezien dat voor meer ervaren zwemmers bedoeld is. Het kleine bad is 29 of 30, maar zelfs daar zeggen mensen nog steeds dat het koud is, en ze bevinden zich daar nog steeds in een verwarmd gebouw. In elk geval is het duidelijk dat het weer een factor is die een enorme invloed heeft op onze werkzaamheid, helaas. Als je bijvoorbeeld kijkt naar het aantal hittegolfdagen hier in België - alle zwembaden in België zitten dan vol en mensen staan zelfs in de rij om naar binnen te mogen - dat zijn uiteindelijk maar een klein aantal dagen per jaar.

De vraag is dus eigenlijk: moeten we niet denken aan het verder ontwikkelen van wat er al bestaat? Dat is mijn persoonlijke mening. Hoe kunnen we bijvoorbeeld bestaande infrastructuren uitbreiden met extra zwembaden waardoor we het aanbod kunnen vergroten? Want er is een enorme vraag. Hier in België zijn er, in vergelijking met andere Europese landen zoals Duitsland of Hongarije, heel weinig vierkante meters water per persoon. Als je kijkt naar een stad

Belgique, par rapport à d'autres pays européens comme l'Allemagne ou la Hongrie, il y a très peu de mètres carrés d'eau par personne. Quand on regarde une ville comme Bruxelles, ça ne répond pas à la demande. Mais donc il faut peut-être creuser comment on pourrait exploiter des lieux existants. Est-ce qu'il y a des anciens lieux qui sont peut-être à l'abandon ? Est-ce qu'on peut rénover ces endroits-là ? Est-ce qu'il y a la possibilité de créer des infrastructures séparées pour la natation scolaire qui permettraient aussi aux autres nageurs un peu plus de place parce qu'une grosse partie des clients des piscines publiques sont des écoles. Chez nous par exemple à partir de neuf heures le matin jusqu'à trois heures nos bassins sont quasi remplis par les écoles. Il reste très peu de possibilités pour des nageurs individuels. Alors comment combiner différents types de public dans une toute petite structure finalement et est-ce qu'on ne peut pas regarder de séparer ces deux publics dans deux structures ? À Bruxelles il y a plusieurs établissements – par exemple les Piscines de Laken et Neder-Over-Heembeek – où il y a des espaces extérieures. Ou peut-être il y aurait la possibilité d'ajouter un bassin supplémentaire. Toutes les techniques, elles sont là. Toutes les infrastructures comme les vestiaires, les douches, c'est là. Le personnel, c'est là. Si on ouvre une nouvelle piscine ailleurs, c'est tout le personnel en grand complet qui doit être mis en place.

[...]

Donc voilà, c'est un beau débat. C'est un sport qui convient à tout le monde. Des grands, des petits, des vieux, des malades, des gens en bonne santé ... C'est bien pour tout le monde. Mais bien évidemment il faut trouver les moyens pour trouver de l'espace, et dans les grandes villes comme Bruxelles est-ce qu'il y a encore des mètres carrés pour construire une piscine, c'est encore la question.

Comment est-ce que cette pénurie d'offre se manifeste concrètement dans les trois piscines que vous gérez ?

La piscine de Saint-Gilles va fermer à partir du premier juillet à cause des travaux de rénovation. Vue la proximité, bien évidemment, ils nous ont contactés pour voir si on va reprendre des écoles ou des clubs. On n'y arrive pas, malheureusement. Notre piscine tourne quasi en plein occupation – ça ne veut pas dire cent pour cent ; il faut que l'eau puisse se reposer de temps en temps – mais on a autant d'occupation dans toutes les piscines bruxelloises, ce qui ne nous permet plus d'accueillir de nouveaux clients, soit au niveau des écoles, soit au niveau des clubs. En plus, il y a deux ans, c'était très important pour monsieur Hellings (échevin du sport, red.) qu'on puisse offrir plus de temps de nage aux individuels aussi et donc on a élargi les horaires, mais ça ne sert que les nageurs individuels. Alors on a réorganisé tout ça, on a dispersé les créneaux pour que les clients puissent trouver pendant quasi tous les moments de la journée des couloirs qui sont libres. Dès le moment où on a une piscine dans une ville comme Bruxelles – où il y a déjà pas beaucoup de piscines – dès qu'il y a une qui ferme pour une longue durée, il faut trouver refuge ailleurs mais on n'a pas cette capacité.

Il ne faut pas oublier non plus que des piscines ont une fréquentation maximale qu'on ne peut pas dépasser. C'est une question de sécurité, c'est une question de confort – dans un bassin de natation, on ne peut pas mettre les gens tout près des autres – et c'est une question sanitaire. Quand les bassins sont surchargés, l'eau devient plus vite sale. Donc il faut tenir ces règles qui sont établies aujourd'hui. Notamment quand il y a des classes qui viennent, il n'a pas que l'eau qui détermine combien de personnes on peut accueillir, mais aussi les vestiaires, et ça on oublie. On dit « oui, mais enfin, il n'y a personne dans l'eau, pourquoi on ne peut pas y aller ? ». Alors, parce que peut-être c'est le moment où tout le monde se change et les vestiaires sont fulls. Donc il faut compter ça aussi. Les vestiaires sont conçus souvent en fonction de la capacité maximale.

En outre il y a des activités spécifiques qui se sont installées aussi dans les piscines. Notamment chez nous, dans les piscines de la

als Brussel, dan voldoet die niet aan de vraag. Dus misschien moeten we kijken hoe we gebruik kunnen maken van bestaande sites. Zijn er oude sites die misschien verlaten zijn? Kunnen we die renoveren? Is er een mogelijkheid om aparte faciliteiten voor schoolzwemmen te creëren waardoor andere zwemmers wat meer ruimte krijgen? Een groot deel van het cliënteel van openbare zwembaden bestaat namelijk uit scholen. In ons geval bijvoorbeeld zijn onze zwembaden van negen uur 's ochtends tot drie uur 's middags bijna volledig ingenomen door scholen. Er blijven dan nog maar weinig mogelijkheden over voor individuele zwemmers. Dus hoe combineer je verschillende soorten publiek in een zeer kleine structuur en kunnen we niet overwegen om deze twee soorten publiek te scheiden in twee structuren? In Brussel zijn er verschillende inrichtingen - bijvoorbeeld de zwembaden van Laken en Neder-Over-Heembeek - waar er ook buitenruimtes zijn. Of misschien is het mogelijk om een extra zwembad toe te voegen. Alle technieken zijn aanwezig. Alle infrastructuur, zoals kleedkamers en douches, is aanwezig. Het personeel is aanwezig. Als we ergens anders een nieuw zwembad openen, moet al het personeel nieuw aangenomen worden.

[...]

Zo zie je maar, het is eigenlijk een heel mooi debat. Het is een sport die voor iedereen geschikt is. Grote mensen, kleine mensen, oude mensen, zieke mensen, gezonde mensen... Het is goed voor iedereen. Maar je moet natuurlijk wel de middelen vinden om er ruimte voor te maken, en in grote steden als Brussel is het nog maar de vraag of er genoeg vierkante meters over zijn om een zwembad te bouwen.

Hoe toont dat tekort aan aanbod zich dan concreet in de drie zwembaden die u beheert?

Het zwembad van Sint-Gillis gaat vanaf 1 juli dicht wegens renovatiewerken. Gezien de nabijheid van dat zwembad hebben ze ons uiteraard gecontacteerd om te zien of we scholen of clubs van hen kunnen overnemen. Jammer genoeg kunnen we dat niet. Ons zwembad zit bijna op zijn volledige bezetting - dat betekent niet honderd procent, het water moet af en toe kunnen rusten - maar alle zwembaden in Brussel zijn zodanig druk bevraged, dat we geen nieuwe klanten kunnen aannemen, noch scholen, noch clubs. Bovendien was het twee jaar geleden heel belangrijk voor meneer Hellings (schepen van sport, red.) dat we ook meer zwemuren konden bieden aan individuele zwemmers, dus hebben we de openingstijden verlengd, maar daar hebben alleen individuele zwemmers baat bij. Dus hebben we dat allemaal gereorganiseerd. We hebben de tijdslots gespreid zodat klanten op bijna elk moment van de dag vrije banen ter beschikking hebben. Zodra een zwembad in een stad als Brussel - waar er al niet zoveel zijn - voor een lange periode de deuren sluit, moeten we een andere plek zoeken om te zwemmen, maar die capaciteit hebben we niet.

En we mogen niet vergeten dat zwembaden een maximumcapaciteit hebben die niet overschreden mag worden. Het is een kwestie van veiligheid, het is een kwestie van comfort – je kunt zwemmers niet oneindig dicht tegen elkaar laten zwemmen - en het is een kwestie van gezondheid. Als zwembaden overvol zijn, wordt het water sneller vuil. We moeten ons dus houden aan de regels die vandaag zijn vastgelegd. Vooral als er klassen komen, bepaalt niet alleen het water hoeveel mensen we kunnen herbergen, maar ook de kleedkamers, en dat vergeet men vaak. Mensen zeggen “Ja, maar er is niemand in het water, waarom kunnen we er niet in?” Misschien omdat net dan het moment is dat iedereen zich omkleedt en de kleedkamers vol zijn. Dus daar moet je ook rekening mee houden. Kleedkamers zijn vaak ontworpen in functie van de maximale capaciteit.

Daarnaast vinden er specifieke activiteiten plaats in onze zwembaden.

ville de Bruxelles, ici au centre et à Laken nous avons des activités spécifiques pour des femmes. Il a sept soirées – quatre soirées à Laken et trois soirées au centre – où la dernière heure d'activité est réservée exclusivement aux clubs des femmes. Dans ces créneaux-là la piscine n'est pas accessible à n'importe qui. En Belgique il y a de moins en moins de piscines qui le font, parce que ça met une charge supplémentaire au niveau de la gestion. Pendant les soirées femmes, le personnel - les sauveteuses, les employées aux vestiaires – doit être féminin. Pour nous ça veut dire employer du personnel extérieur parce que on n'a pas assez de femmes sauveteuses. On doit prendre des extras qui peuvent travailler à plusieurs piscines. Mais quand même, nous le faisons. Ces clubs femmes viennent chez nous il y a vingt ans et il y a cette demande. Il est important qu'on puisse répondre à tous types de demande, comme on a aussi des soirées exclusives pour des hommes. Ce sont des clubs pour des hommes musulmans qui louent la piscine. Il y a d'autres activités – par exemple il y a Brussels Gay Sports ou un club qui s'occupe de tout ce qui s'agit de rééducation après des opérations de cancer, mais souvent ces clubs sont ouverts à la mixité. Ça ne dérange pas de travailler en même temps que d'autres clients.

Je voudrais élaborer un peu plus sur cette diversification des activités de piscine. Bruxelles semble disposer de nombreux hammams privés, principalement dans la communauté musulmane de la ville. Les thermes de Saint-Gilles, qui sont d'ailleurs sur le point de fermer, disposaient également d'un bain turc en guise de piscine publique. Pensez-vous que ce type de baignade ait sa place dans la piscine publique de demain ?

Ici à la piscine du centre, il y a un projet de rénovation. Notamment, au quatrième étage qui est aujourd'hui abandonné – anciennement c'était des vestiaires aussi – on prévoit l'espace de bien-être : des saunas, des hammams, exploités par nous. Ça veut dire la même chose comme pour la piscine : ce n'est pas une communauté qui va exploiter ça exclusivement pour leur communauté. Ça je pense au public ça n'a pas lieu d'être. Ça c'est mon opinion personnelle. Par contre, la structure publique permet d'organiser des créneaux qui sont réservés aux différentes couches comme on le fait aujourd'hui – pourquoi pas ?

Au niveau d'utilisation des saunas et hammams, il y a aussi une évolution terrible. Je vois en Belgique - il n'y a pas longtemps par rapport aux autres pays une culture sauna/hammam - que c'est devenu une mode d'avoir un sauna à sa maison. Effectivement, quand on voit l'utilisation des saunas et des hammams, même dans les pays où il y a une historique derrière ça, l'intimité est encore plus importante que dans les bassins, parce que normalement sauna/hammam est à nu. De plus en plus on voit cette évolution – même pas pour une question religieuse, mais plus une question d'intimité – on crée dans des saunas/hammams des heures femmes, des heures hommes. Parce que ça permet à chacun de choisir entre ça et des heures mixtes. Moi, je trouve dans une structure publique de dire « pourquoi pas créer des heures où c'est exclusivement réservé aux femmes », mais pas que les femmes musulmanes. Alors toutes les femmes qui souhaitent venir au sauna/hammam et être un peu plus en intimité. Le public a pour moi son rôle justement à répondre à toutes les couches de la population. C'est vrai que c'est très compliqué à organiser quand on commence comme nous à créer des heures exclusivement aux femmes ou aux hommes. On voit que ce ne sont que des femmes musulmanes ou que des hommes musulmans. À la base on dit toujours : « s'il y a d'autres femmes qui veulent venir chez nous, elles peuvent ! » Mais on voit que ce n'est pas la réalité.

[...]

Ici l'idée ça reste que ce sauna/hammam fait partie de notre piscine, qui est une piscine publique. On crée un endroit je pense très chouette. Il va pouvoir fonctionner sans la piscine aussi. Les gens qui ne veulent pas nager forcément peuvent justement entrer au sauna. Ça on voit

Hier in Brussel, in het centrum en in Laken, hebben we specifieke activiteiten voor vrouwen. Er zijn zeven avonden - vier avonden in Laken en drie avonden in het centrum - waarop het laatste uur van de dag exclusief gereserveerd is voor vrouwenclubs. Niet iedereen kan tijdens deze uren gebruik maken van het zwembad. Steeds minder zwembaden in België doen dit, omdat het een extra uitdaging vormt voor het uitbating. Tijdens die vrouwenuurtjes moet het personeel - badmeesters, kleedkamerpersoneel - vrouw zijn. Voor ons betekent dit dat we extern personeel in dienst moeten nemen omdat we niet genoeg vrouwelijke badmeesters hebben. We moeten externe werknemers aannemen die in meerdere zwembaden kunnen werken. Ondanks alles doen we dat. Deze vrouwenclubs zijn al twintig jaar bij ons gevestigd en er is vraag naar. Het is belangrijk dat we aan alle soorten vraag kunnen voldoen, net zoals we ook exclusieve avonden voor mannen hebben. Dit zijn clubs voor moslimmannen die het zwembad huren. Er zijn ook andere activiteiten - bijvoorbeeld Brussels Gay Sports of een club die zich bezighoudt met revalidaties na kankeroperaties, maar deze clubs staan vaak open voor zowel mannen als vrouwen. Die activiteiten weerhouden ons niet om tegelijkertijd andere klanten te ontvangen.

Ik zou graag wat verder ingaan op die diversificatie van de activiteiten in het zwembad. Brussel heeft blijkbaar veel particuliere hammams, voornamelijk in de moslimgemeenschap van de stad. Het bad van Sint-Gillis, dat nu inderdaad gaat sluiten, had als openbaar zwembad ook een Turks bad. Denkt u dat dit soort baden een plaats heeft in het openbare zwembad van de toekomst?

Hier in de Baden van het Centrum loopt er een renovatieproject. Met name op de vierde verdieping, die nu verlaten is – daar vond je vroeger ook kleedkamers – hebben we plannen voor een wellnessruimte: sauna's en hammams, door ons uitgebaat. Dit betekent hetzelfde als voor het zwembad: het is geen gemeenschap die dit exclusief voor zichzelf gaat runnen. Ik denk niet dat daar behoefte aan is. Dat is mijn persoonlijke mening. Aan de andere kant maakt de publieke structuur het mogelijk om tijdslots te organiseren die gereserveerd zijn voor verschillende lagen van de bevolking, zoals we nu ook al doen - waarom ook niet?

Wat het gebruik van sauna's en hammams betreft, is er ook een enorme verandering geweest. Ik zie in België - dat in vergelijking met andere landen nog maar recent een sauna- en hammamcultuur heeft gekregen – dat het in de mode is om thuis een sauna te hebben. In feite, als je kijkt naar het gebruik van sauna's en hammams - zelfs in landen waar er een geschiedenis achter zit - is privacy nog belangrijker dan in zwembaden, omdat de sauna/hammam normaal gezien naakt is. We zien deze ontwikkeling steeds meer - niet eens om religieuze redenen, maar eerder omwille van intimiteit - dat sauna's en hammams vrouwenuren en mannenuren creëren. Omdat iedereen dan de keuze heeft tussen dat en gemengde uren. Persoonlijk denk ik dat het een goed idee is voor een openbare voorziening om te zeggen: "Waarom maken we geen exclusieve vrouwenuurtjes?", maar niet alleen voor moslimvrouwen. Eerder voor alle vrouwen die naar de sauna/hammam willen komen en een beetje intiemer willen zijn. Volgens mij is er een rol weggelegd voor de publieke sector om tegemoet te komen aan alle bevolkingsgroepen. Het is echter zo dat dat de organisatie erg ingewikkeld wordt wanneer je, zoals wij, uren gaat creëren die exclusief voor vrouwen of mannen zijn. We zien dat het alleen moslimvrouwen of alleen moslimmannen zijn die hier gebruik van maken. In principe zeggen we dan altijd: "Alle vrouwen zijn welkom!" Maar in werkelijkheid gebeurt dat niet.

[...]

Het idee is dat deze sauna/hammam deel uitmaakt van ons zwembad, wat een openbaar zwembad is. Ik denk dat we zo een heel mooie plek creëren. Het zal ook kunnen functioneren zonder het zwembad.

beaucoup en Belgique, par exemple à la piscine de Neder-Over-Heembeek : la demi-solution quand il y a le bassin et à côté du bassin on met un petit hammam et un petit sauna pour dire qu'on a un sauna et un hammam. Mais c'est dans le même espace comme le bassin. Donc ça veut dire que tout le monde court pas, on rentre, on sort. Ça perd complètement son essence. Sauna/hammam c'est du relaxe. C'est tout autre chose. C'est le problème qu'on voit ici en Belgique. On dit : « on a un lieu, on a un espace, alors à côté du bassin on met un bain à remous, on met un petit sauna ». Mais ce n'est pas le même public, ce n'est pas le même objectif non plus. Si moi je viens pour nager, c'est pour le sport, c'est pour ma santé. Si je viens au hammam ou au sauna, c'est tout autre chose. C'est plus spirituel. C'est différent. Ce bâtiment heureusement nous offre l'opportunité de dédier un étage entièrement à ça, qui sera accessible aux nageurs qui veulent un petit peu se relaxer. Par exemple, après faire du waterpolo on va au sauna. Mais ça sera également accessible aux monsieurs et madames tout le monde qui auraient envie d'aller dans un lieu où il y a un sauna/hammam qui est un peu plus développé qu'une cabine de sauna à côté d'un bassin de natation.

La combinaison entre le bien-être et la natation ne date pas d'hier. Prenons l'exemple des thermes de l'Empire romain, où les gens trouvaient des bains froids pour nager et des salles chaudes pour se relaxer. L'architecture était le médiateur entre les deux. Comment cette relation entre le sport et le bien-être est-elle gérée dans les établissements de bains hongrois ?

Aussi par l'architecture. La Hongrie c'est un des pays où il y a le plus de piscines. Les infrastructures à la base sont plus grandes. On veut répondre aux demandes de sports, de wellness et même à l'aspect récréatif. On a vu il y a une vingtaine d'années les piscines récréatives avec des tobogans. On retrouve parfois ces trois offres dans une piscine. Tout le monde peut profiter des trois aspects, mais au point de vue architectural c'est bien séparé. Maintenant il y a des piscines où on a tout construit ensemble, c'est très difficile à faire vivre ces trois différents publics. Imaginez-vous venez pour le wellness et à côté on hurle parce qu'on descend du tobogan. Ça n'a pas de sens. Ça le casse complètement. En même temps, un nageur qui vient dans un bassin de natation ne veut pas être dérangé par des enfants qui sont en train de jouer dans la partie peu profonde. Il faut toujours prévoir des bassins séparés pour ça.

[...]

C'est souvent le grand travail des architectes, de trouver des solutions comment séparer ces espaces visuellement et la gestion d'accès pour les clients. C'est une opportunité en Belgique, il n'y a pas trop de piscines qui ont encore de la place. Ici on a de grands couloirs vides et des espaces peu ou mal utilisés. Créer des espaces de wellness, c'est tout à fait un bon mariage.

Les bains hongrois entièrement dédiés au bien-être sont alors gérés par l'État ?

En fait en Hongrie quasi tout est géré par le secteur public. Il y a quelques piscines privées. Il y en a, mais très peu. Ça vient aussi de l'histoire : nous sommes un pays de l'eau donc au niveau des sports aquatiques on a de très bons résultats, que ce soit la natation, le waterpolo, le kayak, le canoé. Le secteur public, que ce soit l'état ou les villes ou les régions – ça dépend - met de l'argent là-dedans parce qu'il y a cette ambition compétitive derrière. On n'apprend pas simplement à nager un petit peu, mais l'idée c'est aussi de créer des nageurs professionnels. Deuxièmement, avec les ressources naturelles, qui sont les eaux thermales, c'est dans la terre. Alors pour les rendre accessibles à tous, c'est le secteur public qui les exploite. Contrairement, ce qui se pratique ici en Belgique, clairement à partir d'un moment

Mensen die niet per se willen zwemmen, kunnen gebruik maken van de sauna. We zien dit veel in België, bijvoorbeeld in het zwembad van Neder-Over-Heembeek: de halve oplossing waarbij we naast het zwembad een kleine hammam en een kleine sauna plaatsen om te kunnen zeggen dat we een sauna en een hammam hebben, maar ze bevinden zich in dezelfde ruimte als het zwembad. Dus dat betekent dat iedereen constant rondloopt, naar binnen komt, naar buiten gaat. Het verliest zijn essentie volledig. Sauna/hammam is ontspanning. Het is iets volledig anders. Dat is het probleem dat je hier in België ziet. Men zegt: "We hebben ruimte in overschot, dus naast het zwembad zetten we nog een bubbelbad en een kleine sauna neer". Maar het is niet hetzelfde publiek, het is ook niet hetzelfde doel. Als ik kom zwemmen, is dat om te sporten, voor mijn gezondheid. Als ik naar de hammam of de sauna kom, is dat iets heel anders. Het is meer spiritueel. Het is niet te vergelijken. Gelukkig geeft dit gebouw ons de mogelijkheid om hier een hele verdieping aan te wijden, die toegankelijk zal zijn voor zwemmers die even willen ontspannen. Na waterpolo gaat men bijvoorbeeld naar de sauna. Maar het zal ook toegankelijk zijn voor mannen en vrouwen die graag naar een sauna/hammam willen gaan die beter ontwikkeld is dan zomaar een saunacabine naast een zwembad.

Die combinatie van wellness en zwemsport gaat een hele tijd terug. Neem bijvoorbeeld de Thermen in het Romeinse Rijk waar men koude baden vond om te zwemmen en warme ruimtes om te ontspannen. Architectuur was de middelaar tussen beiden. Hoe wordt deze relatie tussen sport en wellness geregeld in Hongaarse badhuizen?

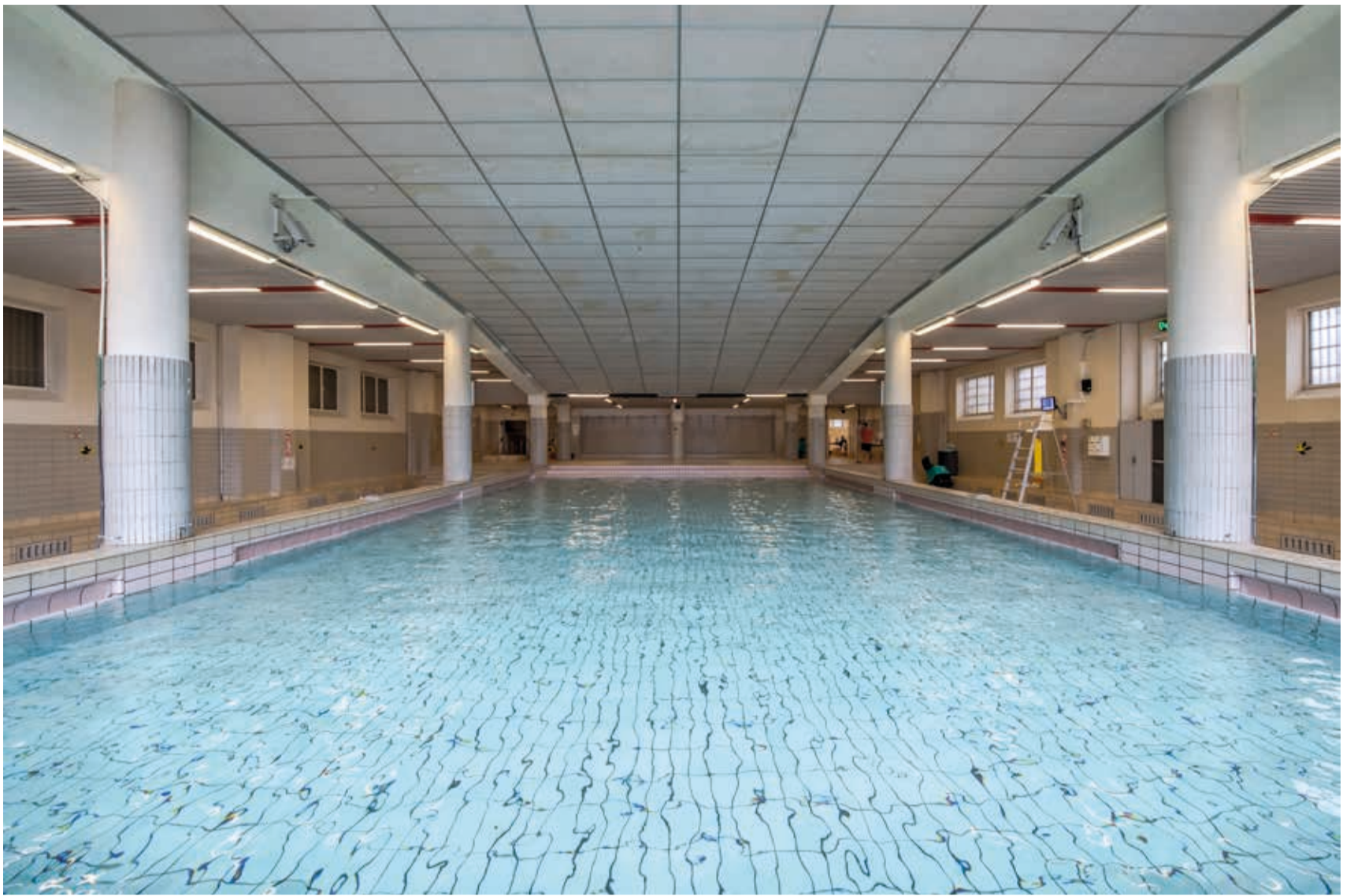
Ook door architectuur. Hongarije is een van de landen met de meeste zwembaden. De basisinfrastructuur is vaak ook groter. We willen voldoen aan de vraag naar sport, wellness en zelfs recreatie. Twintig jaar geleden had je recreatiebaden met glijbanen. Soms vind je ze nu alle drie in één zwembad. Iedereen kan van alle drie de aspecten genieten, maar architecturaal staan ze los van elkaar. Nu heb je zwembaden waar alles bij elkaar is gebouwd, en daar is het heel moeilijk om de drie verschillende doelgroepen optimaal te laten genieten. Stel je voor dat je hier komt voor de wellness en dat ernaast kinderen staan te roepen omdat de glijbaan daar uitkomt. Dat is absurd. Het maakt de ervaring volledig stuk. Tegelijkertijd wil een zwemmer niet gestoord worden door kinderen die in het ondiepe gedeelte spelen. Daar moeten altijd aparte baden voor zijn.

[...]

Het is vaak een hele klus voor architecten om oplossingen te vinden om deze verschillende activiteiten visueel te scheiden en de toegang voor klanten te beheren. Ons project is een opportuniteit in België, waar er niet veel zwembaden zijn die nog ruimte op overschot hebben. Hier hebben we grote lege gangen en ruimtes die weinig of niet gebruikt worden. Het creëren van wellnessruimtes in een zwembad is een perfect huwelijk.

De Hongaarse badhuizen die volledig gewijd zijn aan het wellnessaspect worden dan uitgbaat door de Staat?

In feite wordt bijna alles in Hongarije gerund door de publieke sector. Er zijn een paar privézwembaden, maar heel weinig. Dat heeft ook te maken met onze geschiedenis: water heeft altijd een belangrijke rol gespeeld, dus op het gebied van watersport hebben we zeer goede resultaten, of het nu gaat om zwemmen, waterpolo, kajakken of kanoën. De publieke sector, of het nu de staat is, de steden of de regio's - het hangt ervan af - steekt hier geld in omdat er een competitieve ambitie achter zit. Je leert niet alleen een beetje zwemmen, maar het idee is ook om professionele zwemmers groot te brengen. Ten tweede zitten de natuurlijke bronnen, namelijk het thermale water, in de grond. Dus om ze voor iedereen toegankelijk te maken, is het de publieke sector die ze uitbaat. In België daarentegen

donné on quitte les piscines de natation et on le donne au secteur privé. Ce qui se passe en Hongrie, c'est géré par le public, on crée des sociétés d'exploitation et on met aussi un prix de marché qui couvre les coûts. Là on recherche plus la rentabilité. Même si des thermes et des parcs aquatiques ont des subsides – les subsides servent plus au développements – le fonctionnement doit être couvert par les tickets d'entrée. On va vers un système où on exploite ces lieux publics comme le privé. Maintenant c'est un grand débat.

[...]

Si j'ai la natation scolaire (en Belgique, red.), même j'ai les thermes et le wellness, la natation scolaire est négative négative négative en résultats. Ça prend l'argent, il faut le subsidier. Les cures et l'aspect récréatifs peuvent être rentables si on arrive à mettre de bons prix, mais toute la partie qui est faite pour la natation scolaire, la natation pour le grand public, là on veut mettre de petit prix pour que ça soit accessible à tout le monde. Ça c'est l'équilibre le plus difficile à retrouver. Le principe que la natation doit être accessible à tous, ça c'est clair. Après, par exemple, une partie des cures, comme en France et en Hongrie, est financée par la sécurité sociale.

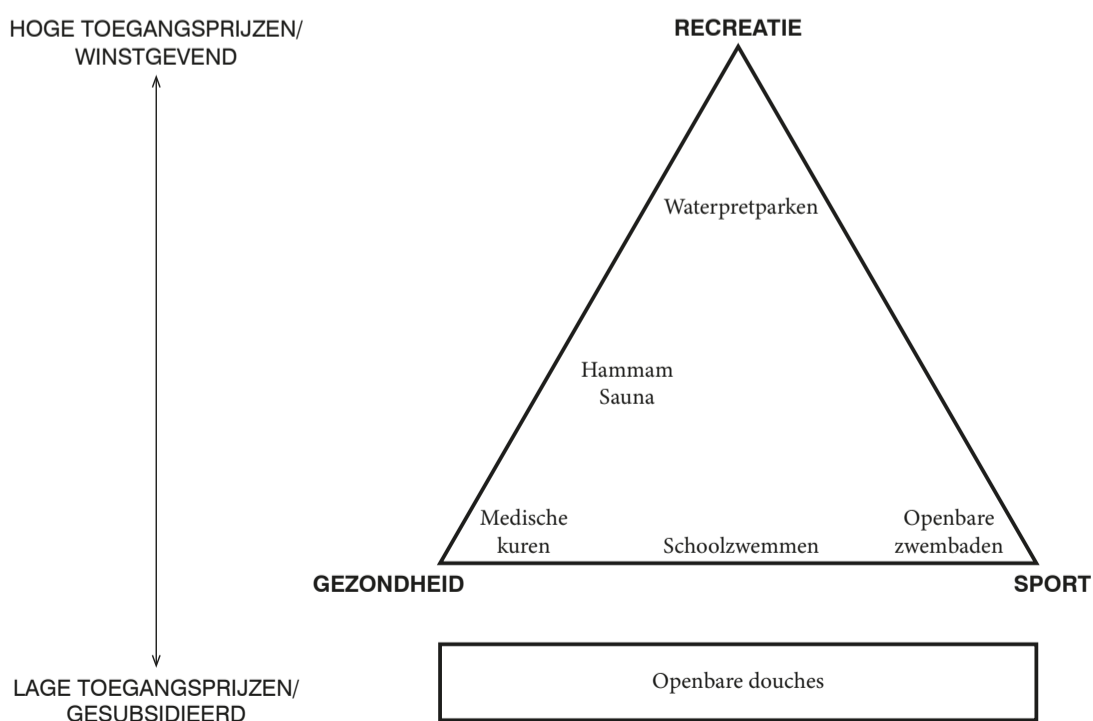
Clairement, ce qui est purement économique c'est la partie récréative. Les parcs de Plopsa, là il n'y a ni de questions de santé, ni l'obligation de l'ouvrir à tout le monde. C'est comme faire – je ne sais pas quoi – une activité ludique : ce n'est pas un besoin de base, c'est un plus. Par contre, dire que tout le monde a le droit à l'accès d'un sport de qualité qui est la natation, c'est un tout autre aspect. Les cures, c'est aussi un petit peu pareil, il s'agit de la santé. C'est un peu le triangle qui existe, et alors le wellness s'inscrit plutôt à la partie payante. Le sauna/hammam se n'inscrit pas aux cures ou à la natation. C'est ce qu'on voit en Belgique : le secteur public qui veut par exemple créer un espace de sauna/hammam, là il faut accepter que trois euros ne suffisent pas. Il faut bien distinguer et accepter que même si on est un service public, il faut augmenter des prix pour des services qui ne sont pas des services de base. La piscine – surtout pour les jeunes – on pourrait dire que c'est une nécessité.

is het duidelijk dat men zwembaden vanaf een bepaald punt overlaat aan de privésector. Wat er in Hongarije gebeurt, is dat het door de publieke sector wordt beheerd, dat er exploitatiemaatschappijen worden opgericht en dat er een marktprijs wordt vastgesteld om de kosten te dekken. De Hongaren willen effectief winst maken. Zelfs als thermale baden en waterparken subsidies ontvangen - de subsidies worden meer gebruikt voor de verdere ontwikkeling - moeten de exploitatiekosten worden gedekt door inkomsten van bezoekers. We gaan zo richting een systeem waarbij deze openbare plekken als privébedrijven worden gerund.

[...]

Als ik scholen ontvang (in België, red.) - zelfs als ik thermale baden en een wellness heb - is schoolzwemmen extreem verlieslatend. Het kost geld, je moet het subsidiëren. De kuren en het recreatieve aspect kunnen winstgevend zijn als men erin slaagt om goede prijzen te stellen, maar het hele gedeelte van schoolzwemmen, publiek zwemmen, daar willen we kleine prijzen stellen zodat het voor iedereen toegankelijk blijft. Dat is de moeilijkste balans om te vinden. Het principe dat zwemmen voor iedereen toegankelijk moet zijn, dat is duidelijk. Daarnaast worden bijvoorbeeld sommige kuren, zoals in Frankrijk en Hongarije, gefinancierd door de sociale zekerheid.

Het recreatieve gedeelte daarentegen is duidelijk economisch qua inslag. Plopsaparken houden zich niet bezig met gezondheidsproblemen. Er is geen verplichting om ze voor iedereen open te stellen. Het is zoals - ik weet niet wat - een vrijetijdsbesteding: het is geen basisbehoefte, het is een bonus. Het basisrecht op toegang tot een kwaliteitssport zoals zwemmen is een heel andere zaak. Gezondheidskuren zijn ook een beetje zo, ze gaan over gezondheid. Het is een beetje een **driehoek**, en wellness is meer een luxekwestie. De sauna/hammam is niet zoals de kuren of het zwemmen. Dit is wat we zien in België: de publieke sector die bijvoorbeeld een sauna/hammamruimte wil creëren, moet accepteren dat drie euro niet genoeg is. Je moet een onderscheid maken en aanvaarden dat zelfs als je een openbare instelling bent, je de prijzen moet verhogen voor diensten die geen basisdiensten zijn. Je zou daarentegen kunnen zeggen dat het zwembad - zeker voor jongeren - een noodzaak is.

'Beata's driehoek': de verschillende vormen van openbaar baden in een spectrum.

Pareillement pour les douches publiques. Malheureusement encore aujourd'hui c'est une nécessité. Il y a de nouveau de plus en plus de monde. Dans le temps quand les douches publiques étaient créées, on sait qu'il n'y avait pas de salles de bains partout. Des bains ou des douches publics c'étaient l'endroit où des gens pouvaient se laver. Après, avec l'évolution de la société, l'apparition des salles de bains et tout ça, les douches publiques sont devenues de plus en plus pour une population qui se trouve dans la rue ou des migrants. Pour le moment on voit de nouveau une augmentation importante dans l'utilisation des douches. C'est un beau sujet, on a parlé avec des universitaires qui venaient de Paris sur la question des douches publiques. Est-ce que l'utilisation de ces douches est devenue de nouveau si importante parce qu'il y a de plus en plus de monde qui vit en précarité ? Ou est-ce qu'on voit également apparaître monsieur ou madame tout le monde qui disent « chez moi ça me coûte plus cher » ? La crise énergétique qui est arrivée à pousser certaines personnes à dire « chez vous je paie deux euros pour prendre une douche, j'ai de l'eau chaude pour autant de temps que je veux, alors je prends ma douche chez vous ». Aussi tout le travail que nous avons fait avec Fedasil pour assurer cette partie sanitaire. Il y a de moins en moins d'infrastructures qui offrent des douches publiques et forcément on a une évolution ascendante au niveau de la demande. Le moment où on n'a plus besoin de ces espaces-là, tout le monde sera content de pouvoir dire qu'on n'en a plus besoin. C'est encore plus un droit de nécessité parce que c'est la dignité aussi pour tous ces gens.

Il y en a qui viennent une fois par semaine. On a des jours où on le sait. Par exemple tous les travailleurs roumains viennent le dimanche. C'est leur jour. C'est très intéressant franchement de le voir. Heureusement ça existe chez nous, qu'on peut répondre à ce manque, mais aussi malheureusement c'est nécessaire. Ça pose un travail tout à fait différent, c'est du travail social. Ce n'est pas tout simplement installer des douches et voilà. Il y a une personne ici qui travaille chez nous depuis longtemps, c'est sa vie de travailler dans les douches. Elle connaît les gens très bien. En même temps ça met de l'ordre aussi parce que ce n'est pas toujours une population facile non plus. C'est un monde bien à part dans tout notre structure mais qui est également là à répondre à un besoin. On voit que ça disparaît. Avant, toutes les piscines publiques avaient leur espace où on trouvait des baignoires et des douches pour ceux qui n'ont pas de salle de bains. Et puis peu à peu ça a disparu. Il y a des villes qui ne veulent plus répondre à cette demande-là. Ici, heureusement on existe encore. Il faut dire qu'il y a d'autres associations de douches à Bruxelles aussi – Flux et cetera. Mais eux par exemple ils ne sont ouverts que quelques jours par semaine. Nous sommes ouverts du mardi au dimanche, tous les jours.

Où se trouvent donc les douches publiques dans ce triangle de la baignade ?

Ça ne se mélange pas du tout. Les gens qui viennent pour les douches publiques ne viennent que pour ça. Ce qui est intéressant, ce qu'à un moment donné on peut retrouver des chevauchements dans le triangle. Pour ceux qui viennent pour la partie récréative il faut aussi des cures. En tant que maman je vais avec mes enfants aux tobogans, et puis aussi en tant que maman j'ai besoin d'une cure parce que j'ai mal partout. Je peux être cliente dans les deux. La même chose avec la natation. Par contre, la population des douches ne se mélange pas. Et c'est curieux, parce que l'année passée une douche coûtait €2,5 et un ticket d'entrée pour la natation €2,8. Alors trente centimes de différence. Alors pourquoi est-ce que le public des douches ne va pas nager ? Parce que c'est un public qui aime bien de tenir son intimité, et vient avec leurs grandes valises – “leur vie,” je dis parfois. En même temps on a tenu absolument à les intégrer quand même dans le système. On ne va pas faire une entrée par l'autre côté du bâtiment pour les douches. C'est la même entrée principale mais par contre l'idée c'est d'aménager un petit peu ce grand couloir qui donne aux douches pour être inclusif quand même. Ce n'est pas grave que les gens se rencontrent dans les couloirs, ce sont des lieux de rencontre. On a un public mixte, les après-midis par

Hetzelfde geldt voor openbare douches. Helaas is het vandaag de dag nog steeds een noodzaak. Er zijn opnieuw steeds meer gebruikers. We weten dat vroeger, wanneer de openbare douches werden gebouwd, er nog niet in ieder huis een badkamer was. Openbare baden of douches waren vroeger plaatsen waar mensen zich konden wassen. Daarna, met de evolutie van de maatschappij - de komst van badkamers en zo - werden openbare douches meer en meer voor mensen die op straat leefden of migranten. Op dit moment zien we een grote toename in het gebruik van douches. Het is een boeiend onderwerp en we hebben met een aantal academici uit Parijs gewerkt op de kwestie van openbare douches. Is het gebruik van deze douches weer zo belangrijk geworden omdat steeds meer mensen in armoede leven? Of zien we ook de opkomst van mensen die zeggen “Het kost me meer om mijn eigen douche te gebruiken”? De energiecrisis heeft ertoe geleid dat sommige mensen zeggen: “Ik betaal twee euro voor een douche bij jou en ik krijg warm water zolang ik wil, dus ik neem mijn douche bij jou”. Daarnaast heb je ook al het werk dat we met Fedasil hebben gedaan om hun sanitair te voorzien. Er zijn steeds minder voorzieningen die openbare douches aanbieden en de vraag neemt alleen maar toe. Als deze ruimtes op een dag niet langer nodig zijn, zal iedereen blij zijn om te kunnen zeggen dat ze niet langer nodig zijn. Het is zelfs nog meer een basisrecht omdat het ook over de waardigheid van deze mensen gaat.

Sommige mensen komen één keer per week. Er zijn dagen dat we weten wie er langskomt. Alle Roemeense arbeiders komen bijvoorbeeld op zondag. Dat is hun dag. Het is echt interessant om te zien. Het is goed dat dit hier bestaat, dat we die nood kunnen vervullen, maar helaas is het dus nodig. Het is een heel ander soort werk, het is sociaal werk. Het is niet alleen douches installeren en daarmee klaar. We hebben hier een personeelslid die al heel lang voor ons werkt, het is haar leven om in de douches te werken. Ze kent de mensen heel goed. Tegelijkertijd helpt dat om orde te scheppen, want het zijn niet altijd de makkelijkste bezoekers. Het is een wereld apart in onze hele structuur, maar het is er ook om in een behoefte te voorzien. We zien dat dit aan het verdwijnen is. Vroeger hadden alle openbare zwembaden ruimtes met baden en douches voor wie geen badkamer had. Maar geleidelijk is dat verdwenen. Sommige steden willen niet langer aan deze vraag voldoen. Gelukkig bestaan wij hier nog. Er zijn in Brussel wel nog andere doucheverenigingen actief - Flux enzovoort. Maar die zijn maar een paar dagen per week open. Wij zijn iedere dag open van dinsdag tot en met zondag.

Waar bevindt de openbare douche zich dan in die driehoek van het baden?

Dat staat daar eigenlijk helemaal los van. Mensen die voor de openbare douches komen, komen alleen daarvoor. Interessant genoeg zijn er op een gegeven moment overlappingsmogelijkheden in de driehoek. Degenen die voor het recreatieve gedeelte komen, kunnen ook voor een kuur kiezen. Als moeder kom ik met mijn kinderen mee op de glijbaan en daarna heb ik als moeder een kuur nodig omdat ik overal pijn heb. Ik kan voor beide een klant zijn. Hetzelfde geldt voor het zwemmen. De bezoekers van de douches daarentegen mengen zich niet onder de andere bezoekers. En dat is opvallend, want vorig jaar kostte een douche bij ons €2,5 en een zwembeurt €2,8. Dat is een verschil van dertig cent. Waarom gaan douchebezoekers dan niet zwemmen? Omdat ze juist graag hun privacy behouden en vaak met hun grote valiezen komen – “hun leven,” zeg ik wel eens. Tegelijkertijd zijn we absoluut vastbesloten om ze in het systeem op te nemen. We gaan geen ingang maken aan de andere kant van het gebouw voor de douches. Het blijft dezelfde hoofdingang en het idee is om de grote gang die naar de douches leidt wat meer inclusief te maken. Het is geen probleem voor mensen om elkaar in de gangen te ontmoeten, dat zijn ontmoetingsplaatsen. We hebben een gemengd publiek.

exemple on a des parents qui y attendent leurs enfants qui viennent des cours de natation. Mais derrière les portes, il est important que le public des douches aient leur petit chez eux. Comme piscine, nous sommes les seuls à Bruxelles à faire ça.

Là le public doit aussi accepter qu'on travaille avec des prix très démocratiques pour les piscines et les douches, mais de l'autre côté il faut mettre des subventions. Pas seulement pour la construction et la rénovation, mais aussi pour le fonctionnement. Nous n'avons pas ces autres éléments qui permettent de gagner de l'argent. En Belgique tout ça est séparé. Dès qu'on n'a que ce segment-là, ce segment qui doit être subsidié et non le segment qui gagne de l'argent, c'est clairement la responsabilité du public à ce moment-là.

Un coup d'œil sur les images satellites de Bruxelles nous montre qu'une grande partie des eaux de baignade est privée: clubs sportifs privés aux abonnements coûteux, piscines dans les jardins des villas d'Uccle ... Celles-ci n'apportent rien à la ville. Il me semble que ce sont les piscines publiques qui rendront Bruxelles plus agréable à vivre.

Clairement, la première chose que les piscines publiques offrent est l'accessibilité à tous, pour des prix démocratiques. Ça permet également une plus grande diversification des différents clubs qui louent notre piscine, comme les soirées des femmes, comme Brussels Gay Sports. Aussi l'éducation aux sports qui n'est pas le rôle du privé. C'est important, parce que c'est pour l'avenir. Sport ou santé, ils ne vont pas tous devenir des nageurs, mais il faut assurer l'éducation aux sports pour les enfants. Ce n'est pas quelque chose qui est compris aux structures privées. Deuxièmement, ce que j'ai constaté ici en Belgique ou ailleurs, ce n'est pas parce que les piscines sont publiques que la qualité serait moindre. Au contraire. On a des piscines avec des eaux de très bonne qualité, qui sont propres. On essaie aussi de former le personnel de plus en plus pour qu'on puisse vraiment offrir un service. Nous ne sommes pas un service public, nous sommes un service AU public.

's Middags wachten er bijvoorbeeld ouders op hun kinderen die van de zwembaden komen. Maar achter de deuren is het belangrijk dat de douchegebruikers hun privéruimte hebben. Als zwembad zijn we de enige in Brussel die dit doen.

Daar moet de bevolking ook accepteren dat we werken met zeer democratische prijzen voor zwembaden en douches, maar dat we bijgevolg ook subsidies moeten krijgen. Niet alleen voor de bouw en renovatie, maar ook voor de uitbating. We hebben niet die andere elementen waarmee we geld kunnen verdienen. In België is dat vaak apart. Zodra je alleen dat segment hebt, het segment dat gesubsidieerd moet worden en niet het segment dat geld opbrengt, wordt het duidelijk de verantwoordelijkheid van de overheid.

Een blik op satellietbeelden van Brussel toont ons dat een groot deel van het zwembad in privéhanden is: private sportclubs met dure abonnements, zwembaden in de tuinen van villa's in Ukkel ... Deze voegen echter niets toe aan de stad. Het lijkt mij dat het de publieke zwembaden zijn die Brussel leefbaarder zullen maken.

Het is duidelijk dat openbare zwembaden in de eerste plaats voor iedereen toegankelijk zijn, tegen democratische prijzen. Het maakt ook een grotere diversificatie mogelijk op het vlak van de verschillende clubs die ons zwembad afhuren, zoals de vrouwenzwembaden en Brussels Gay Sports. Ook schoolzwemmen, wat niet de rol is van de privésector. Dat is belangrijk, want dat is voor de toekomst. Sport of gezondheid, ze zullen niet allemaal zwemmers worden, maar we moeten sport voorzien in het onderwijs van onze kinderen. Het is niet iets dat aan de particuliere sector kan worden overgelaten. Ten tweede, zoals ik hier in België en elders heb gezien, betekent het feit dat zwembaden openbaar zijn niet dat de kwaliteit minder is. Integendeel. We hebben zwembaden met schoon water van zeer goede kwaliteit. We proberen ons personeel ook steeds beter op te leiden zodat we echt een dienst kunnen bieden. We zijn geen publieke dienst, we zijn een dienst VOOR het publiek.

BIBLIOGRAFIE

Scheitzner, Beata (directeur van de zwembaden van Stad Brussel). Interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent). 30 mei 2023.

AFBEELDINGEN

Foto op p. 17 en 27: Nicolas De Wispelaere

Foto's op p. 18, 23, 25 en 29: vzw Brusselse zwem- en badinrichtingen

MÉTHODE

PARIS

LE NOUVEAU PARIS

Toen ik in september 2022 aan deze masterproef over Brussel begon, verbleef ik een semester in Parijs. Samen met mijn begeleiders besloot ik om van de gelegenheid gebruik te maken om de Franse hoofdstad als een voorbeeld te gebruiken voor Brussel. Het zou niet de eerste keer zijn dat Brussel met Parijs wordt vergeleken. De ULB berekende in 2021 dat vijf procent van de Brusselse bevolking Frans is, wat van hen de grootste niet-Belgische bevolkingsgroep in de hoofdstad maakt.¹ Een recenter artikel in 'La Libre' toonde aan dat twaalf procent van de studenten aan de ULB uit Frankrijk afkomstig is², waardoor 'De Ochtend' Brussel "het nieuwe Parijs voor Franse studenten" noemde.³ Daarbovenop blijven veel van die jonge Fransen in de Belgische hoofdstad plakken na hun studies. De lage huurprijzen, de vrijzinnige omgeving, de netwerken, de centrale ligging in Europa en de aanwezigheid van de Franse taal maken van Brussel een aantrekkelijke woonplaats. In 'De Standaard' van 16 juni 2022 verwees Victor De Roo naar Brussel als "een klein Parijs", doelend op de stijgende Franse invloeden op het leven in bepaalde Brusselse wijken.⁴

Ik ving deze masterproef aan met de vraag hoe Brussel ook het nieuwe Parijs van de publieke zwembaden kan worden. Zoals aangetoond in de voorgaande hoofdstukken, heeft Brussel veel ruimte voor verbetering in deze afdeling. Parijs daarentegen heeft een bijzonder rijke geschiedenis van publieke investering in sportvoorziening die zich tot op vandaag laat gelden. Sportvoorzieningen – waaronder zwembaden – maken integraal deel uit van de Parijse stedenbouw. De stad ligt bezaaid met grootschalige, goed uitgeruste sportcomplexen en fijnkorrelige, verborgen sportparadijsjes. Thierry Mandoul, docent aan de École nationale supérieure d'architecture de Paris-Malaquais, gaf in 2014 een uitgebreid en diepgaand overzicht van de Parijse sportinfrastructuur in de publicatie 'Sports, portrait d'une métropole'⁵, dat tevens

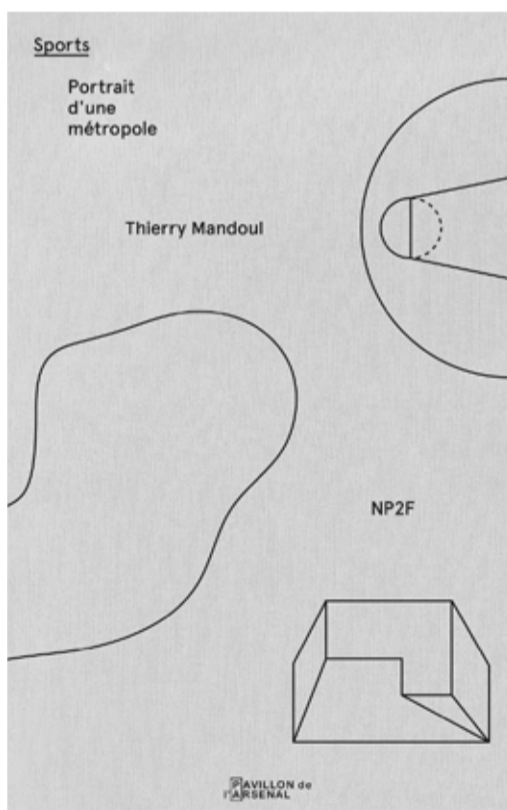
dienstdeed als de catalogus voor de gelijknamige tentoonstelling in het Pavillon de l'Arsenal. In deze publicatie wordt de relatie tussen stad en sport nauwgezet ontleed door de auteur en andere experts vanuit cultuur-historisch, stedenbouwkundig, sociaal-politiek en bouwkundig perspectief. Zoals de titel suggereert, schetst het sportieve landschap van Parijs een portret van de metropool zelf. 'Sports, portrait d'une métropole' was de ideale gids voor een verkenning Parijse zwembaden en vormde zo het startpunt voor deze masterproef.

THIERRY

Wie was er beter geschikt om mij op die verkenning te vergezellen dan de auteur van mijn gids? Dankzij Florence Lipsky, docent aan de École nationale supérieure d'architecture de Paris-La Villette waar ik les volgde, en Pieter Uyttenhove, professor aan de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de UGent en woonachtig in Parijs, kreeg ik de kans om Thierry Mandoul persoonlijk te ontmoeten. Op een zonnig terras in oktober 2022 bespraken we de inhoud van zijn publicatie en de mogelijke relevantie ervan voor mijn masterproef. Meneer Mandoul en ik dachten een werkwijze uit waarbij hij mij richting noemenswaardige publieke zwembaden zou leiden om ze te documenteren. Die documentatie zou telkens in drie stappen gebeuren:

1. In het zwembad zwemmen tijdens publieke openingsuren.
2. Het zwembad tekenen, gebaseerd op de verkregen zwemervaring.
3. Terugkeren naar het zwembad om het te fotograferen.

We maakten een selectie van acht zwembaden die op deze manier zouden onderzocht worden. Zes ervan bevonden zich in het

I. Kaft van "Sports, portrait d'une métropole."

II. Het terras waar Thierry Mandoul en ik onze gedeelde voorliefde voor zwarte koffie ontdekten.

1. ULB, "Qui sont les Français(es) de Bruxelles."

2. Monique Baus, "L'enseignement supérieur belge reste l'eldorado des étudiants français: sont-ils trop nombreux?," *La Libre*, 24 april 2023.

3. De Ochtend, "Steeds meer Franse studenten aan Belgische universiteiten en hogescholen," *Radio 1*, 24 april 2023.

4. Victor De Roo, "Brussel, steeds meer een klein Parijs," *De Standaard*, 16 juni 2022.

5. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014.

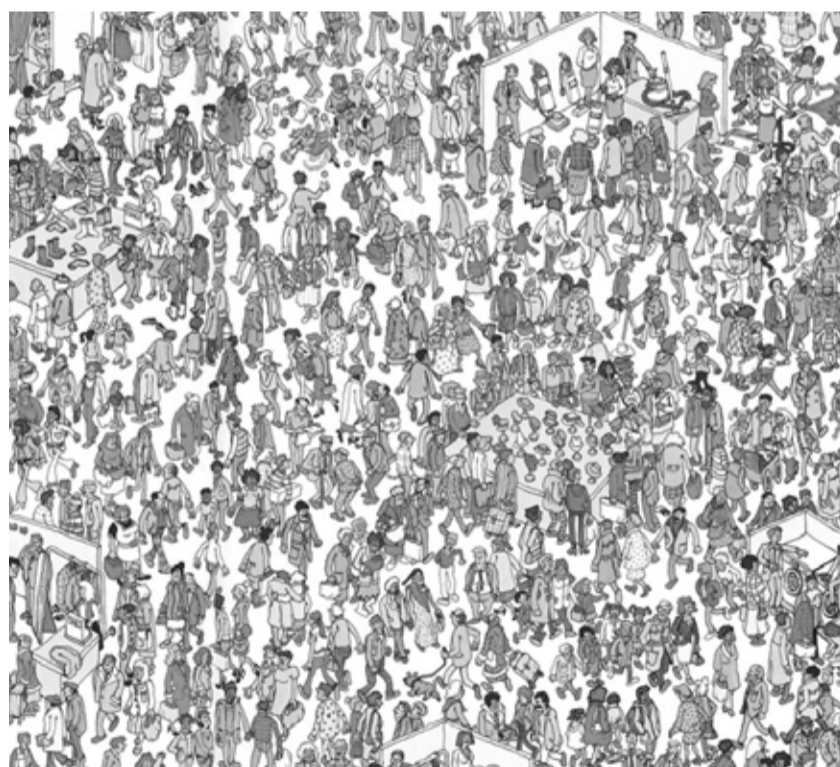
I. Mandoul, "Sports."

I. Nicolas De Wispelaere, 2022.

Parijse stadscentrum, twee ervan bevonden zich in de banlieues. Verschillende factoren beïnvloedden de selectie: hun architectuur, hun verhouding tot de stad, hun geschiedenis, hun rol in de stedelijke dynamiek ...

1. **Piscine des Amiraux**, vanwege de integratie in een HBM (Habitation de Bon Marché) van Henri Sauvage.
2. **Piscine Alfred Nakache**, vanwege de transparante wand tussen het zwembad en de straat.
3. **Piscine Georges Hermant**, vanwege het indrukwekkende, oploobbare zeil dat het zwembad bedekt.
4. **Centre Aquatique Camille Muffat**, vanwege het piscine Tournesol dat hierin zit verwerkt en de politieke geschiedenis die hieraan verbonden is.
5. **Piscine Saint-Merri/Marie-Marvingt**, vanwege de integratie in een school en de betrokkenheid met het project van het Centre Pompidou.
6. **Piscine de la Butte aux Cailles**, als oudste werkende zwembad van de stad.
7. **Centre Nautique Marlène Peratou**, vanwege de opmerkelijke, transparante architectuur.
8. **Piscine Suzanne Berlioux**, vanwege de integratie in het stadsvernieuwingsproject van Les Halles.

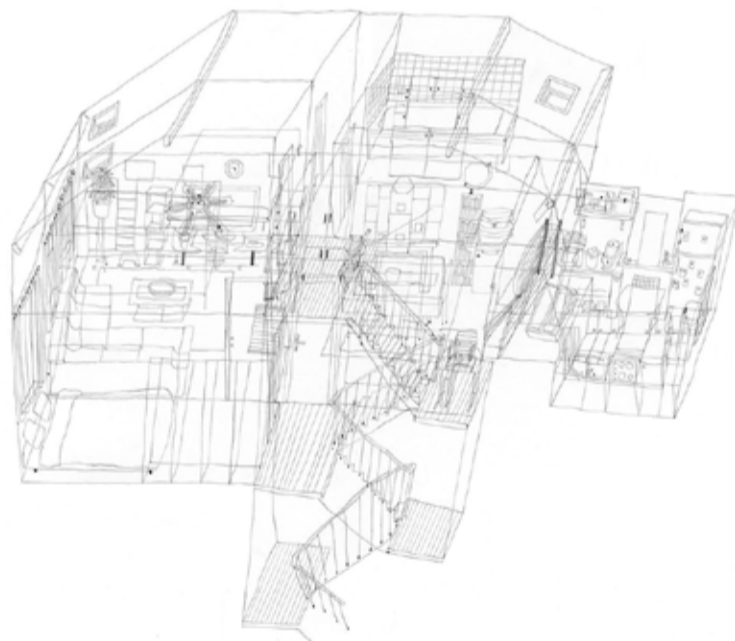
III De overbevolkte "Where is Waldo"-tekeningen van Martin Handford geven de overdaad van de metropool in een enkel beeld weer.

NAGER

Meneer Mandoul stuurde me op pad om te zwemmen, te tekenen en te fotograferen. Om de drie weken ontmoetten we elkaar om mijn vooruitgang te bespreken. Voor de vele uren die ik in de metro zou slijten onderweg naar de verschillende uithoeken van de grootstad, gaf Thierry mij leeswerk mee: de poëziebundel 'Éloge de la nage' van de Franse dichter Anne Leclerc. In dit koddig boekje met zijn lichtroze kaft huldigt Leclerc het zwemmen aan sich. Ze beschrijft de natheid van het water, het ritme van de zwembewegingen en de bevrijding van de geest. Ze schrijft over het zwemmen en ze zwemt om te schrijven. Zwemmen ontdoet haar lichaam van zijn gewicht en haar geest van zijn kwellingen. Als lezer drijft men mee op haar kolkende mijmeringen die op de maat van haar zwemslagen over de lezer heen stromen. De dagelijkse zorgen spoelen weg en alleen het lichaam in het wassende water blijft over. 'Éloge de la nage' bereidde mij voor op de onderdompeling in het koude zwembadwater.⁶

DESSINER

Voor ieder zwembadbezoek maakte ik een tekening die de beleving van het zwembad samenvatte. Persoonlijke indrukken en verkregen planmateriaal werden samengebracht in een synthetiserend beeld. De tekeningen moesten schematisch genoeg zijn om de architectuur van het zwembad op een begrijpelijke manier te tonen, maar moesten ook picturaal genoeg blijven om de materiële ervaring weer te geven. Plannen en snedes zijn te schematisch, perspectieven zijn dan weer te picturaal. Uiteindelijk werd voor een tekenmethode gekozen om met tekenpotloden isometrische projecties op te werken met waarachtige texturen. Delen van de omringende architectuur werden doelbewust weggelaten of doormidden gesneden om duidelijke en sfeervolle interieurbeelden te verkrijgen. Uitzonderingen op bovenstaande regels bleven mogelijk, afhankelijk van de gewenste blik op het zwembad in kwestie. Constant bij iedere tekening: het blad mat 70 cm x 100 cm en het water werd achteraf toegevoegd met houtskool.

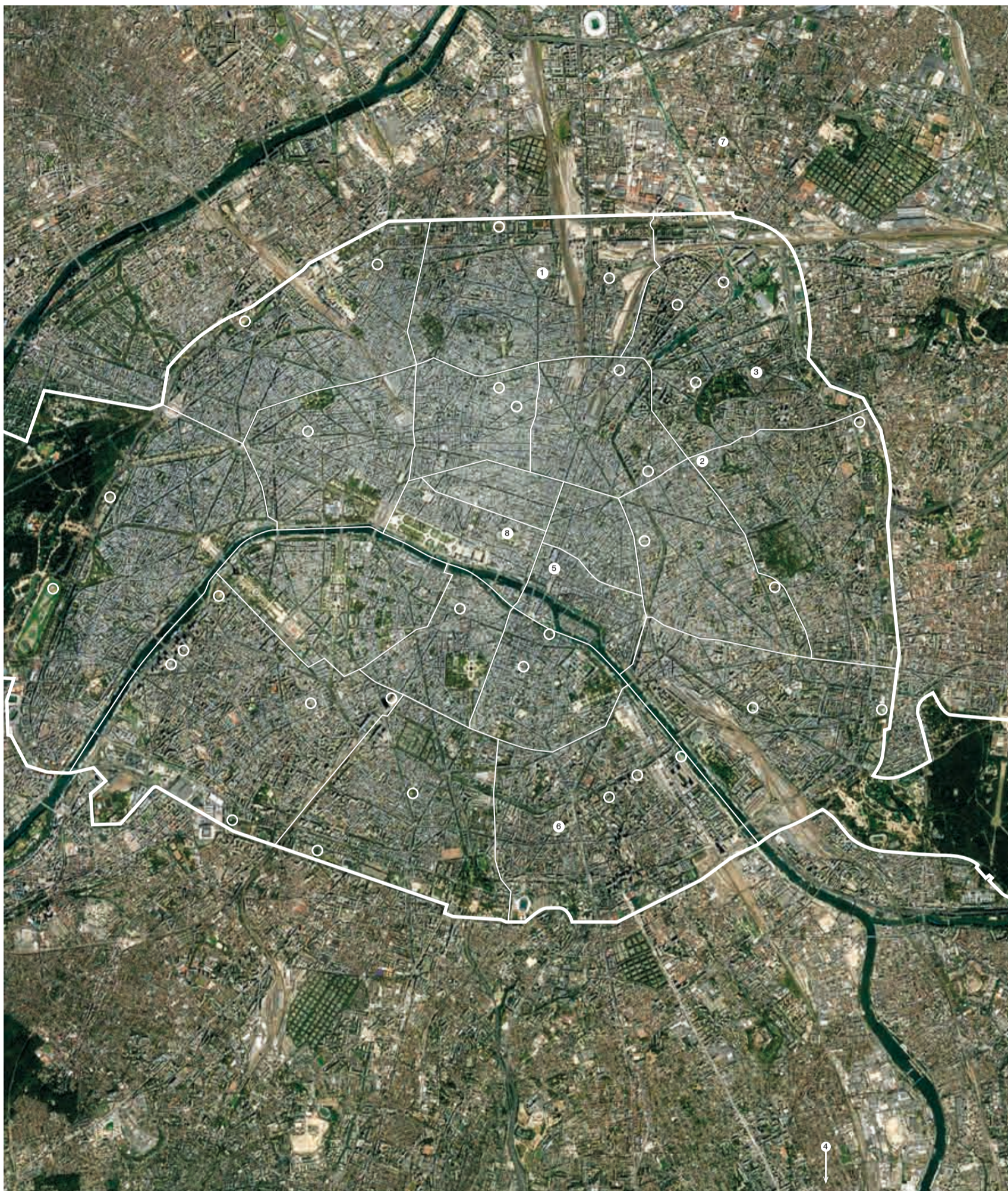

IV. De tekeningen van Sofie Van der Linden tonen binnenruimtes door wanden en vloeren transparant te maken.

6. Annie Leclerc, "Éloge de la nage," Arles: Actes Sud, 2002.

III. Martin Handford, "Where is Waldo?" Somerville: Candlewick, 2019.

IV. Sofie Van der Linden, "Series of 8 drawings."

V. Kaart met alle publieke zwembaden in het stadscentrum van Parijs en de gedocumenteerde zwembaden voor deze masterproef.

○ PUBLIEKE ZWEMBADEN

GEDOCUMENTEEERDE ZWEMBADEN IN HET STADSCENTRUM

1. Piscine des Amiraux - 18e
2. Piscine Alfred Nakache - 20e
3. Piscine Georges Hermant - 19e
5. Piscine Saint-Merri/Marie-Marvingt - 4e
6. Piscine de la Butte aux Cailles - 13e
8. Piscine Suzanne Berlioux - 1e

GEDOCUMENTEEERDE ZWEMBADEN IN DE BANLIEUE

4. Centre Aquatique Camille Muffat - Combs-la-Ville
7. Centre Nautique Mariène Peratou - Aubervilliers

CAPTURER

De fotografie van de zwembaden vergde een grote administratieve inspanning. Foto's nemen in een zwembad is vanwege de privacy van bezoekers geen evidentie. Daarnaast kunnen alleen beelden gemaakt worden in openbare gebouwen in de Parijse binnenstad met een vergunning op zak van de opnameautoriteit DJS Tournages. De autorisatie voor de zwembadfoto's verliep bijgevolg in twee stappen. Eerst werd in overleg met de directeur van ieder zwembad een tijdstip gezocht waarop geen bezoekers aanwezig zijn. Vaak werd er gekozen om de fotosessie te houden op onderhoudsmomenten of 's morgens vroeg vóór de openingsuren. De communicatie met de zwembaddirecteurs verliep met wisselend enthousiasme en antwoordtijden die varieerden van een dag tot een maand. Zodra een tijdstip werd gevonden, werd hiervoor een vergunning aangevraagd bij DJS Tournages, op voorwaarde dat het zwembad in kwestie zich in het stadscentrum bevond. Voor de zwembaddirecteurs in de banlieues volstond een mondeling akkoord. DJS Tournages leverde een vergunning af na tien werkdagen. Pas dan kon het zwembad in kwestie op foto vastgelegd worden.

Eens binnengeraakt in de zwembaden met een fototoestel, varieerden de reacties van de zwembadmedewerkers sterk. In sommige zwembaden hield het personeel argwanend een oogje in het zeil, in andere zwembaden verliet iedereen bewust de zwemhal om de foto's niet te verstoren. Sommige medewerkers volgden dan weer geïnteresseerd de fotosessie uit zichtbare trots voor hun werkplek. Zo deelde redder Amir Dezfuli van het Piscine Georges Hermant gretig zijn foto's van een zonsondergang boven het zwembad, terwijl directeur Lora Le Gravier van het Piscine de la Butte aux Cailles graag op de hoogte bleef van het verder onderzoek.

EXPOSER

Tijdens mijn semester in Parijs verbleef ik in de Fondation

Biermans-Lapôte, het huis voor Belgische en Luxemburgse studenten in de Cité internationale universitaire de Paris, of kortweg FBL. De directie spoorde de residenten aan om de evenementenruimtes van het huis zo veel mogelijk te gebruiken. Eind december 2022 ontstond het idee om een tentoonstelling te organiseren met de tekeningen en de foto's van de acht zwembaden. In januari 2023 werd in samenspraak met de directie een scenografie bepaald om het werk tentoon te stellen in de couloir op het gelijkvloers. De tekeningen zouden op een gekleurde achtergrond op de vloer van de couloir worden gelegd, beschermd door een transparante kunststoffolie. Bezoekers zouden zo over de tekeningen kunnen wandelen om ze van dichterbij te bekijken. De foto's zouden simpelweg in een herhalingslus op een projectiescherm geprojecteerd worden.

De vloer van de couloir bestaat uit een fijnmazig mozaïek dat in veel andere ruimtes van de FBL terugkeert. Ook de inkomhal en de wandelgangen van de woonverdiepingen zijn belegd met dezelfde mozaïek. Ik zag hierin een kans om de gekleurde achtergrond van de tekeningen te binden aan het thema van de tentoonstelling én aan de plaats waar de tentoonstelling zou doorgaan. In de nacht van 1 naar 2 februari ontrolde ik een rol plotpapier in mijn gang op de derde verdieping. Ik begon hier pas aan rond middernacht zodat mijn burens een minimum aan overlast zouden ondervinden. Met een inktroller, bedekt door blauwe inkt, bestreek ik de lange vellen papier. De mozaïeksteentjes onder het papieroppervlak lieten een fijnmazig dambordpatroon na. De onregelmatige streken van de inktroller gaven het geheel de uitstraling van een zwembadbodem. Vervolgens werden uit deze papiervellen "vensters" gesneden ter grootte van de tekeningen die ze zouden omkaderen. Met de hulp van de behulpzame burens – en dierbare vrienden – van de derde verdieping kwamen de tekeningen en de "zwembadbodem" 's anderendaags op de grond van de couloir terecht. Een transparante kunststoffolie was onvindbaar gebleken in de doe-het-zelfzaken in wijde omgeving, dus

VI. De nachtelijke werkopstelling in de gang van de derde verdieping van de FBL.

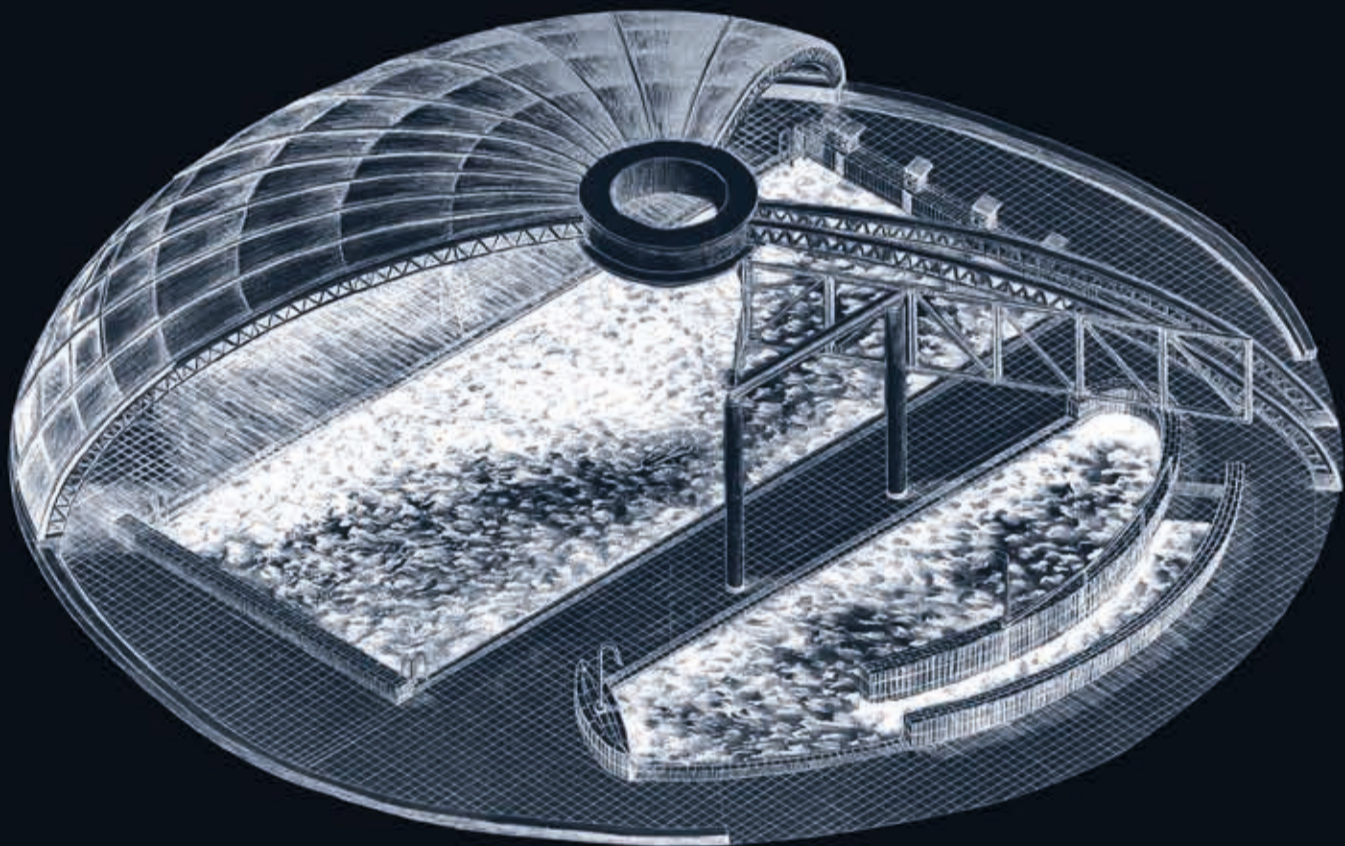

VII. Installatie van de gekleurde achtergrond in de couloir van de FBL.

Nicolas De Wispelaere

ÉLOGE DE LA NAGE MÉTROPOLITAINE

huit dessins architecturaux célébrant la nage à Paris

03.02.23 - 10.02.23
EXPOSITION ENTRÉE LIBRE

04.02.23 19H00
VERNISSAGE

FONDATION BIERMANS - LAPÔTRE
9A BOULEVARD JOURDAN 75014 PARIS

FONDATION BIERMANS-LAPÔTRE
UNION DES ÉTUDIANTS BELGES ET LUXEMBOURGEOIS
1957 - 1997

werd de opstelling afgedekt door doorzichtige tafelzeilen. Op 4 februari 2023 ging de vernissage van de tentoonstelling door. De tachtig aanwezigen overtroffen al mijn verwachtingen (alsook die van onderdirecteur Etienne wanneer hij al gauw moest vaststellen dat er meer wijn uit de voorraad moest aangevoerd worden). De emoties die gepaard gingen met deze avond zijn moeilijk te beschrijven in een academische tekst.

ÉLOGE DE LA NAGE MÉTROPOLITAINE

De tentoonstelling dwong mij om voor het eerst een narratief uit te werken voor het beeldend werk dat ik tot dan toe had verricht. Het hoofdthema was de relatie tussen de metropool en het zwembad. De metropool enerzijds is een plek van snelheid, dichtheid en intensiteit, het zwembad anderzijds is een plek van kwetsbaarheid, intimiteit en naaktheid. Ieder van de acht onderzochte zwembaden ging anders om met deze botsing. Het Piscine Georges Hermant wekt bijvoorbeeld de indruk een stuk kunstmatige natuur te zijn, alsof er geen omliggende grootstad bestond. Het Piscine Suzanne Berlioux

omarmt net de grootstedelijke conditie en verschaft voorbijkomende metropassagiers een directe inkijk. In alle gevallen eiste de snelheid, dichtheid en intensiteit van de metropool nieuwe oplossingen van de architectuur. De koepel van het Centre Aquatique Camille Muffat was zo ontworpen dat het in de zomer kon openen zodat bezoekers van de zon zouden kunnen genieten. Het Piscine des Amiraux werd in een woongebouw verwerkt om een antwoord te bieden op meerdere stedelijke vraagstukken. De tekeningen en foto's verbeeldden op die manier een typologie: het **grootstedelijk zwembad**.

De tentoonstelling kreeg de naam 'Éloge de la nage métropolitaine', een voortzetting van de titel van Annie Leclercs poëziebundel. Het thema verschuift van zwemmen an sich naar de verhouding van het zwemmen tegenover de metropolitaanse conditie.

De tekeningen van de tentoonstelling komen nog aan bod in deze masterproef bij de essays over ieder van de acht zwembaden. Het enige uitgegeven exemplaar van de tentoonstellingscatalogus ligt in de bibliotheek van de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw in de UGent.

IX. De finale opstelling van de tekeningen op de vloer van de couloir van de FBL.

X. Vernissage op 4 februari 2023.

BIBLIOGRAFIE

- Baus, Monique. "L'enseignement supérieur belge reste l'eldorado des étudiants français: sont-ils trop nombreux?" *La Libre*, 24 april 2023.
- De Ochtend. "Steeds meer Franse studenten aan Belgische universiteiten en hogescholen." *Radio 1*, 24 april 2023. <https://radio1.be/luister/select/de-ochtend/steeds-meer-franse-studenten-aan-belgische-universiteiten-en-hogescholen>
- De Roo, Victor. "Brussel, steeds meer een klein Parijs." *De Standaard*, 16 juni 2022.
- Leclerc, Annie. "Éloge de la nage métropolitaine." Arles: Actes Sud, 2019.
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- ULB. "Qui sont les Français(es) de Bruxelles ?" Geraadpleegd op 11 augustus 2023. <https://actus.ulb.be/fr/actus/recherche/qui-sont-les-francais%C2%B7es-de-bruxelles>

AFBEELDINGEN

- I. Omslag van: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- II. Foto van Nicolas De Wispelaere uit 2022.
- III. Tekening uit: Handford, Martin. "Where is Waldo?" Somerville: Candlewick, 2019.
- IV. Tekening op: Sofie Van der Linden, "Series of 8 drawings." Geraadpleegd op 12 augustus 2023. http://www.sofievanderlinden.be/afbeeldingen_7.html
- V. Luchtbeeld van Google Earth met informatie uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 274-277.
- VI. Foto van Nicolas De Wispelaere 2023.
- VII. Foto van Nicolas De Wispelaere 2023.
- VIII. Afficheontwerp van Nicolas De Wispelaere uit 2023.
- IX. Foto van Nicolas De Wispelaere 2023.
- X. Foto van Thomas Vervoort uit 2023.

BRUXELLES

MACHINE

Eerder werd gesteld dat deze masterproef onderzoekt hoe Brussel verder kan gaan in het vinden van kansen voor nieuw zwembad dat aan de veelheid aan noden van de metropool beantwoordt. De typologie van het grootstedelijk zwembad kan ingezet worden om bijkomend zwembad te voorzien, alsook om te bouwen aan de metropool. De Franse architect Ido Avissar helpt ons om de interactie tussen stad en zwembad beter te begrijpen in zijn essay in 'Sports, portrait d'une métropole', waarin hij sportvoorzieningen beschrijft als "grandes machines sportives".

Vanuit technisch oogpunt ligt de parallel met een **machine** voor de hand. Een zwembad in het bijzonder is een gebouwtype waaraan bovengemiddeld veel technische randvoorwaarden zijn verbonden. De dimensies van het bad liggen vast in opgelegde normen, waardoor het gebouw zich niet zomaar kan plooiën naar stedenbouwkundige eisen. De nodige overspanningen zijn vaak bovengemiddeld groot, waardoor conventionele constructiemethoden niet van toepassing zijn. Het gewicht van al die kubieke meters water moet in rekening gebracht worden bij het ontwerpen van de funderingen. De temperaturen van de lucht en het water moeten kunstmatig hoog gehouden worden om het comfort te garanderen, wat de energielasten de lucht doet inschieten. De grote hoeveelheid waterdamp die hierbij vrijkomt verhoogt het risico op waterschade en schimmelvorming, wat een precieze uitvoering en adequate ventilatie-installatie vereist. Er is ruimte nodig voor pashokjes, groepskleedkamers en stortbaden, verspreid over een parcours dat nat van droog onderscheidt. Daarbovenop wensen zwembadgebruikers zich niet bekeken te voelen wanneer ze zich quasi naakt in het water begeven, terwijl daglicht en uitzicht niet vergeten mogen worden. Al deze voorwaarden maken van een zwembad een veeleisende machine die zich onverbiddeijk opstelt tegenover de dynamieken van de stad rondom.

Le ruisseau ou le lac sont remplacés par de l'eau javalisée dont l'odeur gêne le baigneur, le grand air pas la ventilation artificielle, le sable et les planches agréables au pied par le grès cérame et les tapis de caoutchouc, indispensables pour des raisons d'étanchéité et de propreté.¹

Julius Posener

Daarbovenop produceert het zwembad een bijkomend product: een set aan regels die afwijken van de dagelijkse conventies. Het geheel van deze set aan regels zal in deze masterproef voortaan aangeduid worden als een "regime". De onderdompeling van het lichaam in water vereist een regimewissel. Het medium verandert, dus de gedragsregels ook. Het zwembad handhaaft daarom een "nat regime", terwijl de wereld daarbuiten onder een "droog regime" leeft. Keurig opgeklede burgers kleden zich in het zwembad zonder schroom uit. We tonen ons met een gehalte van naaktheid die ondenkbaar is in iedere andere bebouwde ruimte, maar door de collectieve verwachtingen omtrent watersport beslissen we dat het op deze plek normaal is om naakt te zien en naakt gezien te worden. De activiteit die we er komen uitvoeren is ook enkel en alleen hier normaal. De mens is een landdier, we worden niet graag nat. Echter, nat worden is het grondprincipe van het zwembad. Daar waar we buiten de regen weren met paraplu's en op een veilige afstand blijven van de oevers van waterpartijen, dompelen we ons in het zwembad vrijwillig onder in water. En eens in het water, voeren we een reeks bewegingen uit die alleen mogelijk zijn in het water. Schoolslag, rugslag, crawl en vlinderslag zouden krankzinnige dansbewegingen zijn op het droge, terwijl ze ons in het water toelaten om ons voort te bewegen. Dit zijn de regels die het natte regime van het zwembad dicteert. De ruimtes rondom het bad – van het schoenenrekje tot de douches – vormen de overgang tussen het droge regime buiten en het natte regime binnen. Hoewel het menselijk lichaam zich hier in zijn vertrouwde, luchtige medium bevindt, worden de regels van het natte

I. Extérieur van het Piscine Deligny in Parijs. Het zwembad sluit zich van de stad af om het droge regime buiten te houden.

1. Julius Posener, "Piscines et plages," *L'architecture d'aujourd'hui* 4-3 (april 1934), p. 54.

I. Radio Piscine, "La piscine Deligny, une piscine disparue."

II. Genummerde haken in de mannenkleedkamer van het voormalige Olympiabad in Brugge. Bezoekers kleedden zich uit en gaven hun gevulde kleeerhanger aan deze balie af aan een zwembadmedewerker. Die hing de kleeerhanger aan een haak en overhandigde in ruil een rubberen bandje met het nummer van de haak: een toegangsticket tot het natte regime.

regime er stap voor stap toegepast om het lichaam voor te bereiden op de onderdompeling. Eerst de schoenen af, dan de kleren uit, dan een eerste keer nat worden om vervolgens aan het bad zelf te staan. Met de tenen gekruld over de randtegels neemt de gebruiker nog een laatste hap droge lucht om zich vervolgens in het natte medium te storten. Het zwembadgebouw – de omslag rond het bad zelf – is daarmee een bemiddelaar tussen twee zwaar contrasterende regimes. Het betreft hier niet zomaar een nuance van de gedragsnormen tussen binnen en buiten, maar een breuk in de omstandigheden waaraan we de biologie van ons landlopend lichaam onderwerpen. Deze ontwrichtende eigenschap van zwembaden - en sportvoorzieningen in het algemeen - zit vervat in wat Ido Avissar “la grande boîte sportive” noemt: een autonoom architecturaal lichaam dat binnenin gebeurtenissen huisvest die ruimtelijk en temporeel losstaan van de stad rondom.

Desondanks zijn het sportevenement en de sportvoorziening bij uitstek stedelijke fenomenen, aldus Avissar. Het Piscine Deligny is een ideale illustratie van deze dualiteit. Dit iconisch drijvend zwembad bevond zich van 1840 tot 1993 aan de linkeroever van de Seine. Het betrof een ponton met een centraal bassin dat gevuld werd met rivierwater. Het bassin werd omringd door zuilengalerijen die het geheel het uitzicht van een Italiaanse piazza verleende. Het Piscine Deligny werd gebouwd op het kaderwerk van het schip “Le Cénotaphe” (Grieks: κενος = leeg en ταφος = graf), een toepasselijke naam gezien het net de centrale leegte tussen de zuilengalerijen was die het zwembad van belang maakte. Deze leegte vulde zich op met een gecondenseerde versie van de metropool. Parijzenaren die elkaar in normale omstandigheden nooit hadden ontmoet vanwege geografische of socio-economische afstanden, deelden in het Piscine Deligny hetzelfde zwemwater. Ondanks de blinde gevels waarmee het Piscine Deligny zich afsluit van de metropool, intensifieert het zwembad de metropolitaanse beleving door de wederzijdse zichtbaarheid van verschillende klassen, groepen en individuen in een

afgesloten ruimte. Avissar noemt het Piscine Deligny om die reden “la ville dans une boîte”, een voorstelling van de stad los van de stad. De vergelijking met een schouwburg is allicht niet onterecht. Alle lagen van de metropool komen samen in een afgesloten binnenruimte en nemen er onder elkaars toezicht deel aan een collectieve activiteit. De onderlinge verhoudingen, connecties en breuklijnen worden meegenomen tot in “la boîte” en worden er zelfs uitvergroot aan de hand van zitplaatsen, gedrag, kledij en dergelijke. Grootstedelijke zwembaden, als publieke ruimtes met een uitzonderlijk programma, hebben datzelfde condenserende vermogen. De machine van het zwembad brengt dus een derde product voort: **de intensifiëring van de grootstedelijke beleving.**²

*Plus encore que les stades, les piscines sont des constructions métropolitaines [...]: centres d'une vie joyeuse, où la jeunesse s'ébat dans le plus beau des sports, théâtres de grandes compétitions sportives, elles caractérisent bien la vie urbaine de nos jours.*³

Julius Posener

BAIGNADE

Zoals zwembaddirecteur Beata Scheitzner aangeeft, gaan de verwachtingen van de hedendaagse metropool ten opzichte van zwembaden verder dan louter zwemsport. Publiek toegankelijk water vervult een sociale, recreatieve, educatieve en geneeskundige functie. De intensifiëring van de grootstedelijke beleving in grootstedelijke zwembaden laat deze veelheid aan functies toe. Het is daarom handig om niet langer te spreken over “zwemmen”, maar over “**baden**”. Dit vergroot het geschiedkundig luik van het discours rond grootstedelijke zwembaden aanzienlijk, daar bijna iedere beschaving in onze geschiedenis een eigen vorm van baden kende. In zijn standaardwerk ‘Mechanization Takes Command’ wijdt de Tsjechisch-

III. Centrale “piazza” van het Piscine Deligny, een miniatuurversie van de metropool.

2. Ido Avissar, “Les grandes machines sportives dans la ville. De la porosité de certaines limites,” in *Sports, portrait d'une métropole*, red. Thierry Mandoul. (Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 203-204.

3. Posener, “Piscines et plages,” p. 54.

III. Foto uit 1949 op: Polka Factory. “À la piscine Deligny.”

IV. Zwembad onder het winkelcentrum in de Parijse wijk Saint-Germain, omgeven door "arcades".

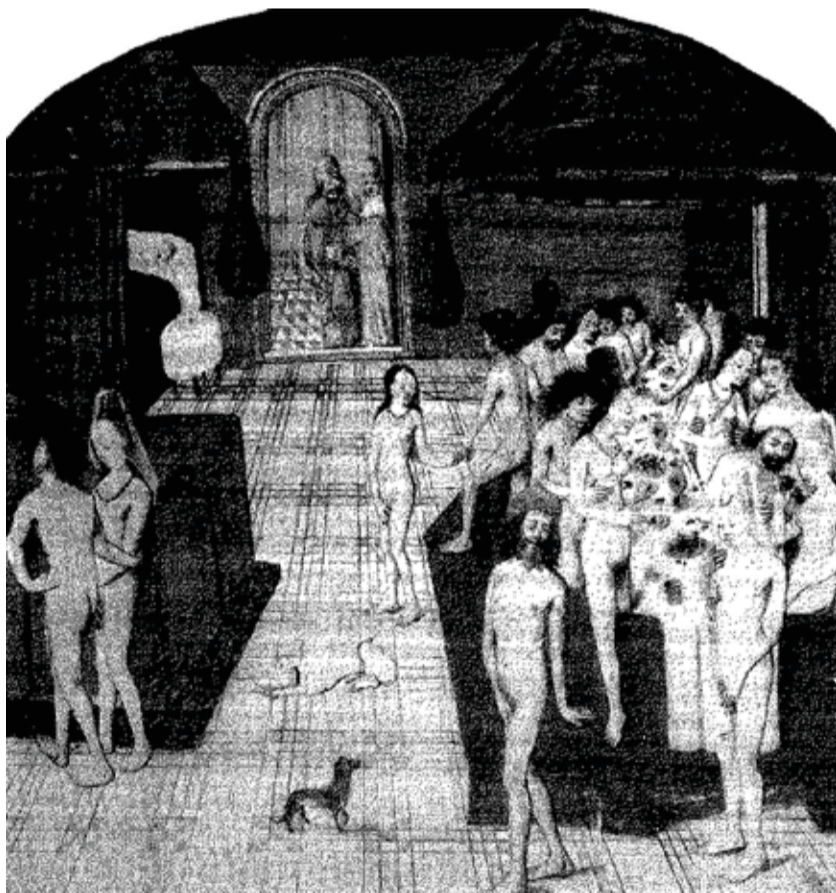
Zwitserse architectuurhistoricus Sigfried Giedion een volledig hoofdstuk aan een proces dat hij de “mechanisatie van het bad” noemt. In grote lijnen beschrijft hij hiermee de evolutie van het baden van de klassieke oudheid tot de tweede helft van de twintigste eeuw. Giedion stelt deze evolutie voor als een beweging tussen twee vormen van baden: “total regeneration” en “external abluion”.

Met total regeneration doelt Giedion op het baden als een holistische, sociale en eventueel spirituele activiteit. Een voorbeeld bij uitstek is een thermencomplex in het Romeinse Rijk. Romeinse burgers bezochten dagelijks de thermen waar ze zich naar believen konden begeven in verschillende kamers en baden van verschillende temperaturen. Dit ging gepaard met sport, massages, debatten en andere randactiviteiten. Een bezoek aan de thermen was een totaalervaring die het lichaam zuiverde en de geest verrijkte. Het was bovendien een sociale gelegenheid: de Romeinse badhuizen waren een plek van ontmoeting, onderhandeling en zakendoen. De infrastructuur werd aangeboden door de autoriteiten, die de bouw van een thermencomplex beschouwden als een investering in gezonde, gelukkige en bijgevolg productieve burgers en soldaten.

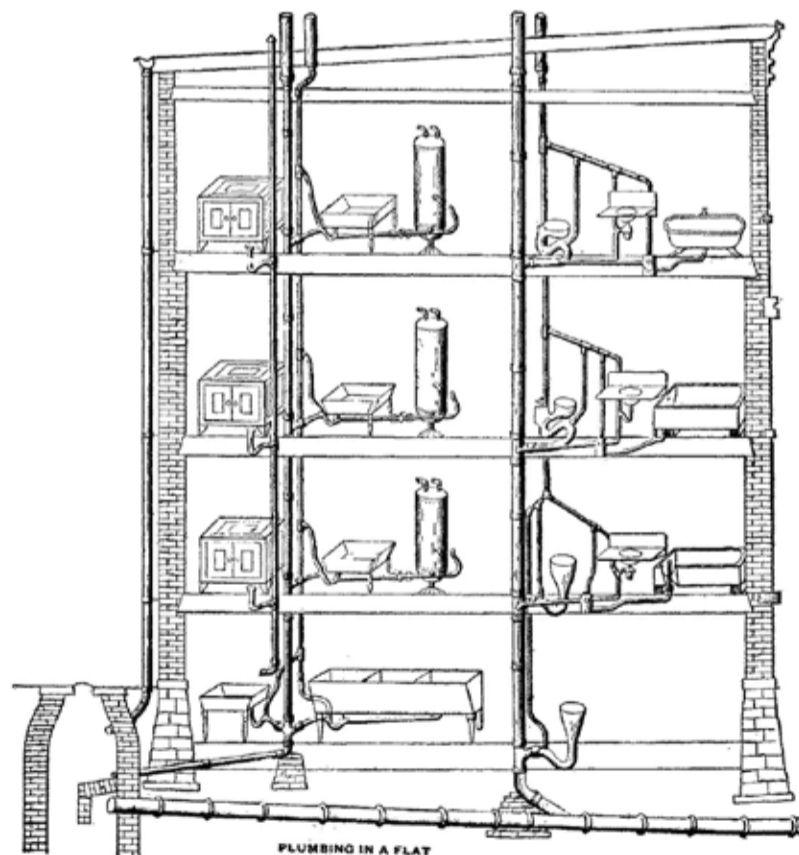
Daartegenover plaatst Giedion external abluion, wat zich letterlijk laat vertalen tot “uiterlijke reiniging”. Dit is het soort baden dat plaatsvindt in de doorsnee badkamer van een Westers huishouden: een korte spoeling met zeep en water om het lichaam te ontdoen van vuilstoffen. Lichamelijke hygiëne is het enige oogmerk van dit soort baden, geestelijke loutering komt hier niet aan bod. Volgens Giedion is deze vorm van baden het eindresultaat van de zogenaamde mechanisatie van het bad. De technologische vooruitgang en stijgende welvaart in de naoorlogse Westerse wereld scheppen de omstandigheden waarbij ieder individu toegang heeft tot een eigen badkamer. De nood aan openbare infrastructures zoals badhuizen verdwijnt en het baden verschuift van de publieke naar de private sfeer. Daarbovenop merkt Giedion op dat de moderne mens over

zodanig weinig vrije tijd beschikt dat hij waarschijnlijk niet eens in staat zou zijn om total regeneration te beleven. Volgens hem is de moderniteit het tijdperk waarin baden beperkt blijft tot external abluion: een privaat en pragmatisch gebeuren dat geen oog heeft voor sociaal contact en mentale verrijking.⁴

‘Mechanization Takes Command’ is evenwel een oude bron en de hedendaagse grootstedelijke situatie is meer genuanceerd dan een rechte lijnbeweging van publiek, holistisch baden naar privaat, hygiënisch baden. Uit het gesprek met Beata Scheitzner blijkt dat de vraag naar openbare douches blijft bestaan. De hygiëne van bepaalde inwoners blijft dus nog steeds een taak van de publieke sector. Daarnaast haalt de Brusselse zwembaddirecteur verschillende activiteiten en verenigingen in haar zwembad aan die blijk geven van een attitude die verdergaat dan external abluion. De zwemclubs die uitsluitend vrouwen ontvangen, spelen ongetwijfeld een cruciale rol in de sociale cohesie van bepaalde gemeenschappen. De verenigingen voor revaliderende kankerpatiënten zetten zwemwater in als een therapeutisch element voor een getroffen lichaam en ziel. Brussels Gay Sports bouwt in het zwembad aan een sterkere LGBTQ-gemeenschap. Zelfs het schoolzwemmen is meer dan een lichamelijke aangelegenheid, maar ook een speel-, leer- en ontmoetingsmoment voor kinderen. Het zwemmen zelf is een variant van het baden dat nooit zijn sociaal aspect heeft verloren. Daarbovenop worden deze zwemactiviteiten in het geval van de Baden van het Centrum binnenkort aangevuld met een openbare sauna en hammam.⁵ Dit alles geeft blijk van een samenleving die meer van het baden verwacht dan external abluion. Baden in de eenentwintigste-eeuwse grootstad raakt aan gemeenschapsvorming, mentale gezondheid, identiteit en zelfontwikkeling. Hoewel het holistisch aspect lijkt terug te keren, zou het voorbarig zijn om te besluiten dat we terugkeren naar total regeneration. Het is moeilijk in te beelden de vraag naar complexen zoals de Romeinse thermen spontaan zou terugkeren. De

V. Laat-gotisch stoombad, een plek voor total regeneration van het publiek.

VI. De private badkamer, een plek voor external abluion van het individu.

4. Sigfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 628-711.

5. Beata Scheitzner (directeur van de zwembaden van Stad Brussel), interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent), 30 mei 2023.

V. Giedion, "Mechanization," p. 651.

VI. Giedion, "Mechanization," p. 697.

VII. Het publieke zwembad van de Baden van het Centrum in Brussel, met uitzicht over de stad.

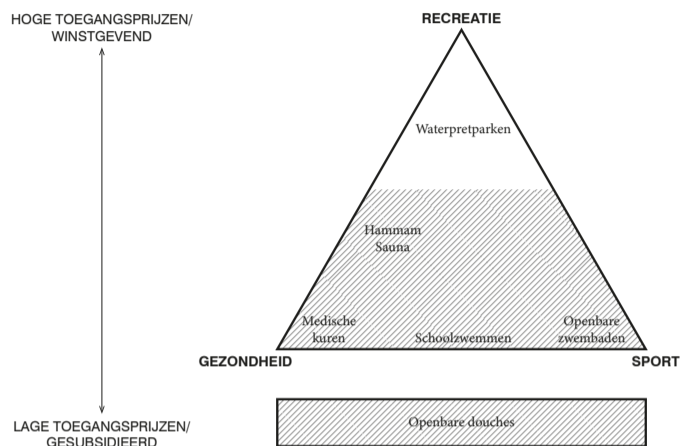
private badkamer is een verworven recht van het moderne individu en zal naar alle waarschijnlijkheid blijven bestaan. De openbare badgelegenheid – hier: het grootstedelijke zwembad – kan wel de plek worden voor nieuwe vormen van baden die belangrijke rollen kunnen spelen in de hedendaagse samenleving.

PISCINES MÉTROPOLITAINES

In deze masterproef wordt het grootstedelijk zwembad naar voren geschoven als de bouwsteen voor een gediversifieerd zwembadaanbod dat aan de noden van de metropool beantwoordt. **Het grootstedelijk zwembad wordt begrepen als een machine voor een afwijkend regime dat de metropolitaanse beleving intensifieert om zo ruimte te maken voor nieuwe vormen van baden die bijdragen aan de stedelijke dynamiek.**

Parijs zal worden gebruikt als een voorbeeld van een metropool waarin een gediversifieerd zwembadaanbod is ontstaan. Ondanks de occasionele gelijkenissen zijn Brussel en Parijs radicaal verschillende steden met sterk uiteenlopende eigenschappen. Niet de Parijse zwembaden zelf zijn waardevolle voorbeelden voor Brussel, maar de omstandigheden waarin ze werden gebouwd en tot op vandaag functioneren. De acht Parijse zwembaden uit 'Éloge de la nage métropolitaine' worden daarom een vierde maal bezocht. Niet fysiek, tekenkundig of fotografisch, maar aan de hand van essays die de zwembaden benaderen vanuit een stedenbouwkundig, cultuur-historisch, socio-politiek of ander oogpunt. Elk van de acht essays over Parijse zwembaden levert een aantal algemene

lessen over het grootstedelijk zwemmen op die samengebracht worden in drie conceptuele ontwerpvoorstellen - of **droombeelden** - voor nieuwe Brusselse zwembaden. Deze droombeelden blijven bewust conceptueel. Architectuur wordt hier ingezet als een communicatiemiddel voor ideeën, niet als een uiting van concrete bouwensen. Een belangrijke voorwaarde voor het ontwerpen van grootstedelijke zwembaden is het publieke karakter van het zwembad. Daarmee wordt bedoeld: democratische toegangsprijzen en publieke uitbating. Om die reden opereren de drie droombeelden in het onderste gedeelte van Beata's driehoek. Dit om de metropool met open armen te ontvangen in de nieuwe Brusselse grootstedelijke zwembaden.

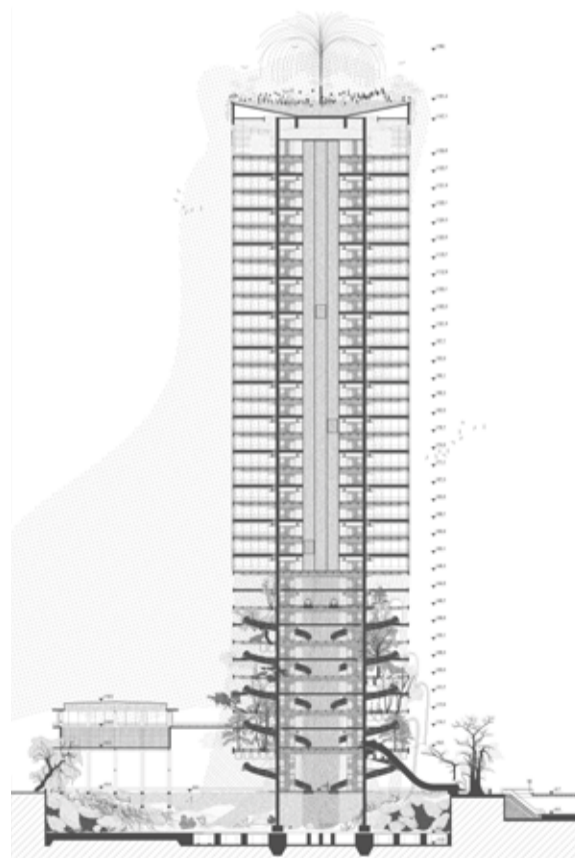

Mais voici que je nage. On dirait bien un rêve. Mais non, c'est la réalité. La réalité vraie de vraie. Incroyable ...⁶

Annie Leclerc

VIII. Paviljoen dat water vernevelt van Bruther voor de Twaalfde Architectuuriënnale van São Paulo.

IX. Oceans Park, een voorstel van LDSRa om een glijbanencomplex te plaatsen in de Zuidertoren in Brussel.

6. Annie Leclerc, "Éloge de la nage métropolitaine," Arles: Actes Sud, 2019, p. 36.

VIII. Ciro Miguel, "12th International Architecture Biennale of São Paulo."

IX. LDSRa, "Oceans Park."

X. Rommelmarkt op het Brusselse Vossenplein, overschouwd door de Baden van het Centrum.

BIBLIOGRAFIE

Avisar, Ido. "Les grandes machines sportives dans la ville. De la porosité de certaines limites." In *Sports, portrait d'une métropole*. Onder redactie van Thierry Mandoul, p. 203-209. Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.

Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.

Leclerc, Annie. "Éloge de la nage." Arles: Actes Sud, 2002.

Posener, Julius. "Piscines et plages." *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934), p. 54-83.

Scheitzner, Beata (directeur van de zwembaden van Stad Brussel). Interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent). 30 mei 2023.

AFBEELDINGEN

I. Afbeelding op: Radio Piscine. "La piscine Deligny, une piscine disparue." Geraadpleegd op 13 augustus 2023. <https://www.nageurs.com/blog/radio-piscine/la-piscine-deligny-une-piscine-disparue/>

II. Foto van Jens Devos uit 2015.

III. Foto uit 1949 op: Polka Factory. "À la piscine Deligny." Geraadpleegd op 13 augustus 2023. <https://www.polka.paris/factory/a-la-piscine-deligny-1968.htm>

IV. Foto van Nicolas De Wispelaere uit 2022.

V. Afbeelding uit: Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970: p. 651.

VI. Afbeelding uit: Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970: p. 697.

VII. Foto van vzw Brusselse zwem- en badinrichtingen.

VIII. Affiche van LDSRa.

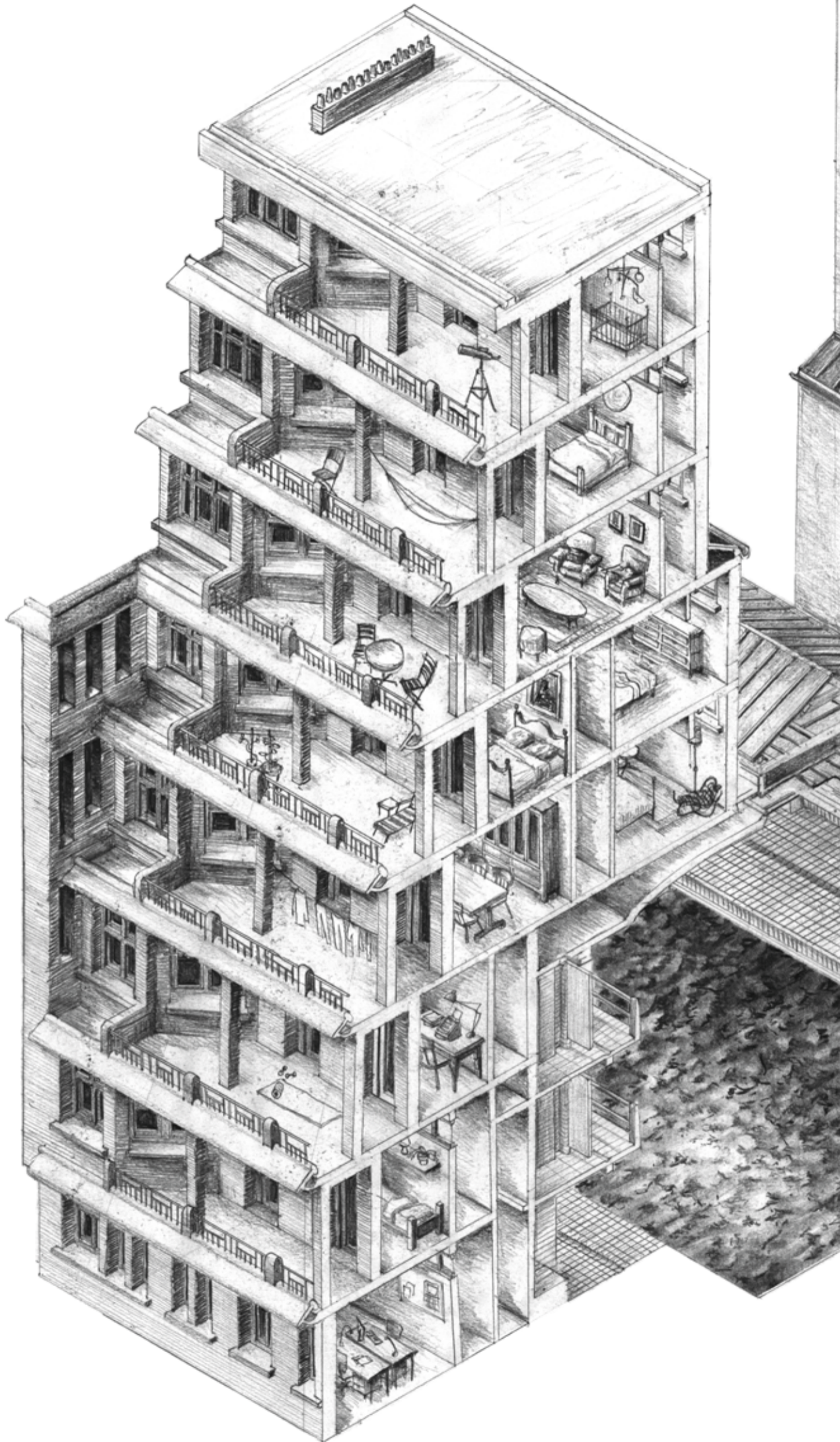
IX. Afbeelding op: Ciro Miguel. "12th International Architecture Biennale of São Paulo." Geraadpleegd op 13 augustus 2023. <https://www.ciomiguel.com/bienal-todo-dia>

X. Foto van Nicolas De Wispelaere uit 2023.

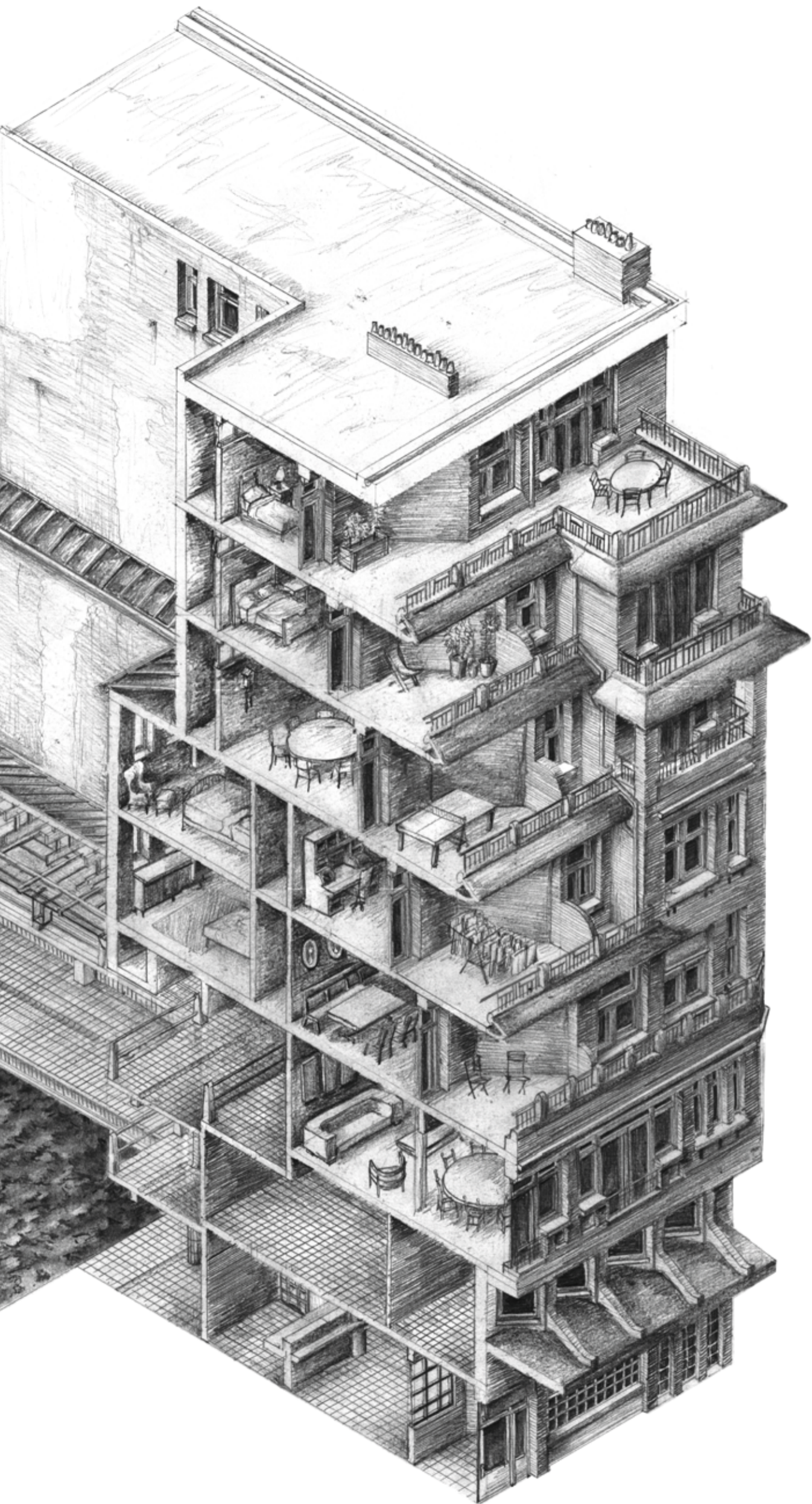
RÊVE

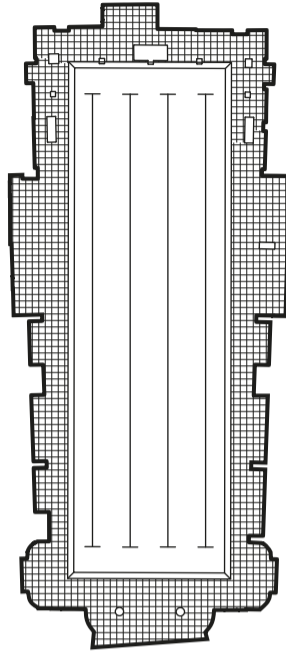

PISCINE
DES AMIRAUX

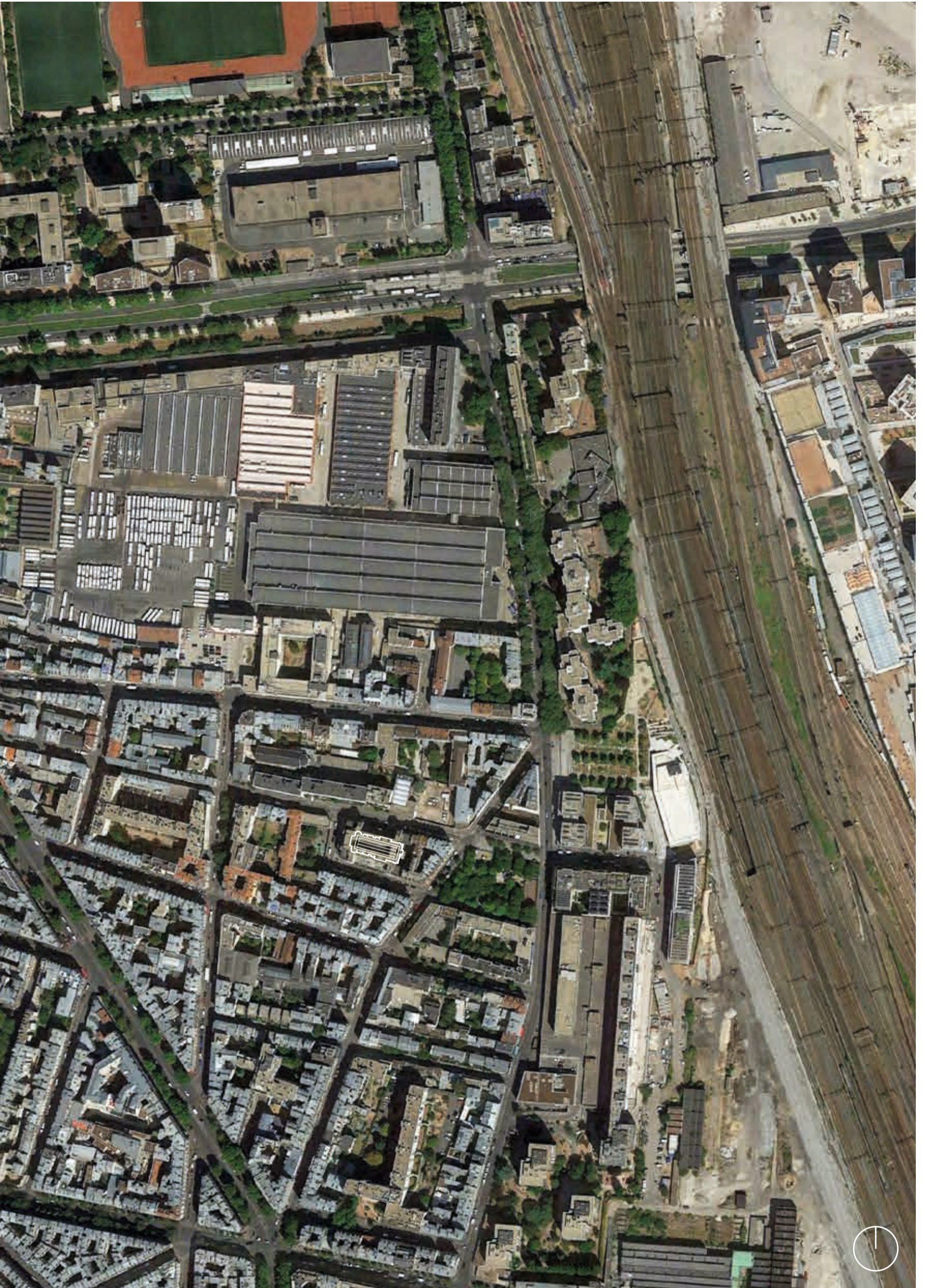

Adres
6 rue Hermann Lachapelle, 75018 Parijs

Bouw
Henri Sauvage, 1930

Renovaties
CANAL, 1983; Chatillon Architectes, 2017

Schaal
1:500

PIRAMIDE

In het achttiende arrondissement, hoog in het noorden van de Parijse binnenstad, ligt het Piscine des Amiraux. Een zoekopdracht in Google levert interieurplaatjes van een nagelwit Art Nouveau-zwembad op met appelgroene kleedhokjes en decoratieve dakramen. Het zwembad volgt het model van Pollet, waarbij de lichttoetreding zenithaal gebeurt aangezien de vier wanden van de zwemhal worden ingenomen door de kleedcabines. Na een rit tot aan de op-een-na-noordelijkste halte van metrolijn 4 om het Piscine des Amiraux te bezoeken, komt de uiterlijke verschijning van het zwembad als een verrassing. De ingang bevindt zich op de gelijkvloers van een woonblok dat nauwelijks verradert dat het een publiek zwembad bevat. Het opmerken van de naam van het zwembad in grote, rode letters op de voorgevel gebeurt dan ook met enige verwondering.

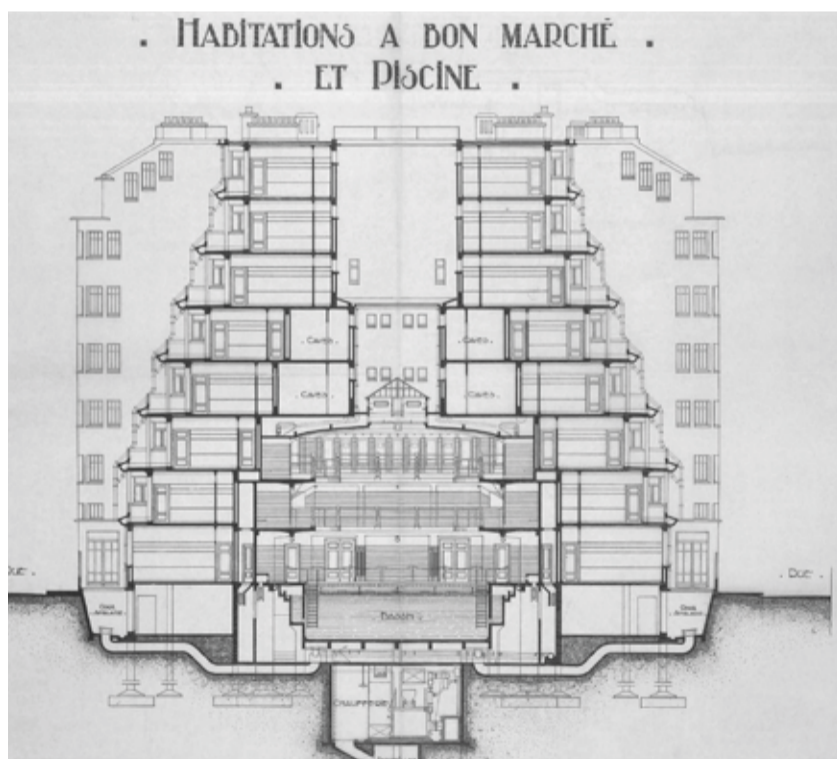
Het Piscine des Amiraux bevindt zich in een zogenaamde HBM (habitation à bon marché), gebouwen voor sociale huisvesting die door zogenaamde 'Sociétés à bon marché' werden ontwikkeld. Parijs telt een heleboel HBM's, gerealiseerd in opdracht van de Sociétés van verschillende rijke weldoeners en sociaaldenkende politici. Dit opmerkelijk exemplaar werd ontworpen door de Franse architect Henri Sauvage voor de 'Société des logements hygiéniques à bon marché'. De gevel van dit woongebouw valt meteen op door een trapsgewijze stapeling van de bouwlagen. Het woonblok vormt daarmee een soort piramide met torengewijze opbouw op de hoeken. In de 'tombe' van deze piramide bevindt zich het zwembad met erboven een nauwe lichtkoker die de daklichten voedt. Een blik op de dwarsnede van het complex toont ons dat de zwemhal lateraal en verticaal volledig ingekapseld is in het woongebouw. Deze verrassende inplanting van het Piscine des Amiraux heeft alles te maken met het merkwaardige ontwerp van de sociale woningen errond en de achterliggende ambitieuze visie van Henri Sauvage voor huisvesting in de toekomst.

HABITATION À BON MARCHÉ

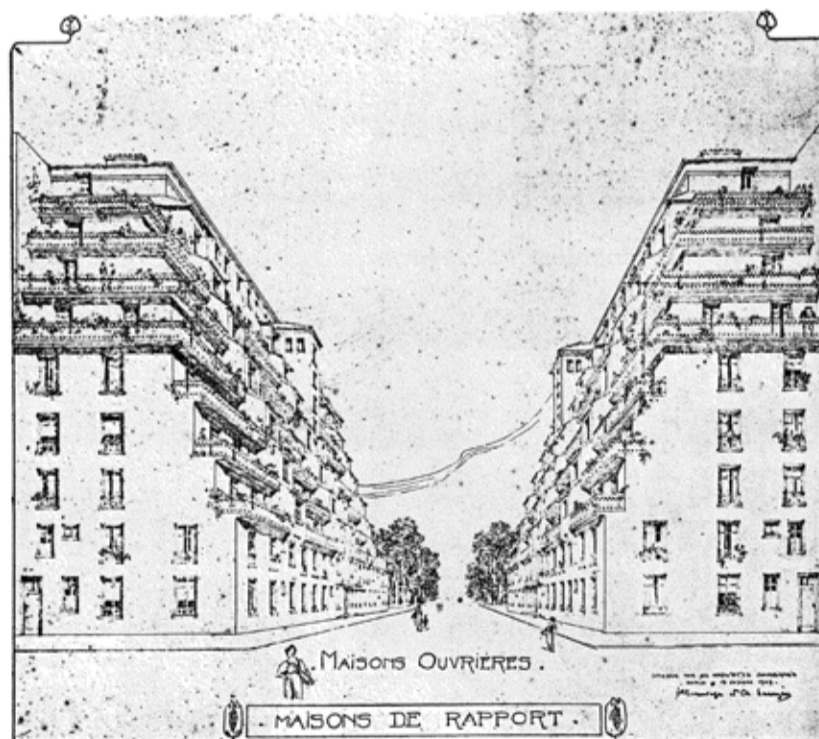
Sociale huisvestingsprojecten nemen een belangrijke positie in binnen het oeuvre van Henri Sauvage. Vanaf 1902 realiseerde de architect tal van woongebouwen in opdracht van verschillende Parijse huisvestingsmaatschappijen. De meeste van zijn vroege projecten volgen grotendeels de conventionele bouwmethodes voor huisvesting van die tijd: dragend metselwerk met ijzeren vloeren en een minimale geveldecoratie. Naargelang Sauvage zich verder inwerkte in de woningbouw, steeg zijn zin voor experiment. Het was vooral onder het bouwheerschap van de 'Société des logements hygiéniques à bon marché' dat Sauvage zich ontpopte tot een ware vernieuwer van de woonbloktypologie.

De 'Société des logements hygiéniques à bon marché', die in 1903 werd opgericht, onderscheidde zich van de andere huisvestingsmaatschappijen in Parijs door haar expliciete toewijding aan moderne architectuur.¹ Datzelfde jaar ontwierp Sauvage het woongebouw op 7, Rue de Trétagne in opdracht van de Société. Met een betonnen structuur ging Sauvage hier Auguste Perret achterna, die tevens ook in 1903 het gebouw in 25 bis, Rue de Franklin optrok. Daar waar Rue de Franklin uitblijkt op het vlak van het plan en de geveldecoratie, was vooral het programma van Rue de Trétagne ambitieus. In het woongebouw zat een hygiënisch restaurant, coöperatieve winkel, een badhuis, een arbeidersinstituut en een herberg verwerkt en de daktuin was voor allen toegankelijk, een idee dat Sauvage had overgenomen van het Saint Pancras workhouse in London. Het brede aanbod aan gemeenschappelijke functies en de daktuin moesten het sterke engagement van de Société tonen.²

In 1909 tekende Sauvage een prototypisch ontwerp uit voor arbeidershuisvesting van de Société. De tekeningen tonen woonblokken met stapsgewijs terugtrekkende terrassen die doen denken aan piramides of afbeeldingen van de hangende tuinen van Babylon. Dit ongewone gevelconcept, dat allerlei technische

I. Snede van het woning- en zwembadcomplex in Rue des Amiraux.

II. Prototypisch ontwerp van Henri Sauvage voor immeubles à gradins.

1. François Loyer, Hélène Guéné, "Henri Sauvage, les immeubles à gradins," Luik: Mardaga, 1987, p. 15-17.

2. Loyer, "Henri Sauvage," p. 7-11.

I. Jean-Baptiste Minnaert, "Henri Sauvage," Parijs: Éditions NORMA, 2002, p. 182.

II. Loyer, "Henri Sauvage," p. 26.

moeilijkheden met zich meebracht op het vlak van lastendaling, vindt zijn oorsprong bij Sauvages interesse in hygiëne.³

CURE D'AIR

Hygiëne in Europese grootsteden is sinds lang een publieke verantwoordelijkheid geweest, aangezien dit grotendeels afhangt van openbare infrastructuur. Het Tweede Keizerrijk van Napoleon III aan het begin van de negentiende eeuw raadpleegde geregeld experts zoals scheikundigen en apothekers bij beslissingen over hygiëne. De dialoog tussen de wetenschap, de publieke administratie en de stedenbouw werd bijgevolg steeds sterker. Zo was de stadsvernieuwingsgolf van baron Haussmann, die grotendeels de indeling van het hedendaagse Parijs heeft bepaald, niet alleen gedreven door militaire strategie en vastgoedspeculatie, maar ook door hygiënische overwegingen.⁴ Tegen het einde van de negentiende eeuw hadden zogenoemde 'hygiënisten', onderzoekers uit diverse medische en wetenschappelijke milieus die zich toededen op de publieke gezondheid, een sociale status verworven die hen toeliet om autoriteiten te adviseren en te beïnvloeden.⁵

Het hygiënische discours in Europa aan het eind van de negentiende eeuw concentreerde zich hoofdzakelijk op de kwestie van verse lucht. In de grote steden waar de industriële revolutie zich had afgespeeld, moest stromende lucht de vervuiling van de fabrieken wegvoeren. Daglicht werd op een gelijkaardige manier aanzien als een 'vloeistof' die kon 'stromen'. Het was de taak van architectuur om de stromen lucht en licht te kanaliseren.⁶

Zo werd dokter Camille Savoie in 1902 uitgenodigd door stadsarchitect Louis Bonnier om een lezing te geven aan de 'Ecole des Beaux-Arts'. Dokter Savoie maakte een pleidooi voor 'cures d'air' (behandeling door verse lucht) ter bestrijding van tuberculose in Parijs en staaft dit door tuberculosestatistiek naast de kroonlijsthoogtes en straatbreedtes van de overeenkomstige

wijken te leggen. Savoie verwees vervolgens naar sanatoria voor tuberculosepatiënten in Duitsland. Deze werden op industriële schaal gebouwd met het oog op de maximale blootstelling van patiënten aan zonlicht en verse lucht. Want niet alleen de behandeling, aldus Savoie, maar zeker ook de leefomstandigheden speelden een cruciale rol in de strijd tegen tuberculose.⁷

On obéit des motifs qui n'étaient pas exclusivement d'ordre médical. On voulait appeler l'attention du peuple sur la question de la tuberculose en frappant son imagination, en lui faisant sentir un peu ostensiblement qu'on prenait souci de sa santé.⁸

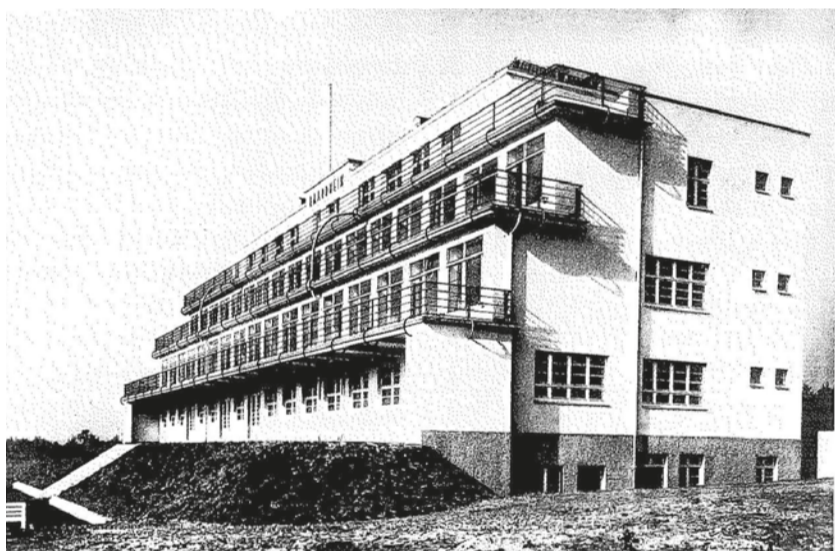
Dokter Camille Savoie

Savoies lezing sloeg aan in het Parijse architectuurmilieu. In 1903 publiceerde het tijdschrift van de 'Société des Architectes Diplômés par le Gouvernement' een samenvatting van een artikel dat de aanleg van daktuinen zag als een uitvoering van Savoies ideeën in een stedelijke context.

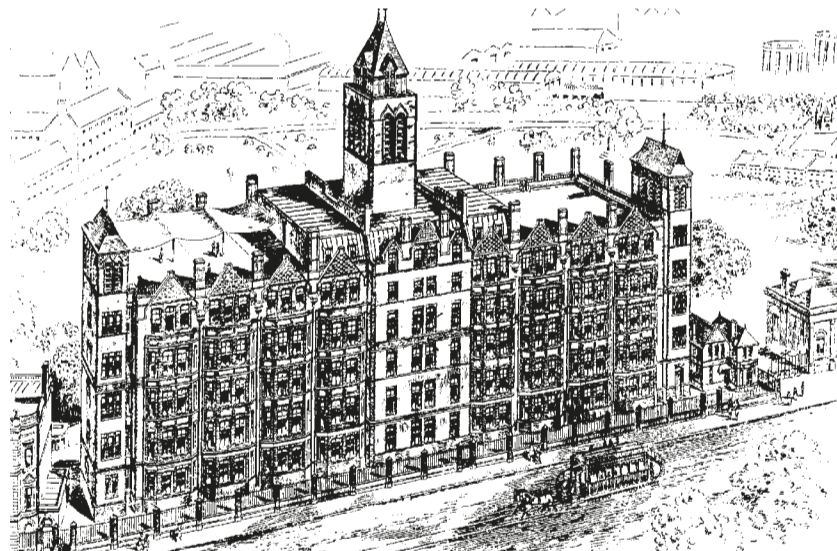
Il est parfaitement absurde d'édifier à grands frais des sanatoria pour tuberculeux. Que fait-il à ceux-ci? Des murs, de la brique, du moellon? Non pas : de l'air et du soleil. Fort bien. Tout cela se trouve sur le toit.⁹

uit de samenvatting van Henry de Varigny's artikel in 'Le Journal des Débats.'

Hoewel Sauvages ontwerp voor 7, Rue de Trétagne uit datzelfde jaar op een Londens arbeidershuis gebaseerd is, krijgt de daktuin van dit project een nieuwe betekenis in de context van deze publicatie. Sauvage werd een woordvoerder van Savoies ideeën in de bouwwereld onder het mantra 'Air, Lumière, Santé.' Deze woorden zouden uiteindelijk een vorm krijgen dankzij de paper 'Eine

III. Haardheim Sanatorium voor tuberculosepatiënten.

IV. Saint Pancras workhouse in Londen, de referentie voor 7, Rue de Trétagne.

3. Loyer, "Henri Sauvage," p. 28-30.

4. Fabienne Chevallier, "Le Paris moderne : histoire des politiques d'hygiène, 1855-1898," Rennes: Presses universitaires de Rennes & Comité d'histoire de la ville de Paris, 2010, p. 7-10.

5. Joris Vandendriessche, Kaat Wils, "Een traject van onderhandeling: Hygiënisme als wetenschap, Antwerpen 1880-1900," *BMGN - Low Countries Historical Review* 128, nr. 3 (2013): p. 3-11.

6. Daniel Siret, "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe," *Développement durable et territoires* 4, nr. 2 (2013), p. 4.

7. Loyer, "Henri Sauvage," p. 32-34.

8. Loyer, "Henri Sauvage," p. 32-34.

9. Henry de Varigny, "Lumière et Santé," *Bulletin mensuel de la S.A.D.G.* (mei 1903): p. 191-192.

III. Loyer, "Henri Sauvage," p. 31.

IV. Loyer, "Henri Sauvage," p. 10.

neues Baussystem für krankenanstalten und wohnhausen' uit 1907 waarin dokter David Sarason pleitte voor de transponering van de trapvormige terrassen van sanatoria naar de woningbouw. Sauvage zette Sarasons pleidooi om in architectuur met 'l'immeuble à gradin,' een hygiënische woontypologie die tegen de façadedrang van het Haussmanniaanse Parijs ingaat en waarbij iedere eenheid zijn eigen daktuin heeft.¹⁰

IMMEUBLE À GRADIN

Samen met collega-architect Charles Sarazin verkende Sauvage de mogelijkheden van het trapvormige woonblok. De praktische uitwerking wekte echter drie grote vragen op. Het eerste vraagstuk betrof de verticale circulatie en hoe deze verschillende bouwlagen zou ontsluiten die niet loodrecht boven elkaar lagen. Het tweede vraagstuk was dat van de uitwerking van de hoek; geen onbelangrijke bedenking in het Parijs van Haussmann dat zo veel nadruk legde op straathoeken. Het derde vraagstuk had te maken met de Parijse regelgeving uit 1902, die een onderscheid oplegde tussen de plint, de 'piano nobile' en de kroonlijst van woongebouwen. Sauvage en Sarazin vonden de oplossing bij Eugène Hénards concept voor tandvormige gebouwen in rechte straten, waarbij torenvolumes de rooilijn benadrukken tussen de driehoekige uitsparingen. Op gelijkaardige wijze plaatsten Sauvage en Sarazin hun getrapte terrassen op een plint die de perceelsgrens volgde, geflankeerd door torenvolumes die toelieten om een waardige hoek vorm te geven. De verticale circulatie kon tevens ondergebracht worden in deze torenvolumes en tevens van natuurlijk daglicht voorzien worden.¹¹

In 1912 vroeg het architectenduo een patent aan voor het trapvormige woonblok. Sauvage en Sarazin voorzagen de toepassing van het principe op volledige stadswijken en onderstreepten de hygiënische meerwaarde voor zowel de wooneenheden als de straat.

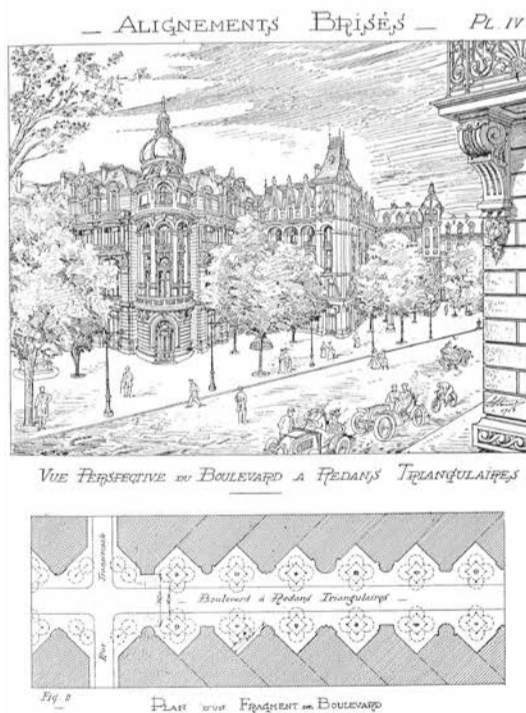
[...] dans le but d'une part de créer dans une rue une section transversale présentant un cône d'air et de lumière très ouvert, et de rendre les habitations très hygiéniques.¹²

Henri Sauvage en Charles Sarazin

Tegelijkertijd liet deze bouwvorm hogere bouwhoogtes toe zonder een negatieve impact te hebben op de leefbaarheid, wat uit economisch standpunt interessant was voor huisvestingsmaatschappijen.¹³ Daarnaast leende de holle ruimte in het midden van het woonblok zich volgens de architecten perfect tot de huisvesting van publieke functies, zoals een concertzaal.¹⁴ Deze schijnbaar vanzelfsprekende invulling van de 'tombe' van de piramide zou in de praktijk minder evident blijken.

TOMBEAU

Sauvage en Sarazin kregen een half jaar later de eerste gelegenheid om hun model uit te voeren bij een woongebouw op 22-28, Rue Vavin. Het perceel werd slechts aan één kant omsloten door een straat, waardoor het theoretische model van het patent aanzienlijk aan slagkracht inboette. Drie van de vier zijden van het gebouw konden namelijk geen gebruik maken van de getrapte terrassen, waardoor hier een verticale stapeling noodzakelijk was. De architecten voorzagen hier keukens, schermzalen en dubbelhoge artiestenstudio's. De holte onder de getrapte wooneenheden, die zich over drie bouwlagen uitstrekte, werd ingevuld met magazijnen voor de winkels op het gelijkvloers. De bouwaanvraag werd echter tweemaal afgewezen, uitgerekend vanwege het gebrek aan daglicht en ventilatie voor een tal van ruimtes in deze indeling. De architecten waren genoodzaakt de diepte van het hoofdgebouw te halveren en naar een conventioneel plan toe te werken met een dwarsliggende dienstvleugel in het midden van het perceel. Hoewel de getrapte voorgevel van het hoofdgebouw zonder twijfel de verdiensten van Sauvages en Sarazins model demonstreerde, bleef de vide in het midden van

V. Prototypisch voorstel van Eugène Hénard voor tandvormige voorgevels in een rechte straat.

VI. Gevelonderzoek voor de immeuble à gradin door Henri Sauvage en Charles Sarazin.

10. Loyer, "Henri Sauvage," p. 34-36.

11. Loyer, "Henri Sauvage," p. 37-40.

12. Henri Sauvage en Charles Sarazin, "Brevet d'Intention. VII. Construction, travaux publics et privés. 3. Travaux d'architecture, aménagements intérieurs, secours contre l'incendie," Nr 439.292. Système de construction, aangevraagd op 23 januari 1912, Parijs, Imprimerie Nationale.

13. Loyer, "Henri Sauvage," p. 46-47.

14. Sauvage, "Brevet, Intention."

V. Eugène Hénard en Jean-Louis Cohen, "Etudes sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme," Parijs: Editions l'Equerre, 1982, p. 41.

VI. Loyer, "Henri Sauvage," p. 39.

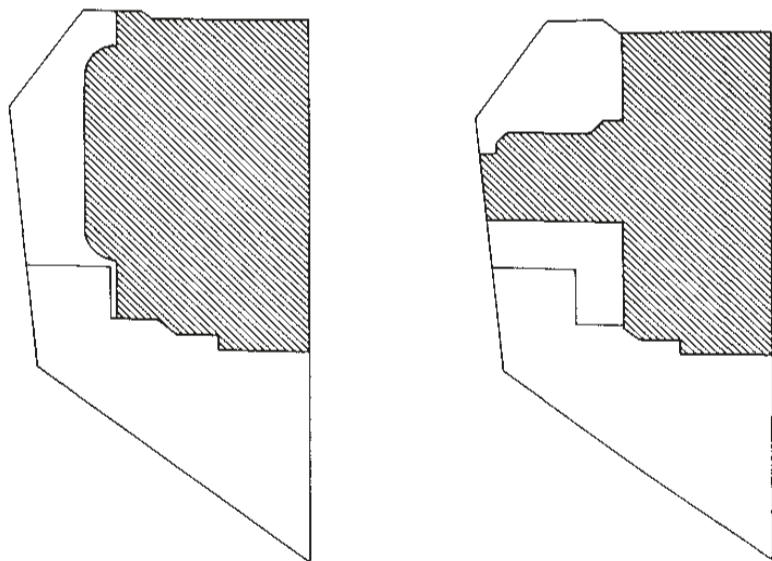

het gebouw grotendeels onbenut vanwege de beperkte diepte van het hoofdgebouw.¹⁵ Sauvage eigde later een van deze vides toe als persoonlijk atelier dat genoot van een dubbele plafondhoogte en een imposante “Amerikaanse” vakwerkligger.¹⁶

Met het huisvestingsproject in 13, Rue des Amiraux kreeg Sauvage een perceel met drie straatkanten toegewezen. Ondanks een lang aanvraagproces dat vanwege oplopende bouwkosten en een conservatief gezinde administratie jaren in beslag nam, werd in 1927 een woongebouw opgeleverd dat het patent uit 1912 succesvol benaderde. De noord-, zuid- en westgevel bestonden uit de befaamde getrapte terrassen, aan de hoeken geaccentueerd door verticaal gestapelde volumes en trappenhallen. Het resultaat was een langgerekte versie van het piramidemodel met een omvangrijke tombe in het midden. Onder de indrukwekkende, getrapte vide van zijn atelier in Rue de Vavin testte Sauvage de invulling van de vide in Rue des Amiraux uit aan de hand van grootschalige maquettes. Hoewel de architect hier aanvankelijk een cinema voorzag, werd in 1926, reeds na de voorlopige oplevering, beslist om hier een publiek zwembad onder te brengen.¹⁷ Toetreding van daglicht en mechanische ventilatie gebeurde via de nauwe lichtschacht tussen de bovenste bouwlagen.¹⁸ Deze keuze sloot overigens perfect aan bij het hygiënistische discours dat het ontwerp reeds grotendeels had vormgegeven. Het was de uitgesproken wens van de ‘Société de médecine publique et d’hygiène du travail’ om meer zwembaden te bouwen voor de arbeidersbevolking.¹⁹

*C'est une innovation qui profitera grandement à la sécurité, à l'assainissement d'une grande partie de la population active de Paris. Lorsque le corps est lavé, les logements collectifs étaient beaucoup moins susceptibles d'être infectés et insalubres.*²⁰

uitspraak in *Le Génie Civil* van 1 augustus 1881

VII. Oorspronkelijke en definitieve inplanting van het woongebouw in Rue Vavin.

Ondanks het geslaagde project in Rue des Amiraux, bleef een algemene toepassing van het getrapte woonblokconcept uit. Het voornaamste struikelblok bleef de inzetbaarheid van de donkere en moeilijk te ventileren centrale vide.

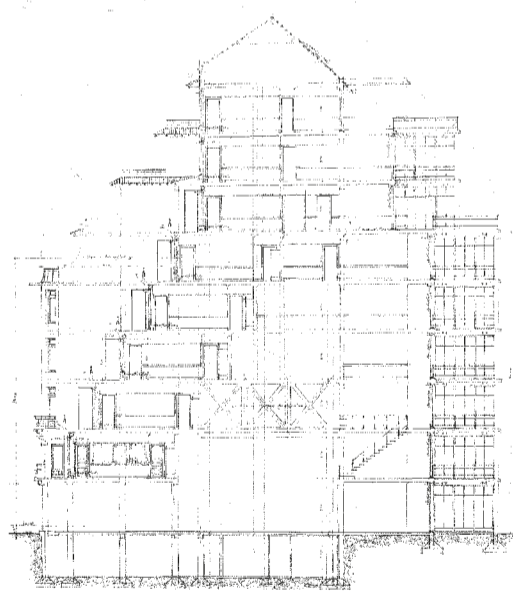
*[...] Cette disposition en gradins réserve aux étages inférieurs des grands volumes inhabitables. Ici on y a mis une piscine. [...] C'est une conception très originale mais qu'il sera difficile de généraliser, on ne peut pas mettre une piscine ou un cinéma dans tous les immeubles.*²¹

Auguste Perret over 13, Rue des Amiraux op een conferentie in 1931

Sauvage was zich van in het begin bewust van deze tekortkoming en onderzocht verschillende oplossingen. In zijn wedstrijdontwerp samen met Sarazin voor l'Avenue Emile Zola in 1913 tekende hij overdekte straten die dwars door de woonblokken liepen. De gevels die aan deze straten grensden bestonden grotendeels uit glas en lieten toe om licht en lucht binnen te brengen in de centrale vides.²² Een ander concept uit 1927 stelde voor om de vides van aaneengeschakelde woonblokken te gebruiken als een tunnel voor een stedelijke autostrade.²³ Beide oplossingen steunen op grootschalige stedenbouwkundige ingrepen en werden nooit werkelijk uitgevoerd.

CARREAUX DE MÉTRO

Het kenmerkende gebruik van keramische tegels als gevelbedekking in de gebouwen van Sauvage was een direct gevolg van zijn keuze voor het betonskelet. Zijn eerste werk voor Parijse huisvestingsmaatschappijen bestonden stuk voor stuk uit draagmuren van metselwerk. Structuur en scheidingswand kwamen samen in een en hetzelfde element: de bakstenen muur. Bij gebouwen met een betonskelet, zoals 163, Boulevard de l' Hôpital, werd de structuur, die louter dragend is, ingekleed met wanden, die louter afscheidend

VIII. Snede van het woongebouw in Rue Vavin.

15. Loyer, "Henri Sauvage," p. 49-63.

16. Minnaert, "Henri Sauvage," p. 193.

17. Loyer, "Henri Sauvage," p. 82-93.

18. Mairie de Paris, "Restauration et mise aux normes de la Piscine des Amiraux, 75018 Paris," 2017, p. 3.

19. Emmanuelle Gallo, "Parisian Swimming Pools of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, Examples of "Sustainable Development" and Savings," 5th International Congress on Construction History, p. 2.

20. *Le Génie Civil* (1 Augustus 1881).

21. Minnaert, "Henri Sauvage," p. 193.

22. Loyer, "Henri Sauvage," p. 77.

23. Minnaert, "Henri Sauvage," p. 192.

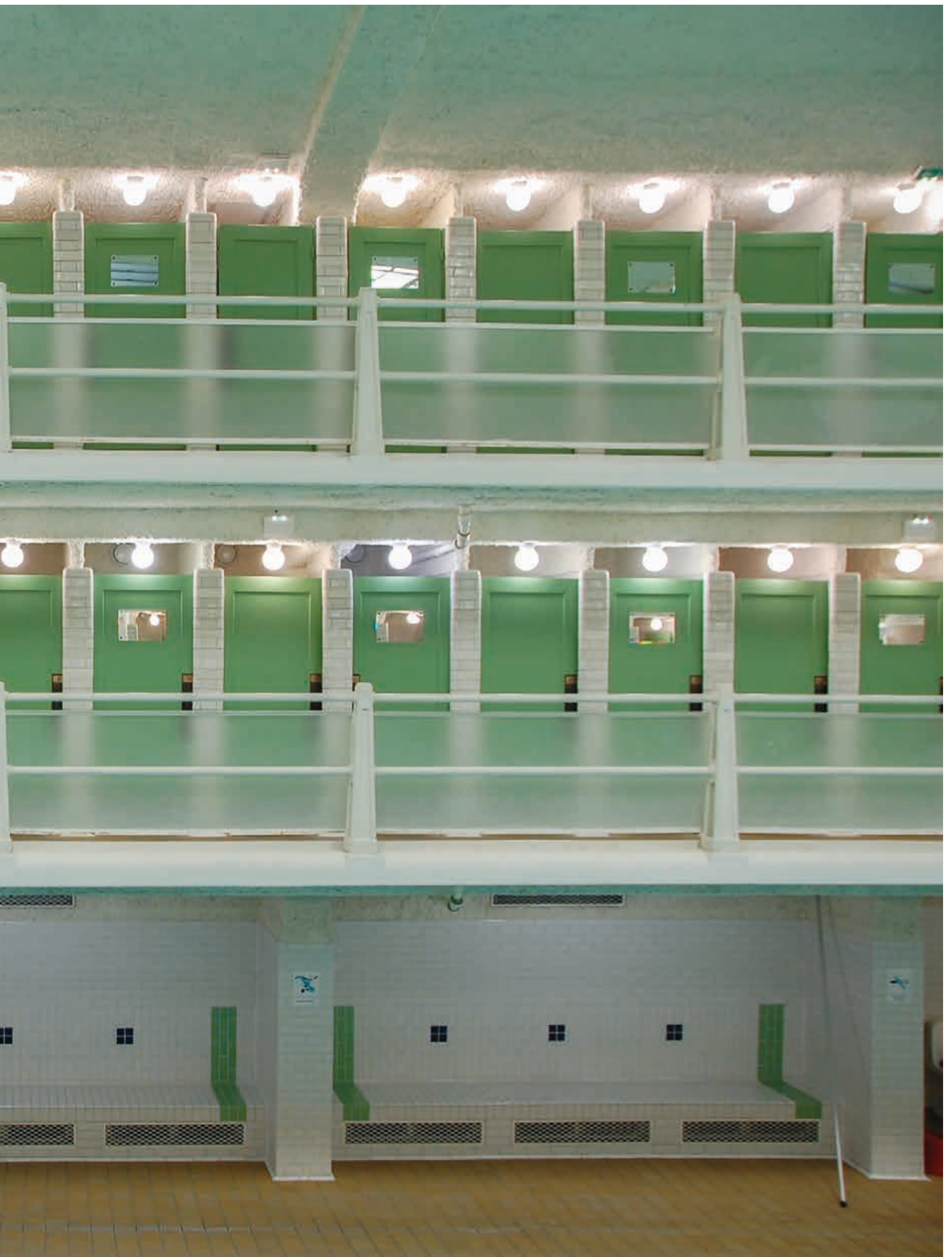
VII. Loyer, "Henri Sauvage," p. 58.

VIII. Loyer, "Henri Sauvage," p. 52.

IX. Atelier van Henri Sauvage in Rue Vavin.

zijn. De huid waarmee Sauvage dit woongebouw inkleedde, bedekte het betonnen skelet maar toonde eveneens de structurele sterktes ervan. De kleurrijke keramische tegels, die fel afstaken tegen de conventionele bakstenen gevels van de burens, werden doorbroken met wijde raamopeningen die niet denkbaar waren bij een metselwerkstructuur. Boulevard de l'Hôpital gaat daarmee Otto Wagners Majolikahaus achterna dat met zijn opvallende mozaïeken de sterktes van een niet-dragende gevel demonstreert.²⁴ De theorieën van Gottfried Semper weerklinken eveneens in deze 'verpakking van de structuur'. Een huid met een eigen materiële expressie die over een dragende structuur is gespannen doet denken aan Sempers oorsprong van de architectuur: het textiel dat rond een tentstructuur wordt gewikkeld.²⁵

Een tweede gedachte achter Sauvages keramische gevels is wederom zijn interesse voor hygiëne. Voor het woongebouw in 22-28, Rue Vavin koos hij voor de stereotypische, witte tegels die massaal werden gebruikt in de stations van de Parijse metro vanwege hun lage kost en eenvoudige reiniging.²⁶ De inzet van deze tegels in 13, Rue des Amiraux brengt hulde aan de hygiënische ambities van de 'Société des logements hygiéniques à bon marché'. De gevels, terrassen en loggia's zijn niet alleen ingekleed met dezelfde metrotegels. Ook het interieur van het zwembad keren de tegels terug, alsook in de gangen en trappenhallen van het woongebouw. Dokter Savoires pleidooi voor een architectuur die haar gebruikers verzekert dat er voor hen wordt gezorgd, wordt hier in werkelijkheid omgezet.

TOUR D'IVOIRE

Het samengaan van wonen en zwemmen is geen exclusiviteit van Rue des Amiraux. Een opmerkelijk alternatief voorbeeld in Parijs is de Tour Super-Italie in het dertiende arrondissement. Op de 30e verdieping van deze woontoren uit de jaren '70 bevindt zich een zwembad. Het aangrenzende solarium biedt een panoramisch zicht

over de stad. Het zwembad fungeert tegelijkertijd als watervoorraad voor het sprinklersysteem van de toren.²⁷ Het grote verschil met het Piscine des Amiraux: het zwembad van de Tour Super-Italie is alleen toegankelijk voor bewoners van de toren. Het Piscine des Amiraux daarentegen verzekert iedere voorbijganger uitdrukkelijk dat het wel degelijk een publiek zwembad is met zijn grote, rode letters boven de inkom. Het publieke karakter van het zwembad wordt verder versterkt door het aanbod van publieke douches.²⁸ Het idee om zwemmers uit de wijde omgeving uit te nodigen in een woongebouw lijkt vandaag verrassend, aangezien het botst met de hedendaagse verwachtingen rond de privacy van woonruimtes. Het Piscine des Amiraux kadert echter binnen de overtuiging van de 'Société des logements hygiéniques à bon marché' dat de algemene bevolking moet voorzien worden van de benodigdheden voor een gezond leven, gelijkaardig aan het vrijgevig programma van 7, Rue de Trétaigne.²⁹

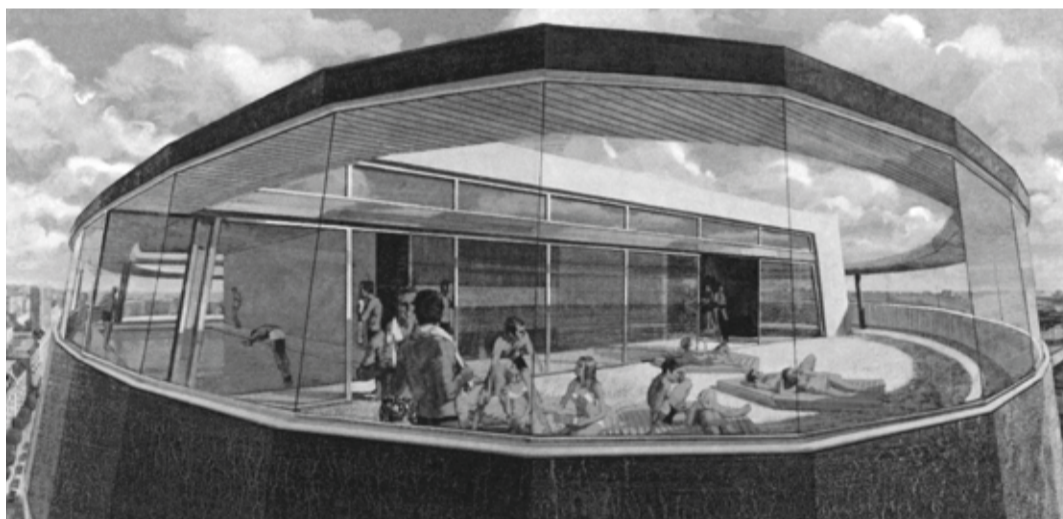
GANTS DE BOXE

Zoals het woongebouw van buitenaf nauwelijks zijn inhoud verklapt, is het in de zwemhal van het Piscine des Amiraux niet merkbaar dat het is omgeven door woningen. De enige verhouding tussen beiden is thermodynamisch van aard: het woongebouw vormt een dikke isolatielaag rond het zwembad.³⁰ Verder bestaan beide entiteiten – ondanks hun innige omhelzing – volledig onafhankelijk van elkaar binnen eenzelfde enveloppe.

Hoewel het Piscine des Amiraux slechts twee invullingen – wonen en zwemmen – met elkaar verenigt, doet de laconieke nevenschikking van beiden denken aan de Downtown Athletic Club in New York, zoals beschreven in "Delirious New York" van Rem Koolhaas. Deze wolkenkrabber van 38 bouwlagen brengt een uitgebreide waaier aan spannende en contradictorische functies samen binnen een neutrale schil. Het is daarmee een bundeling van de congestie van de metropool. Speelkamers, kapperssalons, handbalzalen, gymnasia,

X. Trappenhall van het wooncomplex in Rue des Amiraux.

XI. Zwembad op het dak van de Tour Super-Italie.

24. Minnaert, "Henri Sauvage," p. 107.

25. Gottfried Semper, "The four elements of architecture and other writings," Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

26. Loyer, "Henri Sauvage," p. 64-65.

27. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Paris: Pavillon de l'arsenal, 2014, p. 220.

28. "Bains et douches municipaux," Mairie de Paris.

29. Loyer, "Henri Sauvage," 1987, p. 7-11.

30. Gallo, "Parisian Swimming Pools," p. 7.

X. Minnaert, "Henri Sauvage," p. 179.

VIII. Mandoul, "Sports," p. 221.

Turkse baden, dokterspraktijken, boksringen, een zwembad en zelfs een indoor golfbaan bestaan samen met woonvertrekken boven en onder elkaar. Een rit met een van de acht liften volstaat om moeiteloos tussen radicaal verschillende universa te zappen. Het geheel wordt een gebouw waarin alles mogelijk is, of sterker nog – aldus Koolhaas – een instrument dat zijn gebruikers toelaat om ongekende niveaus van perfectie te bereiken, zoals de oesterbar in de kleedkamer van de negende verdieping. Met andere woorden: een gebouw waarin méér dan al het voorspelbare mogelijk is.³¹

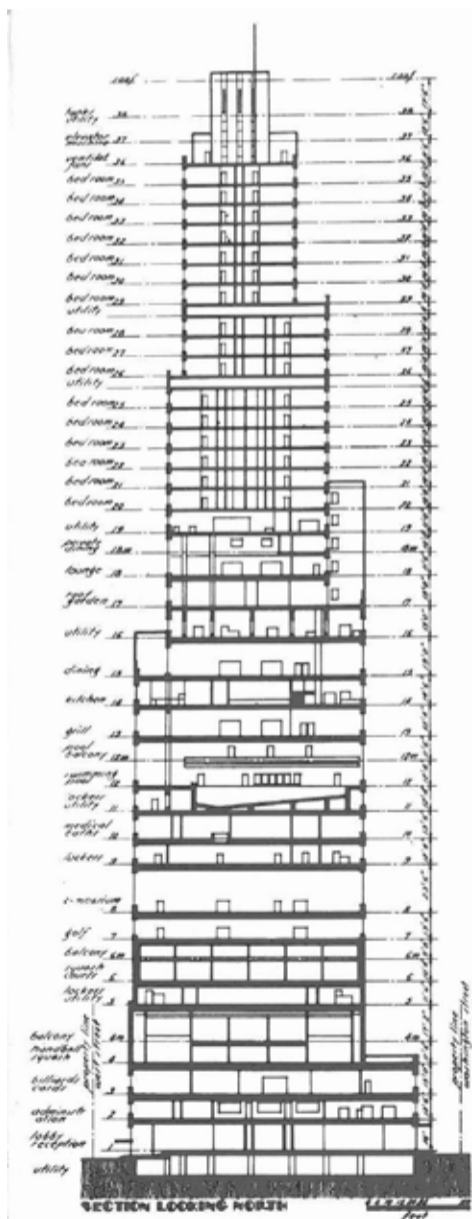
De programmatorische diversificatie van het Piscine des Amiraux gebeurt op bescheiden schaal in de ruimte – de appartementen rond het zwembad – maar eveneens in de tijd. Zo wordt het zwembad iedere dinsdag en donderdag gereserveerd voor de brandweer van Parijs. Op deze dagen voeren brandweerlieden van 7u00 tot 8u30 zwem- en duik oefeningen uit.³² De kinderen die rondom het zwembad wonen, waarvan er ongetwijfeld een deel droomt van brandweeruniformen, rode wagens en luide sirenes, wonen twee keer per week voor even rond de oefenzaal van hun grote voorbeelden. Het is daarenboven opmerkelijk dat het zwembad dat voor de gezondheid van het volk wil instaan zo ook voor de veiligheid van het volk instaat.

Een andere opmerkelijke gebruiker van het zwembad is 'Les Crevettes'. Cinefiel Franrijk maakte in 2019 kennis met deze ploeg dankzij de fictiefilm "Les Crevettes pailletées", of "glittergarnalen". De film volgt de deelname van een Parijse waterpoloploeg voor homomannen aan een internationaal toernooi in Kroatië. De werkelijke waterpoloploeg die de filmmakers heeft geïnspireerd houdt

haar wekelijkse trainingen in het Piscine des Amiraux.³³ Zoals de Downtown Athletic Club maakt het Piscine des Amiraux gebruik van de congestie van de metropool om specifieke situaties te huisvesten die elders niet bestaan, zoals een waterpoloploeg speciaal voor homomannen.

AMIRAL

Het Piscine des Amiraux is een unieke combinatie van huisvesting en sportinfrastructuur die nauw verbonden is aan zijn opmerkelijke architectuur en sociaal engagement. Het zwembad is slechts een afwerkende schakel binnen een gebouwconcept dat door zijn vernieuwende architectuur de levenskwaliteit van haar bewoners – en bij uitbreiding de stad – wil verbeteren. Dit concept is tot stand gekomen door de sterke toewijding van de sociale huisvestingsmaatschappij, maar ook door een architecturale visie die wetenschappelijke inzichten publieke gezondheid in achtving nam. Het resultaat is een gebouw dat niet alleen een publieke voorziening aanbiedt, maar ook zijn aandacht voor publieke gezondheid architecturaal uitdrukt. Het ruimtelijk contact tussen het woongedeelte en het zwembadgedeelte is echter miniem, waardoor beide programma's onafhankelijk van elkaar fungeren. Terwijl de bewoners van het woongebouw hun individuele levens leiden, kan het zwembad een veelheid aan situaties huisvesten.

XII. Snede van de Downtown Athletic Club.

31. Rem Koolhaas, "Delirious New York," New York: The Monacelli Press, 1994, p. 152-159.

32. Tijdschema van het Piscine des Amiraux, aangeleverd door de zwembaddirecteur.

33. Pierre Vasseur, "Les Crevettes pailletées : qu'il est gay ce grand bain !," Le Parisien, 8 mei 2019.

XII. Koolhaas, "Delirious New York," p. 157.

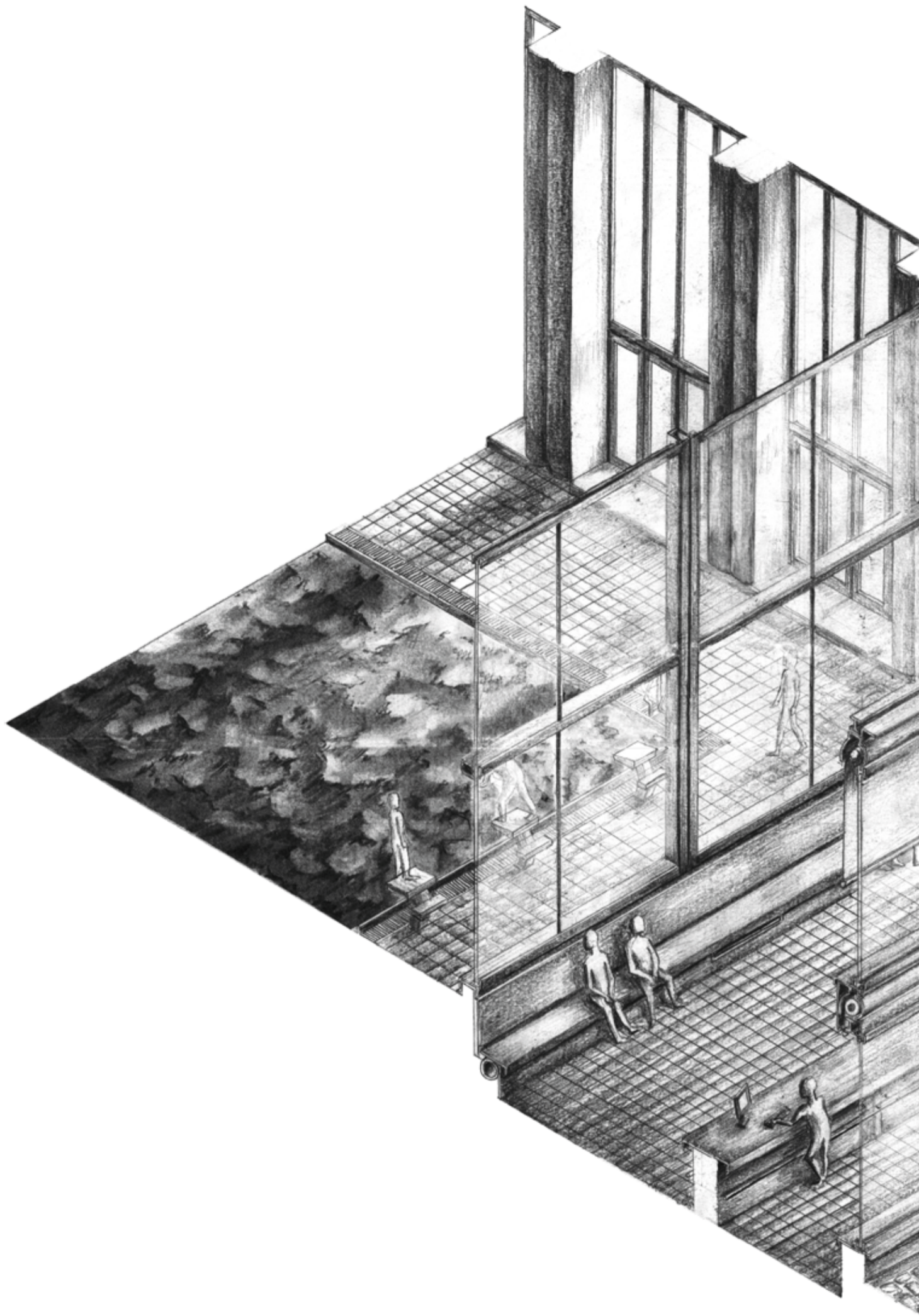
BIBLIOGRAFIE

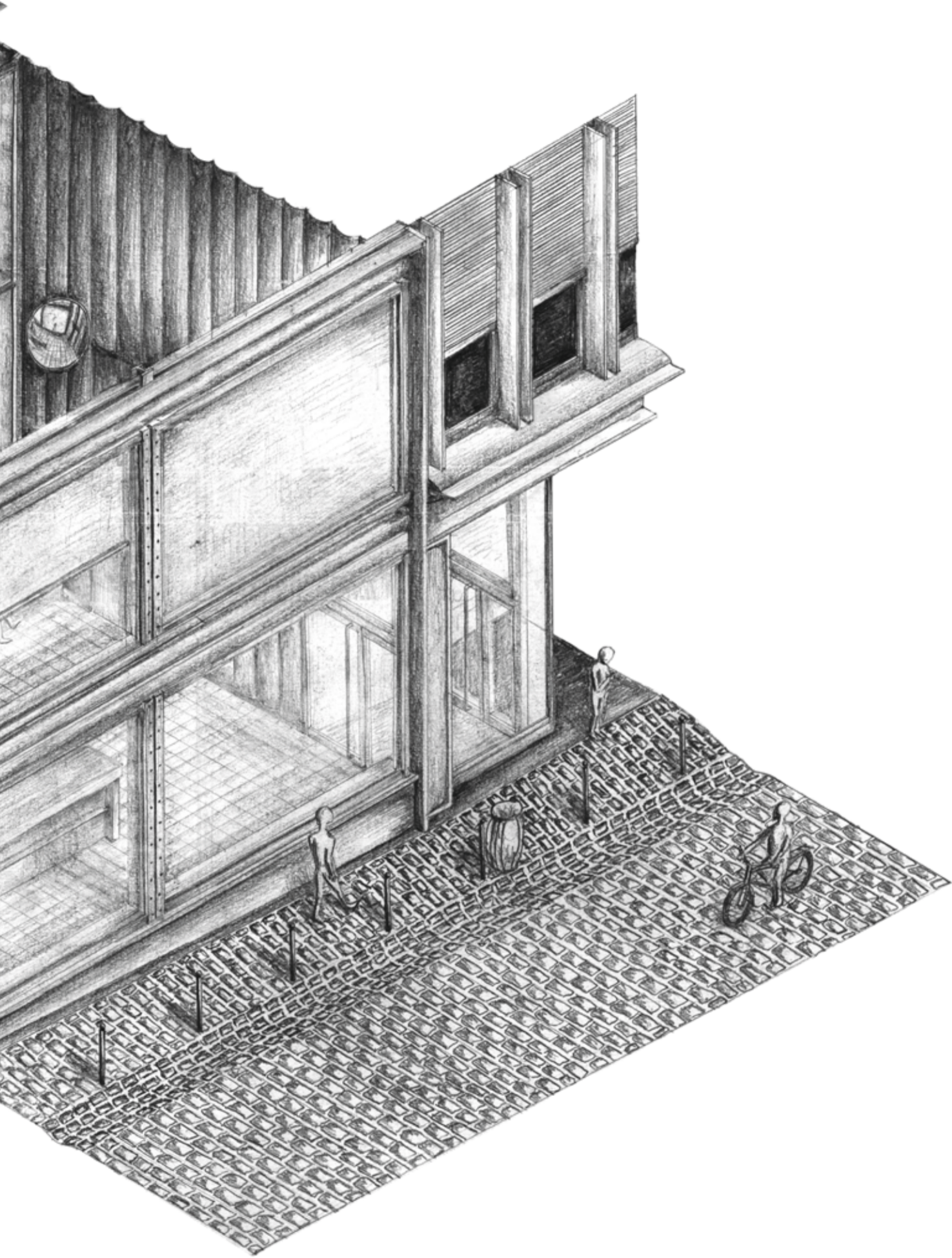
- Chevallier, Fabienne. "Le Paris moderne : histoire des politiques d'hygiène, 1855-1898." Rennes: Presses universitaires de Rennes & Comité d'histoire de la ville de Paris, 2010.
- De Varigny, Henry. "Lumière et Santé." *Bulletin mensuel de la S.A.D.G.* (mei 1903): p. 191-192.
- Gallo, Emmanuelle. "Parisian Swimming Pools of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, Examples of "Sustainable Development" and Savings." *5th International Congress on Construction History*. Geraadpleegd op 24 mei 2023. <http://www.emmanuelgallo.net/pdf/5ICCH.pdf>
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Hénard, Eugène, Jean-Louis Cohen. "Etudes sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme." Parijs: Editions l'Equerre, 1982.
- Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994.
- Le Génie Civil* (1 Augustus 1881).
- Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987.
- Mairie de Paris. "Restauration et mise aux normes de la Piscine des Amiraux, 75018 Paris." 2017. <https://cdn.archilovers.com/projects/f39656b8-947d-426c-8557-94150a827bfa.pdf>
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Marie de Paris. "Bains et douches municipaux." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.paris.fr/pages/les-bains-douches-municipaux-138>
- Marie de Paris. "Bains et douches municipaux." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.paris.fr/pages/les-bains-douches-municipaux-138>
- Minnaert, Jean-Baptiste. "Henri Sauvage." Parijs: Éditions NORMA, 2002.
- Sauvage, Henri en Charles Sarazin. "Brevet d'Intention. VII. Construction, travaux publics et privés. 3. Travaux d'architecture, aménagements intérieurs, secours contre l'incendie." Nr 439.292. Système de construction. Aangevraagd op 23 januari 1912. Parijs, Imprimerie Nationale.
- Semper, Gottfried. "The four elements of architecture and other writings." Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Siret, Daniel. "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe." *Développement durable et territoires* 4, nr. 2 (2013).
- Vandendriessche, Joris, Kaat Wils. "Een traject van onderhandeling: Hygiënisme als wetenschap, Antwerpen 1880-1900." *BMGN - Low Countries Historical Review* 128, nr. 3 (2013): p. 3-28.
- Vavasseur, Pierre. "Les Crevettes pailletées : qu'il est gay ce grand bain !" *Le Parisien*, 8 mei 2019. <https://www.leparisien.fr/culture-loisirs/cinema/les-crevettes-pailletees-qu-il-est-gay-ce-grand-bain-08-05-2019-8067879.php>

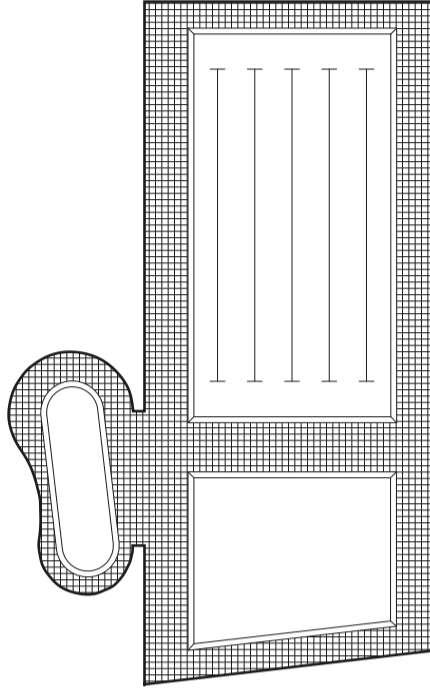
AFBEELDINGEN

- Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 274.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Snede van Henri Sauvage uit: Minnaert, Jean-Baptiste. "Henri Sauvage." Parijs: Éditions NORMA, 2002: p. 182.
- II. Tekening van Henri Sauvage uit 1909 uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 26.
- III. Afbeelding uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 31.
- IV. Afbeelding uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 10.
- V. Tekening van Eugène Hénard uit: Hénard, Eugène, Jean-Louis Cohen. "Etudes sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme." Parijs: Editions l'Equerre, 1982: p. 41.
- VI. Tekening van Henri Sauvage en Charles Sarazin uit 1909 uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 39.
- VII. Afbeelding uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 58.
- VIII. Afbeelding uit: Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987: p. 52.
- IX. Afbeelding uit: Minnaert, Jean-Baptiste. "Henri Sauvage." Parijs: Éditions NORMA, 2002: p. 191.
- X. Foto van Dominique Delaunay uit 2001 uit: Minnaert, Jean-Baptiste. "Henri Sauvage." Parijs: Éditions NORMA, 2002: p. 179.
- XI. Tekening van Maurice Novarina uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 221.
- XII. Afbeelding uit: Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994: p. 157.
- XIII. Afbeelding uit: Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994: p. 159.

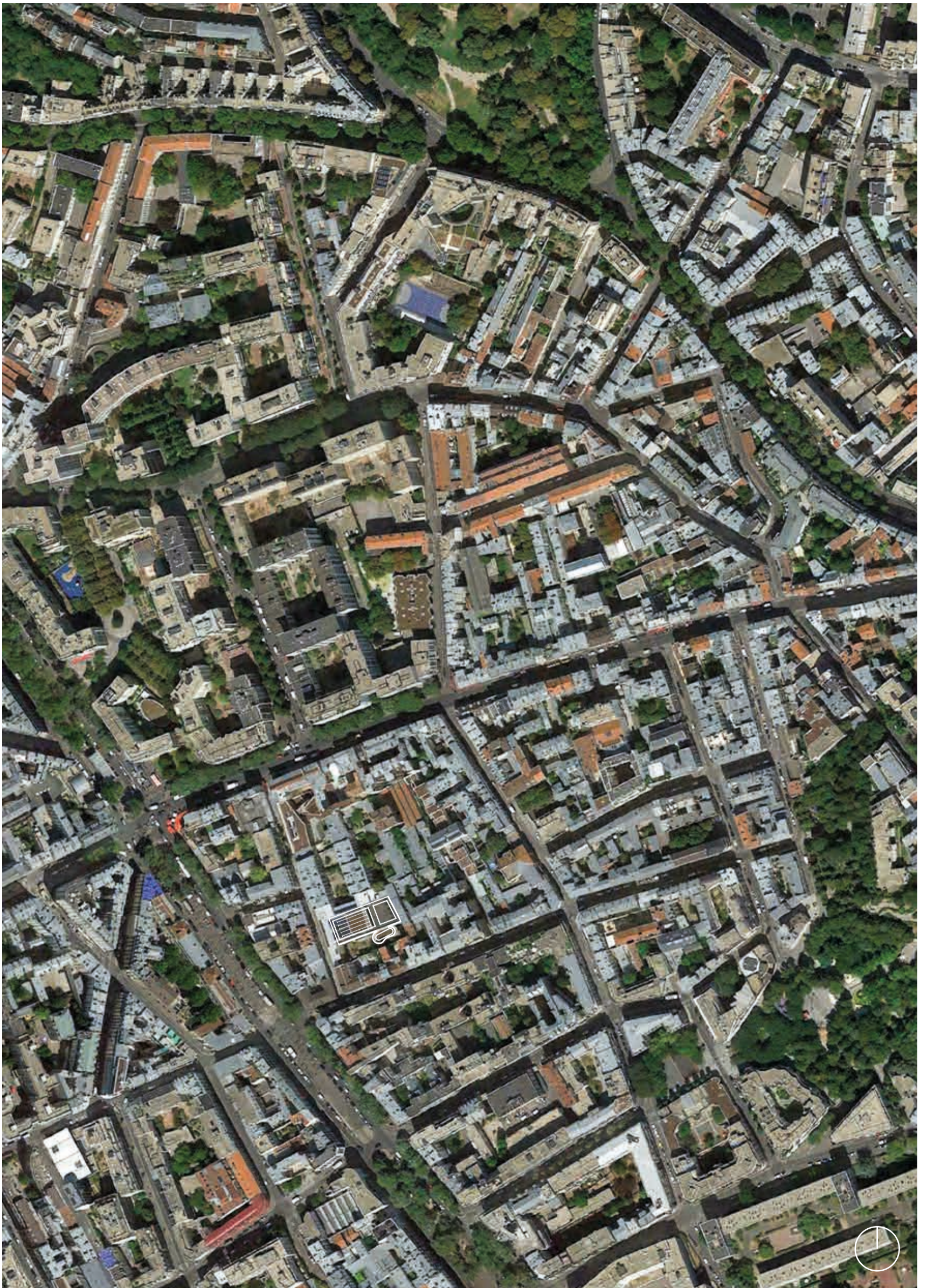
PISCINE
ALFRED NAKACHE

ÉCRANS

In de volkse wijk Belleville in het twintigste arrondissement kunnen voetgangers op een ongebruikelijk zicht stoten. In de Rue Denoyez, een smalle, autoluwe wandelstraat, bevindt zich een glazen gevel waarachter het Piscine Alfred Nakache gelegen is. Voorbijgangers passeren er op nog geen vijf meter van het zwembadwater en kunnen ongestoord binnenkijken. Alleen de smalle inkomhal, gescheiden van de straat en het zwembad met glazen wanden, medieert de overgang tussen weggebruikers en zwemmers. De ambitie van architecten Patrick Berger en Jacques Anziutti, bekend van hun ontwerp voor de luifelconstructie van Les Halles, is duidelijk: 'nager sur rue'.¹

La piscine est reliée à la rue d'un seul trait. Son volume parallélépipédique croise le volume parallélépipédique de la rue Denoyez : dehors, on voit des lignes d'eau se diriger vers la chaussée ; dedans ; en nageant on se dirige vers les passants. La tête hors de l'eau est à un mètre au dessus du niveau du trottoir, si bien que les plans aquatiques et le sol urbain se confondent presque, la natation est en ville.²

Patrick Berger

Het idee is niet nieuw: oudere zwembaden brachten het zwembad al visueel naar de straat. Het Piscine Berck-Plage, dat in 1970 aan de zeedijk van de Noord-Franse badplaats Berck werd gerealiseerd, biedt een ongehinderde blik in de zwemhal langs zijn zuidgevel. Passanten op straatniveau, wat overeenkomt met de hoogste trede van de wedstrijdtribune, kunnen er al wandelend een blik werpen op de watersporten die een drietal meter onder hen plaats vinden. Omgekeerd zorgt het voorbijgaande verkeer langs de zuidelijke gevel voor een dynamisch spektakel in de zwemhal.³ In het elfde arrondissement van Parijs gaat het Piscine de la Cour des Lions nog een stap verder in de transparantie tussen zwembad en openbare weg.

De vloer van de zwemhal komt op gelijke hoogte te liggen met de Rue Alphonse Baudin. De manshoge, afgeronde ramen in de voorgevel lijken wel televisieschermen die aan weerszijden een gedetailleerd beeld geven van het leven aan de andere kant. Voorbijgangers komen oog in oog te staan met zwemmers, wat alleen maar verder in de hand wordt gewerkt door de stadsbankjes die als houten sofa's voor de ramen zijn neergezet.

Twee zaken maken van het Piscine Alfred Nakache een nóg transparanter zwembad dan de twee voorgaande voorbeelden. Allereerst zijn de opake gevelementen, zoals de draagstructuur en raamkaders, teruggedrongen tot het absolute minimum. Daarnaast is de Rue Denoyez – in tegenstelling tot de Rue Alphonse Baudin – een drukbezochte voetgangersstraat met heel wat cafés, restaurants, winkels en andere commerciële panden. Weggebruikers bewegen gewoonlijk traag door deze straat en observeren de stedelijke activiteit rondom hen. Het zwemgebeuren in het Piscine Alfred Nakache wordt bijgevolg visueel sterk betrokken bij de bedrijvigheid op straat. Een frisse duik nemen, een brood kopen en aan een espresso nippen gebeuren in een stedelijke ruimte die minimale visuele barrières opwerpt. Berger en Anziutti zouden daarmee slagen in hun opzet, ware het niet dat het bestuur van het zwembad schermen heeft geplaatst voor de glazen voorgevel om de blikken van voorbijgangers alsnog buiten te houden. Bijgevolg kan de glazen voorgevel volledig bedekt worden, indien gewenst. De architecten zijn niet te spreken over deze beslissing.

Nous ne sommes pas à l'initiative de ces écrans. Cette disposition contredit même une des idées directrices du projet.⁴

Xavier Bélorgey, architect bij Patrick Berger Jacques Anziutti architectes

De plaatsing van deze schermen voor de gevel van het meest

I. Google Streetview van Piscine Berck-Plage.

II. Google Streetview van Piscine de la Cour des Lions.

1. Patrick Berger architectes, "Centre sportif Alfred Nakache," geraadpleegd op 2 juli 2023.

2. Patrick Berger architectes, "Nakache."

3. Marc Gaillard, "Architectures des Sports," Paris: Éditions du Moniteur, 1982, p. 83-86.

4. Xavier Bélorgey, e-mail aan de auteur, 26 april 2023.

I. Google Maps.

II. Google Maps.

transparante zwembad van de stad legt onderliggende gevoeligheden bloot die van de ambitie 'nager sur rue' een complexe opgave maken. Het optimisme van de architecten lijkt een aantal van de socio-culturele moeilijkheden rond openbaar zwemmen over het hoofd te zien. Deze complexiteit wordt verder bevestigd door het feit dat het Piscine Alfred Nakache als enige zwembad een fotovergunning heeft geweigerd. De foto's in dit hoofdstuk werden bijgevolg vanop de Rue Denoyez genomen op een moment waarop de schermen niet volledig ontplond waren.

La rue

De beleving van sport in Europese steden ontstond op straten en pleinen, aangezien zij een vrije, vlakke en verharde buitenruimte aanboden.⁵ Hoewel sportactiviteiten vandaag in specifiek bestemde ruimtes worden ondergebracht, zoals sportzalen en stadia, wordt hun zichtbaarheid in de openbare ruimte algemeen beschouwd als een positief gegeven. De aanwezigheid van zowel informele activiteiten, zoals joggers in stadsparken, als formele evenementen, zoals grootschalige competities, worden aangegrepen als het bewijsmateriaal van een levendige, gezonde en succesvolle stad.

Le corps reprend le droit d'être et de s'exprimer, entre autres par le sport. Le sport devient spectacle urbain. Plus encore, la ville, le coeur de la cité, deviennent les lieux d'expression populaire à l'occasion d'événements sportifs. L'élection de la ville organisatrice des Jeux Olympiques dans une cité candidate, le retour victorieux (ou non, parfois) d'un champion ou d'une équipe, la retransmission sur écran géant d'une rencontre sont autant d'occasions liées au sport d'investir la ville qui devient tour à tour à stade et tribune.⁶

sociologen Christian Dorvillé en Claude Sobry

Steden grijpen dan ook vaak alle mogelijke kansen aan om hun naam te verbinden aan veelbekeken sportevenementen. Zo zet Parijs massaal in op de organisatie van internationale sportevenementen als een vorm van stadspromotie. Eenmalige evenementen zoals de Olympische Spelen van 2024 brengen een golf aan investeringen in stadsontwikkeling teweeg, terwijl terugkerende gebeurtenissen zoals de aankomst van de Tour de France en de marathon van Parijs de dagelijkse gang van zaken kortstondig onderbreken in het voordeel van het sportief spektakel. In beide gevallen komt de gaststad uitgebreid in beeld en zijn de gevolgen voelbaar tot ver buiten de specifieke plaats en duur van het sportevenement zelf.⁷ De prestaties van de atleten dienen als voorwendsel voor prestigeprojecten van stadsbesturen, wat van hun lichamen instrumenten voor stadsreclame- en ontwikkeling maakt.

Sport in de stad draait daarom niet alleen rond het imago van de stad, maar ook rond dat van de sporter wiens lichaam in het publieke zichtveld terecht komt. De aanwezigheid van een publiek – of het nu duizenden fans of een handvol toevallige passanten zijn – maakt van de beoefening van sport een performance, een vorm van zelfuitdrukking. Dit geldt voor de topspelers op Roland Garros, maar evenwel voor de recreatieve boxers in de Jardin de Luxembourg. Hun hoedanigheid als sporters staat centraal in hun verschijning in de openbare ruimte en wordt niet alleen gemarkeerd door de bewegingen van hun lichaam, maar ook door hun kledij, de objecten die ze dragen, het voedsel dat ze in het openbaar nuttigen etc. Het aanzien van deze sportsymbolen wordt duidelijk door de alomtegenwoordigheid van sportmerken in de garderobe van de algemene bevolking. Het dragen van deze kledij gaat verder dan de geschiktheid voor lichaamsbeweging. Het succes van sporters maakt van sportkledij een statussymbool, voornamelijk bij jongeren uit de banlieues.⁸

III. Aankomst van Tour de France 2023 op de Champs-Élysées.

5. Guy Lambert, "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" in *Sports, portrait d'une Métropole*, red. Mandoul. (Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 361.

6. Christian Dorvillé en Claude Sobry, "La ville revisitée par les sportifs... ?" *Territoire en mouvement. Revue de géographie et aménagement* 3, (2006), p. 14.

7. Dorvillé, "La ville revisitée," p. 17.

8. Dorvillé, "La ville revisitée," p. 16.

III. Julien Pretot, "Vingegaard completes Tour double as Meeus pips Philipsen on Champs Elysees," *Reuters*, 23 juli 2023.

*Le sport ostentatoire de marques sportives telles que Nike, Reebok, Oxbow, de tenues qui rapellent une nationalité (maillot de pays africains) ou un club emblématique (OM, PSG) peut participer à une survalorisation sportive chez les jeunes des cités et ce, à des fins de compensation et de masquage des difficultés sociales et d'échecs scolaires.*⁹

Christian Dorvillé en Claude Sobry

UNIFORME

De verhouding van het individuele, sportende lichaam tegenover zijn omgeving verandert wanneer die omgeving niet zomaar toekijkt, maar deelneemt. Een enkele jogger in een stadspark onderscheidt zich van wandelaars die hij kruist, terwijl een deelnemer aan een yogasessie in datzelfde park zich omringd voelt door evenknieën. Gezamenlijk sporten – in teamverband of simpelweg in de nabijheid van anderen – scheidt een laagdrempelig groepsverband dat sociale statussen en verschillen (tijdelijk) inwisselt voor de spelregels van de sport. Sociale netwerken die worden verworven tijdens het sporten kunnen evenwel doorsijpelen in het dagelijks leven. Sport wordt daarom vaak aangehaald als een middel voor sociale inclusie in socio-economisch diverse omgevingen, op voorwaarde dat de drempel tot deelname laag genoeg ligt.¹⁰

Zwemmen stelt deze onderlinge verhouding tussen sportende lichamen nog verder op scherp. De minimale kledij maakt de zwemmer zich bewuster van zijn eigen lichaam en van andere lichamen. Er schijnt een zekere intimiteit uit het delen van hetzelfde water met schaars geklede vreemdelingen. Architect Paul Chemetov, die in deze masterproef verschijnt als de architect van het Piscine Suzanne Berlioux in het ondergrondse complex van Les Halles, benoemt het ontblote lichaam als een uniform dat eenheid en solidariteit schept tussen sporters.

*Ce qu'il y a de fantastique dans une piscine, c'est que les gens sont quasi nus – j'ai eu le même sentiment à l'armée : quand on était tous en kaki, on était tous copains; le jour où on nous démobilise, les uns sont habillés d'une façon, les autres d'une autre, et la séparation sociale se fait.*¹¹

Paul Chemetov

CORPS FÉMININ

De notie van het naakte lichaam als het uniform waarmee de sporter zich aan zijn gelijken vertoont legt echter een zware nadruk op de uiterlijke kenmerken van dat lichaam. Aan Chemetovs uitspraak over uniformiteit moet de vaststelling toegevoegd worden dat ieder lichaam andere kenmerken vertoont. De hogere waardering van bepaalde lichaamskenmerken ten opzichte van andere volgens hedendaagse schoonheidsidealen brengt een ongelijkheid tussen lichamen voort die des te harder voelbaar wordt in het zwembad. Hoewel geen enkel lichaam ontsnapt aan het oordeel van het publieke oog, is vooral het vrouwenlichaam onderhevig aan tal van idealen, normen en verwachtingen.

*La piscine, pensée depuis la fin de l'impératif hygiéniste pour être une parenthèse récréative et de bien-être, est paradoxalement devenue un lieu synonyme d'angoisse voire de souffrance, notamment pour les femmes, victimes d'injonctions corporelles réitérées au fil des années et des saisons, entre autres de la part de la presse féminine.*¹²

columniste Anne-Sophie Gomez

In haar artikel "Le corps des femmes à la piscine" wijst Anne-Sophie Gomez naar gevallen waarbij het zwembad als een setting wordt gebruikt voor advertenties van parfummerken gericht aan vrouwen. In ieder van de aangehaalde voorbeelden is de vrouw een jeugdige verschijning die perfect voldoet aan de verwachtingen van de

IV. Yogasessie in het Grand Palais.

9. Dorvillé, "La ville revisitée," p. 16.

10. Schaillée, Heb, Rein Haundenhuysse en Lieve Bradt reds., "The Potential of Community Sport for Social Inclusion: Exploring Cases across the Globe," Oxfordshire: Routledge, 2022.

11. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Paris: Pavillon de l'arsenal, 2014, p. 46.

12. Anne-Sophie Gomez, "Le corps des femmes à la piscine," *Hypotheses* (26 juli 2021).

IV. Mandoul, "Sports," p. 345.

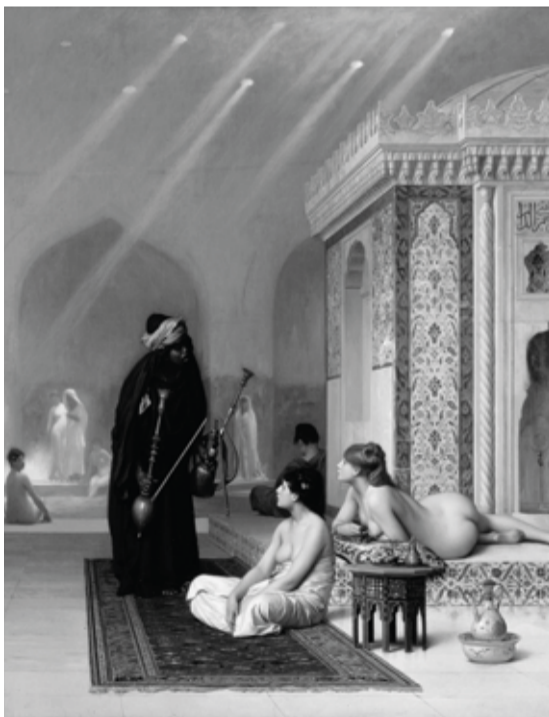
heersende schoonheidsidealen.¹³ Ze wordt daarbovenop vaak vertolkt door een model of actrice die in een oogopslag wordt herkend door het algemene publiek, zoals Jennifer Lawrence in de reclamespot voor het parfum 'JOY' van Dior in 2018. Een vrouw verschijnt op het scherm met een nagelwit kled in een penthouse, waar ze een duik neemt in het nachtblauwe water van een buitenzwembad. De film speelt vooral in op de verfrissing van het water en de rustgevende eenzaamheid van het penthouse, maar neemt naar het einde toe een wending. Na 36 seconden krijgt ze onder het wateroppervlak plots gezelschap van een mannelijke tegenhanger, die haar even later benadert voor een innige tongzoen. Vervolgens toont de film een onduidelijke shot van nog geen seconde lang waarbij de vrouw zich lijkt te ontdoen van haar witte kled, wat haar naakte onderlichaam voor een ogenblik onthult.¹⁴ Deze suggestieve beelden maken slechts een klein deel uit van de totale film en flitsen te snel voorbij voor de kijker om ze bewust te verwerken, maar de boodschap dringt desalniettemin door. Een vrouw die JOY van Dior gebruikt, ervaart niet alleen de olfactorische verfrissing van een duik in het zwembad, maar wordt ook aantrekkelijker voor potentiële mannelijke partners.

Met dit voorbeeld wijst Gomez op een algemene trend in het gebruik van het zwembad als locatie voor advertenties. De bijhorende schaarse kledij wordt steevast aangegrepen als een voorwendsel om de vrouwelijke verschijning te seksualiseren. Voor Gomez wijst dit op de dominantie van de 'male gaze' wanneer er wordt gekeken naar badende vrouwenlichamen. De term 'male gaze' werd voor het eerst gebruikt door filmwetenschapper Laura Mulvey om genderrollen in blockblustercinema te beschrijven. De rol van het vrouwelijk nevenpersonage in Hollywoodfilms is vaak die van de vlam van het mannelijk hoofdpersonage. Voor het mannelijk hoofdpersonage gaat de voltooiing van zijn queeste vaak gepaard met de verovering van het vrouwelijk nevenpersonage. Mulvey duidt hoe de film de verlangende blik van het mannelijk hoofdpersonage overdraagt op het

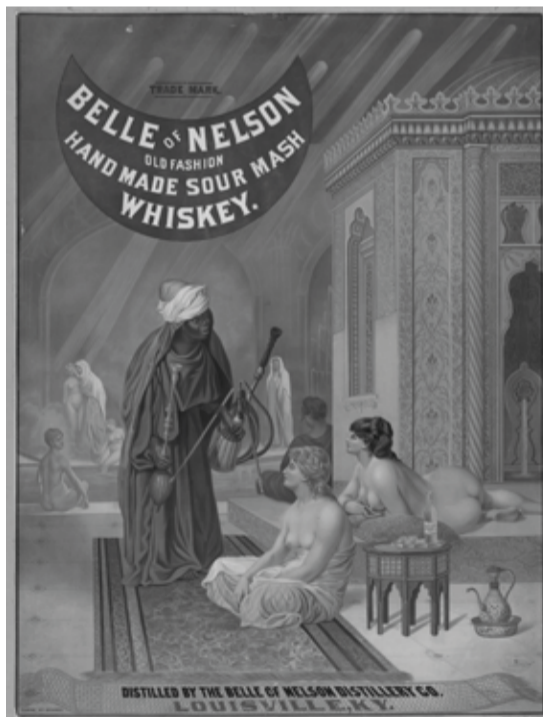
publiek. Zoals de toeschouwers meeleven met de beproevingen die hij doorheen zijn filmisch avontuur moet doorstaan, verlangen ze mee naar de liefde van het vrouwelijk nevenpersonage. Het kijken naar een film wordt zo een actie met een actieve partij, de toeschouwer, en een passieve partij, het personage op het scherm. Mulvey beschrijft de projectie van mannelijke verlangens op een vrouwelijk personage als een daad van toe-eigening. Het vrouwelijk, geobserveerde lichaam wordt toegeëigend door de mannelijke, observerende blik.¹⁵

In Gomez' voorbeelden van advertenties die zich afspelen in zwembaden keert deze 'male gaze' inderdaad terug. Het whiskeymerk Belle of Nelson gebruikt het schilderij "Piscine dans le harem" van de Franse schilder Jean-Léon Gérôme¹⁶ dat een zwarte slaaf en twee naakte vrouwen vertoont.¹⁷ De oriëntalistische fantasie van de harem wordt ingezet om een product te verkopen aan een hoofdzakelijk mannelijk publiek. Door het heteroseksueel, mannelijk verlangen naar het vrouwelijk lichaam wordt het product begeerlijk voor de gewenste doelgroep. Deze verkooptruc hoeft op zich niet te verbazen, maar opvallender is hoe de harem terugkeert in advertenties die duidelijk gericht zijn aan vrouwen. In het reclamefilmje voor het parfum 'J'adore', eveneens van Dior, zien we een groep schaars geklede vrouwen in een hammamachtige ruimte. De centrale vrouw, gespeeld door actrice Charlize Theron, begeeft zich poedelnaakt door een zwembad met een goudkleurige vloeistof richting de camera met een gezichtsuitdrukking die nauwelijks fout begrepen kan worden.¹⁸ De badende lichamen van bekende en gerespecteerde actrices wordt met een seksualiserende blik gepresenteerd aan vrouwen, wat verwachtingen schept over hun eigen lichamen. De 'male gaze' wordt gepresenteerd als begeerlijk, niet alleen voor de toekijkende mannen, maar ook voor de bekeken vrouwen.

[...] cinema has distinguished itself in the production of ego ideals as expressed in particular in the star system, the stars centering

V. "Piscine dans le harem" van Jean-Léon Gérôme.

VI. Reclameaffiche van whiskeymerk Belle of Nelson uit 1883.

VII. Reclamespot van Dior uit 2018.

13. Gomez, "Le corps des femmes."

14. Publicité JOY de Dior.

15. Laura Mulvey, "Visual Pleasure and Narrative Cinema," In *Film Theory and Criticism: Introductory Readings*, red. Leo Braudy en Marshall Cohen. (New York: Oxford UP, 1999), p. 810-811.

16. Gomez, "Le corps des femmes."

17. The State Hermitage Museum, "Pool in a Harem."

18. Dior publicité J'adore L'Absolu, geregisseerd door Romain Gavras.

V. Jean-Léon Gérôme, "Piscine dans le harem."

VI. Gomez, "Le corps des femmes."

VII. Dior publicité J'adore L'Absolu.

*both screen story as the act out a complex process of likeness and difference (the glamorous impersonates the ordinary).*¹⁹

Laura Mulvey

Het openbare zwembad is de plek waar die vrouwenlichamen dan gepresenteerd worden aan elkaar en aan mannelijke blikken. Het verschil met de 'male gaze' die Mulvey in haar artikel beschrijft, is de aard van de verhouding tussen observerende en geobserveerde partij. In een bioscoop bekijkt de toeschouwer een afbeelding van een acteur of actrice vanuit een donkere zaal. De observerende partij is onzichtbaar voor de geobserveerde partij daar en de daad van het kijken gebeurt niet in dezelfde ruimte en tijd als de opname van de film. In een zwembad zijn observerende en geobserveerde partij aanwezig in eenzelfde ruimte en tijd. Bovendien zijn beide partijen zich van elkaar bewust, waardoor hun rol inwisselbaar wordt. De constante mogelijkheid tot seksualisering is dus waarneembaar voor de geobserveerde partij. Deze waarneembare blik speelt niet alleen in op het zelfbewustzijn van vrouwen, maar scheidt bovendien een ongelijkheid tussen vrouwen aangezien verschillende lichamen onvermijdelijk in andere mate beantwoorden aan de idealen van die blik. De "angst en zelfs lijden" die Gomez beschrijft²⁰ maken bijgevolg integraal deel uit van de zwemervaring van veel vrouwen in de vorm van een zelfbeeld dat deels gevormd wordt door de blik van anderen.

MAILLOT

Een specifiek domein waarin de dominantie van de 'male gaze' in de badcultuur duidelijk zichtbaar wordt, is de zwemkledij van vrouwen. Tot aan het begin van de twintigste eeuw was het gebruikelijk voor westerse vrouwen om een zwemjapon te dragen met een rok en lange mouwen.²¹

*In the early 1900s, women were expected to wear cumbersome dress and pantaloons combinations when swimming.*²²

Deze kledingconventie draaide niet meteen om comfort, aangezien de stof van de japon zwaar en hinderlijk werd onder water. Noch betrof het angst van ontblote lichamen: mannen droegen wel degelijk korte zwempakken. De zwemkledij voor vrouwen werd veeleer bepaald door de publieke verwachting omtrent de vrouwelijke verschijning tijdens het baden. Wanneer Australische zwemster Annette Kellermann in 1907 op een Amerikaans strand verscheen in een gelijkaardig kort, eendelig badpak als haar mannelijke tegenhangers, werd ze gearresteerd voor openbare zedenschennis. De publiciteit over het incident had evenwel een tegengesteld effect en ontketende een golf van versoepelingen omtrent vrouwelijke kledingvoorschriften.²³ Annette Kellermann demonstreerde hoe zwemkledij een middel kan zijn voor vrouwen om zelf te beslissen over hun verschijning in het openbaar.

*I am certain that there isn't a single reason under the sun why everybody should not wear lightweight suits. Anyone who persuades you to wear the heavy skirty kind is endangering your life.*²⁴

Annette Kellermann

Vandaag herkennen we een gelijkaardige twiststrijd rond vrouwelijke zwemkledij, met name die van moslimvrouwen. In 2003 ontwierp de Libanese modeontwerpster Aheda Zanetti de boerkini, een wetsuit met een ingebouwde hoofddoek die moslima's zou toelaten om in het openbaar te zwemmen in overeenstemming met religieuze regels omtrent bescheiden kledij. De boerkini botst tot op vandaag op heel wat verzet in Europa, niet in het minst in Frankrijk. In de nasleep van de terroristische aanvallen in Nice in 2016 werd de boerkini verboden in tal van Franse kuststeden. Hoewel de Conseil d'État later oordeelde dat het boerkiniverbod op het strand indruiste tegen meerdere mensenrechten, ontstond een nationale discussie over dit zwemkledingstuk die is overgewaaid naar België.²⁵ Uit angst om

VIII. "How she went in": droge zwemjapon.

IX. "How she went out": natte zwemjapon.

X. Annette Kellermann in het zwempak dat tot haar arrestatie in 1907 leidde.

19. Mulvey, "Visual Pleasure," p. 807-808.

20. Gomez, "Le corps des femmes."

21. Claudia B. Kidwell, "Women's Bathing and Swimming Costume in the United States," 2011, p. 19.

22. Reader's Digest Services, "Record-breaking swimmers," *Australia's Yesterdays: a Look at Our Recent Past* 2 (1974), p. 193.

23. G. P. Walsh, "Kellermann, Annette Marie (1886-1975)." *Australian Dictionary of Biography*, National Centre of Biography, Australian National University.

24. Kidwell, "Women's Bathing and Swimming Costume," p. 26.

25. Tess Heirwegh en Cathérine Van de Graaf, "The Local Swimming Pool as a Space of Rights Contestation - An Analysis of 'burkini' Policies in Belgian Local Swimming Pools," *Journal of Legal Pluralis and Unofficial Law* 51, nr. 2 (2019), p. 239.

VIII. Kidwell, "Women's Bathing and Swimming Costume," p. 19.

IX. Kidwell, "Women's Bathing and Swimming Costume," p. 19.

X. Gomez, "Le corps des femmes."

zich te verbranden aan dit gevoelige onderwerp, schoven Belgische beleidsmakers de beslissing over de boerkini naar de individuele zwembaden. Zwembadadministraties beslissen nu zelf welke kledingstukken ze al dan niet toelaten.²⁶

De culturele betekenis van de boerkini is een complex onderwerp dat hier niet zal behandeld worden. Aangrenzende thema's zoals islamofobie en de gelijkheid tussen man en vrouw maken van de boerkini een extreem geladen vraagstuk, wat duidelijk wordt geïllustreerd door de afwachtende houding van de Belgische politiek. De omringende polemiek dient in dit hoofdstuk slechts om aan te tonen hoe de verschijning van het badend vrouwenlichaam wederom ter discussie staat en hoe openbare zichtbaarheid hierbij een bepalende factor is. In hun rondvraag naar zwemkledijvoorschriften in Vlaamse zwembaden stellen Tess Heirwegh en Cathérine Van de Graaf vast dat de negatieve reacties van andere badgasten een terugkerende reden is om de boerkini te verbieden. Zelfs het zwembad dat als enige voorbeeld in het onderzoek de boerkini toelaat, communiceert niet openlijk over deze regeling uit vrees voor een negatieve reactie van de algemene bevolking.²⁷ De aanwezigheid van het publieke oog bepaalt in dit geval de kledingkeuzes voor vrouwen in een zwembad en zelfs de vrijheid van sommige vrouwen om het water te betreden. Gezien een van de hoofdargumenten voor de toelating van de boerkini de deelname van moslimmeisjes aan zwemlessen is, bemoeilijkt het publieke oog zelfs de inclusie van bepaalde vrouwen in het onderwijs.²⁸

ENTRE FEMMES

Een zwembadterm die vaak in een adem wordt uitgesproken met de boerkini, is het 'vrouwenuurtje'. Flow, het tijdelijke openluchtzwembad van Pool is Cool in Anderlecht, voorziet wekelijks een uur waarin alleen vrouwen welkom zijn. Hoewel Flow lang niet als enige zwembad in België een vrouwenuurtje organiseert, kwam

het als enige openluchtzwembad in Brussel wel bovengemiddeld in opspraak vanwege deze regeling. Sinds de opening van het zwembad in 2021 keuren (voornamelijk mannelijke) politici aan de conservatieve zijde van het politieke spectrum het vrouwenuurtje af. Ze spreken van "segregatie"²⁹ en "aparte islamuren in openbare zwembaden"³⁰.

Hoewel bepaalde vrouwen wel degelijk om religieuze redenen gebruik maken van de regeling, lopen de redenen van andere vrouwen sterk uiteen. In haar artikel voor De Standaard bezoekt Karlien Beckers verschillende Belgische zwembaden met een vrouwenuurtje. In gesprek met zwemsters beschrijft ze hoe zwemmen met andere vrouwen een waardevolle remedie kan vormen na lichamelijke veranderingen, zoals een geboorte of een borstamputatie, maar ook na ingrijpende gebeurtenissen zoals een aanranding. De geïnterviewde vrouwen beamen stevast dat de afwezigheid van mannelijke zwemmers een bijkomend gevoel van veiligheid schept.³¹

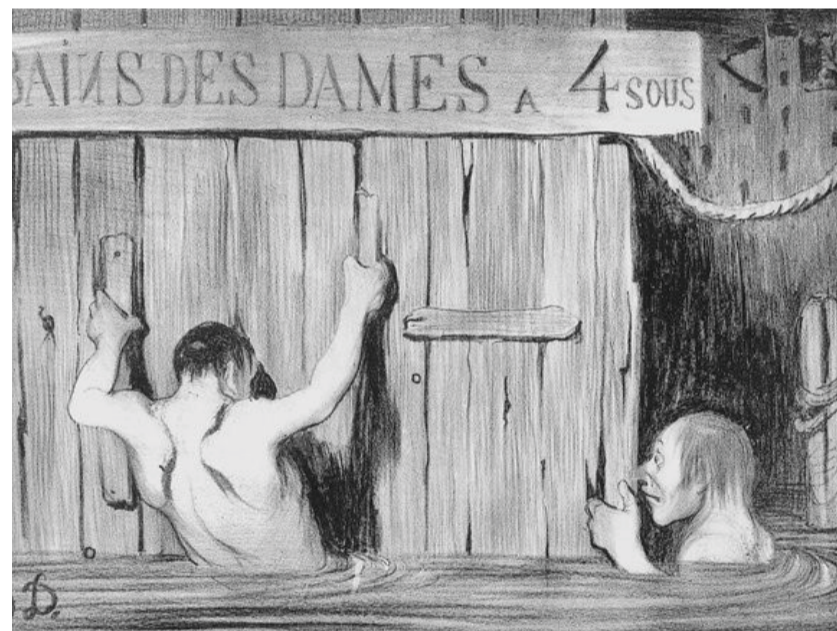
*Vrouwen voelen zich bekeken, beoordeeld ook. [...] Niet dat vrouwen niet oordelen, maar misschien iets minder hard.*³²

zwemster geïnterviewd door Karlien Beckers

Een belangrijke verdienste van het vrouwenuurtje is dan ook de uitschakeling van de 'male gaze' in het zwembad. Niet alleen de toegang tot het zwembad wordt beperkt, maar ook de inkijk. Zo houdt Flow in Brussel nieuwsgierige blikken buiten door op ooghoogte doeken te hangen aan de constructie van het zwembad.³³ Het zwembad stelt zich gesloten op naar de straat, maar verzekert derhalve net een maximale vrijheid aan een bevolkingsgroep die vaak de nadelen ondervindt van het publieke oog.

XI. Openluchtzwembad Flow in Brussel.

XII. Lithografie van Honoré Daumier met bijschrift: "Regard' donc la grosse Fifine, qu'on aurait dit un' Vénus ! ... Y en a du déchet ! ..."

26. Heirwegh en Van de Graaf. "The Local Swimming Pool," p. 254.

27. Heirwegh en Van de Graaf. "The Local Swimming Pool," p. 261-262.

28. Heirwegh en Van de Graaf. "The Local Swimming Pool," p. 254-255.

29. Karlien Beckers, "Vrouwenonderonsje in het water: 'Hier vallen de verschillen weg'," *De Standaard*, 24 juli 2021.

30. Charlotte Deprez en Frank Segers, "Openbaar zwembad in Brussel krijgt veel kritiek, maar: 'Iedereen moet de kans krijgen om te zwemmen'," *VRT NWS*, 5 juli 2021.

31. Beckers, "Vrouwenonderonsje."

32. Beckers, "Vrouwenonderonsje."

33. Beckers, "Vrouwenonderonsje."

XI. Flow.

XII. Honoré Daumier, "Les baigneurs."

ALFRED

Het Piscine Alfred Nakache gaat uit van een nobel ideaal waarbij transparantie en openheid garant staan voor een vrije en veilige samenleving. In werkelijkheid blijkt deze ambitie moeilijker te realiseren dan verwacht. De openstelling van het zwembad naar een drukke winkelstraat nodigt het publieke oog uit in het zwembad. Het badende lichaam, dat in het zwembad naakter is dan ooit, komt daarmee onder druk te staan. Zodra het lichaam in het publieke oog verschijnt, wordt het onderhevig aan de oordelen en idealen van anderen. Deze scheppen verwachtingen bij de observerende partij en bij de geobserveerde partij, wat onvermijdelijk invloed heeft op het zelfbeeld van de geobserveerde partij. Met andere woorden: de geopperde vrijheid van een transparant zwembad slaat net om in een beperking van bepaalde lichamelijke vrijheden, zoals de totale zelfbeschikking over het zelfbeeld. Om die reden werden schermen geïnstalleerd die het Piscine Alfred Nakache afwenden van het publieke oog. Daarbovenop weigerde de directie een fotovergunning voor dit onderzoek. Het meest zichtbare zwembad van Parijs stelt zich zo het minst zichtbaar op.

XIII. "La femme nouvelle" van Yvonne Serruys: de vrijgevochten vrouw door de ogen van een vrijgevochten vrouw.

BIBLIOGRAFIE

- Beckers, Karlien. "Vrouwenonderonsje in het water: 'Hier vallen de verschillen weg'." *De Standaard*, 24 juli 2021.
- Deprez, Charlotte en Frank Segers. "Openbaar zwembad in Brussel krijgt veel kritiek, maar: "Iedereen moet de kans krijgen om te zwemmen"." *VRT NWS*, 5 juli 2021. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/07/05/zwembad-flow-in-anderlecht-krijgt-veel-kritiek/>
- Dior publiciteit J'adore L'Absolu. Onder regie van Romain Gavras. Geraadpleegd op 8 juli 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=nEZ9JloqI9Y>
- Dorvillé, Christian en Claude Sobry. "La ville revisitée par les sportifs... ?" *Territoire en mouvement. Revue de géographie et aménagement*, vol. 3 (2006). p. 14-20.
- Gaillard, Marc. "Architectures des Sports." Parijs: Éditions du Moniteur, 1982.
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Gomez, Anne-Sophie. "Le corps des femmes à la piscine." *Hypotheses* (26 juli 2021). Laatste geraadpleegd 8 juli 2023. <https://aquacult.hypotheses.org/10268>
- Heirwegh, Tess en Cathérine Van de Graaf. "The Local Swimming Pool as a Space of Rights Contestation – An Analysis of 'burkini' Policies in Belgian Local Swimming Pools." *Journal of Legal Pluralis and Unofficial Law*, vol. 51-2 (2019). p. 233-259. <https://doi.org/10.1080/07329113.2019.1639309>
- Kidwell, Claudia B. "Women's Bathing and Swimming Costume in the United States." 2011. Geraadpleegd op 10 juli 2023. <https://www.gutenberg.org/files/37586/37586-h/37586-h.htm>
- Lambert, Guy. "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" In *Sports, portrait d'une métropole*. Onder redactie van Thierry Mandoul, p. 361-371. Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Mulvey, Laura. "Visual Pleasure and Narrative Cinema." In *Film Theory and Criticism: Introductory Readings*. Onder redactie van Leo Braudy en Marshall Cohen, p. 833-844. New York: Oxford UP, 1999.
- Patrick Berger architectes. "Centre sportif Alfred Nakache." Geraadpleegd op 2 juli 2023.
- Publicité JOY de Dior. Geraadpleegd op 8 juli 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=PzC6Z6anGS0>
- Reader's Digest Services. "Record-breaking swimmers." *Australia's Yesterdays: a Look at Our Recent Past*, editie 2 (1974).
- Schaillée, Heb, Rein Haundenhuysse en Lieve Bradt reds. "The Potential of Community Sport for Social Inclusion: Exploring Cases across the Globe." Oxfordshire: Routledge, 2022.
- The State Hermitage Museum. "Pool in a Harem." Geraadpleegd op 8 juli 2023. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.%20Paintings/37799?lng=en>
- Walsh, G. P. "Kellermann, Annette Marie (1886–1975)." *Australian Dictionary of Biography*, National Centre of Biography, Australian National University. Geraadpleegd op 9 juli 2023. <https://adb.anu.edu.au/biography/kellermann-annette-marie-6911/text11989>

AFBEELDINGEN

- Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 276.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Schermafbeelding van Google Maps.
- II. Schermafbeelding van Google Maps.
- III. Foto van Stephane Mahe op: Pretot, Julien. "Vingegaard completes Tour double as Meeus pips Philipsen on Champs Elysees." *Reuters*, 23 juli 2023. <https://www.reuters.com/sports/cycling/vingegaard-retains-tour-de-france-title-2023-07-23/>
- IV. Afbeelding uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 345.
- V. Schilderij van Jean-Léon Gérôme uit 1876 op: Wikimedia Commons. "Pool in a Harem (1876)." Geraadpleegd op 4 juli 2023. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:HaremPool.jpg>
- VI. Afbeelding op: Gomez, Anne-Sophie. "Le corps des femmes à la piscine." *Hypotheses* (26 juli 2021). Laatste geraadpleegd 8 juli 2023. <https://aquacult.hypotheses.org/10268>
- VII. Momentopname uit: *Dior publiciteit J'adore L'Absolu*. Onder regie van Romain Gavras. Geraadpleegd op 8 juli 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=nEZ9JloqI9Y>
- VIII. Afbeelding op: Kidwell, Claudia B. "Women's Bathing and Swimming Costume in the United States." 2011. Geraadpleegd op 10 juli 2023. <https://www.gutenberg.org/files/37586/37586-h/37586-h.htm>
- IX. Afbeelding op: Kidwell, Claudia B. "Women's Bathing and Swimming Costume in the United States." 2011. Geraadpleegd op 10 juli 2023. <https://www.gutenberg.org/files/37586/37586-h/37586-h.htm>
- X. Afbeelding op: Gomez, Anne-Sophie. "Le corps des femmes à la piscine." *Hypotheses* (26 juli 2021). Laatste geraadpleegd 8 juli 2023. <https://aquacult.hypotheses.org/10268>
- XI. Afbeelding van Flow. <https://www.flow.brussels/nl>
- XII. Lithografie van Honoré Daumier uit 1908 op: Wikimedia Commons. "Les baigneurs." https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MH-16-Daumier-d035-les_baigneurs.png
- XIII. Foto van Maximilaan Martens van een beeldhouwwerk van Yvonne Serruys op: CC De Steiger. "Yvonne Serruys." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.ccdesteiger.be/nl/event/yvonne-serruys>

BAINS DE **L'EUROPE**

ÎLOT

Het Résidence Palace werd in 1927 gebouwd door de Zwitserse architect Michel Polak. Op het moment van zijn oplevering behoorde het complex tot de grootste appartementsgebouwen van Europa. Het werd bevolkt door verschillende lagen van de Brusselse elite: rijke burgerij en adel die aan het begin van de twintigste eeuw in kastelen buiten de stad woonden. Velen van hen zagen hun welvaart achteruitgaan door de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog en werden gedwongen een nieuwe woonplaats te vinden. Het Résidence Palace bood een toevluchtsoord aan waar deze leden van de elite hun levensstijl konden voortzetten in elkaars gezelschap.

Het complex functioneerde volledig onafhankelijk van de rest van de stad, waardoor de bewoners nooit in contact hoefden te komen met andere lagen van de bevolking. De collectieve organisatie maakte een tal van luxueuze diensten mogelijk aan relatief lage prijzen: bereide maaltijden, kamerbediening, banketten ... De bewoners hadden zelfs hun eigen theaterzaal en zwembad. Om geen enkele reden hoefden ze het complex te verlaten in hun dagelijkse leven. De drie statige bouwblokken - meermaals hoger dan de omliggende bebouwing - vormden bijgevolg een kleine stad voor de elite middenin de echte stad.¹

FORTERESSE EUROPE

Vandaag worden de drie bouwblokken van het Résidence Palace ingenomen door verschillende politieke instellingen, zoals de Europese Raad, de Raad van de Europese Unie en het Internationaal perscentrum van de Belgische Federale Overheid. Samen met het naburige Justus Lipsiusgebouw

vormt het Résidence Palacecomplex een geïsoleerd eiland waar gewone burgers geen toegang tot hebben. Noch de gebouwen noch de buitenruimtes ertussen zijn zomaar betreedbaar. Een voorbijganger kan zich alleen maar inbeelden waar de hooggeplaatste bureaucraten zich mee bezigen achter de plechtige gevels van deze campus voor politiek op het hoogste Europese niveau. Het Résidence Palace is opnieuw een kleine stad in de stad, ditmaal bedoeld voor een politieke elite.

Hetzelfde kan gezegd worden voor de Europese wijk in zijn geheel. Op het satellietbeeld hiernaast is duidelijk zichtbaar hoe het collectief van Europese kantoorgebouwen breekt met de volkse wijken ernaast. Identieke, monotone blokken, afgewisseld met kaarsrechte verkeersassen voor autoverkeer. Het is geen geheim dat dit stadsdeel algemeen beschouwd wordt als een kille, anonieme en onherbergzame buurt. Burgers zonder afspraak achter een van de spiegellende kantoorgevels hebben hier niets te zoeken. De Europese wijk werpt zo bovendien een ondoorwaadbare muur op tussen Sint-Joost-ten-Node enerzijds en Elsene en Etterbeek anderzijds.²

BAINS DE L'EUROPE

Het voormalige zwembad van Résidence Palace bestaat evenwel nog. Het staat alleen leeg. Wat als dit zwembad zich opnieuw vulde met water en zijn deuren opende voor het grote publiek? Het zwembad brengt publiek toegankelijke water naar een stadsdeel dat alleen privaat beheerd water kent. Het vormt bovendien een scharnierpunt tussen Sint-Joost-ten-Node, Elsene en Etterbeek, wat een nieuwe vorm van burgerlijke passage naar de Europese wijk brengt.

I. De drie bouwblokken van het Résidence Palace, een eiland in de stad.

II. Het leegstaande zwembad van het Résidence Palace, rijk gedecoreerd in art decostijl.

1. Thijs Demeulemeester, "Le Résidence Palace, toujours à l'avant-garde," *Sabato*, 25 januari 2023.

2. A+, nr. 260 (juni-juli 2016).

I. Demeulemeester, "Résidence Palace."

II. Demeulemeester, "Résidence Palace."

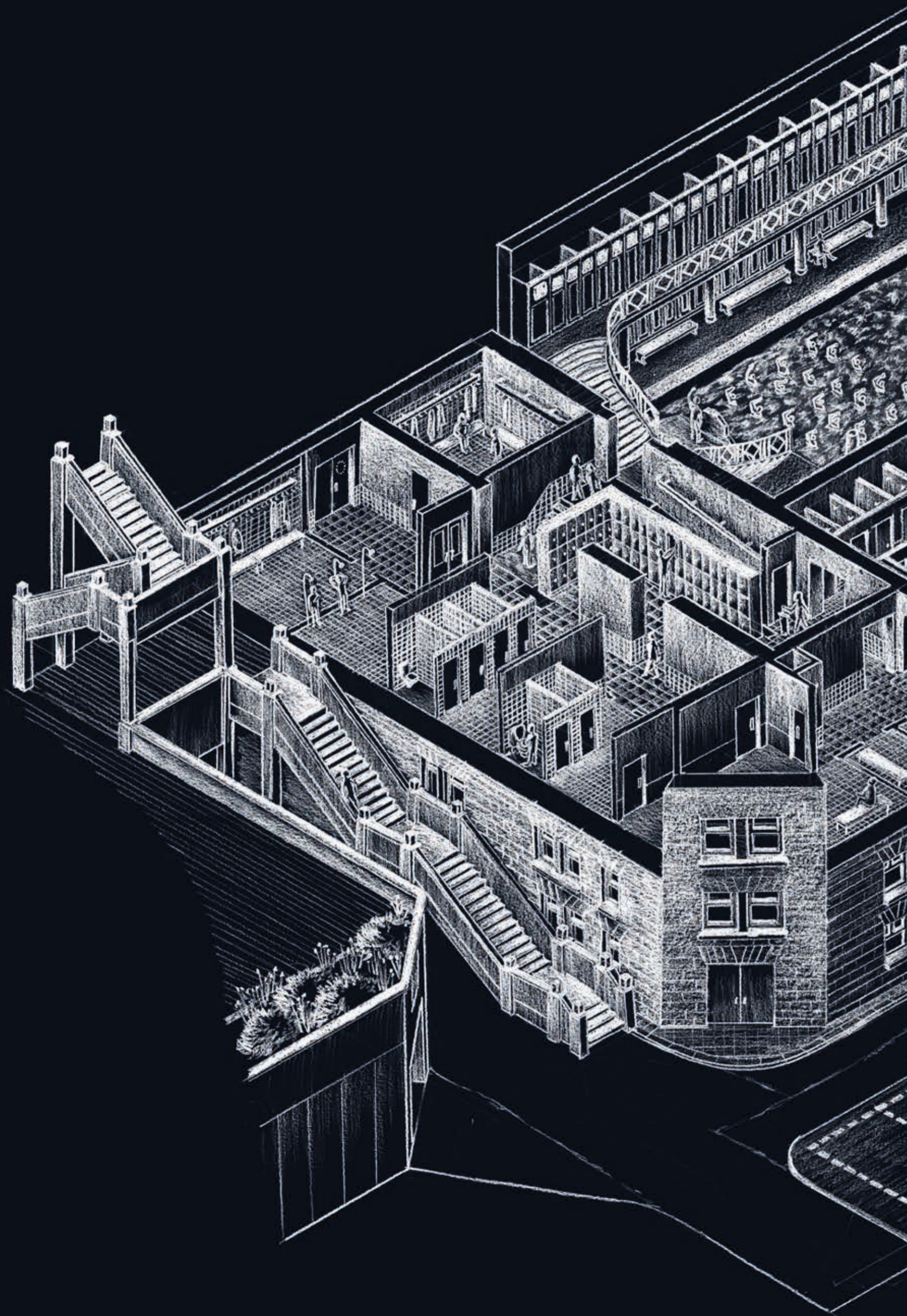

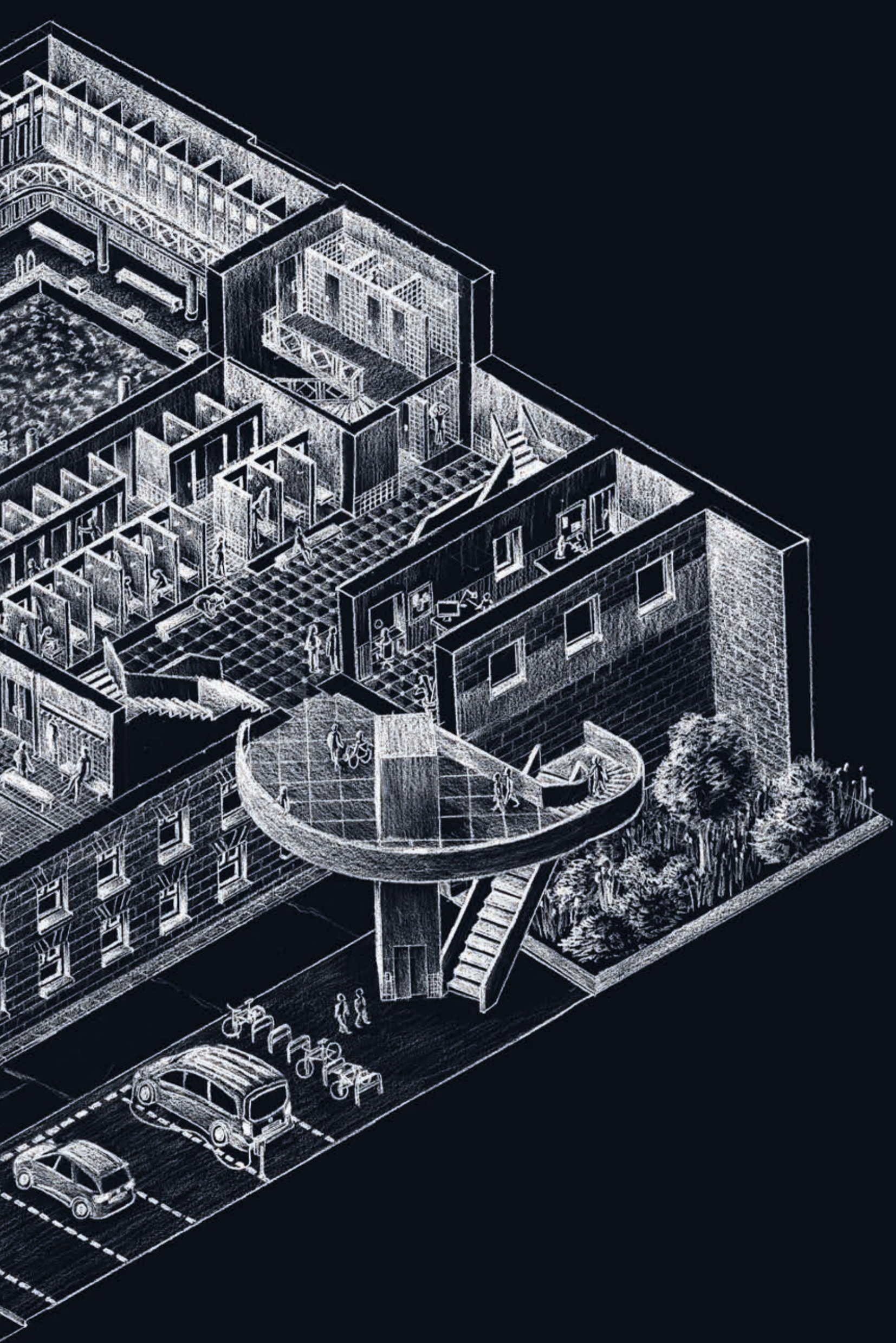

III. Een actief zwembad in het Résidence Palace kan een scharnierpunt in de Europese wijk vormen tussen de omliggende wijken. Het introduceert ook publiek toegankelijk water in een stadsdeel waar al het water privaat beheerd of ontoegankelijk is.

- A. Aspria Club Arts-Loi (private sportclub)
- B. World Class Fitness Center (private sportclub)
- C. Zwembad van Elsene (gesloten)

III. Google Earth / Perspective Brussels.

PRESQU'ÎLE

De Bains de l'Europe worden een publiek schiereiland midden in het hart van een van de minst toegankelijke gebouwen in de Europese wijk. De publieke aanwezigheid in het gebouw verandert de verhouding van de Europese instellingen tegenover de Europeanen. De hoofdzetel van onder meer de Europese Raad en de Raad van de Europese Unie wordt een plek waar iedereen kan komen zwemmen. De EU - door zijn complexe en compromiszoekende aard vaak ervaren als een grijs, onbegrijpelijk en onpersoonlijk apparaat - krijgt een nieuw, verwelkomend gezicht. Door eveneens een toegang te voorzien voor werknemers van de internationale instellingen, komt het publiek in direct contact met ambtenaren en beleidsmakers die ze vaak niet te zien krijgen.

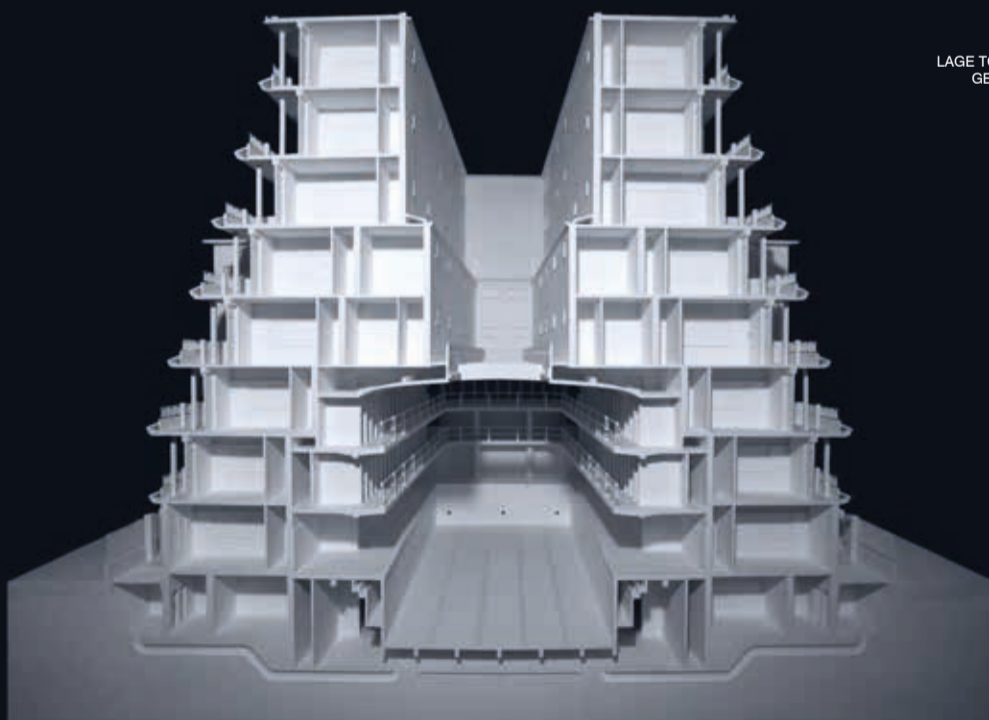
Deze inclusiviteit wordt verder doorgedreven door openbare douches onder te brengen in het zwembad. Bezoekers van de douches gebruiken dezelfde ingang als zwemmers, maar begeven zich vervolgens naar een aparte ruimte. Daarmee genieten de bezoekers van de openbare douches van de nodige privacy, maar wel onder hetzelfde dak als de werkplaatsen van internationale topambtenaren. Het Résidence Palace gaat van een miniaturstad voor de elite naar een eiland waar sterk uiteenlopende bevolkingsgroepen aanwezig zijn.

PERLE D'HUITRE

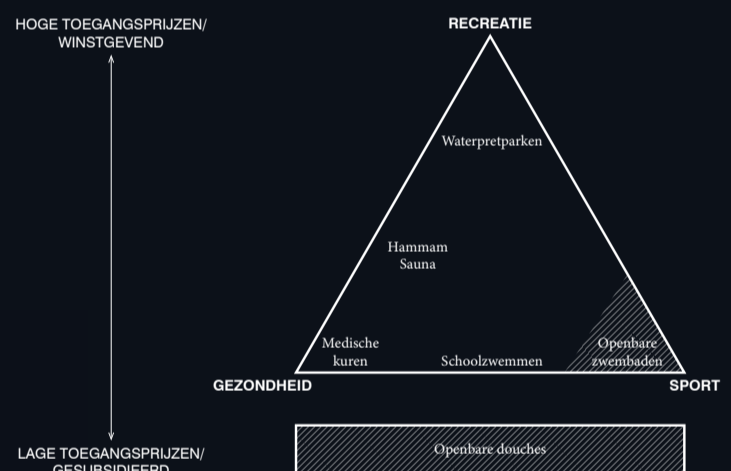
De Bains de l'Europe ligt diep ingegraven in de buik van het Résidence Palacecomplex. De opvallende buitentrapp die door dit ontwerpvoorstel wordt geopperd, vormt een zichtbare indicatie van een publieke functie, maar verder blijft de aanwezigheid

van dit zwembad grotendeels ongemerkt. Dit plaatst de Bains de l'Europe in een unieke positie: open voor iedereen, maar afgesloten van de buitenwereld. Deze combinatie aan condities biedt ruimte om uitzonderlijke activiteiten in discretie te huisvesten. De metropool vindt hier een plek om van het water te genieten zonder de controle van het publieke oog. Kwetsbare, controversiële of intieme verenigingen of individuen kunnen zich dit zwembad toe-eigenen zonder oordeel van buitenaf. De ver doorgedreven openbaarheid van de Bains de l'Europe te midden van een ontoegankelijke enclave resulteert in de mogelijkheid tot de tijdelijke terugtrekking uit de metropool. Dit kan een voordelige eigenschap zijn voor bepaalde functies die net eigen zijn aan die metropool.

Zo kwam in het gesprek met Beata Scheitzner een revalidatieclub voor kankerpatiënten aan bod.³ Het lichamelijk en geestelijk helingsproces dat hier gebeurt, heeft zonder twijfel baat bij de rust van een afgesloten zwembad. De tekst over het Piscine Alfred Nakache behandelde het vrouweuurtje dat ondanks zijn controversie een veelgevraagde dienst blijkt te zijn. De Bains de l'Europe kan de plaats zijn voor dit type activiteiten en meer. De metropool is vrij om dit zwembad in te vullen, los van de metropool. De grote afstand tot de buitenwereld en de nietszeggende gevels van het complex maken binnen net de meest uitzonderlijke gebeurtenissen mogelijk. Het Résidence Palace wordt de schelp die een verrassend stukje metropool beschermt.

IV. Diep ingegraven in zijn schelp ligt de Bains de l'Europe, zoals de het Piscine des Amiraux zich nestelt in de tombe van het gelijknamige woongebouw.

3. Beata Scheitzner (directeur van de zwembaden van Stad Brussel), interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent), 30 mei 2023.

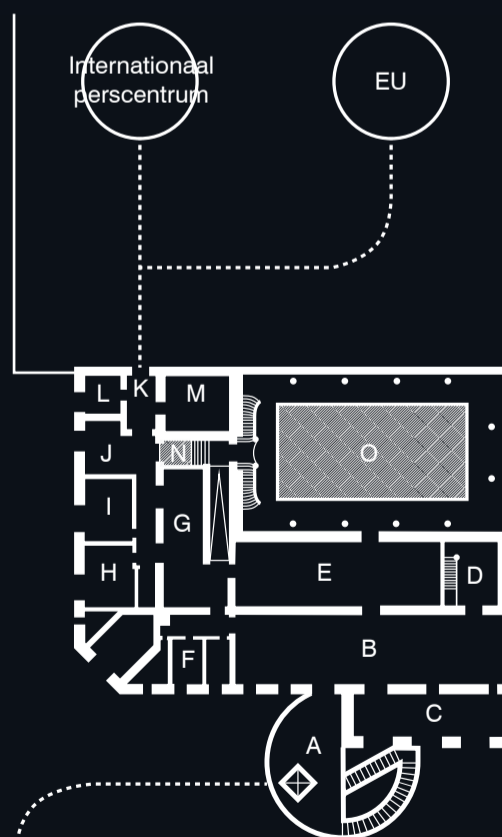
IV. Cité d'architecture et du patrimoine, "Immeuble d'habitation, 13 rue des Amiraux, coupe transversale."

V. Samen met het Justus Lipsiusgebouw vormt het Résidence Palace een ontoegankelijk eiland. Hekken en andere barrières houden gewone burgers buiten. De openstelling van het zwembad van Résidence Palace creëert een "publiek schiereiland" te midden van het ontoegankelijke complex. De opvallende buitentrap veruitwendigt de publieke aanwezigheid op een zichtbare manier.

- A. Buitentrap - en lift: publieke ingang
- B. Publieke inkomhal
- C. Zwembadadministratie
- D. Openbare douches
- E. Individuele kleedkamers
- F. Groepskleedkamers
- G. Lockerruimte
- H. Herentoilet
- I. Damestoilet
- J. Douches
- K. Ingang voor ambtenaren
- L. Ambtenarenkleedkamer I
- M. Ambtenarenkleedkamer II
- N. Voetenbadje
- O. Zwembad

Brussel

VI. De zwemsport wordt niet zichtbaar gemaakt in het straatbeeld door het zwembad direct te tonen. In de plaats daarvan indiceert een architecturaal gebaar aanwezigheid van een publieke voorziening. Het zwembad achter de anonieme gevel maakt deel uit van de stad zonder de noodzakelijke barrières tussen droog en nat regime te doorprikken.

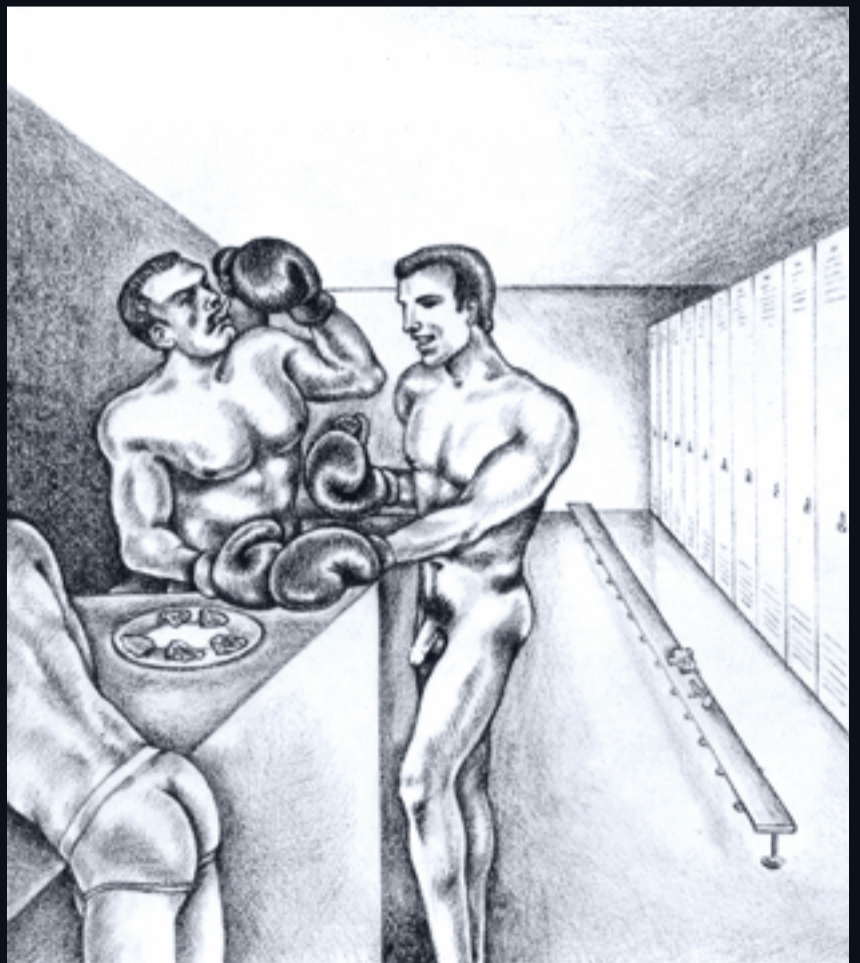

VI. Wikimedia Commons, "Résidence Palace seen from Chaussée d'Etterbeek".

VI. Buiten: de neutrale gevels van het Résidence Palace geven geen informatie prijs over hun inhoud.

VII. Binnen: de meest bijzondere activiteiten vinden plaats buiten het bereik van het publieke oog.

VI. Delcampe, "Item n° #1210705501."

VII. Rem Koolhaas, "Delirious New York," New York: The Monacelli Press, 1994, p. 159.

VIII. Het zwembad van het Résidence Palace, gevuld met water en bezoekers.

BIBLIOGRAFIE

A+, nr. 260 (juni-juli 2016).

Demeulemeester, Thijs. "Le Résidence Palace, toujours à l'avant-garde." *Sabato*, 25 januari 2023. <https://www.lecho.be/sabato/architecture/le-residence-palace-toujours-a-l-avant-garde/10338213.html>

Dior publiciteit J'adore L'Absolu. Onder regie van Romain Gavras. Geraadpleegd op 8 juli 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=nEZ9JloqI9Y>

Scheitzner, Beata (directeur van de zwembaden van Stad Brussel). Interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent). 30 mei 2023.

AFBEELDINGEN

I. Archiefbeeld uit de collectie van Thierry Henrard op: Demeulemeester, Thijs. "Le Résidence Palace, toujours à l'avant-garde." *Sabato*, 25 januari 2023. <https://www.lecho.be/sabato/architecture/le-residence-palace-toujours-a-l-avant-garde/10338213.html>

II. Afbeelding op: Demeulemeester, Thijs. "Le Résidence Palace, toujours à l'avant-garde." *Sabato*, 25 januari 2023. <https://www.lecho.be/sabato/architecture/le-residence-palace-toujours-a-l-avant-garde/10338213.html>

III. Luchtbeeld van Google Earth met informatie van: Perspective Brussels. "Sportinfrastructuur." Geraadpleegd op 8 maart 2023. <https://sport.brussels/nl/infrastructuur/>

IV. Foto van Andres Flajszer op: Cité d'architecture et du patrimoine. "Immeuble d'habitation, 13 rue des Amiraux, coupe transversale." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.citedelarchitecture.fr/fr/oeuvre/immeuble-dhabitation-13-rue-des-amiraux-coupe-transversale>

V. Luchtbeeld van Google Maps.

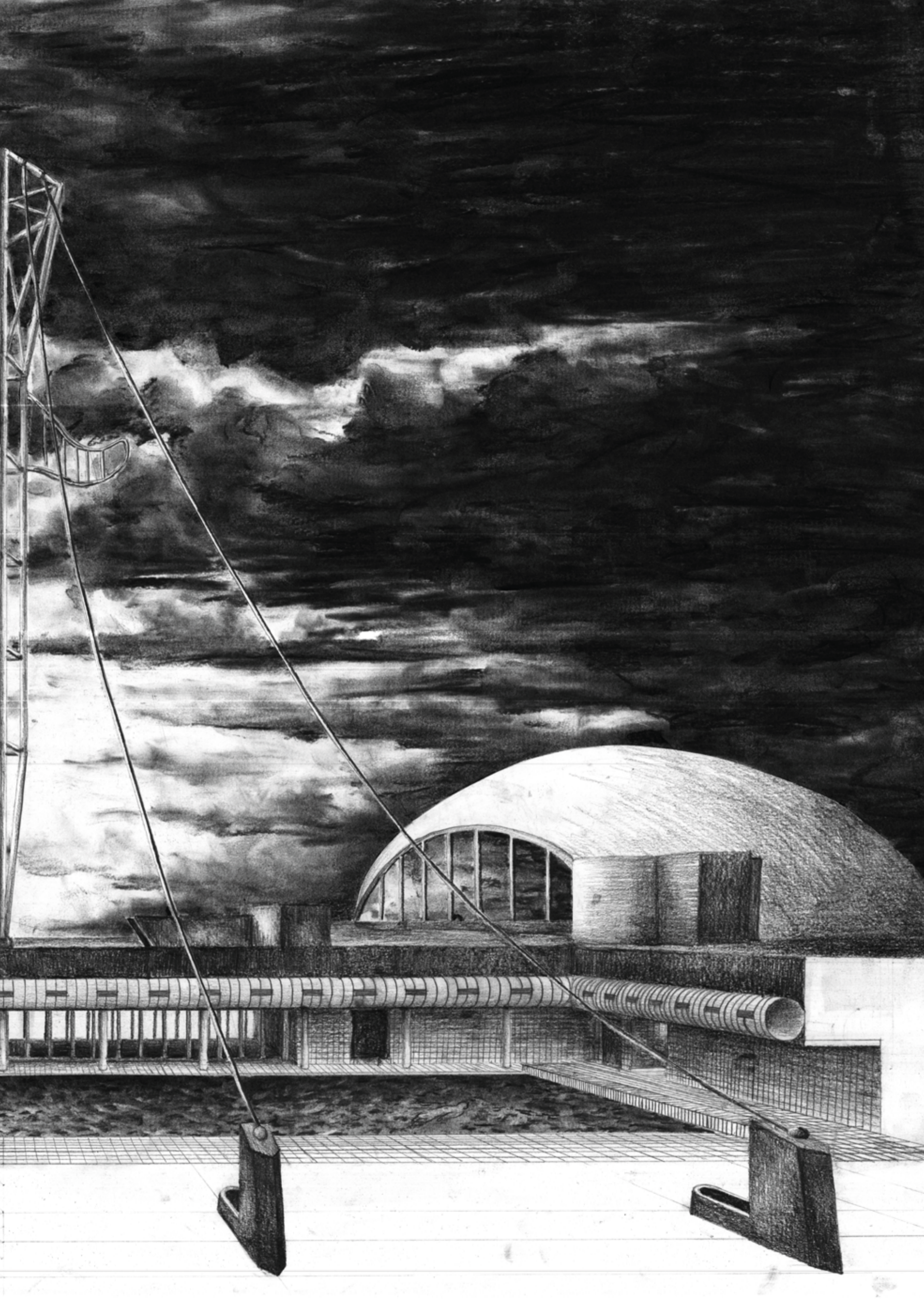
VI. Afbeelding op: Delcampe. "Item n° #1210705501." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.delcampe.net/nl/verzamelingen/postkaarten/belgie/monumenten-gebouwen/bruxelles-1000-quartier-charlemagne-le-residence-palace-a-bruxelles-perspective-vers-la-rue-de-la-loi-cpa-1210705501.html>

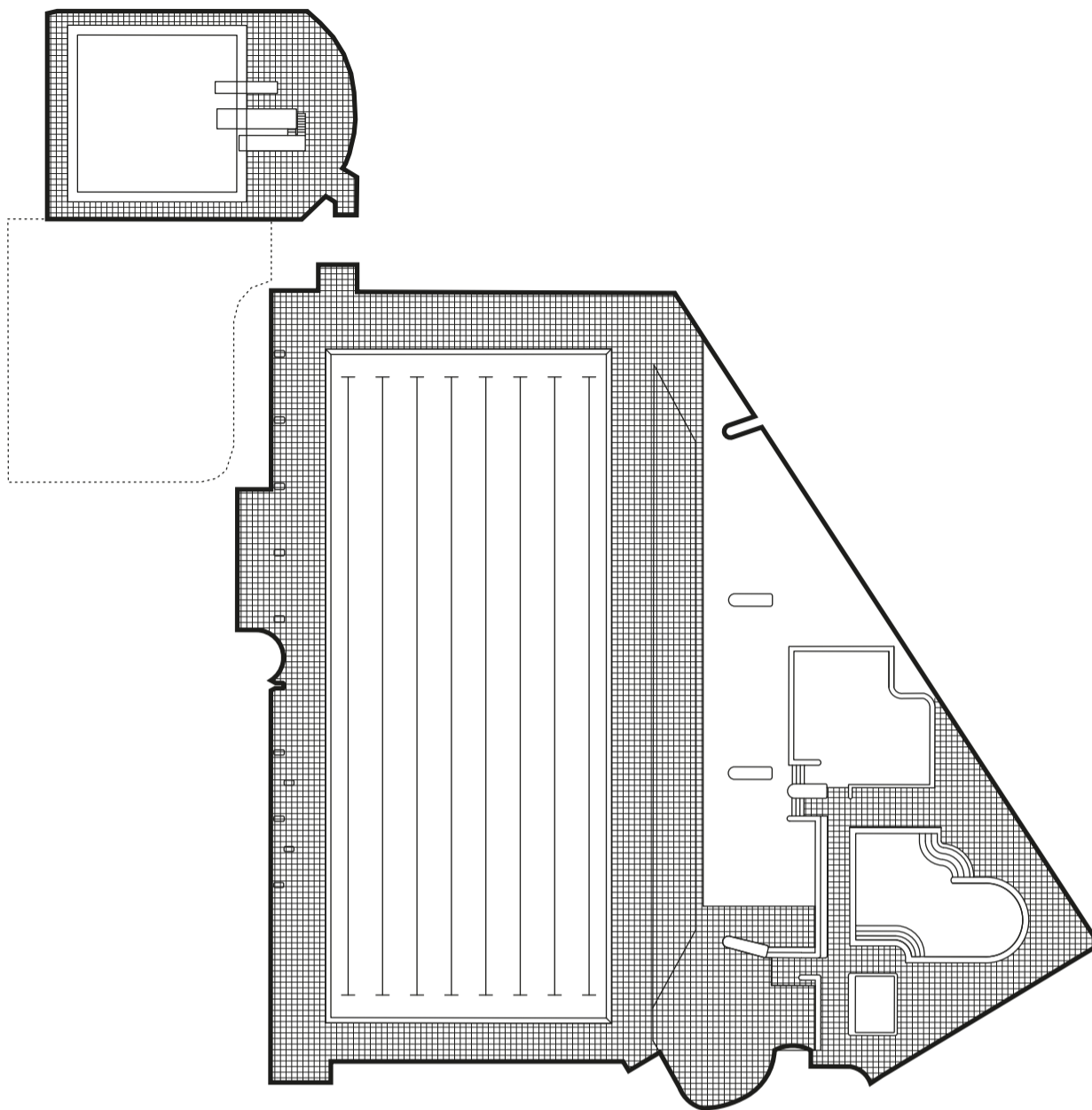
VII. Afbeelding uit: Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994: p. 159.

VIII. Oorspronkelijke afbeelding op: Regie der Gebouwen. "Brussel Residence Palace." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.regiedergebouwen.be/nl/projects/residence-palace>

PISCINE
GEORGES HERMANT

EAU FROIDE

In het naoorlogse Frankrijk lag het initiatief voor de bouw van zwembaden voornamelijk bij gemeenten. Tot de jarenvijftig van de twintigste eeuw waren een groot deel van de openbare zwembaden onoverdekt, aangezien gemeenten vaak over onvoldoende middelen beschikten voor een binnenzwembad.¹ Dit bracht echter een probleem met zich mee: ze waren niet het hele jaar door bruikbaar. Zo bleven zwembaden zoals dat van Compiègne uit 1949, dat algemeen geprezen werd voor zijn uitgepuurde, modernistische architectuur, alleen open van mei tot en met september.² In de winter was het water simpelweg te koud om in te zwemmen.

Om hun infrastructuur doorheen het hele jaar rendabel in te zetten, zochten sommige zwembaden naar een alternatieve invulling voor de wintermaanden. Een veel voorkomende winterse invulling is dat van de ijspiste, zoals het buitenbad van het avantgardistische Piscine Molitor in Parijs.³ Brussel had overigens een gelijkaardig zwembad in Sint-Gillis: de Bains Van Schelle. Er kon een losse vloer op het zwembad gelegd worden die met behulp van een koelinstallatie binnen de twee uren schaatsbare ijslaag kon vormen.⁴ Een werkelijke oplossing voor de toegankelijkheid zou in 1951 in Tourcoing geïntroduceerd worden. Het Stade Nautique Olympique werd voorzien van een dak dat kon openschuiven.⁵ Deze ontwikkeling was een voorbode van het beleid rond de bouw van zwembaden van de volgende twee decennia.

TOITURE OUVRANTE

Vanaf de jaren '60 startte de Vijfde Republiek een sportbeleid op dat getekend werd door een groot politiek voluntarisme. Maurice Herzog, directeur van de Hoge Commissie voor Jeugd en Sport, diende tussen 1961 en 1971 drie wetten in die opbouwende nationale subsidies moesten vrijmaken om sportprogramma's te realiseren.⁶ Daarnaast trok de centrale administratie het ontwerp, de vergunning

en de bouw van zwembaden naar zich toe. Hiervoor werd een speciale commissie opgericht met het oog op de homologatie van sportvoorzieningen in Frankrijk aan de hand van modeltypes. In de eerste plaats wilde de Staat hiermee de kwaliteit van de Franse sportinfrastructuur verhogen, alsook vergunnings- en bouwprocessen stroomlijnen en kosten verlagen. Daarnaast wilde de Staat, in het licht van de sterke bevolkingsgroei en verstedelijking van de naoorlogse periode, iedere burger het hele jaar door voorzien van toegankelijk water dat gebruikt kon worden voor een veelheid aan sportdisciplines zoals zwemmen, duiken en waterpolo.⁷ Bijzondere aandacht ging naar jongeren en de mogelijkheid om hen te leren zwemmen. Sportvoorzieningen – waaronder zwembaden – vervulden niet uitsluitend een sportieve functie, maar ook een socio-educatieve rol voor de jeugd.⁸

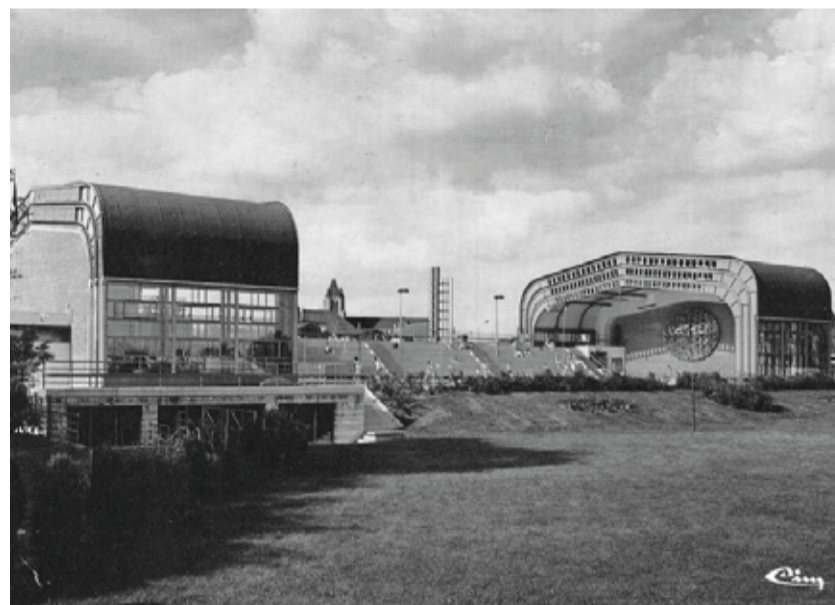
*Notre objectif, notre seul objectif est de mettre à la disposition de notre jeunesse, les moyens de s'exprimer plus complètement. Nous voulons que des millions de jeunes Français puissent aller au stade, à la piscine, se rencontrer dans les Maisons de Jeunes.*⁹

Maurice Herzog in 1963.

Om deze ambitie het hele jaar door te vervullen, waren polyvalente en flexibel zwembaden nodig dat in alle seizoenen bruikbaar bleef. Architecten, ingenieurs en bouwfirmas werden aangespoord om in teamverband te werken aan zwembadmodeltypes die hieraan voldeden. Deze interdisciplinaire samenwerkingen leverden vernieuwende concepten op die aan de hoge normen van de Staat voldeden. Het is in deze periodes dat onder andere het studiebureau GERPIAM werd opgericht, dat architecten en ingenieurs verenigde om modulaire en unieke zwembaden te ontwerpen. Uiteindelijk keurde de speciale commissie tussen 1966 en 1973 64 zwembadmodeltypes toe, waarvan de meesten overdekt.¹⁰

I. De ijspiste van de Bains Van Schelle

II. De openschuifbare structuur van het zwembad van Noyon

1. Élise Nale, "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)," in *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*, red. Éléonore Marantz. (Parijs: HiCSA, 2015), p. 48.

5. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 2.

9. Maurice Herzog, "Les équipements sportifs et socio-éducatifs : piscines, gymnases, sols sportifs, plantations, centres de vacances, maisons de jeunes, auberges de jeunesse, bases de plein air, terrains de camping," Parijs: Moniteur des travaux publics et du bâtiment, 1963.

I. Inventaris van het bouwkundig erfgoed, "Voormalige IJskelders van Sint-Gillis," 1938.

2. Laurence Schlosser, "Les piscines des Trente Glorieuses," Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017, p. 2.

6. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 3.

10. Nale, "L'État et Architecture," p. 52-53.

II. Laurence Schlosser

3. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Parijs: Pavillon de l'Arsenal, p. 267.

7. Nale, "L'État et Architecture," p. 49-52.

4. Marie Resseleer, "Zwembaden en openbare baden in Brussel," Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, p. 28.

8. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 3.

Parallel hieraan startte de Staat in 1967 een reeks experimentele werven op voor omvormbare zwembaden: zwembadtypes die afhankelijk van de weersomstandigheden konden schakelen tussen binnen- of buitenzwembad, zoals het Stade Nautique Olympique in Tourcoing. Zo sloegen in Noyon de metaalproducent Mac Gregor-Comorain en architecten Jean Tabanou en Claude Charpentier de handen ineen voor een ambitieus project. Het dak en de gevels van het zwembad bestonden uit vijf schillen die in hun geheel op rails stonden. Bij goed weer konden de schillen over elkaar schuiven, waardoor het zwembad in zijn geheel werd ontbloot.¹¹

VELUM

Veruit het meest opvallende experiment uit 1967 is het zwembad aan de Boulevard Carnot in het twaalfde arrondissement, vandaag gekend als het Piscine Roger Le Gall. Architect Roger Taillibert – vandaag vooral bekend voor zijn ontwerp van het voetbalstadium Parc des Princes - tekende het plan uit voor dit olympisch bad samen met ingenieur Stéphane du Château. Het derde lid van het ontwerpteam stond in voor de dakstructuur en was niemand minder dan de Duitse ingenieur en architect Frei Otto, die met overtuiging zijn persoonlijke stempel heeft gedrukt op het project.¹²

Frei Otto staat algemeen gekend als de ontwerper van lichte kabel- en zeilstructuren die volledig door trekspanningen worden rechtgehouden. In datzelfde jaar 1967 bouwde Otto het paviljoen voor West-Duitsland voor de wereldtentoonstelling in Montreal. Hij demonstreerde hier het volle potentieel van zijn bouwmethode. Negen kolommen hielden een uitgebreid net van stalen kabels vast dat en zeil van PVC-gecoate polyester vasthield. Het resultaat was een grote, translucente tent die met een minimum aan steunpunten een dynamisch interieurlandschap creëerde.¹³ Met een radicaal modernistisch optimisme geloofde Otto dat zijn open architectuur, die mogelijk werd gemaakt door technologische en

industriële vooruitgang, de kracht had om bij te dragen aan een open samenleving.

*Ich hoffe, dass eine leichte, flexible Architektur eine neue und offene Gesellschaft hervorbringen kann.*¹⁴

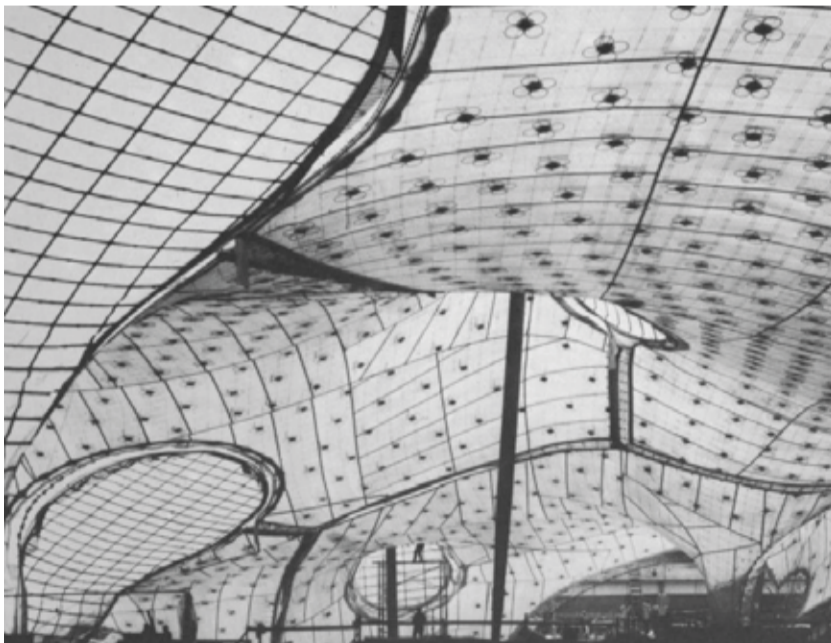
Frei Otto

Een ander terugkerend element in Otto's oeuvre zijn vouwbare zeilstructuren. Tussen 1971 en 1978 verschenen verschillende variaties van zijn dynamische parasols of 'Schirme' op de tuinbouwbeurs van Keulen, in de Moskee van de Profeet in Medina en zelfs op een concerttournee van Pink Floyd.¹⁵

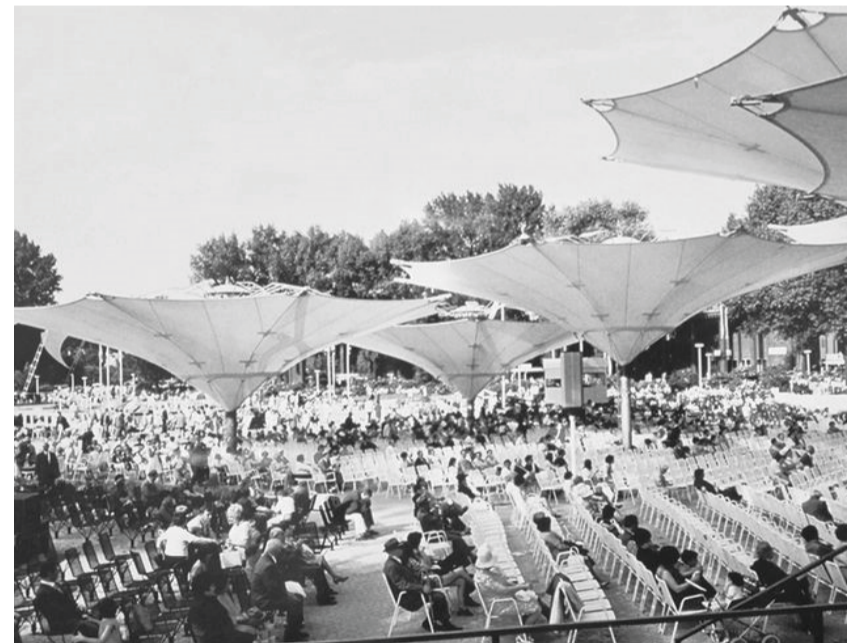
Beide principes – een tentstructuur die met een minimum aan steunpunten wordt ondersteund en een opvouwbaar zeil – zijn aanwezig in de dakstructuur van het Piscine Roger Le Gall. Het 50-meterbad wordt overdekt door een zeil van gewapend polyester dat een deel van het daglicht doorlaat. De ontwerpers noemden dit zeil 'het velum', zoals het zonnescerm dat over het Romeinse Colosseum kon gespannen worden.¹⁶ Het velum hangt aan de buitenkant vast aan een dozijn gemotoriseerde modules, die op hun beurt elk aan een stalen kabel hangen. De stalen kabels zijn gespannen tussen de randen van het zwembad en een 27-meter hoge mast. Wanneer de weersomstandigheden gunstig worden bevonden, klimmen de gemotoriseerde modules langs de staalkabels naar boven, waardoor het velum zich in een paar minuten opvouwt rond de top van de mast.¹⁷ Twee halvemaanvormige armen sluiten zich vervolgens rond het opgevouwen zeil om het op zijn plaats te houden. Het resultaat is een zwembadtype dat – in de geest van Otto's ambities van open architectuur - nagenoeg zonder muren kan ontworpen worden.

*La première réalisation de grandes dimensions offrant la faculté de couvrir et découvrir [...] une piscine sans murs.*¹⁸

artikel in "Techniques et Architecture" over het Piscine Roger Le Gall

III. Het West-Duits paviljoen voor Expo 76 in Montreal in aanbouw

IV. Parasols voor de internationale tournee van Pink Floyd in 1978

11. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 8.

12. Nale, "L'État et Architecture," p. 56.

15. Ausgewählte Arbeiten von Frei Otto und seinen Teams, "Schirme."

16. Joost de Vree, "Velum."

III. Aditi, "German Pavilion," p. 8.

II. Otto, "Schirme."

13. Shetye Aditi et al. "German Pavilion Montreal 1967, Frei Otto." New York: Columbia GSAPP.

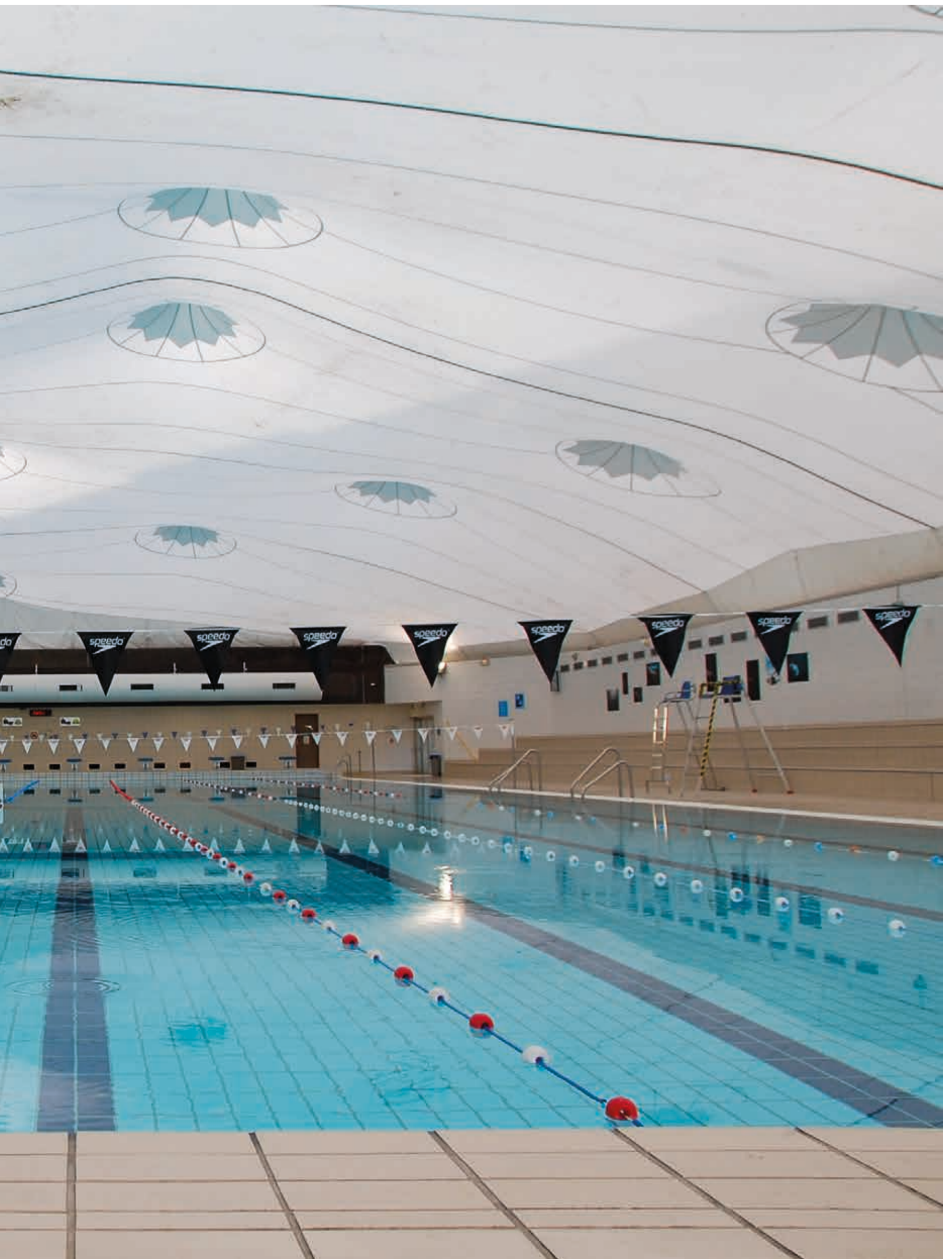
14. Juan Maria Songel, "A Conversation with Frei Otto," New York: Princeton Architectural Press, 2010.

17. Guy Lambert, "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" in *Sports, portrait d'une Métropole*, red. Mandoul. (Paris: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 367.

18. "Paris. Piscine expérimentale, boulevard Carnot," *Techniques et Architecture* 29, nr. 2 (april 1968): p. 83.

Het Piscine Roger Le Gall diende als experiment voor dit 'zwembad zonder muren.' Gezien het succes ervan, volgden in de jaren erna meer zwembaden van dit type in Lyon, Reims en in het negentiende arrondissement van Parijs.¹⁹ Dat laatste exemplaar is het Piscine Georges Hermant en kon voor deze masterproef bezocht en gefotografeerd worden.

De mast van het Piscine Georges Hermant steekt fier uit boven het sobere ontvangstgebouw in de Rue David d'Angers. Hier en daar in de omliggende wijk komt de constructie al eens boven de woongebouwen piepen. Een ovale dakraam in de inkomhal biedt nog een laatste kikvorsperspectief op de mast waarna de bezoeker wordt binnengelaten in de microkosmos onder het tentzeil. Het bezoek aan het Piscine Georges Hermant vond plaats op 22 november 2023: een zonnige herfst dag, maar bij lange niet warm genoeg om het velum op te hijsen. Het invallende zonlicht werd door het zeil gefilterd en kwam het zwembad binnen als een diffuse gloed. Er stond een zwakke bries en telkens er een windstootje over het velum passeerde, gleed er een lichte golf door het zeil. Als een gloeiende, omgekeerde oceaan deinde het dak log op en neer. De redder van dienst, Amir, toonde vol trots een foto op zijn gsm die hij tijdens de afgelopen zomer had genomen van het zwembad in geopende toestand. Het zwembad op de foto was duidelijk herkenbaar: de tribune aan de zuidkant, de galerij aan de noordkant, het ventilatiekanaal rondom, de zwarte Speedovlaggetjes ... Maar het dak was verdwenen. De enige getuige van de ooit overdekte aard van het zwembad was het propje stof dat aan de naburige mast hing te bengelen.

FOSSE

Hoewel het Piscine Georges Hermant veel gelijkenissen vertoont met het Piscine Roger Le Gall, onderscheidt het zich duidelijk op een aantal vlakken. Een van de meest opvallende unieke punten van het Piscine Georges Hermant is het duikbad, of 'fosse'. Dit is

ondergebracht in een losstaand paviljoen aan de westkant van het perceel. Daar waar het olympisch bad wordt overdekt met een kunststof tentstructuur op trek, wordt het duikbad overdekt met een betonnen schilstructuur op druk. Aan de binnenkant is deze schil egaal wit geschilderd, waardoor de omsloten ruimte dimensieloos lijkt te worden. Drie boogvormige raamopeningen tussen de fijne steunpunten van de schil laten overvloedig daglicht binnen. Het oostelijke raam biedt een zicht op de mast en de sneeuwtoppen van het velum. Het westelijke raam grenst direct aan het voetpad van de Rue Francois Pinton. Aan duikers in de fosse wordt hun plek in de stad open en bloot getoond en ze kunnen zelfs oog in oog komen te staan met toevallige passanten. Toch is het moeilijk om zich hier blootgesteld te voelen. Het eindeloze wit van de schil valt als een warm deken over het diepe blauw van het bad, wat de ruimte de nodige intimiteit geeft. Binnendringende blikken richten zich bovendien niet op de duikers, maar op het sculpturale duikplatform uit ruw bekist beton die de ruimte sereen maar zelfzeker domineert.

DÉNUDÉ DE LA MODERNITÉ

De sterke bevolkingsgroei en verstedelijking van het Frankrijk en Europa in de naoorlogse periode lokten een tal van tegenbewegingen uit die streefden naar een terugkeer naar de natuur. Zo kenden de jaren '50 en '60 de ontwikkeling van een nudistenbeweging die streefde naar een nieuwe omgang met de omgeving en het lichaam.²⁰ De eerste kiemen van deze beweging liggen in de tweede helft van de achttiende eeuw, die werd gekenmerkt door een hernieuwde belangstelling voor hygiëne. De reformatie en contrareformatie hadden iedere vorm van naaktheid bestempeld als een zonde, wat niet alleen leidde tot een angst voor naaktheid die tot op vandaag voelbaar is, maar ook tot een zeer povere hygiëne.²¹ De industriële revolutie in de achttiende eeuw, die net als de jaren '50 en '60 van de twintigste eeuw een bevolkingsgroei en verstedelijkingsgolf kende, leidde tot

V. Het Piscine Georges Hermant op een zomervond

VI. Douche met bronwater uit de bergen in Priessnitz' kuuroord in de Silezische wouden

19. Emmanuelle Gallo, "Swimming in Utopia. Building Conservation and Ephemeral Textile Swimming-pool Superstructures."

20. Daniel Siret, "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe." *Développement durable et territoires*, volume 4-2 (2013), p. 7.

21. Sigfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 653-654.

een verdere aftakeling van de openbare hygiëne, wat een tegenreactie ontketende bij de medische wereld. Jean-Jacques Rousseaus “Émile, ou De l'éducation” uit 1762 pleitte voor een terugkeer naar de natuur waarbij de mens dankzij een eenvoudig bestaan het evenwicht tussen lichaam en geest zou terugvinden.²² Rousseaus oproep vond weerklank bij de grondleggers van de eerste naturistische leerscholen, zoals Bernhard Basedow en Johann Henrich Pestalozzi, waarbij het oefenen van het menselijk lichaam, blootgesteld aan verse lucht en koud water, zowel lichaam als geest versterkte.²³ Aan het begin van de negentiende eeuw won de ‘hydrotherapie’ van de Oostenrijkse boer Vincent Priessnitz aan bekendheid. Vanaf 1829 reisden leden van de adel en rijke burgerij af naar Priessnitz’ primitieve oord in de Silezische wouden om zich te reinigen met ijskoud bronwater dat via een pijpsysteem van hoog uit de bergen werd aangevoerd. Dit gebeurde buiten, ongeacht de weersomstandigheden en volledig naakt. Een geprivilegieerde groep kwam in contact met een primitiviteit en naaktheid die de samenleving van die tijd ondenkbaar was.²⁴ De natuurlijke setting was hierbij van essentieel belang en dat zou zo blijven in het verder verloop van de negentiende eeuw, zoals bij de ‘gymnosofie’ van Élisée Reclus. Alleen in de natuur, ver weg van de vervuiling en de priemende ogen van de stad, kon het lichaam ongestoord en naakt zijn evenwicht terugvinden.²⁵

Tailliberts en Otto’s velumprincipe leverde een zwembadconcept dat tot op vandaag ongeëvenaard blijft in het gemak waarmee een binnenruimte tot buitenruimte kan omgevormd worden. De Piscines Roger Le Gall en Georges Hermant genieten daarentegen beiden van een aangrenzend solarium dat dankzij hun ‘piscine sans murs’-principe makkelijk toegankelijk is voor zonnekloppers. De 50-meterbaden en solaria van beide complexen zijn daarenboven visueel afgesloten van de omliggende stad door hun ontvangstgebouw dan wel door een omheining, waardoor ze als relatief geïsoleerde eilanden in de stad fungeren. Zo vormen deze twee zwembaden

tijdens de zomermaanden stukjes ‘stedelijke natuur’: stedelijke ruimtes die de deugden van de natuur binnenbrengen in de stad.²⁶ Hoewel de geografische afstand tot de stad miniem is, ontstaan hier veel van de condities die aan de grondslag lagen van Priessnitz’ hydrotherapie en Reclus’ gymnosofie: zonlicht, frisse lucht, een afsluiting van de blik van de stad en water.

De link tussen water en het naturisme gaat terug tot in het begin. Voor Rousseau vormde het baden in water – en dan voornamelijk koud water – een manier om het lichaam en de geest sterker te maken.

Voor Priessnitz’ hydrotherapie werd het koude water uit

*Je voudrais qu'en grandissant on s'accoutumât peu à peu à se baigner [...] souvent dans des eaux froides à tous les degrés possibles. Ainsi, après s'être habitué à supporter les diverses températures de l'eau, qui, étant un fluide plus dense, nous touche par plus de points et nous affecte davantage, on deviendrait presque insensible à celles de l'air.*²⁷

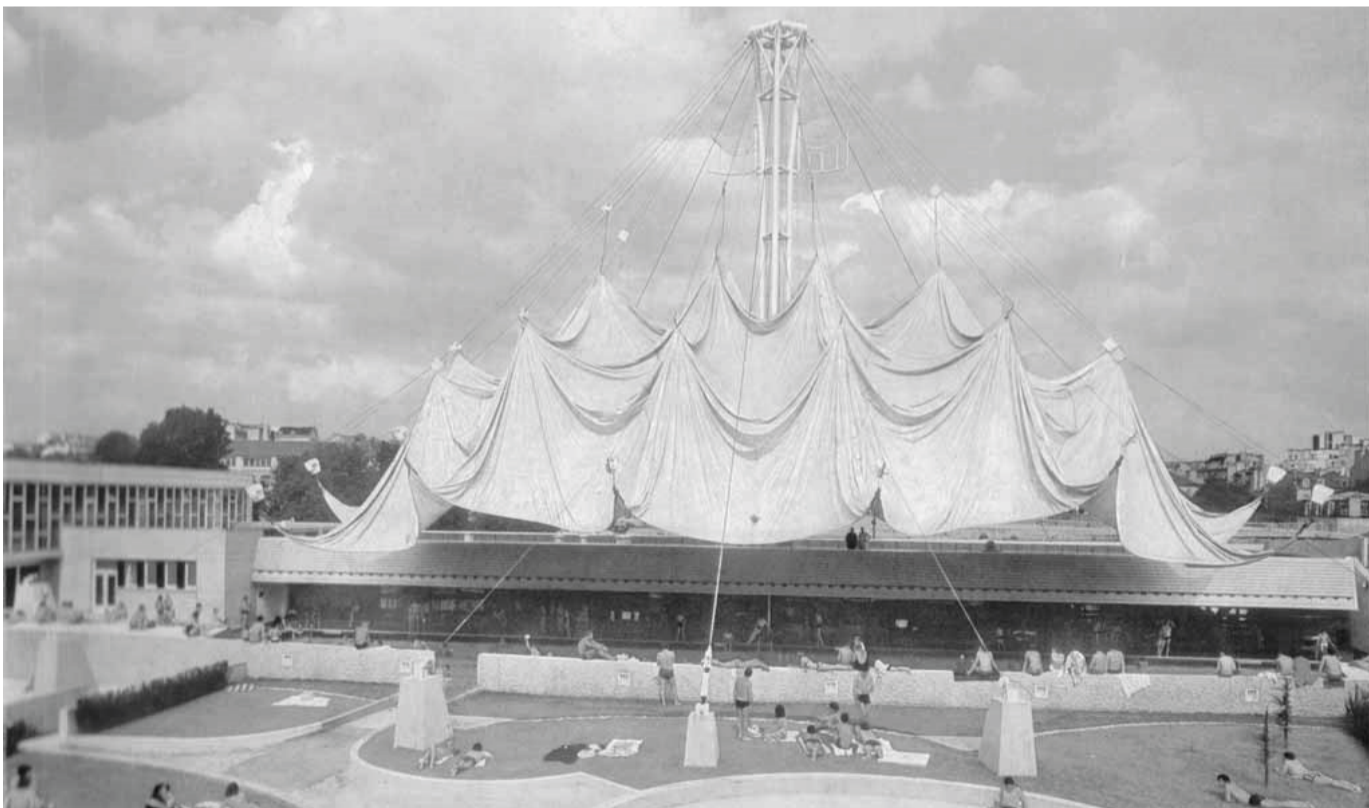
Jean-Jacques Rousseau

bergbronnen gebruikt om zich te wassen, te baden en te drinken.²⁸ Ook in het Philantropinum – het instituut voor lichamelijk en geestelijke ontwikkeling dat Bernhard Basedow oprichtte in Dessau – maakte zwemmen in open water integraal deel uit van het curriculum.²⁹

Het hoeft dan ook weinig te verbazen dat het Piscine Roger Le Gall de Association des Naturistes de Paris huisvest. Iedere maandag-, woensdag- en vrijdagavond kunnen zwemmers zonder zwemkledij in het water springen. Een badmuts blijft wel nog steeds verplicht.³⁰

CULOTTES

De erfenis van het Piscine Roger Le Gall stopt niet bij zusterprojecten zoals het Piscine Georges Hermant. Architect Roger

VII. Het velum van het Piscine Roger Le Gall wordt geopend

22. Jean-Jacques Rousseau, “Émile, ou De l'éducation,” *Collection complète des oeuvres*, volume 4-4 (1780-1789).

23. Giedion, “Mechanization,” p. 655-658.

24. Giedion, “Mechanization,” p. 660-662.

25. Giedion, “Mechanization,” p. 655-658.

26. Mandoul, “Sports,” p. 246.

27. Rousseau, “Émile,” p. 24.

28. Giedion, “Mechanization,” p. 661

29. Giedion, “Mechanization,” p. 656.

30. Association des Naturistes de Paris, “Piscine.”

VII. Gallo, “Swimming in Utopia.”

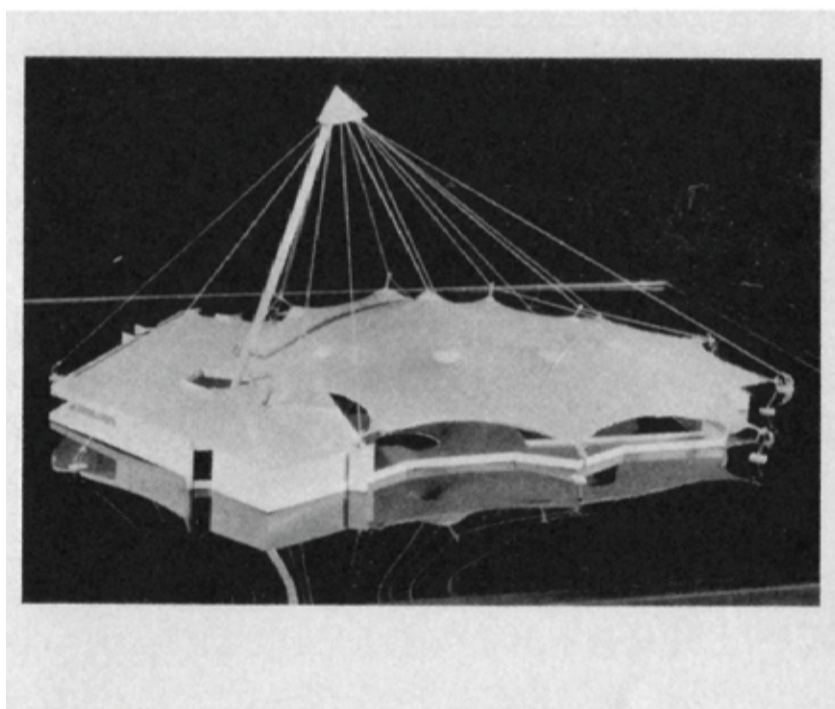

Taillibert diende een doorontwikkeling van dit zwembadtype in voor de architectuurwedstrijd van 1969 voor de 'Opération Mille Piscines'³¹ waarbij de mast vervangen is door een overhellende arm, waardoor de oppervlakte die het velum kon overdekken werd vergroot.³² Het wedstrijdvoorstel eindigde uiteindelijk op de derde plaats in de categorie van omvormbare zwembaden, maar zou nooit als prototype gebouwd worden.³³

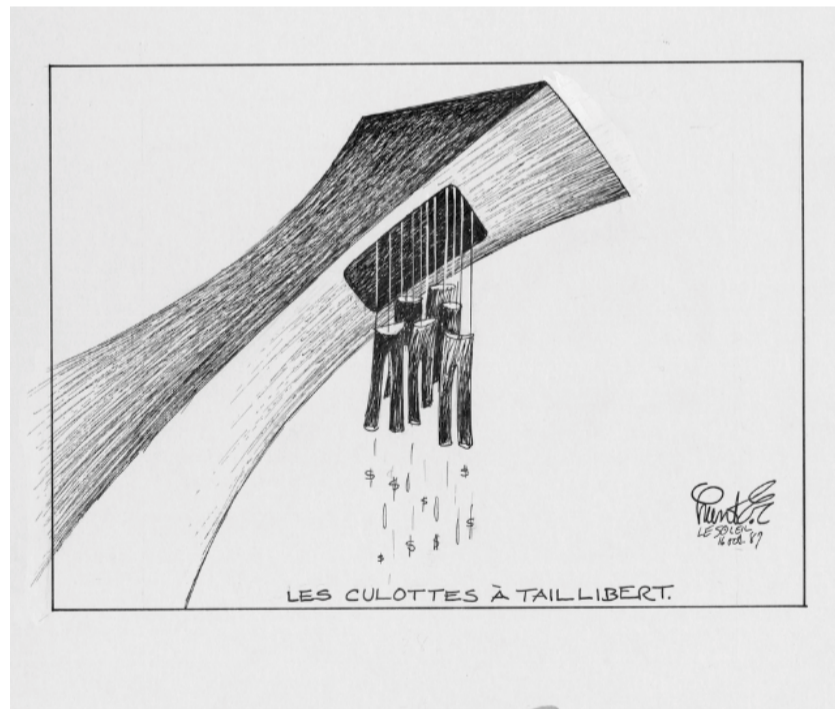
Taillibert kreeg later wel de kans om het velumprincipe op een grotere schaal uit te voeren. Voor de Olympische Spelen van 1976 in Montreal werd hij gevraagd door burgemeester Jean Drapeau om het olympisch stadion te ontwerpen. Het monumentale stadion, dat niet alleen voortkwam uit Tailliberts fascinatie voor omvormbare zeilstructuren maar ook uit Drapeaus wens om Montreal op de wereldkaart te zetten, zou een controversiële reputatie krijgen onder de plaatselijke bevolking door zijn opvallende architectuur en de hoog oplopende bouwkosten. Desalniettemin slaagde Taillibert met het Stade Olympique een icoon voor Montreal neer te zetten dat wereldwijde bekendheid verwierf.³⁴ Het bouwwerk is een reusachtige versie van Tailliberts wedstrijdvoorstel uit 1969. Het stadion zelf, dat met een doorsnede van 305 meter een ruime 70 000 toeschouwers kan ontvangen,³⁵ wordt overdekt door een velum met een oppervlakte van 5 600 vierkante meter.³⁶ Het wordt met zeventien staalkabels bevestigd aan een leunende toren van 168 meter hoog.³⁷ Het openen van de constructie is ongetwijfeld een majestueus schouwspel, al is dat in het veertigjarig bestaan van het stadion slechts 88 keer gebeurd vanwege een tal van technische moeilijkheden.³⁸ In het licht van zijn reputatie en de vele gebreken verscheen in 1987 een spotprent van het stadion door Raoul Hunter. De prent stelt het opgevouwen velum voor als vuile was aan een waslijn, 'les culottes à Taillibert.'

GEORGES

Het Piscine Georges Hermant behoort tot een familie van experimentele zwembaden die het gemak van een binnenzwembad combineren met het genot van een buitenzwembad. Deze omvormbare zwembaden zijn het resultaat van een nationaal sportbeleid dat architecten en ingenieurs aanspoorde om samen antwoorden te bieden op dit vraagstuk. Dankzij hun opvouwbare tentstructuur blinkt het Piscine Georges Hermant samen met het Piscine Roger Le Gall uit in zijn omvormbaarheid. Het principe van een velum dat aan een mast wordt opgehangen maakt in theorie een zwembadontwerp zonder muren mogelijk. In combinatie met hun solaria bieden deze zwembaden een radicaal alternatief voor de congestie en pollutie van de metropool eromheen: stedelijke ruimtes waar in relatieve rust en privacy van zonlicht, frisse lucht en water kan genoten worden. Deze kwaliteiten resoneren met naturalistische bewegingen, die op het moment van de bouw van de zwembaden aan populariteit wonnen in Europa als reactie op de sterke bevolkingsgroei en verstedelijking in de naoorlogse periode. Dit zwembadtype steunt op innovatieve technologie en industriële materialen om als het ware stedelijke natuur te creëren.

VIII. Tailliberts voorstel voor de wedstrijd van de Opération mille piscines

IX. Spotbrent van het Stade olympique

31. Lambert, "Structure," p. 368.

32. Mandoul, "Sports," p. 299.

33. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 5.

34. Guillaume Éthier, "Le stade olympique et Taillibert : le prix de l'audace ou la poésie du béton," in *Histoire et idées du patrimoine: entre régionalisation et mondialisation*, red. Karine Hébert en Julien Goyette. (Québec: MultiMondes, 2010), p. 211-214.

35. Olympisch comité, "Official Report of the Games of the XXIst Olympiad Montréal 1976 (Volume 2)," Ottawa: COJO 1978, p. 41.

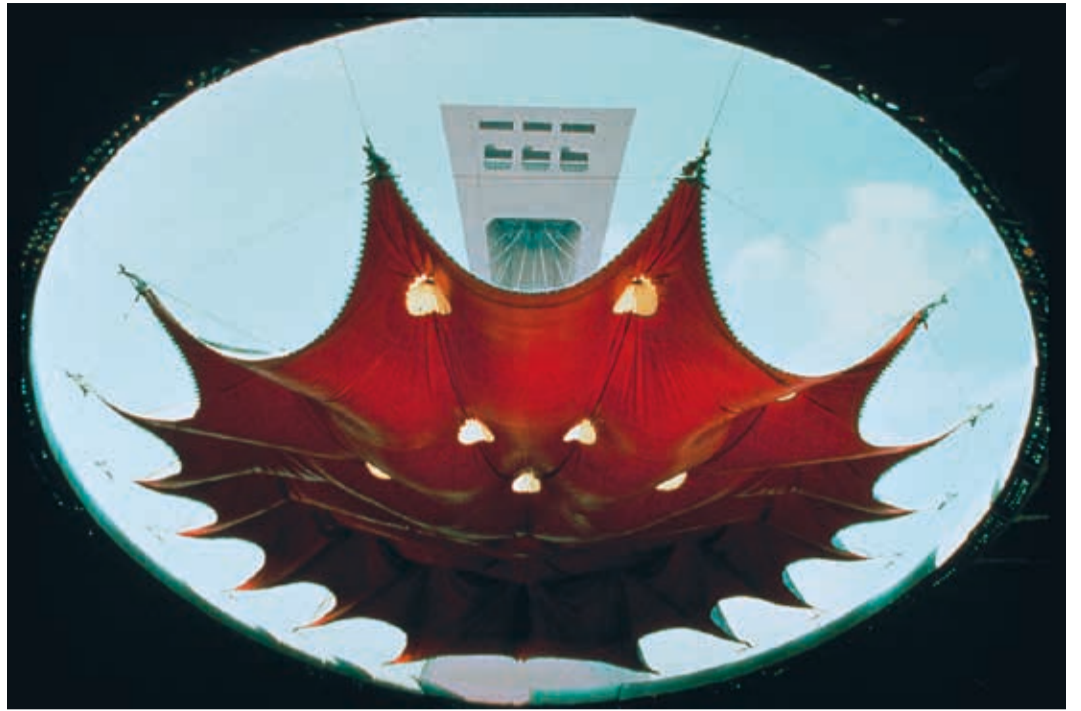
36. Wonders of the World Databank, "Olympic Stadium."

37. SBP, "Roof Olympic Stadium Montréal."

38. Rory Costello, "Olympic Stadium (Montreal)."

VIII. Mandoul, "Sports," p. 299.

IX. Raoul Hunter, "Culottes à Taillibert."

X. SBR, "Roof Olympic Stadium Montréal."

X. Het velum van het Stade olympique in Montreal wordt geopend

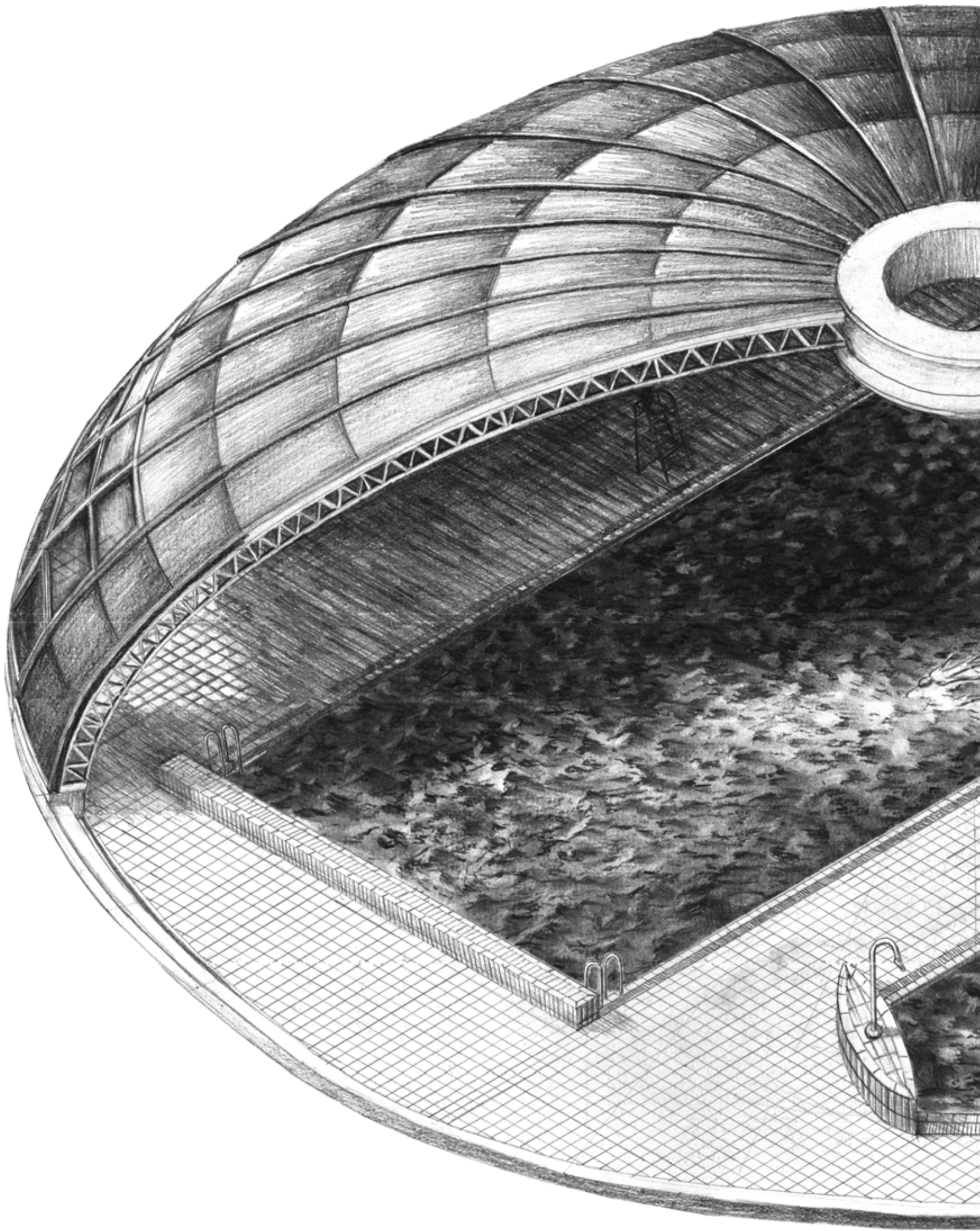
BIBLIOGRAFIE

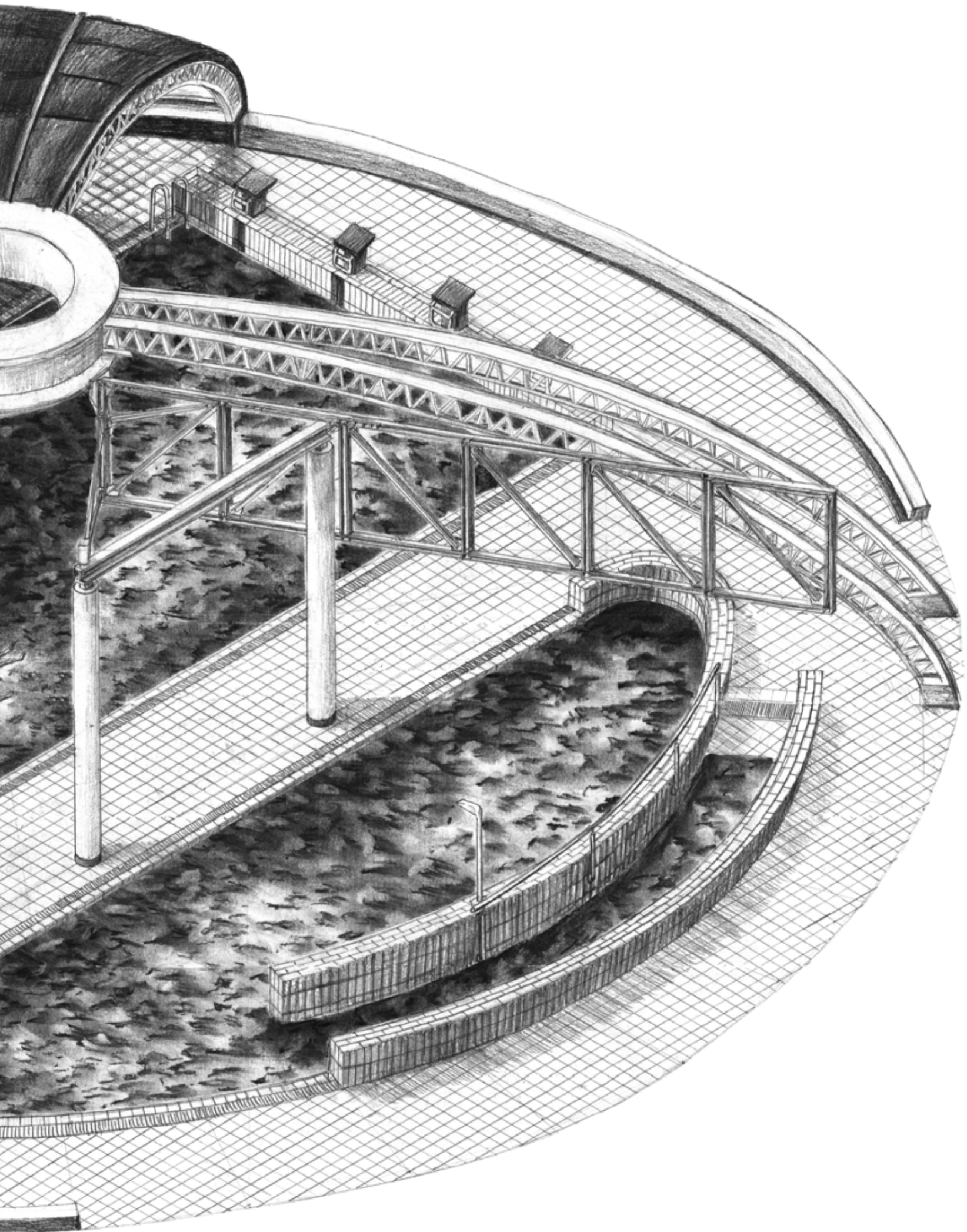
- Association des Naturistes de Paris. "Piscine." Geraadpleegd op 18 mei "Paris. Piscine expérimentale, boulevard Carnot." *Techniques et Architecture*, vol 29-2 (april 1968). p. 83.
- Association des Naturistes de Paris. "Piscine." Geraadpleegd op 18 mei 2023. <https://naturistes-paris.fr/activites/piscine/>
- Ausgewählte Arbeiten von Frei Otto und seinen Teams. "Schirme." Geraadpleegd op 17 mei 2023. <http://www.freiotto.com/Schirme.html>
- Costello, Rory. "Olympic Stadium (Montreal)." Geraadpleegd op 17 mei 2023. <https://sabr.org/bioproj/park/Olympic-Stadium-Montreal/>
- De Vree, Joost. "Velum." Geraadpleegd op 18 mei 2023. <https://www.joostdevree.nl/shtmls/velum.shtml>
- Éthier, Guillaume. "Le stade olympique et Taillibert : le prix de l'audace ou la poésie du béton." In *Histoire et idées du patrimoine: entre régionalisation et mondialisation*. Onder redactie van Karine Hébert en Julien Goyette, p. 211-228. Québec: MultiMondes, 2010.
- Gallo, Emmanuelle. "Swimming in Utopia. Building Conservation and Ephemeral Textile Swimming-pool Superstructures." Geraadpleegd op 17 mei 2023. <http://www.emmanuellegallo.net/pdf/PosterNY.pdf>
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Herzog, Maurice. "Les équipements sportifs et socio-éducatifs : piscines, gymnases, sols sportifs, plantations, centres de vacances, maisons de jeunes, auberges de jeunesse, bases de plein air, terrains de camping." Parijs: Moniteur des travaux publics et du bâtiment, 1963.
- Hunter, Raoul. "Les culottes à Taillibert." Geraadpleegd op 17 mei 2023. <https://numerique.banq.qc.ca/patrimoine/details/52327/3276919>
- Lambert, Guy. "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" In *Sports, portrait d'une métropole*. Onder redactie van Thierry Mandoul, p. 361-371. Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Nale, Élise. "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)." In *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*. Onder redactie van Éléonore Marantz, p. 48-64. Parijs: HiCSA, 2015.
- Olympisch comité. "Official Report of the Games of the XXIst Olympiad Montréal 1976 (Volume 2)." Ottawa: COJO 1978.
- "Paris. Piscine expérimentale, boulevard Carnot." *Techniques et Architecture*, vol 29-2 (april 1968). p. 83.
- Resseleer, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel.
- Rousseau, Jean-Jacques. "Émile, ou De l'éducation." *Collection complète des oeuvres*, volume 4-4 (1780-1789).
- SBP. "Roof Olympic Stadium Montréal." Geraadpleegd op 17 mei 2023. <https://www.sbp.de/en/project/roof-olympic-stadium-montreal/>
- Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017.
- Shetye Aditi et al. "German Pavilion Montreal 1967, Frei Otto." New York: Columbia GSAPP.
- Siret, Daniel. "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe." *Développement durable et territoires*, volume 4-2 (2013).
- Songel, Juan Maria. "A Conversation with Frei Otto." New York: Princeton Architectural Press, 2010.
- Wonders of the World Databank. "Olympic Stadium." Geraadpleegd op 17 mei 2023. https://www.pbs.org/wgbh/buildingbig/wonder/structure/olympic_stadium.html

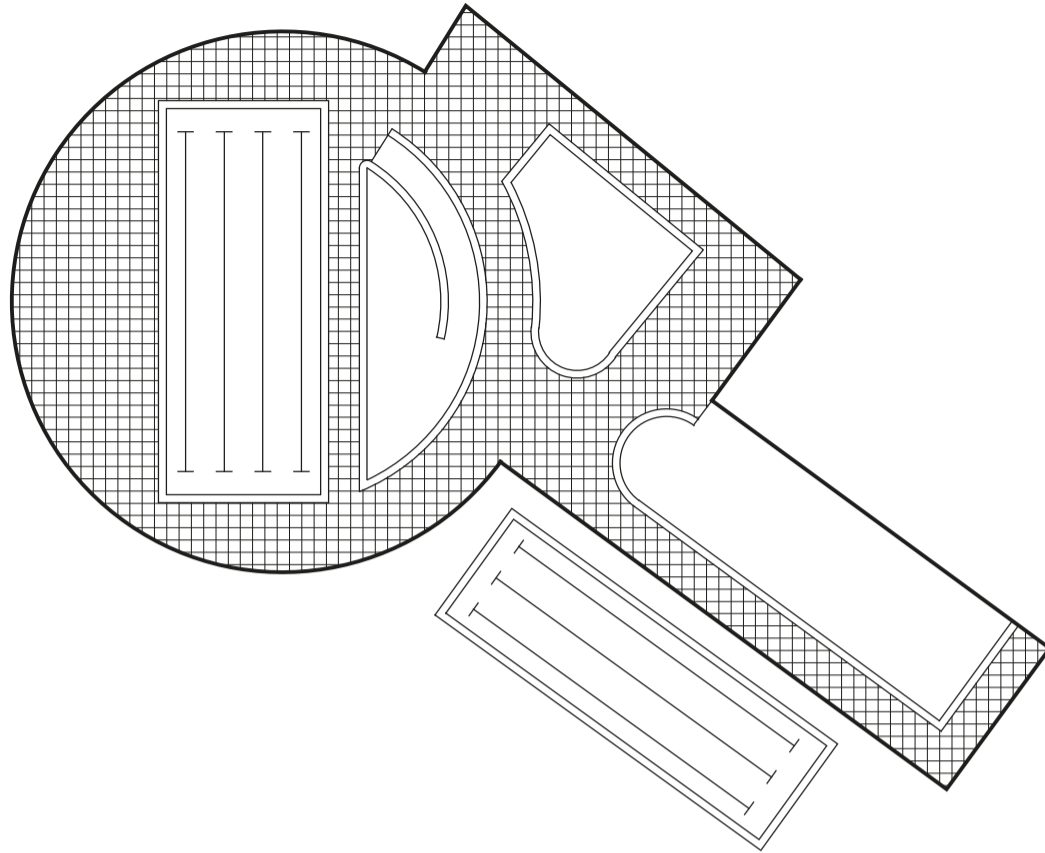
AFBEELDINGEN

- Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 275.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Archiefbeeld van de Inventaris van het bouwkundig erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. "Voormalige IJskelders van Sint-Gillis." 1937. <https://monument.heritage.brussels/nl/Sint-Gillis/IJskelderstraat/16/4494>
- II. Afbeelding uit: Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017. p. 23.
- III. Afbeelding uit: Shetye Aditi et al. "German Pavilion Montreal 1967, Frei Otto." New York: Columbia GSAPP: p. 8.
- IV. Afbeelding uit: Chaljub, Bénédicte. "Frei Otto, Pritzker 2015." 2015. <https://www.amc-archi.com/article/frei-otto-pritzker-2015.49363>
- V. Foto van Amir Dezfuli, 2022.
- VI. Illustratie uit: Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970:p. 661.
- VII. Afbeelding uit: Gallo, Emmanuelle. "Swimming in Utopia. Building Conservation and Ephemeral Textile Swimming-pool Superstructures." <http://www.emmanuellegallo.net/pdf/PosterNY.pdf>
- VIII. Afbeelding uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 299.
- IX. Tekening van Raoul Hunter. "Les culottes à Taillibert." 1987. <https://numerique.banq.qc.ca/patrimoine/details/52327/3276919>
- X. Foto's van SBP. "Roof Olympic Stadium Montréal." <https://www.sbp.de/en/project/roof-olympic-stadium-montreal/>

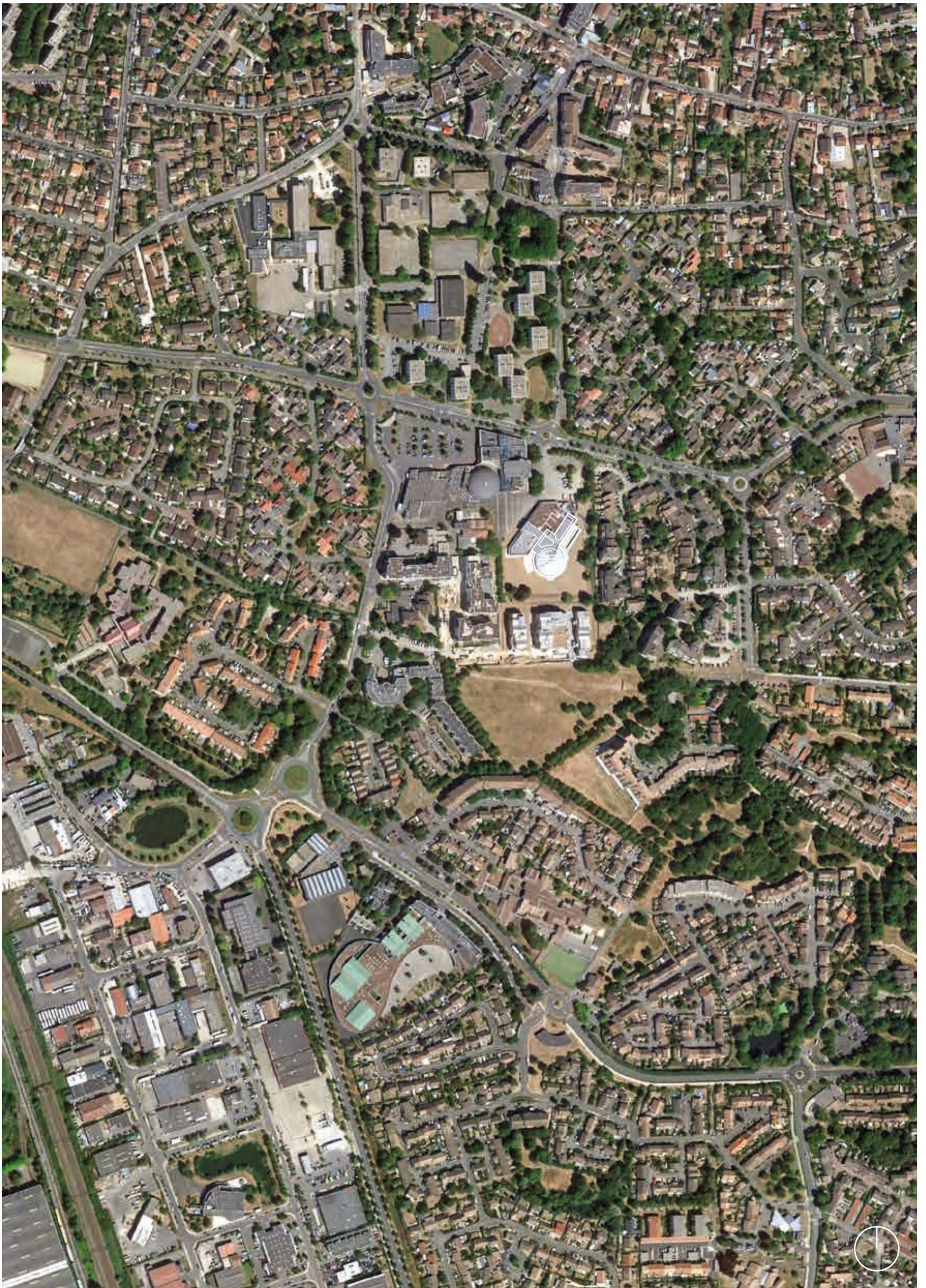
CENTRE AQUATIQUE
CAMILLE MUFFAT

MILLE PISCINES

In de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog stond sportbeleid laag op de prioriteitenlijst van de Vierde Franse Republiek.¹ Het initiatief voor de aanleg van sportinfrastructuur lag voornamelijk bij gemeenten, die zelden de nodige middelen wilden of konden vrijmaken voor dergelijke programma's. Ondanks de inspanningen van een aantal communistisch bestuurde gemeenten, waar sportinfrastructuur werd geïntegreerd in de aanleg van nieuwe wijken,² zakte Frankrijk diep onder het Europees gemiddelde op het vlak van sportvoorziening.³ Bij de oprichting van de Vijfde Republiek door Generaal de Gaulle in 1958 ontstond de wens om deze achterstand in te halen onder de coördinatie van de centrale administratie. De wetten van de 'Haut-commissariat à la Jeunesse et aux Sports' – later 'secrétariat d'État à la Jeunesse et aux Sports' – moesten hier geld voor vrijmaken. De derde wet uit 1971 riep een programma in het leven voor de bouw van duizend zwembaden over het hele Franse territorium: de 'Opération Mille piscines'.⁴

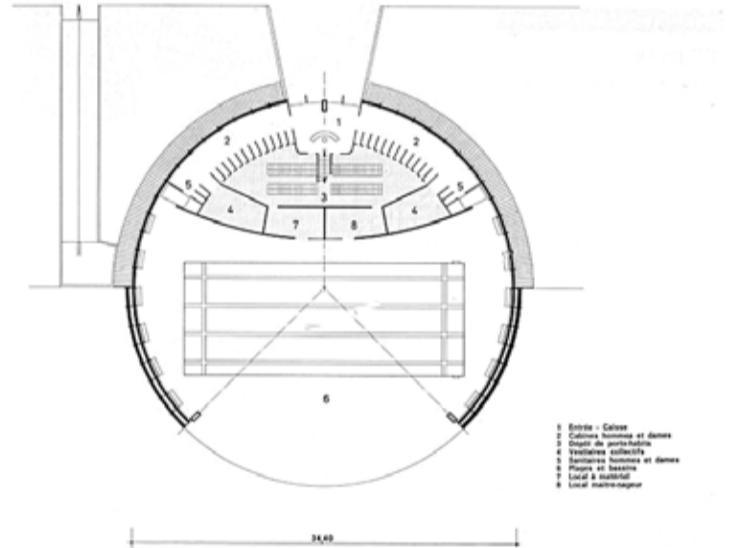
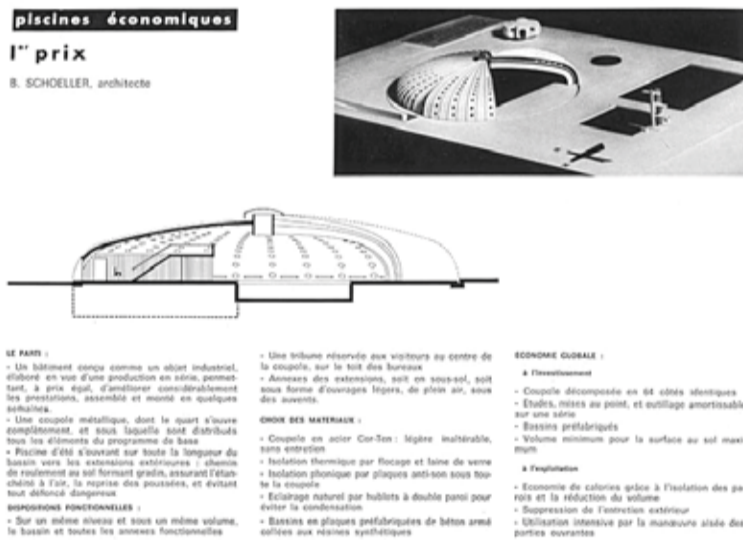
De beweegredenen hierachter waren meervoudig. Om te beginnen bleek aan het eind van de jaren zestig dat vooral grote steden voordeel hadden getrokken van de eerste twee wetten, terwijl kleinere gemeenten nauwelijks effect ondervonden.⁵ 85% van de zwembaden die de Opération voorzag zouden 'des piscines industrialisées' zijn: kleinschalige zwembaden op maat van kleine gemeenten en nieuwe voorsteden die aan een lage kost konden gebouwd worden door het gebruik van industrieel geprefabriceerde onderdelen. Daarnaast was het zwemonderricht in korte tijd veel onder de aandacht gekomen in de publieke opinie. In 1968 zonk een plezierboot op het Lac Léman. 150 mensen verdronken, waaronder veel kinderen, hoewel de oever slechts vijftig meter verwijderd was. Tot slot stond Frankrijks internationale reputatie op het spel: het land haalde slechts een bronzen medaille binnen voor het zwemmen op de Olympische Spelen van 1968. Generaal de Gaulle gaf zelf de opdracht aan de

staatssecretaris voor Jeugd en Sport om Frankrijk uit te rusten met een maximum aan zwembaden om een nieuwe generatie Olympische zwemmers klaar te stomen.⁶

CONCOURS I

Voorafgaand aan de Opération Mille piscines werden in 1969 twee open architectuurwedstrijden georganiseerd door het secrétariat d'État à la Jeunesse et aux Sports. Een eerste wedstrijd zocht naar ontwerpvoorstellen voor 'piscines transformables'. Het succes van zwembaden zoals het Piscine Georges Hermant, die afhankelijk van het seizoen kunnen schakelen tussen binnen- en buitenzwembad, wekte de ambitie om op grote schaal omvormbare zwembaden aan te leggen. Deze wedstrijd richtte zich voornamelijk op de aanleg van olympische zwembaden met een uitgebreid programma in grote steden. Een tweede wedstrijd vroeg naar ontwerpvoorstellen voor de zogenaamde 'piscines industrialisées', die aan een lage kost een beperkt programma moesten huisvesten. Deze voorstellen zouden voornamelijk dienen voor de uitrol van zwembaden in kleinere gemeenten over heel Frankrijk.⁷ In beide wedstrijden werd gevraagd naar bijzondere aandacht voor zonlicht en verse lucht. De Franse bevolking moest tot zwemmen verleid worden aan de hand van de deugden van het zwemmen onder een open hemel en een brandende zon.⁸

Beide wedstrijden werden gewonnen door architect Bernard Schoeller met twee sterk gelijkaardige voorstellen. In beide gevallen tekende Schoeller een cirkelvormig grondplan dat werd afgedekt door een koepel. In het plan voor de omvormbare baden, met een diameter van vijftig meter, bracht hij een zwembad, leerbad en kinderbad onder terwijl ondersteunende functies zoals administratie en kleedcabines in een naburig, rechthoekig volume werden ondergebracht. Bij het voorstel voor de geïndustrialiseerde zwembaden bracht hij het volledige programma – 25-meterbad,

I. Wedstrijdvoorstel van Bernard Schoeller voor de wedstrijd voor geïndustrialiseerde zwembaden.

1. Laurence Schlosser, "Les piscines des Trente Glorieuses," Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017, p. 2.

2. Marc Falcoz en Pierre Chifflet, "La construction publique des équipements sportifs : Aspects historique, politique et spatial," *Les Annales de la recherche urbaine*, nr. 79 (1998), p. 15.

3. Élise Nale, "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)," in *L'Atelier de la recherche, Annales d'histoire de l'architecture*, red. Éléonore Marantz. (Paris: HICSA, 2015), p. 48.

4. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 4-5.

5. Nale, "État et Architecture," p. 56-57.

6. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 4-5.

7. Nale, "État et Architecture," p. 57-58.

7. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 6.

I. Julien Béneyt, "Vies & mort des piscines Tournesol," *Exercice 0* (2018).

administratie en kleedcabines – samen in de cirkel met een diameter van 34 meter.⁹ De grote meerwaarde van het ronde grondplan: een deel van de koepelsegmenten stond op rails, waardoor de koepel zich in tweeëneenhalve minuut kon openen.¹⁰ Het voorstel kreeg de naam ‘tournesol’, verwijzend naar de heliotropisme van de zonnebloem.¹¹ Schoeller was niet de enige deelnemer in de wedstrijd voor omvormbare zwembaden die een rond grondplan aanhing. Tweede plaats Robert Hirt tekende een zwembad onder een cilindrische constructie die uit twee helften bestond. De ene helft stond vast, de ander was mobiel en kon via een rail over de eerste heen rollen. Hoewel dit ontwerp in 1971 effectief werd uitgevoerd in Liancourt,¹² zou het bij die ene realisatie blijven. Veel van de omvormbare zwembadvorstellen bleken moeilijk uitvoerbaar te zijn. Zo was er het voorstel van architect A. Pierre, die een arena-achtig zwembadgebouw bedekte met twintig ‘vingers’ die konden openkantelen. Hoewel het ontwerp geprezen werd voor zijn vernieuwend karakter, werden de kosten te hoog ingeschat. De andere voorstellen van de wedstrijd kampten met gelijkaardige problemen: hoge kosten, moeizame technische uitwerking of moeilijke aanpasbaarheid aan specifieke sites.¹³

In de wedstrijd voor geïndustrialiseerde zwembaden eindigde het ‘Piscine Caneton’ - het voorstel van Jean-Paul Aigrot, Franc Charras en Alain Charvier – op de tweede plaats. De gevel van dit zwembadtype bestaat uit een rij dubbele deuren die bij goed weer kunnen geopend worden. De lichtkoepels bovenop de structuur van gelamineerde houten liggers konden over de rest van het dak rollen, waardoor de helft van het zwembadoppervlak onder de blote hemel kwam te liggen. Hoewel het de bedoeling was om alle bekroonde voorstellen in de wedstrijd voor geïndustrialiseerde zwembaden aan de realiteit te onderwerpen met prototypes, werd uiteindelijk gekozen om dit alleen met Tournesol en Caneton te doen. Het secrétariat d’État bracht de architecten in contact met studiebureau SERI-

Renault om een werkend prototype uit te werken.¹⁴ In februari 1970 verschenen de twee prototypes: Tournesol in Nangis, ten zuidoosten van Parijs, en Caneton in Salbris, tussen Orléans en Bourges.¹⁵

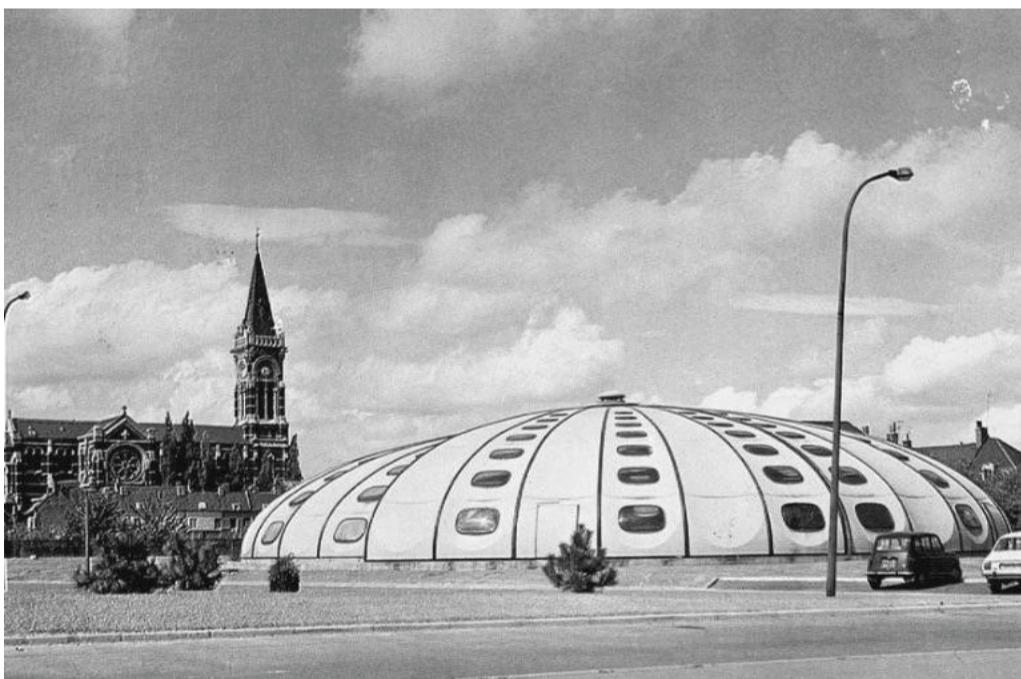
CONCOURS II

Bij de aanzet van de Opération Mille piscines werd geoordeeld dat twee functionele zwembadtypes niet volstonden om de 850 piscines industrialisées te bouwen. Het zwembadaanbod in Frankrijk zou in monotonie vervallen en een handvol gespecialiseerde fabrikanten en bouwfirmas dreigden een monopolie te krijgen op de bouw van deze specifieke zwembadtypes.¹⁶ Daarom organiseerde het secrétariat d’État à la Jeunesse et aux Sports in 1971 een nieuwe wedstrijd voor geïndustrialiseerde zwembaden, met de naam “Conception-Construction”. Gezien de ambitieuze doch weinig realistische inzendingen van de vorige twee wedstrijden, stond deze derde wedstrijd alleen open voor équipes van architecten, ingenieurs en aannemers met ervaring in de zwembadenbouw. De opzet van de wedstrijd was om architecturaal, technisch en industrieel vernieuwende ontwerpen te bekomen die vanaf het begin al voeling hadden met de typische beperkingen en moeilijkheden van zwembaden.

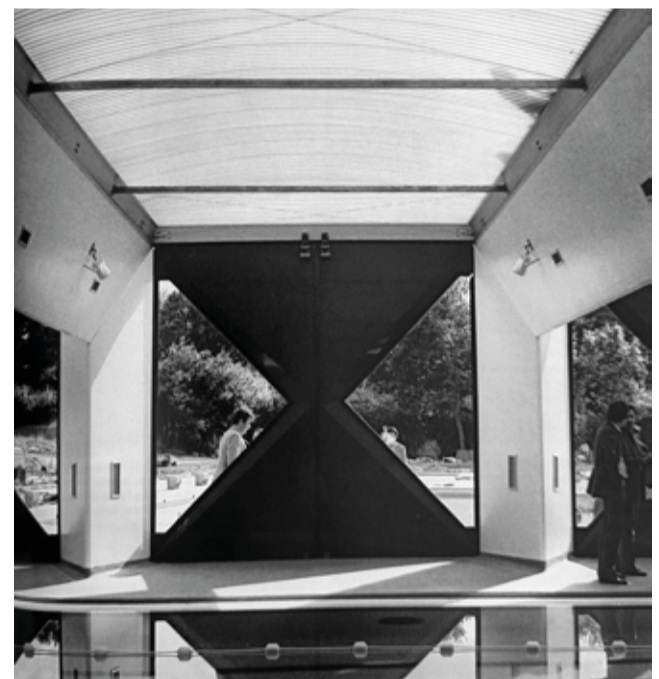
Van de 31 ingezonden voorstellen werden er uiteindelijk drie weerhouden. De Piscines Tournesol en Caneton kregen het gezelschap van het Piscine Plein Soleil (opengaand dak, glazen gevel), het Piscine Plein Ciel (opengaande gevel) en het Piscine Iris (opengaand dak). Daarmee beschikte het secrétariat d’État over vijf goedkope, geïndustrialiseerde zwembadtypes voor hun Opération om de zwemsport te doen doorsijpelen tot in de landelijke gemeenten.¹⁷

[...] les cinq modèles sélectionnés pour l’opération Mille piscines portent des noms évocateurs, faisant référence à la jeunesse, à la joie de vivre, au soleil, à la liberté et au plein-air.¹⁸

Laurence Schlosser

II. Piscine Tournesol in Lambersart.

III. De dubbele deuren in de gevel van een piscine Caneton.

9. Bénéty, “Vies & mort.”

10. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 9.

11. Nale, “État et Architecture,” p. 59.

12. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 8.

13. Nale, “État et Architecture,” p. 58.

14. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 5.

15. J.-B. Grosborne, “L’opération 1000 piscines,” *La Revue administrative* 25, nr. 145 (januari-februari 1972), p. 79.

16. Nale, “État et Architecture,” p. 59.

17. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 6.

18. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 6.

II. Schlosser, “Trente Glorieuses,” p. 75.

III. Marc Gaillard, “Architectures des Sports,” Paris: Éditions du Moniteur, p. 97.

POLITIQUE

De Opération Mille piscines steunde op twee principes: massaproductie en uitvoering door de Staat. Gemeentes die een van de 850 piscines industrialisées op hun grondgebied wensten, dienden de gewenste bouwgrond ter beschikking te stellen. De Staat trad vervolgens op als ontwerper en bouwheer. Die kon de volledige Franse markt aanspreken zodat de laagst mogelijke kostprijs werd gegarandeerd. Daarbovenop kon de Staat meteen haar voorschriften opleggen, wat een kwaliteitsgarantie betekende voor alle zwembaden van de Opération. De kandiderende gemeente mocht uit de vijf eerdergenoemde zwembadtypes een voorkeur doorgeven, al lag de finale beslissing bij de centrale administratie.¹⁹ Deze hield marktdynamieken in het oog²⁰ en streefde een evenwichtige verspreiding van de verschillende zwembadtypes na over de gemeentes.²¹

Aan het eind van de Opération Mille piscines in 1976 waren 545 geïndustrialiseerde zwembaden gerealiseerd. Hoewel het vooropgestelde aantal van 850 niet werd gehaald, was de Opération erin geslaagd om de totale oppervlakte aan zwembadwater in Frankrijk te verdubbelen ten opzichte van 1970. Per type zag de verdeling er zo uit:²²

196 Piscines Caneton
183 Piscines Tournesol
58 Piscines Plein Ciel
54 Piscines Iris
54 Piscines Plein Soleil

PERSONALITÉ

Deze 'piscines industrialisées' maakten hun naam waar wanneer we de herkomst van hun onderdelen beschouwen. 85% van de onderdelen van een Piscine Tournesol werd geprefabriceerd. De

koepel werd gedragen door 36 identieke, stalen bogen. De huid van de koepel bestond bij de eerste exemplaren uit plastieken panelen die allen door een gespecialiseerde kunststoffabrikant werden geleverd. Later werd geopteerd voor isolerende sandwichpanelen die bestonden uit een gegoten, holle vorm van met glasvezel gewapend polyester, opgevuld met isolerende mousse.²³ Daarnaast werd nagenoeg de volledige invulling in de fabriek gemaakt: de scheidingswanden, de cabines, het sanitair, de verwarmingsinstallatie, de filterinstallatie, de elektrische apparatuur en dergelijke.²⁴ Bij het Piscine Caneton werd de structuur van het ontvangstgebouw in situ in gewapend beton uitgevoerd om de nodige horizontale stabiliteit te garanderen. De rest van de constructie was grotendeels geprefabriceerd (80% van het totaal²⁵), zoals de gelamineerde houten liggers van de zwemhal, de lichtkoepels, de deuren van de opengaande gevel, de sandwichpanelen van de vaste gevels ...²⁶

Massaproductie stond echter niet per se gelijk aan uniformiteit. Onder dit mantra werd het studiebureau GERPIAM (Groupement pour l'Étude et la Réalisation de Projets Industrialisés à Accroissement Multiples) in 1965 opgericht. Binnen het kader van de eerste twee wetten introduceerde GERPIAM meerdere modulaire zwembadconcepten die aan de hand van geprefabriceerde elementen een verregaande graad van variatie mogelijk maakten. Een van de meest iconische voorbeelden van een GERPIAM-bad is het PIAM-concept (Piscine Industrialisée à Accroissement Multiple). De structuur van die zwembadtype was opgebouwd uit betonnen traveeën van vijf verschillende hoogtes die naar vrije wil konden geordend worden. Door te spelen met de hoogtes van de traveeën was ieder PIAM-zwembad uniek. Bovendien kon zenithaal licht binnenvallen door de hoogteverschillen tussen de traveeën.²⁷

Hoewel geen van de voorstellen van GERPIAM werden weerhouden voor de Opération Mille piscines, werd de filosofie van het studiebureau overgenomen. Kandiderende gemeenten konden

IV. PIAM-zwembad in Lumbres.

19. Falcoz "Équipements sportifs," p. 17.

20. Grosborne, "L'Opération," p. 79.

21. Nale, "État et Architecture," p. 63.

22. Nale, "État et Architecture," p. 60.

23. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 9.

24. Gaillard, "Architectures des Sports," p. 54.

25. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 9.

26. Gaillard, "Architectures des Sports," p. 95.

27. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 9.

IV. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 54.

kiezen uit een heleboel opties voor hun 'piscine industrialisée'. De koepels van de Piscines Tournesol werden aangeboden in wit, geel, oranje, groen en rood. De gevelbekleding van de Piscines Caneton kon variëren tussen houtbekleding, metselwerk, pleisterwerk of staalplaten om zich aan de omgeving aan te passen. Daarnaast kwamen de dubbele deuren, die de omvormbare gevel van dit zwembadtype uitmaakten, in bordeauxrood, blauw, beige en wit.²⁸ De zwembaden van de Opération werden industriële consumptieproducten naar het beeld van de auto: de klant kon kiezen voor een model dat vervolgens kon worden aangepast aan specifieke wensen zoals kleur, materiaal en extra's.²⁹

Ook beeldende kunst werd ingezet om de zwembaden de Opération van een uniek karakter te voorzien. Zo hadden de Piscines Plein Soleil een muur met een fresco. De maquette waarmee het Piscine Iris werd voorgesteld, was op een van de vaste gevels voorzien van een abstracte decoratie van witte en zwarte cirkels. De decoratie volgde het strakke ritme van de industriële structuur en verhief haar rationaliteit en soberheid tot een esthetische meerwaarde.³⁰

ABANDON

Door het nationale bereik van het programma werden de zwembaden van de Opération Mille piscines iconen van een periode in het Franse sportbeleid die een hele generatie zwemmers hebben geraakt. Een brochure over de Piscine Tournesol uit 1973 beschreef het zwembad als volgt:

Au détour d'une route, on aperçoit soudain émerger de l'herbe haute une coupole basse, clignant des hublots ... Un vaisseau spatial ou le temple d'une religion nouvelle ? Tout simplement la piscine Tournesol, dont l'esthétique résolument moderne utilise des lignes pures, des matériaux sobres qui ne polluent pas le paysage, et trouvent leur place dans tout environnement. L'absence totale de

*canalisations apparentes et la perfection des solutions de continuité lui donnent l'aspect luxueux du sur-mesure. On peut même souhaiter que des jeunes gens qui s'y rendent pour les joies de l'eau y découvrent pourquoi pas ? Le goût de l'architecture.*³¹

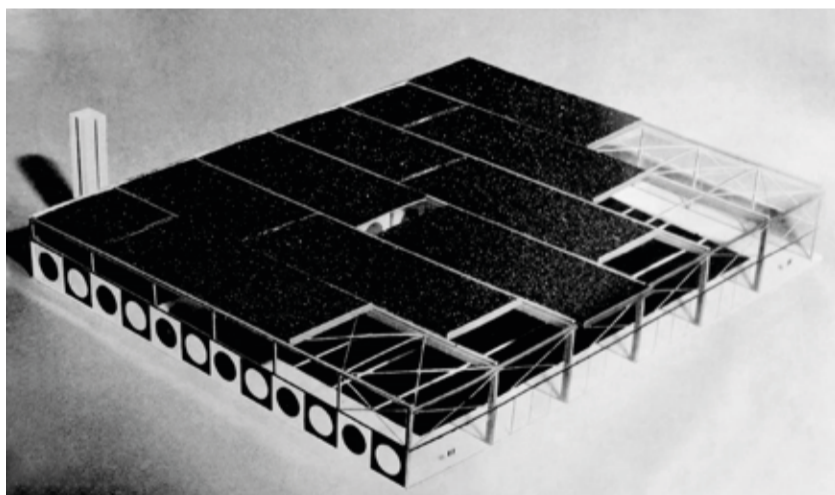
GBA entreprise générale

Tegelijkertijd stonden de zwembaden van de Opération symbool voor een normaliserende politiek die geen voeling had met lokale wensen en noden. Bovendien werd de markt grotendeels afgesloten voor architecten en bouwfirmas die niet wensten te werken volgens de modeltypen van de Opération. Henri Cettour, hoofdinspecteur bij de Haut-commission á la Jeunesse et aux Sports, uitte in 1966 al zijn bezorgdheden over de industrialisering van de zwembadbouw:

*Les municipalités se résolvent mal à construire la même piscine ou le même programme que la localité voisine. On veut changer une chose ici, supprimer un vestiaire là sans réfléchir que ces modifications font perdre les avantages apportés par les projets types. En fait, on admet la typification, la grande série pour les voitures, mais on ne l'a pas encore admise pour les équipements sportifs.*³²

Henri Cettour

Bovendien eiste de snelle uitrol van de Opération zijn tol op het vlak van de duurzaamheid van de zwembaden. In het specifieke geval van het Piscine Tournesol kampten veel exemplaren met ernstige technische gebreken na slechts 25 jaar. De kunststoffen bekleding van de koepel takelde sneller af dan verwacht. De kleurrijke koepels kregen al snel te maken met verbleking, poreusheid en lekkage. Daarbovenop volstond de isolerende mousse in de sandwichpanelen niet om de enorme warmteverliezen tegen te gaan, wat de beheerskosten van deze zwembaden de lucht in joeg.³³ De doodsteek voor het Piscine Tournesol kwam van de 'loi Chevènement' van 12 juli 1999, die een nieuw kader voor intercommunale

V. Maquette van Piscine Iris.

VI. Verlaten Piscine Tournesol in Poix-de-Picardie.

28. Nale, "État et Architecture," p. 61.

29. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 6.

32. Nale, "État et Architecture," p. 63-64.

33. Béneyt, "Vies & mort."

V. Nale, "État et Architecture," p. 62.

VI. Béneyt, "Vies & mort."

30. Nale, "État et Architecture," p. 61.

31. Schlosser, "Trente Glorieuses," p. 8-9.

samenwerking verschaftte.³⁴ Door samen te investeren in gedeelde sportinfrastructuur, konden gemeenten zogenaamde ‘centres nautique’ en ‘centres aquatiques’ bouwen met meerdere bassins, sauna’s, spa’s, glijbanen en andere voorzieningen. Veel Piscines Tournesol, die de zwemsport als eerste naar gemeenten hadden gebracht, werden verlaten en afgebroken.³⁵

CHIMAERA

Vandaag blijft ongeveer de helft van de 183 Piscines Tournesol actief³⁶ Sommigen bestaan nog steeds in hun oorspronkelijke vorm, zoals het Piscine R-Mullinghausen in de Parijse voorstad Les Lilas. Enkele exemplaren werden zelfs op de lijst van 20e-eeuws erfgoed geplaatst, zoals het Piscine Municipale in Biscarrosse bij Bordeaux.³⁷ Velen werden gerenoveerd, met wisselende resultaten tot gevolg. De renovatie van het Piscine Charly Kirakossian in Roussillon, tussen Lyon en Valence, voorzag een nieuwe dakbedekking, maar behield verder alle originele functionaliteiten. In het geval van het Piscine Tournesol in Tarbes verloor de koepel zijn openschuifbare optie.³⁸

Ook het Piscine Tournesol van Combs-La-Ville, zo’n dertig kilometer ten zuiden van Parijs, werd tussen 2017 en 2020 gerenoveerd.³⁹ De koepel kreeg een nieuwe bekleding uit zink. De vele afgeronde dakraampjes werden vervangen door vijf uitgestrekte bandramen die gebruiker een wijd uitzicht bieden op het omliggende solarium. De koepel kan overigens nog steeds geopend worden bij mooi weer.⁴⁰

Wat de renovatie van Piscine Tournesol van Combs-La-Ville bijzonder maakt, is de typologische transformatie die ermee gebeoid gaat. Het Piscine Tournesol is namelijk verwerkt in een ‘centre aquatique’, het type zwemcomplex dat tientallen Piscines Tournesol overbodig heeft gemaakt, vernoemd naar de olympische zwemster Camille Muffat. Een van de hoeken van de doosvormige structuur van het ‘centre aquatique’ dringt de koepel binnen en vindt een

steunpunt in het centrum van de koepel. De ruimte onder de koepel versmelt daardoor met de rest van het centre aquatique, dat naast het 25-meterbad onder de koepel een reeks ondiepe bassins bevat voor spel en diverse watersporten, alsook een buitenzwembad, sauna en hammam.⁴¹ Het Centre Aquatique Camille Muffat is daarmee een hybride zwembad - een chimaera tussen een piscine Tournesol, een centre aquatique en een ‘piscine nordique’ – wat mogelijks het best wordt gesymboliseerd door de vakwerklijger die de circulaire eenvoud van de Tournesolkoepel brutoeg doorbreekt om er zijn lasten ostentatief te laten neerdalen op twee kolommen in een ruimte die op zichzelf geen steunpunten nodig heeft.

BANALITÉ

Het jongste gedeelte van het Centre Aquatique Camille Muffat wordt ondergebracht in een gebouw waarvan de architectuur als banaal kan bestempeld worden. BVL Architecture, het Parijse architectenbureau dat deze bouwopdracht voor zijn rekening nam, heeft van zwembadinfrastructuur zijn specialiteit gemaakt. Het meeste werk van BVL valt op in zijn onopvallendheid: pragmatische, kostenefficiënte – zo niet generische - architectuur. Desondanks heeft het bureau al meer dan veertig zwembaden, centres nautiques, centres aquatiques, centres aqualudiques en andere varianten op hun palmares. Daartoe behoort de renovatie van 2018 tot 2020 van het Piscine Blomet in het vijftiende arrondissement. Het Piscine Blomet werd oorspronkelijk gebouwd in 1926 als een ambitieuze betonstructuur en werd in 1961 voor een eerste keer gerenoveerd. Over die eerste renovatie schreef Thierry Mandoul in 2014 het volgende:

*Qui peut aujourd’hui, en découvrant le grand bain de la piscine Blomet recouvert d’une charpente métallique générique, imaginer ce que fut le projet [...] avec sa voûte longitudinale en béton?*⁴²

Thierry Mandoul

VII. Piscine Raymond Mulinghausen in Les Lilas, nog steeds in oorspronkelijke vorm.

VIII. Omgevormd piscine Tournesol in Tarbes.

34. Légifrance, “LOI no 99-586 du 12 juillet 1999 relative au renforcement et à la simplification de la coopération intercommunale (1),”

35. Béneyt, “Vies & mort.”

36. PSS, “Bernard Schoeller.”

37. Ministère de la Culture, “Bilan 2011 – 2012 : Patrimoine architecturale du XXe siècle,” p. 15.

38. Béneyt, “Vies & mort.”

39. Vanessa Relouzat, “Combs-la-Ville. Bientôt le début des travaux de la nouvelle piscine,” Actu.fr, 9 oktober 2017.

40. BVL Architecture, “Restructuration Piscine Tournesol Combs-la-Ville 77.”

41. Centre Aquatique Camille Muffat, “Planning 2022/2023.”

42. Thierry Mandoul, “Sports, portrait d’une métropole,” Parijs: Pavillon de l’Arsenal, 2014, p. 282.

VII. Atlas de l’architecture et du patrimoine. “Les Lilas ; Piscine Raymond-Mulinghausen.

VIII. Béneyt, “Vies & mort.”

BVL Architecture heeft met zijn renovatie tussen 2018 en 2020 alleen maar verder bijgedragen aan de banaliteit van de renovatie uit de jaren zestig. De staalstructuren werden uniform wit geschilderd, de muren werden consequent bedekt met wit pleisterwerk, de vloeren werden betegeld met dezelfde grijze tegels en de wanden van de zwemhal werd bekleed met een generische houten beplanking.⁴³ Op het vlak van materiaalgebruik en vormgeving kunnen veel parallellen getrokken worden tussen de renovaties van het Piscine Blomet enerzijds en de renovatie van het Centre Aquatique Camille Muffat anderzijds. In beide gevallen maakten een sterke architectuur met een duidelijke visie plaats voor pragmatische keuzes met het oog op de diversificatie van het programma, onderhoud en kostprijs. Het resulterend gebrek aan samenhang wordt verdoezeld met een laagje witte verf. De kilte die hieruit dreigt te ontstaan, wordt halfslachtig gecompenseerd met hier en daar de toevoeging van houten wandbekleding. De architecturale banaliteit van beide gevallen is symptomatisch voor een hedendaagse trend in de attitude ten opzichte van zwembadarchitectuur.

Lorsqu'on sait que les piscines sont parmi les équipements publics les plus lourds à assumer dans le budget des collectivités territoriales, on imagine sans peine l'intérêt qu'il y a à réduire les coûts de fonctionnement et de maintenance tout en respectant les exigences de sécurité, d'hygiène et de confort. Cet objectif est désormais déterminant dans la conception des piscines, qui cherchent à diminuer la consommation d'eau, le temps passé au nettoyage, la quantité de chlore. Les architectes élaborent des projets qui interrogent ces nouvelles exigences écologiques et économiques.⁴⁴

Thierry Mandoul

Door oplopende energie- en onderhoudskosten wordt de voornaamste prioriteit van eenentwintigste-eeuwse zwembadprojecten

budgetcontrole. Energiezuinigheid en gebruiksgemak worden waardevoller geacht dan architecturale puurheid of bouwkundige spitsvondigheid. Een divers aanbod van baden, speelfaciliteiten en wellnessvoorzieningen spreekt een breder publiek aan en beperkt daarmee verder mogelijke verliezen.⁴⁵ De polyvalente centres nautiques, aquatiques, aqualudiques en sportifs, met hun nadruk op inhoud ten koste van de schil, zijn daarmee de gedoodverfde opvolgers van de monofunctionele piscines industrialisées voor kleine gemeenten die hun bevolking kostenefficiënt willen laten zwemmen.

DANSE AVEC LE DIABLE

Ondanks zijn banale architectuur is het Centre Aquatique Camille Muffat niet zonder verdienste. Over heel Frankrijk zijn de aftakelende piscines Tournesol afgebroken en vervangen door comfortabelere, gevarieerdere en goedkopere zwemcomplexen. Net door het Piscine Tournesol van Combs-la-Ville te verwerken in zo'n complex, wordt het gespaard van de sloop. De architecturale puurheid van het Tournesolconcept gaat hierbij deels verloren, maar zijn voortbestaan is wel verzekerd. Zoals Dr. Faust in het gelijknamige tragediestuk zijn ziel verkoopt aan de duivel voor kennis die de mens overstijgt⁴⁶, verkoopt het Piscine Tournesol van Combs-la-Ville zijn architecturale ziel voor een levensduur die zijn typologie overstijgt.

De inwoners van die Parijse satellietstad maken dan ook veelvuldig gebruik van het Centre Aquatique Camille Muffat, inclusief de nieuwe recreatiebaden van de nieuwgebouwde vleugel. De sauna en hammam zijn in de week dagelijks doorlopend open van 8u30 tot 20u30. Daarnaast worden iedere dag verschillende wateractiviteiten georganiseerd op meerdere tijdstippen: aquabike, aquaboxing, aquasoft, aquazumba, aquatraining en aqua full body.⁴⁷ Het aanbod van het Centre Aquatique reikt daarmee veel verder dan alleen de zwemsport en bereikt zo diverse leden van de omliggende gemeenschap.

IX. Piscine Blomet in zijn oorspronkelijke toestand.

X. Piscine Blomet na twee renovaties.

43. BVL Architecture, "Piscine Blomet Paris 75015."

44. Mandoul, "Sports," p. 282-283.

45. Mandoul, "Sports," p. 282-283.

46. Johann Wolfgang von Goethe, "Faust."

47. Centre Aquatique, "Planning."

IX. Julius Posener, "Piscines et plages," *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934), p. 60.

X. BVL, "Blomet."

De ligging van het Centre Aquatique bevordert die bereikbaarheid nog meer. Het complex bevindt zich te midden van een campus met een conservatorium, een cinema, een bibliotheek, een supermarkt een postkantoor, het gemeentehuis en een paar flatgebouwen. De campus ligt centraal in de uitgesmeerde wijk van eengezinswoningen die het grootste deel van Combs-la-Ville uitmaakt. Vanuit de lucht gezien vormt de campus de gedeelde woonkamer van de omliggende woonwijk, waarbij een gedeelde tuin hoort in de vorm van het Centre Aquatique en zijn solarium. Het Centre Aquatique Camille Muffat is een verlengde van de fitnessstoestellen en opblaasbadjes van de keurige huisjes van de voorstad.

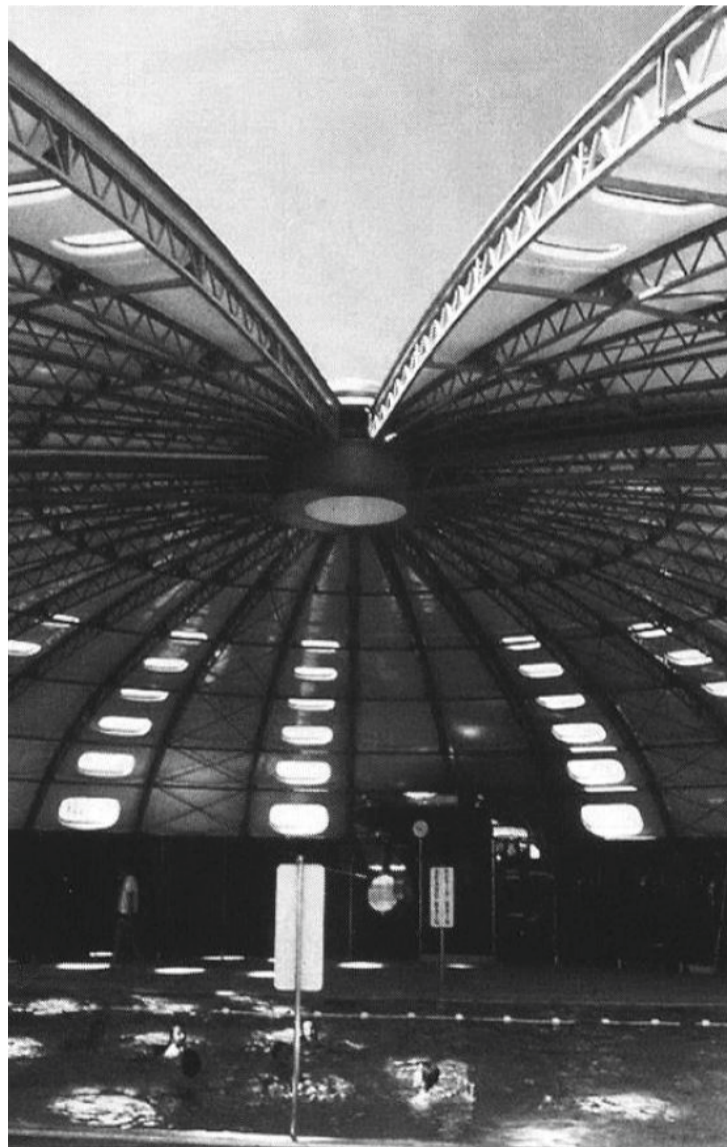
CAMILLE

Het Centre Aquatique Camille Muffat in Combs-la-Ville is een hybridevorm tussen twee zwembadtypes. Zijn oorspronkelijke vorm, het piscine Tournesol, is het product van een nationaal sportprogramma uit de jaren zeventig. Het piscine Tournesol is het instrument van een sportbeleid dat het zwemmen wil democratiseren voor zoveel mogelijk burgers. De slagkracht van dat beleid zit in het bereik van het programma, dat zich uitstrekt over het volledige Franse territorium, alsook in de rationalisering van het ontwerp, dat gericht is op de massaproductie van onderdelen door de Franse

industrie. De zwemsport wordt gezien als een cruciaal onderdeel van de persoonlijke ontwikkeling van de gehele bevolking, waardoor de facilitering ervan als de taak van de nationale overheid wordt beschouwd. Het piscine Tournesol is zo niet alleen een sportief gebouw, maar ook een politiek object. Een lage productiekost en een sterke normering staan centraal, omhuld door een herkenbare architectuur.

Zijn huidige vorm, het centre aquatique, is het hedendaagse, lokale weerwoord op het nationale sportbeleid van de jaren zeventig. Energiezuinigheid en onderhoudsgemak staan centraal, samen met een divers aanbod aan verschillende baden en allerlei randactiviteiten. Bezoekers komen er niet alleen zwemmen, zoals in een piscine municipale. Ze komen naar een centre aquatique om er op diverse manieren in contact te komen water. Ook in deze gedaante is het Centre Aquatique Camille Muffat meer dan een sportief gebouw. Het is een speeltuin, wellnessoord en ontmoetingsplek voor de inwoners van de omliggende voorstad en de deelnemers van de vele verenigingen die er zijn gevestigd.

In zijn beide gedaanten is het Centre Aquatique Camille Muffat een zwembad met een sterk collectief oogmerk. Als politiek object en als polyvalent sportcomplex wil het zwembad zijn water zo bereikbaar mogelijk maken voor een maximaal aantal burgers.

XI. Oorspronkelijk piscine Tournesol in Combs-la-Ville.

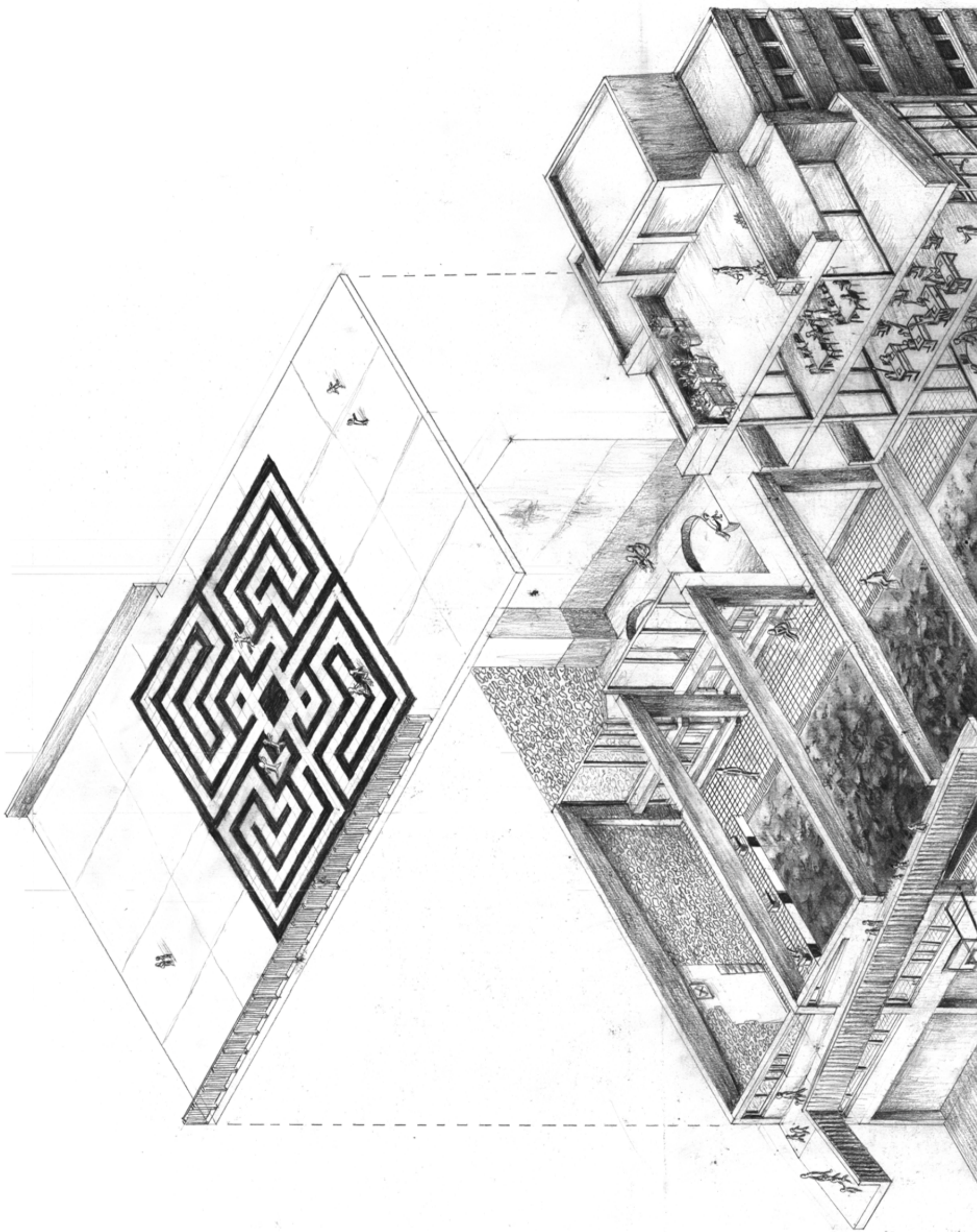
BIBLIOGRAFIE

- Béneyt, Julien. "Vies & mort des piscines Tournesol." *Exercice 0* (2018). Geraadpleegd op 19 mei 2023. <https://exercice.co/Vies-mort-des-piscines-Tournesol>
- BVL Architecture. "Piscine Blomet Paris 75015." Geraadpleegd 22 mei 2023. <https://www.bvlarchitecture.com/project/detail/piscine-blomet-paris-75015/?projectType=1>
- BVL Architecture. "Restructuration Piscine Tournesol Combs-la-Ville 77." Geraadpleegd 22 mei 2023. <https://www.bvlarchitecture.com/project/detail/restructuration-piscine-tournesol-combs-la-ville-77/?projectType=1>
- Centre Aquatique Camille Muffat. "Planning 2022/2023."
- Falcoz, Marc, en Pierre Chifflet. "La construction publique des équipements sportifs : Aspects historique, politique et spatial." *Les Annales de la recherche urbaine*, nr. 79 (1998): p. 14-21.
- Gaillard, Marc. "Architectures des Sports." Parijs: Éditions du Moniteur, 1982.
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Goethe, Johann Wolfgang von. "Faust."
- Grosborne, J.-B. "L'opération 1000 piscines." *La Revue administrative* 25, nr. 145 (januari-februari 1972): p. 78-80.
- Légifrance. "LOI no 99-586 du 12 juillet 1999 relative au renforcement et à la simplification de la coopération intercommunale (1)." Geraadpleegd op 21 mei 2023. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000396397>
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Ministère de la Culture. "Bilan 2011 – 2012 : Patrimoine architecturale du XXe siècle." Geraadpleegd op 22 mei 2023. https://www.culture.gouv.fr/content/download/99959/file/BILAN1809_version%20def%20all%C3%A9g%C3%A9e.pdf?inLanguage=fre-FR
- Nale, Élise. "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)." In *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*. Onder redactie van Éléonore Marantz, p. 48-64. Parijs: HiCSA, 2015.
- PSS. "Bernard Schoeller." Geraadpleegd op 22 mei 2023. <https://www.pss-archi.eu/architecte/2097/>
- Relouzat, Vanessa. "Combs-la-Ville. Bientôt le début des travaux de la nouvelle piscine." Actu.fr, 9 oktober 2017. https://actu.fr/ile-de-france/combs-la-ville_77122/combs-ville-bientot-debut-travaux-nouvelle-piscine_12914991.html
- Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017.

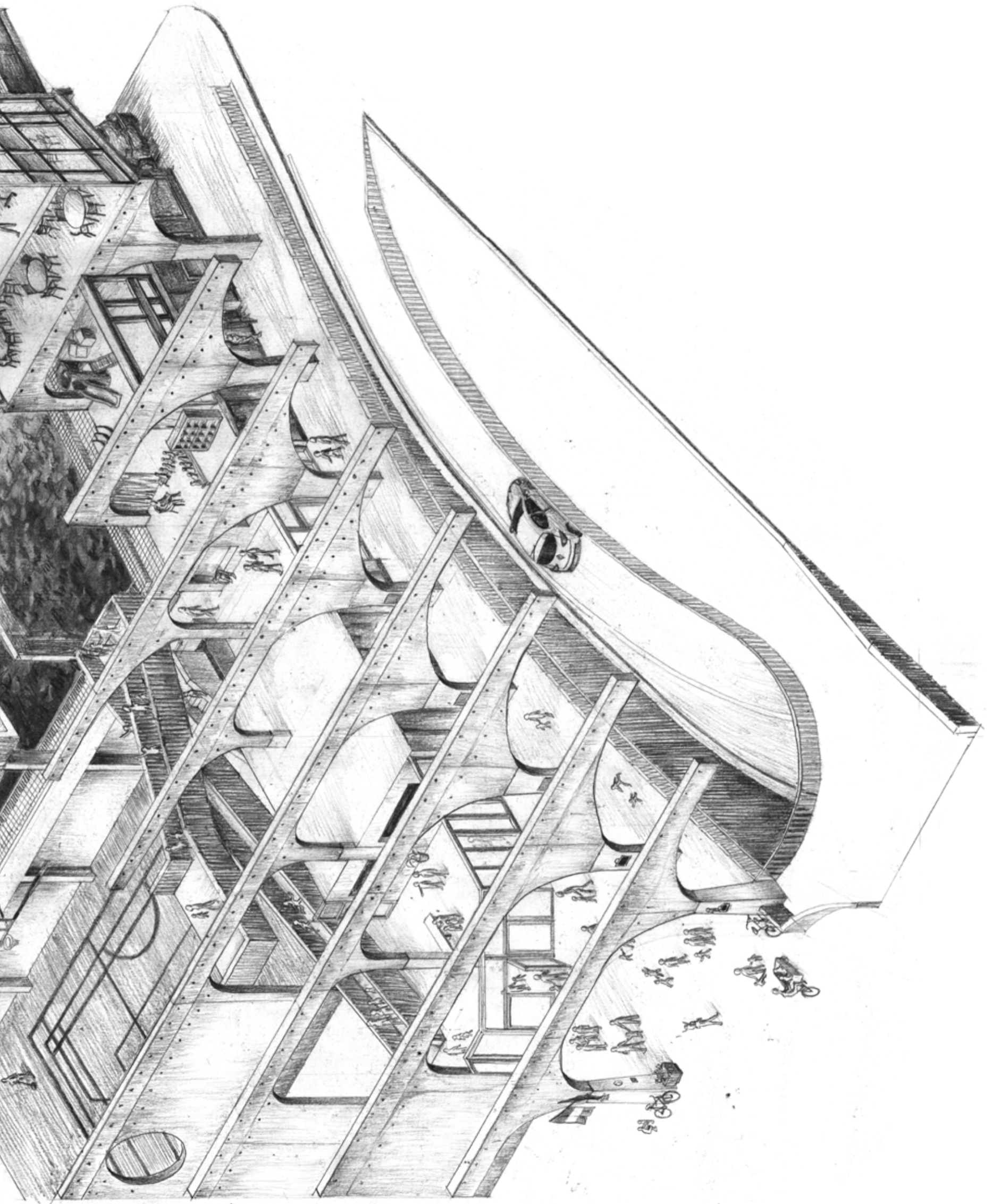
AFBEELDINGEN

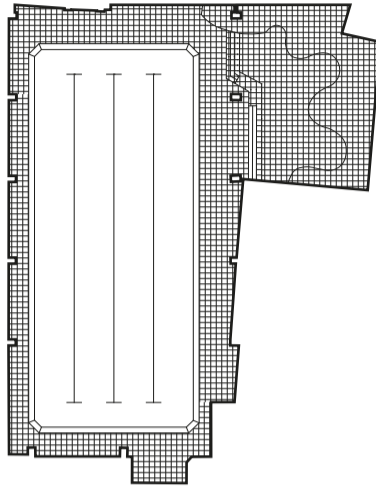
- Grondplan: Nicolas De Wispelaere.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Wedstrijdvoorstel van Bernard Schoeller uit 1969 op: Béneyt, Julien. "Vies & mort des piscines Tournesol." *Exercice 0* (2018). Geraadpleegd op 19 mei 2023. <https://exercice.co/Vies-mort-des-piscines-Tournesol>
- II. Afbeelding uit: Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017. p. 75.
- III. Afbeelding uit: Gaillard, Marc. "Architectures des Sports." Parijs: Éditions du Moniteur, 1982: p. 97.
- IV. Afbeelding uit: Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017. p. 54.
- V. Afbeelding: Nale, Élise. "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)." In *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*. Onder redactie van Éléonore Marantz. Parijs: HiCSA, 2015: p. 62.
- VI. Foto van David Roose uit 2017 op: Béneyt, Julien. "Vies & mort des piscines Tournesol." *Exercice 0* (2018). Geraadpleegd op 19 mei 2023. <https://exercice.co/Vies-mort-des-piscines-Tournesol>
- VII. Foto van Guy Bréhinier uit 2015 op: Atlas de l'architecture et du patrimoine. "Les Lilas ; Piscine Raymond-Mulinghausen." Geraadpleegd op 5 augustus 2023. https://patrimoine.seinesaintdenis.fr/spip.php?page=document&id_document=1027757
- VIII. Foto van Communauté d'agglomération du Grand Tarbes op: Béneyt, Julien. "Vies & mort des piscines Tournesol." *Exercice 0* (2018). Geraadpleegd op 19 mei 2023. <https://exercice.co/Vies-mort-des-piscines-Tournesol>
- IX. Afbeelding uit: Posener, Julius. "Piscines et plages." *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934): p. 60.
- X. Afbeelding op: BVL Architecture. "Piscine Blomet Paris 75015." Geraadpleegd op 22 mei 2023. <https://www.bvlarchitecture.com/project/detail/piscine-blomet-paris-75015/?projectType=1>
- XI. Afbeelding uit: Falcoz, Marc, en Pierre Chifflet. "La construction publique des équipements sportifs : Aspects historique, politique et spatial." *Les Annales de la recherche urbaine*, nr. 79 (1998): p. 15.

PISCINE
SAINT-MERRI / MARIE-MARVINGT

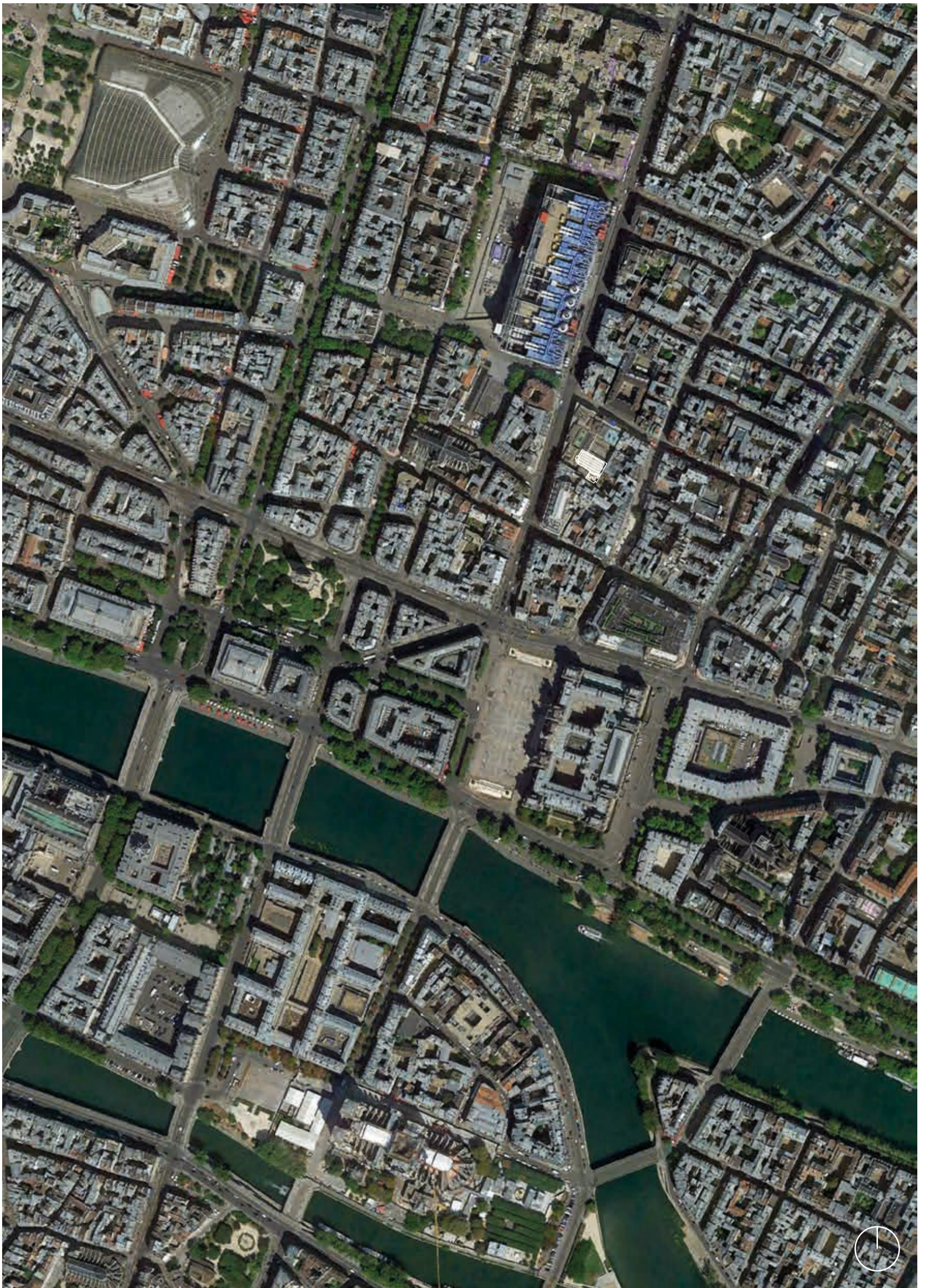

Adres
16 Rue de Renard, 75004 Parijs

Architecten
Alain Gamard, Daniel Lombard en Édouard-Marc Roux

Bouwjaar
1974

Schaal
1:500

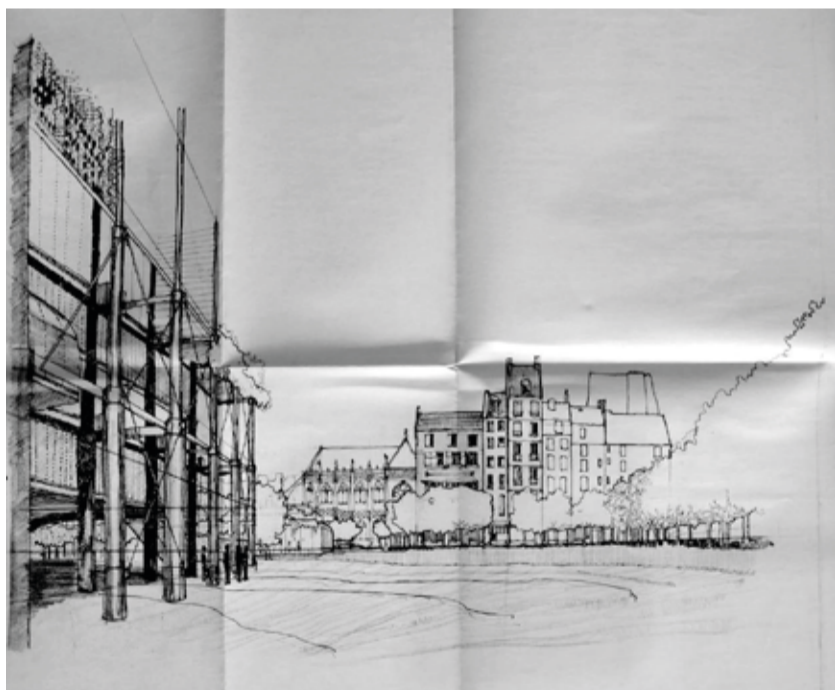
BEAUBOURG

De centrale wijk Beaubourg ligt pal in het midden van het stedelijk gedruis van de Franse hoofdstad. Het wordt ingesloten door de eveneens bruisende wijken van Le Marais en Les Halles en ligt in het verlengde van het beroemde Île de la Cité. Zelf huisvest de wijk verschillende drukbezochte winkelstraten, waaronder een van de epicentra voor de Parijse tweedehandskledingmarkt in de schaduw van de Église Saint-Merri. Daarbovenop speelt de wijk een centrale rol in het museumlandschap, met als bekendste instelling zonder enige twijfel het Centre Pompidou, ontworpen door Renzo Piano, Richard Rogers en Gianfranco Franchini voor een internationale wedstrijd in 1971. De radicale vormgeving van het kunstencentrum, met zijn wirwar van gekleurde pijpleidingen, ventilatiekanalen en roltrappen in een blootgelegde staalstructuur, veroorzaakte een schok in de stad. De breuk met de traditionele architectuur van de omliggende wijk was zo groot dat er werd gekozen om het Centre Pompidou meer ademruimte te geven. Aan de zuidkant van het gebouw ging een volledig bouwblok op de schop om een open ruimte te creëren die een direct zicht gaf op de Église Saint-Merri. Vandaag wordt dit nieuw geschapen plein ingenomen door de Fontaine Stravinsky. Onder andere de jongens- en meisjesschool in de Rue Brisemiche moest wijken, al was geen van de bevoegde ministeries daar bepaald droevig om. Het Ministère de la Culture beoordeelde de school van middelmatige architecturale waarde en het Ministère de l'Éducation zag de verhuis naar een nieuw schoolgebouw als een kans voor een educatief experiment. Een nieuw schoolgebouw in het centrum van de hoofdstad zou baanbrekende architectuur- en onderwijsconcepten kunnen lanceren.¹

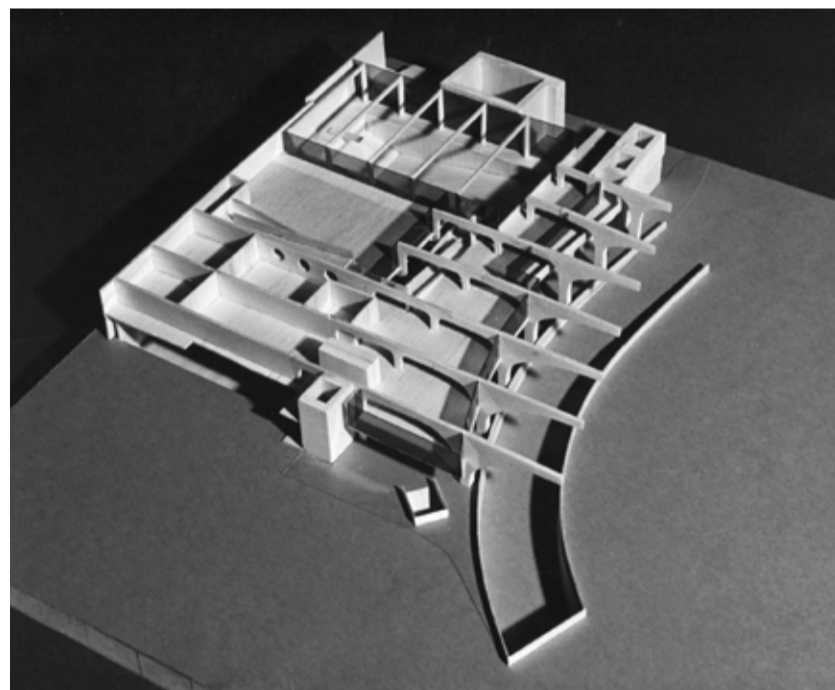
LE ROI AUTO

Voor de bouw van de nieuwe school werd gekozen voor een perceel ten oosten van het Centre Pompidou aan de Rue du Renard

dat in handen was van het bestuursorgaan achter het kunstencentrum. De oppervlakte van het perceel was met zijn 2.791 m² vergelijkbaar met dat van de oude school, al werd het programma aanzienlijk uitgebreid. Een perceel op een dergelijke strategische locatie is natuurlijk al snel onderhevig aan de wensen van verschillende actoren uit de omgeving. Om te beginnen hoorde de capaciteit van de oude school geëvenaard te worden met 29 klaslokalen. Daarnaast eiste het stadsbestuur van Parijs dat het project naast openbare douches een sportzaal en een zwembad, vernoemd naar sportvrouw Marie Marvingt, zou bevatten die door de school zelf, andere scholen en individuele bezoekers kon gebruikt worden. Het doel was de creatie een dienstenhub zoals die ook in de nieuwe steden rond de hoofdstad verschenen. Bovendien wou de RATP, het openbaarvervoerbedrijf van de hoofdstad, die een elektrische transformator voor het metronetwerk op deze plek kwijt wou. Tot slot kwam een van de uitgangen van de ondergrondse parkings van Les Halles en het Centre Pompidou hier aan de oppervlakte om het autoverkeer op de Rue du Renard te brengen.² Het was vooral deze laatste randvoorwaarde die het ontwerp van de nieuwe school ingrijpend zou bepalen. De hellingbaan en draaicirkel van deze autotunnel zouden een behoorlijk deel van het perceel innemen, waardoor de bruikbare bouwoppervlakte aanzienlijk slonk. De ondergrondse parkings van Les Halles en het Centre Pompidou was een van de projecten die opkomst van de personenwagen voelbaar maakte in het Parijs van de jaren '70. Veel andere grote wegebouwprojecten zagen het levenslicht in deze periode, zoals de voltooiing van de Boulevard Périphérique. Op verscheidene plekken veroorzaakten deze nieuwe verkeersaders de massale sloop en opsplitsing van stedelijk weefsel, al waagden sommige ontwerpers zich tot stedenbouwkundige gymnastiek oefeningen om de stad te verzoenen met koning auto. Een opvallend geval is de ijsbaan van de noordelijke banlieue Saint-Ouen. In 1968 maakte de Administration des Ponts et Chaussées

I. Concepttekening van het Centre Pompidou met een vrije zichttas naar de Église Saint-Merri.

II. Maquette van het nieuwe school- en sportcomplex van Saint-Merri.

1. Anne-Marie Châtelet, "Architecture and Pedagogy in France: 1970, An Aborted Revolution," *Historia y Memoria de la Educación* 13 (2021), p. 57-58.

2. Châtelet, "Architecture and Pedagogy," p. 64-65.

I. Châtelet, "Architecture and Pedagogy," p. 59.

II. Châtelet, "Architecture and Pedagogy," p. 66.

plannen om de kruising twee hoofdwegen middenin de voorstad te stroomlijnen met behulp van een tunnel. De Rue Docteur Bauer zou van noord naar zuid onder de Boulevard Victor Hugo duiken en de nodige plaats werd vrijgemaakt voor de hellingbanen. De zijwegen van de tunnel, die het afslaand verkeer moesten begeleiden, werden reeds aangelegd. De tunnel zelf zou er nooit komen omdat de ondergrond werd ingenomen door de verlenging van metrolijn dertien. Saint-Ouen bleef achter met een overdreven ingewikkeld kruispunt, inclusief twee lege eilanden waar de hellingbanen van de tunnel moesten komen. Het gemeentebestuur benaderde architect Paul Chemetov, algemeen bekend voor zijn bijdragen in genereuze projecten voor de Parijse banlieues, om een invulling te vinden voor de verloren ruimte. De voetafdruk van iedere mogelijke bestemming zou significant beperkt worden door de smalle, onregelmatige vorm van het perceel. Chemetov stelde een ijsbaan voor op een van de lege eilanden en plaatste die op vier poten. Twee liggers van ruim vijftig meter lang verenigen de poten tot twee 'bruggen' waaraan de ijsbaan is opgehangen. Chemetov kan zo de randen van de ijsbaan over de zijwegen laten hangen terwijl hij met slechts vier paalfunderingen diepgelegen stabiele grond opzoekt en de ruimte onder de ijsbaan vrijhoudt voor een ondergrondse parking en een open plein.³ De onbruikbare ruimte in het midden van het kruispunt wordt door Chemetovs indrukwekkende evenwichtsoefening opgevuld met een sportvoorziening die aanvankelijk geen plaats zou gevonden hebben in de voorstad. Het gemotoriseerd verkeer stroomt ondertussen ongestoord verder langs en onder Saint-Ouens thuisbasis voor wintersporten.

Het gebouw voor de nieuwe school aan de Rue du Renard had geen andere optie dan een eigen structurele krachttoer uit te halen om de ruimteclaim van koning auto te omzeilen. Alain Gamard, Daniel Lombard en Édouard-Marc Roux, het architectentrio dat instond voor het ontwerp, dachten een structuur uit van uitkragende

betonnen portieken. Door de klaslokalen van de school op deze structuur te plaatsen, heroverden de architecten de ruimte die verloren ging aan de hellingbaan van de tunnel. Daarbovenop verleenden deze imposante betonnen armen een sterke expressie aan de voorgevel van de school, zonder het Centre Pompidou aan de overkant van de straat te overstemmen. De meer uitgestrekte functies, zoals de speelplaats van de school en de sportzaal en het zwembad voor het stadsbestuur, belandden dieper in het perceel.⁴

ÉCOLE OUVERTE

De architecturale innovatie van de École Saint-Merri - zoals de nieuwe school zou heten - ging verder dan het optillen van het programma. Het Ministère de l'Éducation wilde van de school een nieuw onderwijsmodel maken, gebaseerd op de 'open plan schools' die in de Angelsaksische wereld verschenen. Het Ministère liet zich specifiek leiden door het Plowden Report uit Engeland, dat pleitte voor de zelfstandigheid van het kind in zijn of haar eigen leerproces. Het klassieke schoolplan, dat bestond uit rijen van afgescheiden klaslokalen langs een rechte gang, maakte plaats voor een open landschap waarin het kind verschillende 'teaching spaces' op eigen initiatief kon verkennen. Kinderen kregen zo de kans om zich te ontwikkelen volgens hun eigen biologisch ritme en sociale noden.

De architectuur van de school moest dit soort onderwijs mogelijk maken door de voorschriften van de Association pour l'Environnement Pédagogique (AEP) te volgen. Het plan hoorde grotere ruimtes voor algemene leeractiviteiten te combineren met zones luidere en stillere activiteiten en intiemere kamers voor kleinere groepen schoolkinderen en hun persoonlijke onderwijzer. In Engeland resulteerde dit in verfijnde plannen waarbij een grote variatie aan onderwijsruimtes met eigen materialen en sferen op een intelligente manier in elkaar werden gepast. Wegens hun strak tijdschema opteerden Gamard, Lombard en Roux voor een

III. Luchtbeeld van de site van de ijsbaan van Saint-Ouen.

IV. De ijsbaan van Saint-Ouen op de Rue Docteur Bauer.

3. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Paris: Pavillon de l'arsenal, 2014, p. 39.

4. Ubik void, "École Saint-Merri."

III. Google Earth.

IV. AUA Paul Chemetov. "Patinoire Saint-Ouen."

eenvoudigere oplossing. Ze introduceerden een regelmatig grid van betonnen kolommen waarin ze lichte, beweegbare wandelementen plaatsten. Het plan kon zo gemakkelijk heringedeeld worden naargelang de wensen van het onderwijzend personeel. In de praktijk vereiste deze planvorming een verregaande aanpassing van de leraars die van de oude school aan de Rue Brisemiche werden overgeplaatst. De lichte wandelementen presteerden niet optimaal op het vlak van akoestische isolatie, waardoor leraars van verschillende klasgroepen gedwongen werden om intenser samen te werken.

Een bijkomende wens van de AEP was de permeabiliteit van de gevels, naar het voorbeeld van de openluchtschoolbeweging die al sinds de jaren '30 van de twintigste eeuw in Frankrijk bestond. In overeenstemming met Jean-Jacques Rousseaus opvattingen over een natuurlijke opvoeding⁵ en de hygiënisten die sinds de negentiende eeuw de Parijse stadsplanning grondig hadden beïnvloed, werd buitenlucht als een onweerlegbare deugd gezien voor scholen. Gamard, Lombard en Roux voorzagen de school van drie speelplaatsen (op het dak van de school, op het dak van de sportzaal en op het dak van het zwembad) en plaatsten balkons aan de zuidgevels van de klaslokalen. De echte verweving van binnen en buiten gebeurde echter in de kleuterklassen, die als een penthouse met een kleinere voetafdruk op het gebouw werden geplaatst. Bijgevolg worden de kleuterklassen omgeven door ruime dakterrassen met plantenbakken en weidse uitzichten.

Hoewel de zwemhal diep ingegraven ligt tussen de school, de sporthal en de omliggende woonblokken, maken Gamard, Lombard en Roux ook hier plaats voor een – weliswaar geringe – toegang tot buitenlucht. In de westelijke gevel van de zwemhal geeft een buitendeur uit op een bescheiden solarium. De diepte van het solarium wordt bepaald door de elektrische omvormer van RATP aan zijn noordkant, de primaire reden waarom het zwembad niet tot aan de perceelsgrens komt. Twee grondniveaus vormen een

lage zitbank langsheen een sierlijke scheidingslijn. De metershoge muren van de aangrenzende percelen toeren boven de open ruimte uit, wat de toetreding van direct zonlicht in de solarium behoorlijk onwaarschijnlijk maakt. Of de leerlingen van de École Saint-Merri effectief gebruik maken van deze buitenruimte tijdens hun zwemlessen is onduidelijk – de school heeft kwalitatievere buitenruimtes elders. De aanwezigheid van het solarium in het complex wijst desalniettemin op de coherentie van het ontwerp, dat iedere mogelijkheid aangrijpt om verse lucht binnen te brengen voor een gezonde leeromgeving.

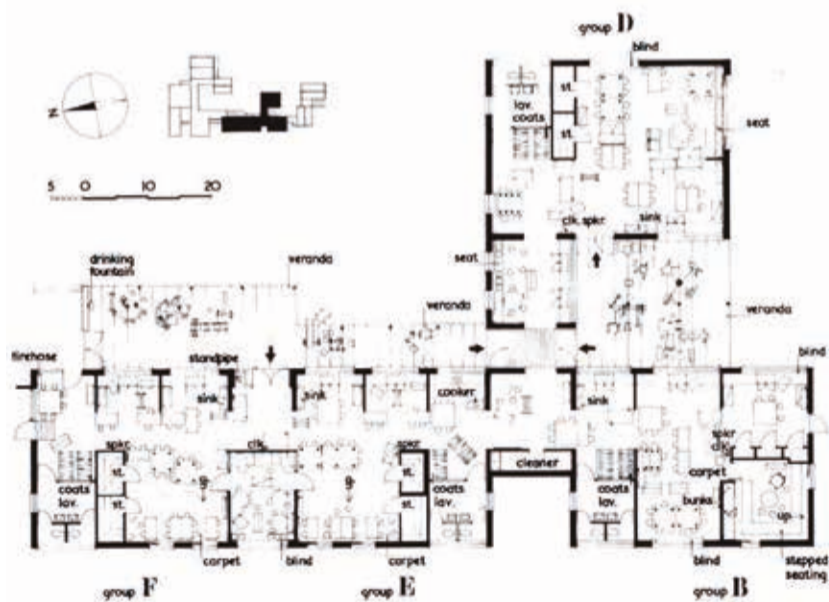
ÉDUCATION

Jean-Jacques Rousseau pleitte in 1762 al voor een opvoeding in nauw contact met de natuur. Om een heldere geest te ontwikkelen, moest het lichaam, als drager van die geest, fit, sterk en weerbaar zijn. Dit werd volgens Rousseau bereikt door het lichaam bloot te stellen aan natuurlijke elementen, zoals koud water en verse lucht, alsook het dagelijks beoefenen van sport.

Pour exercer un art, il faut commencer par s'en procurer les instruments, et, pour pouvoir employer utilement ces instruments, il faut les faire assez solides pour résister à leur usage. Pour apprendre à penser, il faut donc exercer nos membres, nos sens, nos organes qui sont les instruments, il faut que le corps, qui les fournit, soit robuste et sain. Ainsi, loin que la véritable raison de l'homme se forme indépendamment du corps, c'est la bonne constitution du corps qui rend les opérations de l'esprit faciles et sûres.⁶

Jean-Jacques Rousseau

Een school in het hart van Parijs is natuurlijk beperkt in zijn mogelijkheden om het contact met de natuur te stimuleren. De verweving van de sportfaciliteiten in de École Saint-Merri is des te

V. Grondplan van een Engelse openplanschool, de Eveline Lowe Primary School in Londen.

VI. Open klaslokaal in de school van Saint-Merri.

5. Jean-Jacques Rousseau, "Émile, ou De l'éducation," *Collection complète des oeuvres* 4, nr. 4 (1780-1789).

6. Rousseau, "Émile," p. 82.

V. "The English School, its Architecture and Organization 1870-1970," Londen: Routledge, 1977, p. 176.

VI. "Saint-Merri Renard, un équipement remarquable."

sterker. Het traject dat de leerlingen afleggen richting hun leslokalen loopt over een reeks hellende looppaden die doorheen het hele gebouw slingeren. Onderweg kunnen ze op meerdere plaatsen binnengluren in de sporthal en het zwembad door glazen wanden of op maat gemaakte kijkvensters. Een leerling van de École Saint-Merri kan niet naar de les stappen zonder de sporthal en het zwembad gezien te hebben en een bezoeker van het zwembad werkt zijn zwembeurt niet af zonder kinderkopjes te zien verschijnen. Hoewel de school en het sportcentrum onafhankelijk van elkaar functioneren, wordt hun verbinding op deze manier nadrukkelijk blootgelegd.

Bovendien vervalt de onafhankelijke werking van de sporthal tijdens de schooluren, wanneer de ruimte wordt gebruikt voor de sportlessen van de École Saint-Merri. Ook het zwembad wordt iedere maandag- en donderdagochtend kortstondig een verlengstuk van de bovenliggende school.⁷ Er bestaat dan ook een uitgestrekt raakvlak tussen het sport- en onderwijsbeleid in Frankrijk. Rousseau's pleidooi voor sport en buitenlucht volstond misschien om vooruitdenkende pedagogen als Johann Heinrich Pestalozzi en Vincent Priessnitz te overtuigen⁸, maar er was een politieke inmenging nodig om het sportonderricht binnen te brengen in het algemeen onderwijs. Sinds 1880 verplicht de wet George het aanleren van gymnastiek in iedere onderwijsinstelling en de wet Camille Sée van datzelfde jaar expliciteert de geldigheid van deze regeling voor alle onderwijsvormen: basis- en secundair onderwijs in jongens- en meisjesscholen.⁹ In het begin van de twintigste eeuw wordt deze verplichting omgezet in de concrete inrichting van twee wekelijkse uren sportles vanaf 1925 en vijf wekelijkse uren vanaf 1936. In dat laatste geval zette de linkse coalitie 'Front Populaire' schoolsport in als een politiek instrument om sport in het algemeen toegankelijker te maken voor alle lagen van de bevolking. De politisering van sport werd verdergezet door het Vichyregime in de jaren '40, ditmaal als disciplineren van de Franse jeugd.

De regering van Charles de Gaulle legde na de oorlog uiteindelijk de basis voor het sportbeleid dat tot de school en het sportcentrum van Saint-Merri zou leiden. Sport werd opgenomen als een van de criteria van het baccalaureaat aan het einde van het middelbaar onderwijs¹⁰ en nieuwe publieke sportvoorzieningen werden maximaal in de nabijheid van bestaande scholen gebouwd, zodat burgers en leerlingen er maximaal gebruik van konden maken.¹¹ Het architecturale product van dit beleid werd de 'équipement intégré': gebouwen die verschillende gezondheids-, onderwijs- en cultuurvoorzieningen bundelden met het oog op een verhoogde sociale interactie tussen verschillende gebruikersprofielen, voornamelijk in de nieuwe steden rond Parijs. Het complex van Saint-Merri beoogde een gelijkaardige vorm van sociale interactie tussen de inwoners van Beaubourg en de Marais door sport en onderwijs op de grens tussen de twee wijken te bundelen.¹²

AQUAMOBILE

De integratie van sport in het onderwijscurriculum stootte op een infrastructurele beperking bij de zwemsport. In 1970 kwam Frankrijk honderden zwembaden tekort om ieder schoolkind zwemlessen te verschaffen, vooral in de kleine gemeenten en voorsteden. De Opération Milles Piscines moest tussen 1972 en 1976 850 goedkope zwembaden naar deze gemeenten krijgen, maar de Staat wilde niet tot dan wachten om de jeugd aan het zwemmen te krijgen. De firma's Walrave Nausicaa en Techniques et Loisirs kregen de opdracht om 50 "bassins d'apprentissage mobiles" (BAM) te produceren en uit te baten. Deze mobiele bassins reisden het land rond en verbleven telkens een aantal maanden in een gemeente waar ze intensief werd gebruikt door lokale scholen. Het succes was zodanig groot, dat een tweede bestelling van 45 BAM's volgde in 1972. In totaal hebben 700 gemeenten gebruik gemaakt van de mobiele baden tot de Opération Milles Piscines voltooid was.¹³

VII. Tuin op het dak van de kleuterschool van Saint-Merri.

VIII. De speelplaatsen op de daken van de sporthal (links) en het zwembad (rechts).

7. Mairie de Paris, "Planning d'occupation de la piscine Saint-Merri / Marie-Marvingt."

8. Sigfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 660-662.

9. Mandoul, "Sports," p. 104.

10. Mandoul, "Sports," p. 106.

11. Marc Falcoz en Pierre Chifflet, "La construction publique des équipements sportifs : Aspects historique, politique et spatial," Les Annales de la recherche urbaine, nummer 79 (1998), p. 18.

12. Châtelet, "Architecture and Pedagogy," p. 64.

13. Laurence Schlosser, "Les piscines des Trente Glorieuses," Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017, p. 5.

De BAM's waren bedoeld als een goedkope en tijdelijke tussenoplossing voor een politiek en praktisch probleem. Het ontwerp van architectengroep A.J.S. Aerolande beantwoordde volledig aan de pragmatische eisen van de Staat, zoals het vlot opbouwen en afbreken en het gemakkelijk verplaatsen van het zwembad. Het concept was eenvoudig: een bassin van prefab ribben en panelen werd overdekt door een tent. Alle onderdelen pasten in een enkele vrachtoplegger, die na de opbouw dienstdeed als toegangspaviljoen voor de tent.¹⁴ Het ontwerp krijgt echter een bijkomende laag aan betekenis door zijn verschijning in de publicatie "The Inflatable Moment" van Marc Dessauce. Deze verzamelbundel behandelt het werk van het Franse architectuurcollectief "Utopie", waar drie van de vier leden van A.J.S. Aerolande toe behoorden. Utopie leverde vanaf 1967 maatschappelijke kritiek op consumptisme en speculatieve stedenbouw aan de hand van grafische voorstellingen en radicale architectuurontwerpen. Hoewel ze daarmee aansloten in een rijtje van bekendere collectieven zoals Superstudio, Archigram en Archizoom, onderscheidde Utopie zich dankzij het onderwerp van hun werk: opblaasbare constructies.¹⁵ Met pneumatische koepels en meubels combineerde het collectief hun kritiek op de – volgens hen – gevoelloze en onmenselijke stedenbouw van de naoorlogse verstedelijkingsgolf met een fascinatie voor nieuwe technologieën zoals de pomp en de autobanden van Michelin. De lucht, die al sinds de negentiende eeuw de Franse stedenbouw domineerde als geneeskrachtig wondermiddel, werd nu aangewend voor zijn draagkracht.¹⁶ Utopie zag hun opblaasbare constructies als de antidode voor de monotonie en megalomanie van de nieuwe voorsteden en suburbs: uitdagend, levend (ademend) en bovenal mobiel. In overeenstemming met de situationisten in de Parijse studentenopstand van 1968, faciliteerde de opblaasbare structuur 'een cultuur die geen sporen naliet'.¹⁷ Hoewel de structuren zelf nooit de bladspiegel van het schetspapier of de muren van de expohal zouden verlaten, maakt het BAM-ontwerp deels hun ambities waar.

Het mobiele zwembad – 'Aquamobile' genoemd door de architecten – bracht tijdelijk spel, sport en beweging naar de onderbedeelde en monotone gemeenten en voorsteden van Frankrijk.

JEU

Het ontstaan van tijdelijke ludieke situaties komt bij uitstek voor in scholen. Kinderen krijgen er de mogelijkheid om hun identiteit te ontwikkelen, los van hun ouders. Het contact met leeftijdsgenoten en hun verhouding tegenover elkaar speelt hierbij een cruciale rol. De speelplaats is de voornaamste plek waar deze ontmoeting plaatsvindt. Net door haar leegte en haar ongedefinieerde programma leent de speelplaats zich tot verzonnen realiteiten die ontstaan voor de duur van een speeltijd. Alles is er voor even mogelijk, de enige grens is het verbeeldingsvermogen van het kind.

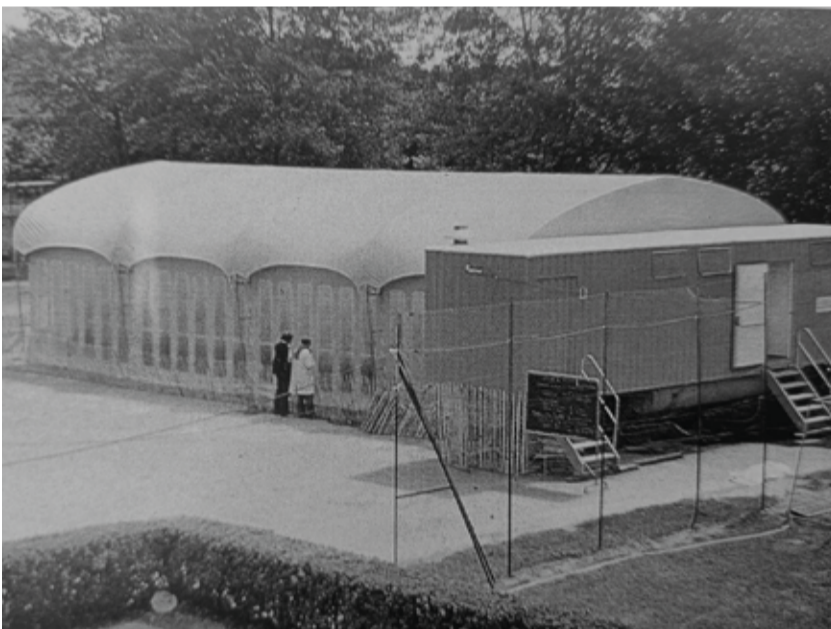
*Il y a du jeu quand il y a de l'espace entre les choses.*¹⁸

Benoît Goetz

Het is deze kinderlijke toe-eigening van vrije ruimte die door de situationisten vanaf 1950 werd nagestreefd in de publieke ruimte van de stad.¹⁹ Situationisten Kotanyi en Vaneigem noemden de creatie van speelse situaties in het openbaar een "trou positif". De tijdelijke regels die gelden in het kader van een spel maken nieuwe vormen van samenleven mogelijk. Door de intensiteit van het spel wordt de ontmoeting met "l'Autre" gemedieerd richting een positieve verhouding.

*La destruction situationniste du conditionnement actuelle est déjà, en même temps, la construction des situations. C'est la libération des énergies inépuisables contenues dans la vie quotidienne pétrifiée.*²⁰

Atilla Kotanyi en Raoul Vaneigem

IX. Aquamobile van A.J.S. Aerolande, opgesteld op een sportveld.

X. Binnenkant van een Aquamobile.

14. Marc Dessauce, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68" (New York: Princeton Architectural Press, 1999), p. 108.

15. Dessauce, "Inflatable Moment," p. 7-9.

18. Benoît Goetz, "La Dislocation. Architecture et philosophie," Paris: Éditions de la passion, 2001, p. 35.

19. Luc Lévesque, "Le jeu comme interstice social" in *Sports, portrait d'une Métropole*, red. Mandoul. (Paris: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 170.

16. Dessauce, "Inflatable Moment," p. 14.

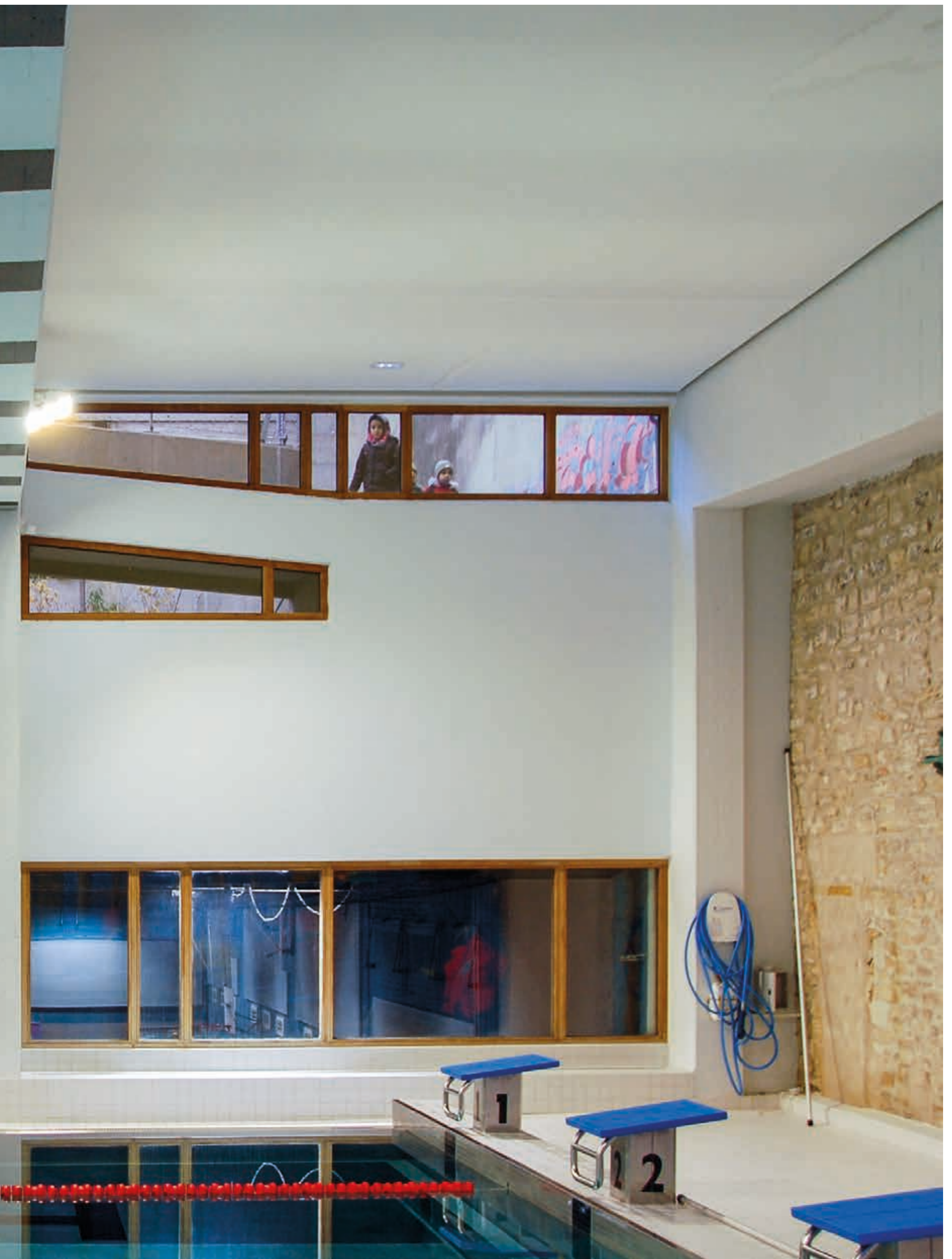
17. Dessauce, "Inflatable Moment," p. 18.

20. Atilla Kotanyi en Raoul Vaneigem, "Programma élémentaire," *Internationale situationniste*, nr. 6 (augustus 1961), p. 18.

IX. Dessauce, "Inflatable Moment," p. 108.

X. Dessauce, "Inflatable Moment," p. 108.

Hoewel de speelplaats het spel faciliteert door een ongedefinieerde leegte te scheppen in het programma van de school, heeft het spel in de openbare ruimte een installatie nodig die de spelregels definieert. Canadees architect en hoogleraar Luc Lévesque haalt in zijn bijdrage aan "Sports: Portrait d'une métropole" het project "Hypothèses d'insertions" van zijn collectief Atelier SYN aan, waarbij pingpongtafels in de openbare ruimte van de stad Gatineau wordt geplaatst. De weinig aantrekkelijke restruimtes in de kantorenbuurt en de arbeiderswijken van de Canadese stad functioneerden plots als ontmoetingsplekken. Bewoners en toeristen, jongeren en ouderen, immigranten en zelfs daklozen stonden op een gegeven moment aan een van de pingpongtafels. De pingpongtafel creëert een conditie die Michel Foucault een 'heterotopie' zou noemen: een zone, beperkt in ruimte (en hier ook in tijd), waarbinnen bestaande verhoudingen en regels niet tellen. Lévesque toont met "Hypothèses d'insertions" echter aan dat het spel ook zijn invloed heeft op het leven buiten het spel.²¹ Hij citeert Johan Huizinga's "Homo Ludens":

*[...] het gevoel, samen in uitzondering te verkeeren, samen een gewichtig ding te delen, samen zich van de anderen af te scheiden en zich aan de algemeene normen te onttrekken, strekt zijn betoovering verder uit dan den duur van het enkele spel.*²²

Johan Huizinga

Het sportcomplex en de school van Saint-Merri zijn ontworpen voor het spel van de kinderen die er verblijven. De school telt maar liefst drie speelplaatsen en daarbovenop tal van terrassen die liggen te wachten om toegeëigend te worden. Het slingerende traject van de ingang naar de klaslokalen is opgevat als een avonturentocht doorheen het gebouw, met kijkgaten in de bizarre werelden van de sporthal en het zwembad. Dat zwembad neemt in het weekend

de rol van de speelplaats over. Iedere zondagnamiddag worden de baanmarkeringen weggehaald en zijn alle drijvende speeltuigen vrij te gebruiken tijdens de "Espace famille".²³

MARIE

Het Piscine Saint-Merri / Marie Marvingt is geen bijzonder opvallend zwembad op zichzelf, maar maakt deel uit van een uniek complex. De integratie van een sportcentrum en een school zijn het resultaat van een decennialang politiek streven naar een onderwijsformule die lichamelijke ontwikkeling beschouwde als een basisvoorwaarde voor intellectuele ontwikkeling. De school, de sporthal en het zwembad van Saint-Merri vormen levensgrote puzzelstukken die niet alleen juist in elkaar passen, maar ook worden ingepast in het overbevraagde stadsweefsel errond. Het complex wringt zich een weg langs tunnel- en metro-infrastructuur die reeds beslag leggen op het perceel. Het gebouw doet dit in een iconische en genereuze architectuur die zijn gebruikers blijft verrassen met terrassen, doorzichten en uitzichten. Die vele frivoliteiten van het gebouw wakkeren de speelsheid aan in de schoolkinderen die evenzeer een essentieel deel uitmaken van het schoolwezen. De school en het sportcomplex van Saint-Merri geven derhalve niet alleen vorm aan de volgende generaties burgers, maar slaan dankzij hun polyvalentie en centrale ligging ook bruggen tussen de huidige generaties die in de wijken van Beaubourg en de Marais leven.

XI. Bovenzicht op de Saint-Merrischool met de drie speelplaatsen en de slingerende hellingsbaan.

21. Lévesque, "Jeu," p. 172-174.

22. Johan Huizinga, "Homo Ludens: Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur," Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., 1940, p. 18.

23. Mairie de Paris, "Espace Famille."

BIBLIOGRAFIE

- Châtelet, Anne-Marie. "Architecture and Pedagogy in France: 1970, An Aborted Revolution." *Historia y Memoria de la Educación* 13, (2021): p. 49-80.
- Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999.
- Falcoz, Marc, en Pierre Chifflet. "La construction publique des équipements sportifs : Aspects historique, politique et spatial." *Les Annales de la recherche urbaine*, nummer 79 (1998), p. 14-21.
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Goetz, Benoît. "La Dislocation. Architecture et philosophie." Parijs: Éditions de la passion, 2001.
- Huizinga, Johan. "Homo Ludens: Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur." Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., 1940.
- Kotanyi, Attila en Raoul Vaneigem. "Programma élémentaire." *Internationale situationniste*, nummer 6 (augustus 1961). p. 16-19.
- Lévesque, Luc. "Le jeu comme interstice social." In *Sports, portrait d'une métropole. Onder redactie van Thierry Mandoul*, p. 170-175. Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Mairie de Paris. "Espace de Famille."
- Mairie de Paris. "Planning d'occupation de la piscine Saint-Merri / Marie-Marvingt."
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Rousseau, Jean-Jacques. "Émile, ou De l'éducation." *Collection complète des oeuvres*, volume 4-4 (1780-1789).
- Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017.
- Ubik void. "École Saint-Merri." Geraadpleegd op 22 juni 2023. <https://ubik-void.tumblr.com/post/615550349766541312/alain-gamard-daniel-lombard-%C3%A9douard-marc-roux>

AFBEELDINGEN

- Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 274.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Afbeelding uit: Châtelet, Anne-Marie. "Architecture and Pedagogy in France: 1970, An Aborted Revolution." *Historia y Memoria de la Educación* 13, (2021): p. 59.
- II. Foto van Daniel Lombard uit: Afbeelding uit: Châtelet, Anne-Marie. "Architecture and Pedagogy in France: 1970, An Aborted Revolution." *Historia y Memoria de la Educación* 13, (2021): p. 66.
- III. Luchtbeeld van Google Earth.
- IV. Foto van Dahliette Sucheyre uit 2018 op: Caroux, Hélène. "Patinoire." *Atlas de l'architecture et du patrimoine*. Geraadpleegd op 7 augustus 2023. <https://patrimoine.seinesaintdenis.fr/Patinoire-3575>
- V. Plan van David en Mary Medd uit: "The English School, its Architecture and Organization 1870-1970." Londen: Routledge, 1977: p. 176.
- VI. Afbeelding op: "Saint-Merri Renard, un équipement remarquable." Geraadpleegd op 7 augustus 2023.
- VII. Afbeelding op: "Saint-Merri Renard, un équipement remarquable." Geraadpleegd op 7 augustus 2023.
- VIII. Afbeelding op: "Saint-Merri Renard, un équipement remarquable." Geraadpleegd op 7 augustus 2023.
- IX. Afbeelding uit: Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999: p. 108.
- X. Afbeelding uit: Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999: p. 108.
- XI. Afbeelding op: "Saint-Merri Renard, un équipement remarquable." Geraadpleegd op 7 augustus 2023.

PISCINE
NÉNUPHAR

RESTER À FLOT

Toen het secrétariat d'État à la Jeunesse et aux Sports aan het einde van de jaren zestig de Opération mille piscines opstartte, zou het nog jaren duren voordat de ambities van de operatie werkelijkheid zouden worden. De uitrol van de geïndustrialiseerde zwembaden over de volledige Franse natie vond plaats tussen 1971 en 1976.¹ Bouwkundig is de constructie van honderden zwembaden in zes jaar een duizelingwekkende prestatie, maar in een mensenleven kan zes jaar een eeuwigheid zijn. Zeker voor jonge kinderen die op school moeten leren zwemmen, maakt zes jaar het verschil. De eventuele aanwezigheid van een zwembad gedurende de eerste jaren van het basisonderwijs bepaalt of een volledige generatie al dan niet kan zwemmen. Zwemmen is niet alleen een sport, maar ook een vaardigheid die levens kan redden. Ondanks de rotvaart waaraan de Staat zwembaden bouwde, moest er sneller actie ondernomen worden om de zwemvaardigheid van de toekomstige Franse burgers te verzekeren. De tijdelijke oplossing die het gat tussen de opstart en de voltooiing van de Opération moest dichten, was de "bassins d'apprentissage mobiles." Dankzij de vijftig exemplaren die de Franse Staat aanbood, kregen talloze scholen toegang tot zwemwater.² Een vrachtwagen reed simpelweg de speelplaats of een nabijgelegen plein op en toverde een eenvoudig zwembassin en bijhorende tent tevoorschijn die voor een aantal weken bleven staan.³

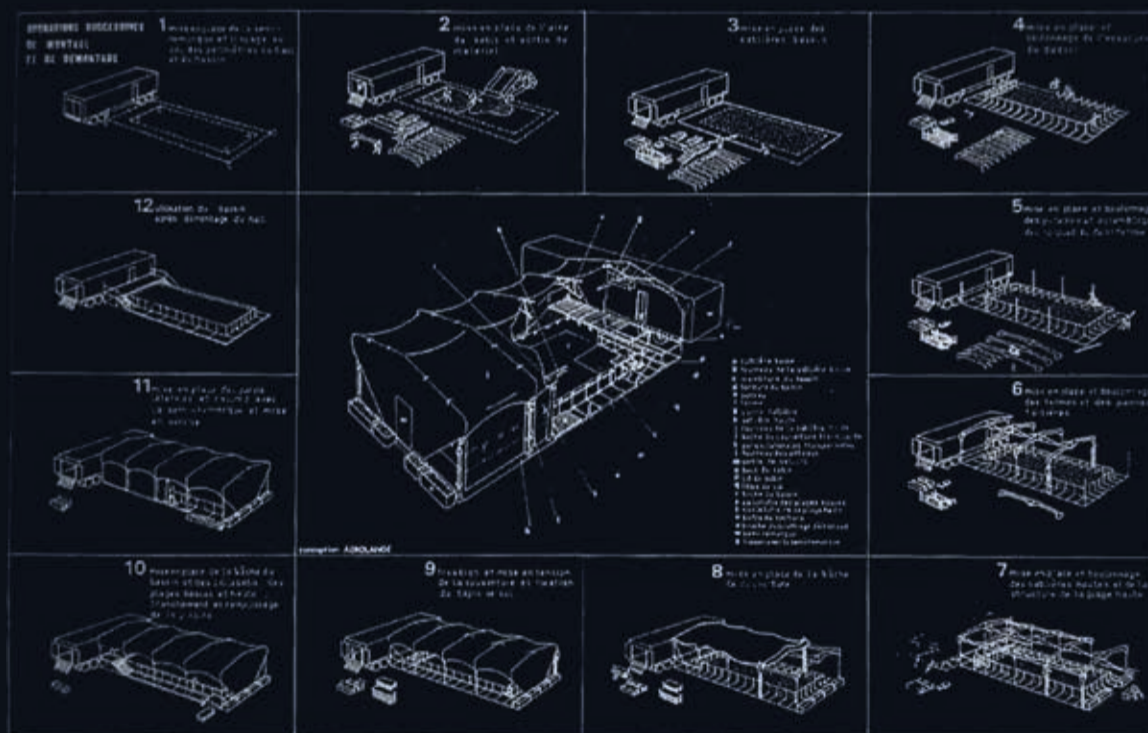
Dit principe van een "pool on command" kan eveneens van waarde zijn voor Brussel. Zoals aangehaald in de probleemstelling van deze masterproef, krijgen Brusselse leerlingen onvoldoende zwemles vanwege een ondercapaciteit

van de beschikbare zwembaden.⁴ Het inzicht dat meer zwemwater nodig is, begint steeds meer door te dringen tot beleidsvoerders op verschillende bestuursniveaus, maar het zal ongetwijfeld nog jaren duren voordat de zwemwatercapaciteit van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voldoende is gestegen om een merkbaar verschil te maken voor de scholen. Leerlingen kunnen geen jaren wachten vooraleer ze leren zwemmen.

Dit droombeeld stelt een overheidsprogramma voor dat een aantal mobiele baden voorziet om een deel van de scholen over te nemen van de Brusselse publieke zwembaden. Ter illustratie: een gemiddeld mobiel zwembad van het BAM-programma bediende over een periode van vier jaar ongeveer 8600 leerlingen.⁵ In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest lopen vandaag ongeveer 255.000 leerlingen school.⁶ Stel dat het overheidsprogramma de helft van die leerlingen aan een gelijkaardige frequentie als het BAM-programma wil bedienen, dan volstaan vijftien mobiele zwembaden om in te staan voor de zwemvaardigheid van de Brusselse jeugd.

PISCINE NÉNUPHAR

Volgens de Europese regelgevingen mag een vrachtwagenoplegger maximaal 13,5 meter lang zijn.⁷ Dit vormt een mogelijke basis voor een zwembad van 12,5 meter lang, een kwart van de lengte van een olympisch bad. Dit laat toe om het zwembad te ontwerpen naar de maatvoering van een vrachtwagenoplegger, waardoor de opbouw, afbraak en verplaatsing worden bevorderd. Het Piscine Nénuphar kan zo gelijk waar en gelijk wanneer opduiken.

1. Het opbouwproces van de Aquamobile van A.J.S. Aerolande: in een aantal stappen wordt een onbeduidende vrachtwagen en zijn inhoud omgevormd tot een overdekt zwembad.

1. Élise Nale, "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)," in *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*, red. Eléonore Marantz. (Paris: HiCSA, 2015), p. 48.

2. Laurence Schlosser, "Les piscines des Trente Glorieuses," Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017, p. 5.

2. Laurence Schlosser, "Les piscines des Trente Glorieuses," Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017, p. 5.

3. Condeissiat-en-Dombes, "Piscine Mobile. "Condeissiat-les-Bains"."

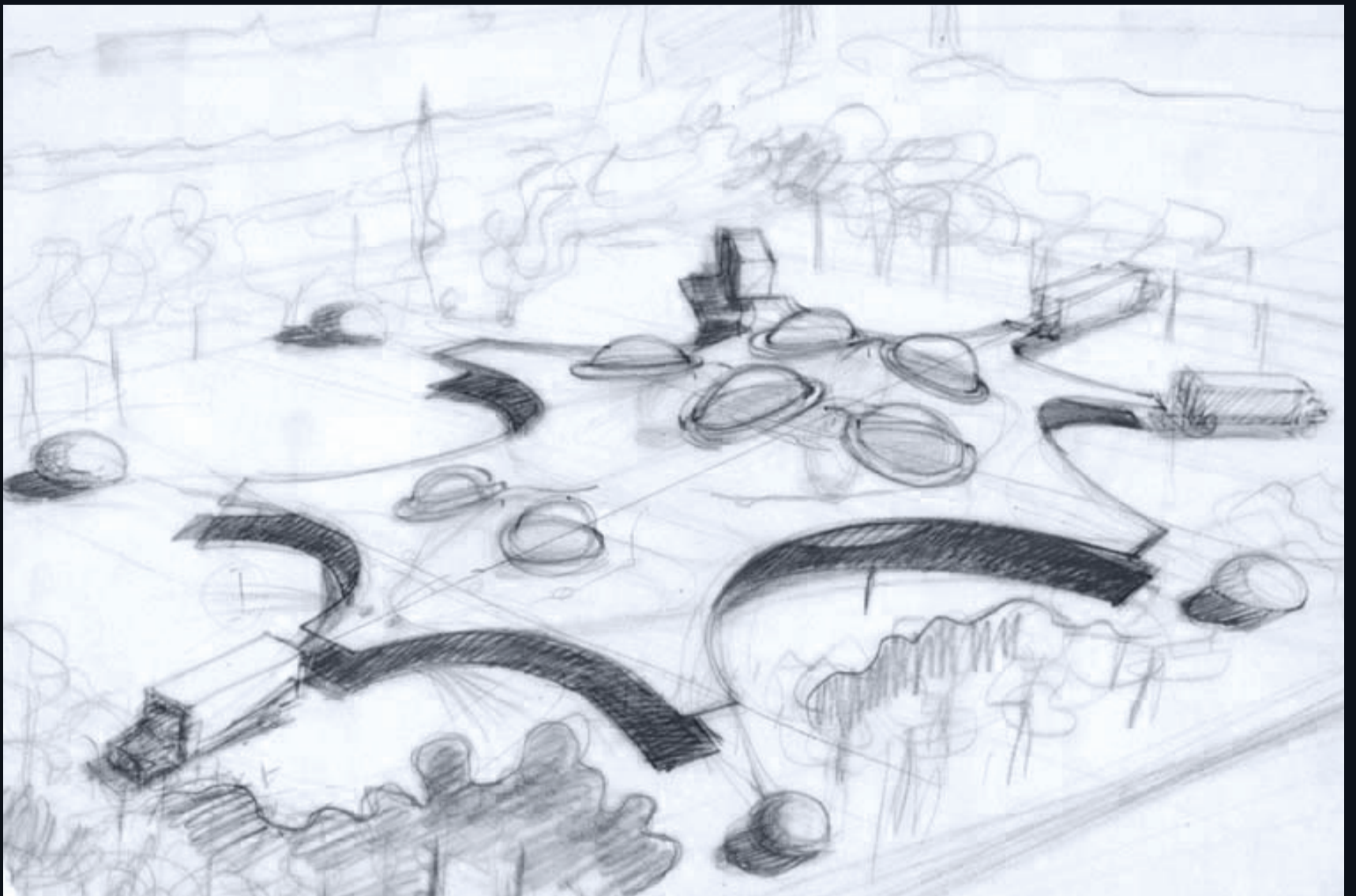
4. BELGA. "Brusselse leerlingen zwemmen amper 8 uur per leerjaar." *Bruzz*, 23 maart 2023.

5. Condeissiat-en-Dombes, "Piscine Mobile," p. 3.

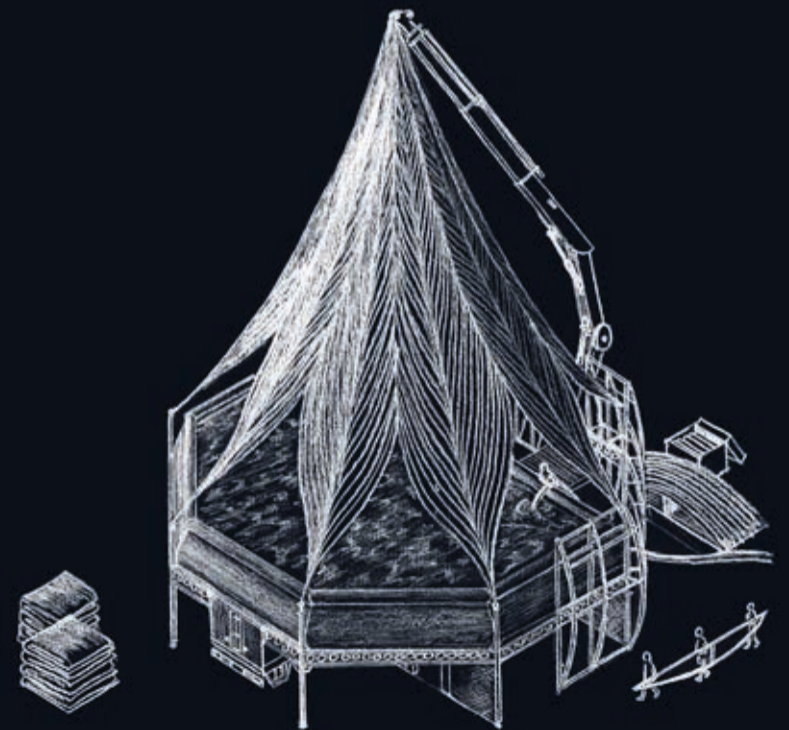
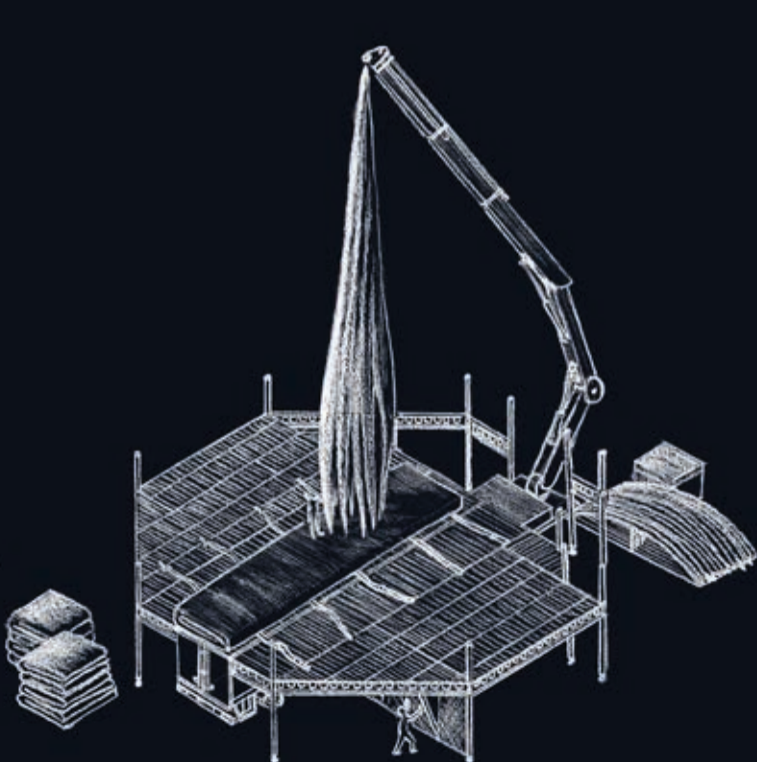
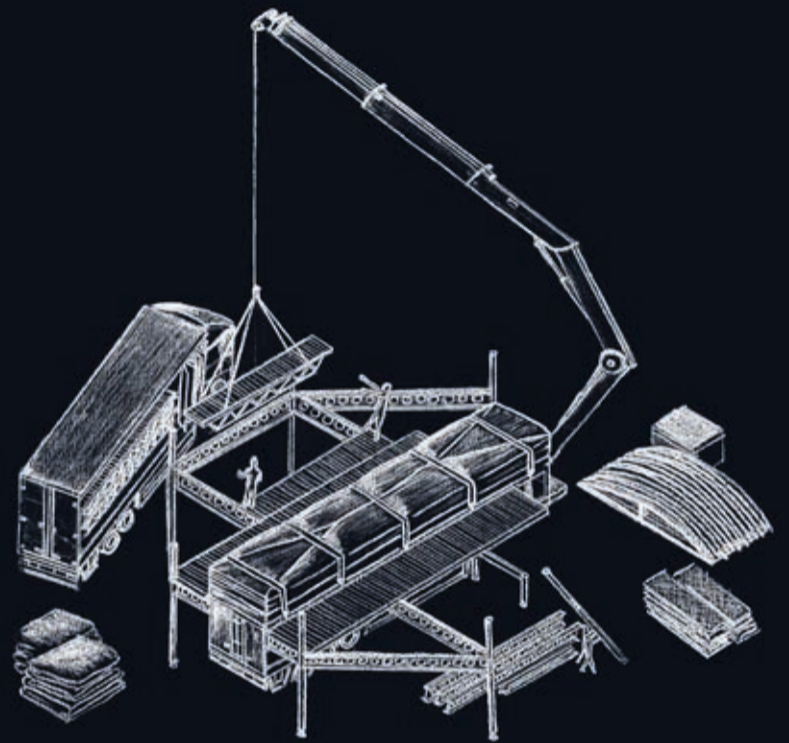
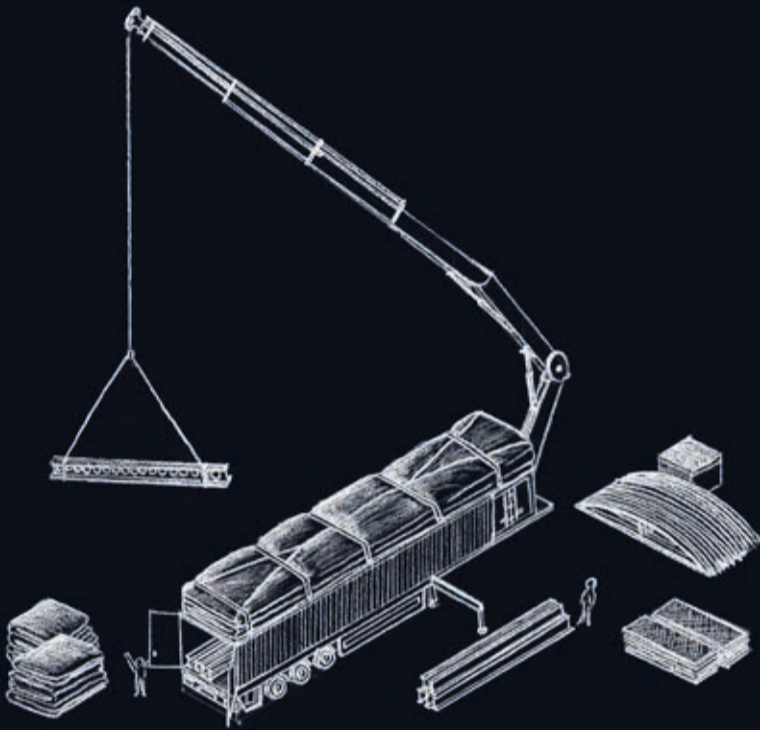
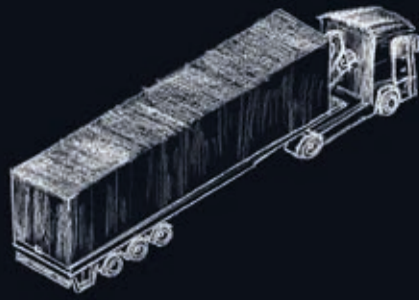
6. Bisa, "Onderwijsinstellingen."

7. RDW, "Overzicht maten en gewichten in Nederland," maart 2012, p. 3.

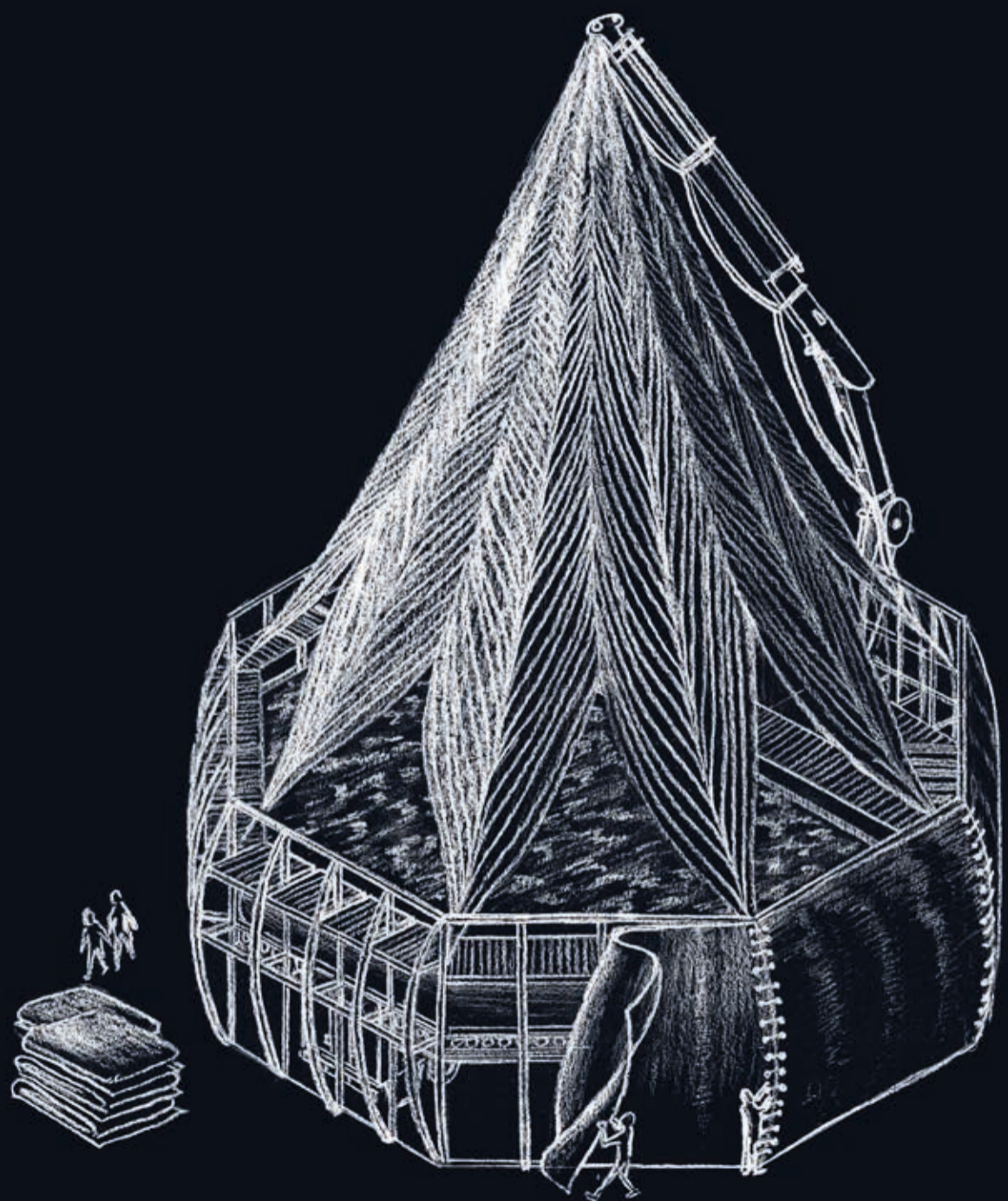
1. Marc Dessauce, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68," New York: Princeton Architectural Press, 1999, p. 109.

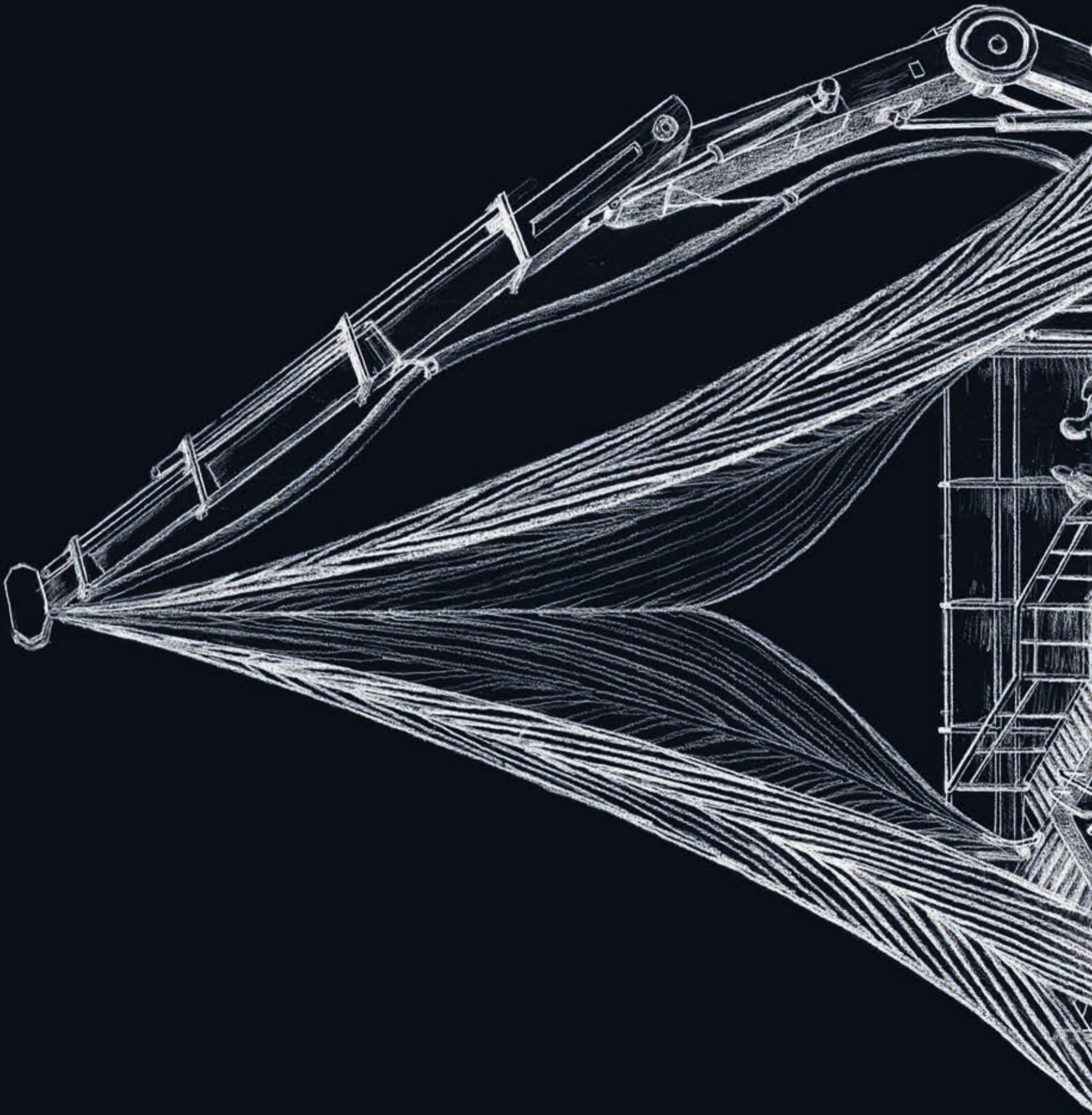

II. Antoine Stinco, een van de leden van A.J.S. Aerolande, stond gekend om zijn futuristische ontwerpvoorstellen voor tijdelijke, opblaasbare structuren.

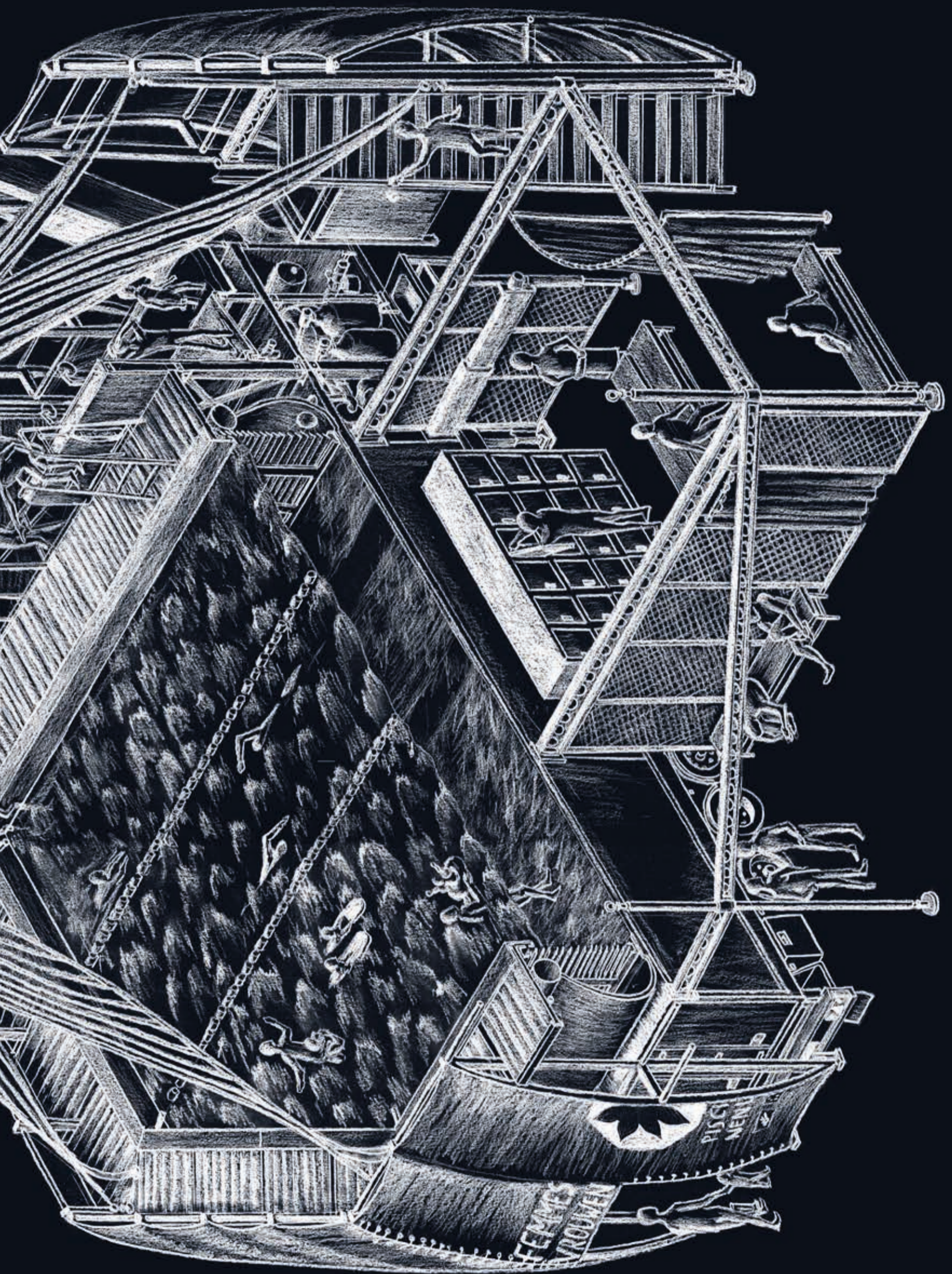

III. Het opbouwproces van de Piscine Nénuphar, van vrachtwagenoplegger tot schoolbad.

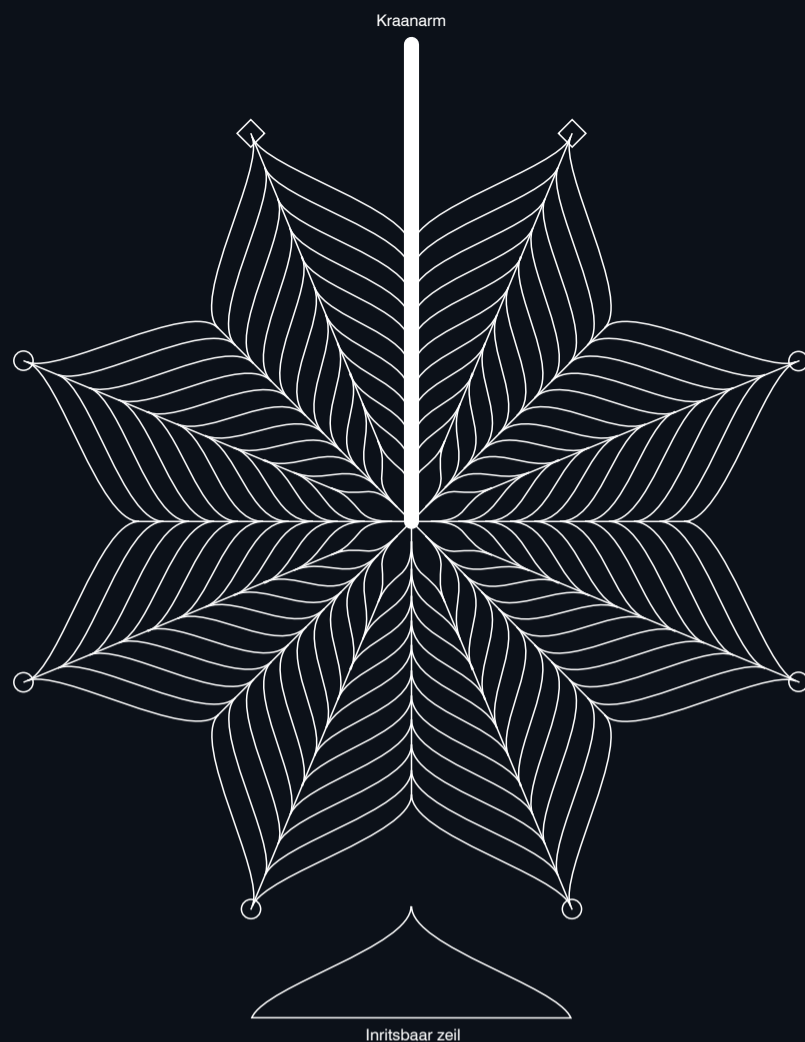

PÉTALES

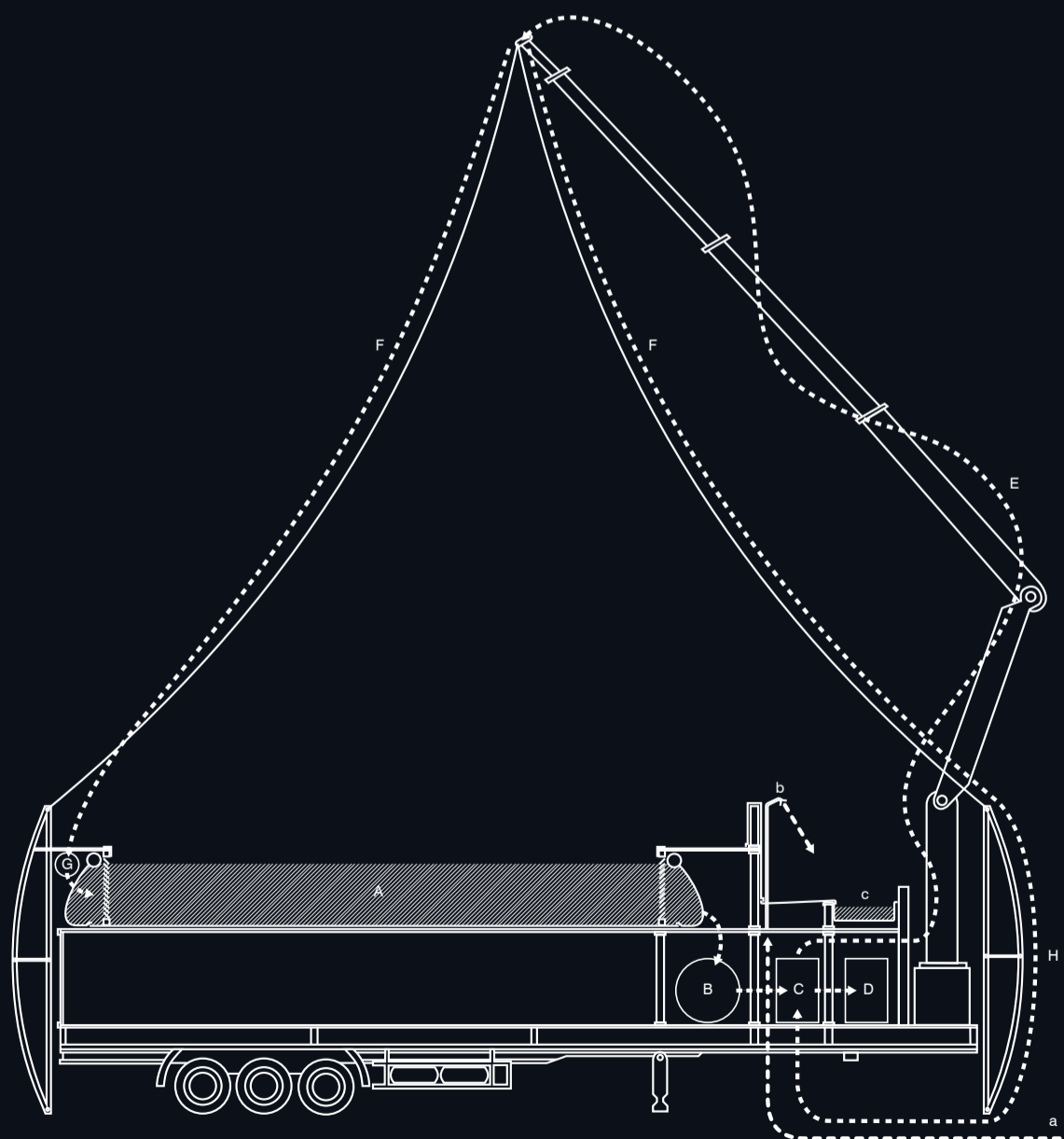
De meest opvallende eigenschap van het Piscine Nénuphar is zonder twijfel de tentstructuur die boven het zwembad wordt gehouden. De functie van deze tent is meervoudig. Allereerst zorgt het voor beschutting. In de zomer werpt het tentzeil schaduw op het zwembad, in de winter kunnen bijkomende stukken zeil aan de spitsboogvormige openingen geritst worden waardoor een binnenruimte wordt gecreëerd.

Daarnaast functioneert de tent als een grote zonnecollector. Het tentzeil is belegd met uitwaaiende kanaaltjes. De ingebouwde pomp van het zwembad pompt het gefilterde zwembadwater tot op de top van de kraanarm. Van daar stroomt het water door de kanaaltjes in het tentzeil terug naar beneden. Bij zonnig weer vangt het water onderweg zonnewarmte op, waardoor de temperatuur van het zwembad op peil gehouden wordt. Een parallel aangesloten lucht-water warmtepomp ondersteunt dit proces indien nodig.

IV. Schema van kanaaltjes in het tentzeil.

- Afvoer naar zwembad
- ◇ Afvoer naar retourlus

V. Schema watercycli.

— — — — —
GESLOTEN CYCLUS ZWEMBADWATER

- A. Zwembad
- B. Filter
- C. Pomp
- D. Lus met warmtepomp + terugvloei naar zwembad
- E. Lus met zonnecollector
- F. Waterkanaaltjes in tentzeil
- G. Toevoeging chloor
- H. Retourlus

· · · · ·
OPEN CYCLUS DOUCHEWATER

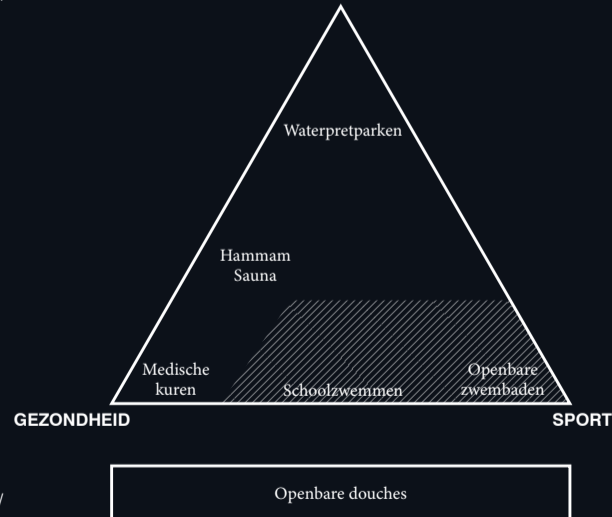
- a. Aansluiting stadwater
- b. Douche
- c. Voetbadje + afvoer

VI. Iedere Brusselse school met een speelplaats die voor voertuigen toegankelijk is, kan zijn eigen Piscine Nénuphar ontvangen.

HOGЕ TOEGANGSPRIJZEN/
WINSTGEVEND

RECREATIE

LAGE TOEGANGSPRIJZEN/
GESUBSIDIEERD

VI. School van de dochters van Maria, "Zijn geschiedenis."

VII. Collage uit een presentatie van Paul Steinbrück die de droom van Pool is Cool verbeeldt.

PISCINE PARTOUT

Tijdens de zomervakantie vallen de Piscines Nénuphar zonder werk. Hun gebruik van zonnewarmte maakt hen echter uitermate geschikt voor deze periode. Tijdens de zomermaanden kunnen de mobiele zwembaden van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ingezet worden in de strijd tegen de hittegolven. De mogelijkheden voor opstelplaatsen zijn haast eindeloos: stadspoleinen, parken, parkings. Daarnaast kunnen de mobiele zwembaden een meerwaarde betekenen voor openluchtevenementen zoals festivals en buurtfeesten. Met vijftien exemplaren ter beschikking kunnen verschillende uithoeken van de stad leefbaarder gemaakt worden tijdens de zomermaanden. Overal waar ze komen, zijn de Piscines Nénuphar met hun opvallende tentstructuur iconen van het Brusselse sport- en omgevingsbeleid.

VIII. Festivalgangers op Couleur Café kunnen het danszweet eraf zwemmen in een Piscine Nénuphar.

VII. S AM Swiss Architecture Museum, "Paul Steinbrück, POOL IS COOL (Brussels, BE)." (Basel: Symposium River Tactics, 25 mei 2019).

VIII. "Dit was dag 1 op Couleur Café: regen, zon en lange wachtrijen op de eerste festivaldag," *Bruzz*, 24 juli 2022.

IX. De inwoners van schaarbeek kijken reikhalzend uit naar de heropening van hun gemeentelijk zwembad Neptunium, maar kunnen in tussentijd gedurende hittegolven wel rekenen op het verfrissende zwemwater van het Piscine Nénuphar dat op het Colignonplein werd geplaatst.

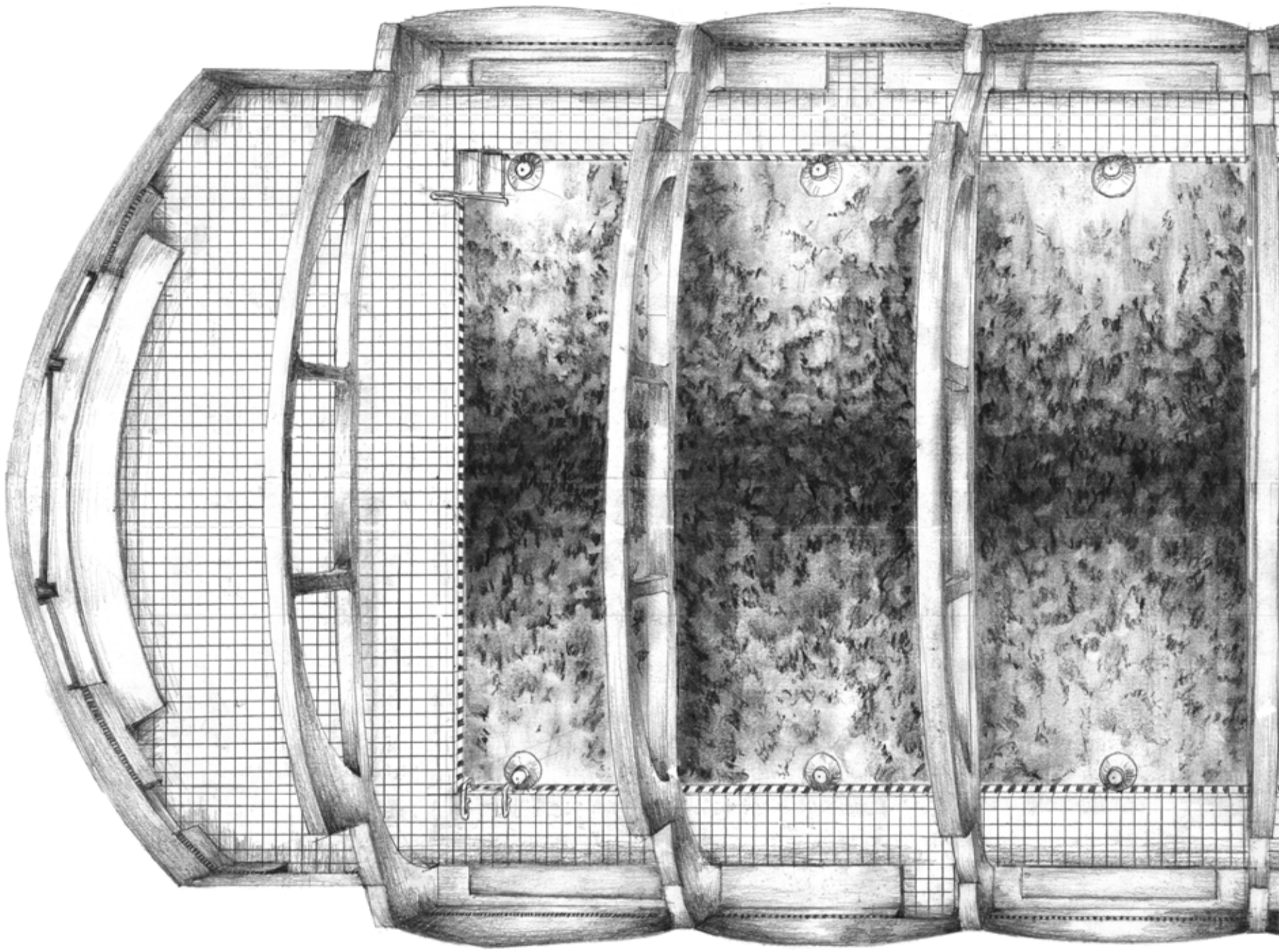
BIBLIOGRAFIE

- BELGA. "Brusselse leerlingen zwemmen amper 8 uur per leerjaar." *Bruzz*, 23 maart 2023. <https://www.bruzz.be/onderwijs/brusselse-leerlingen-zwemmen-amper-8-uur-leerjaar-2022-03-23>
- Bisa. "Onderwijsinstellingen." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://bisa.brussels/themas/onderwijs/onderwijsinstellingen>
- Condeissiat-en-Dombes. "Piscine Mobile. "Condeissiat-les-Bains"."
- Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999.
- Nale, Élise. "L'État et Architecture : Le cas des piscines publiques construites en France (1961-1976)." In *L'Atelier de la recherche. Annales d'histoire de l'architecture*. Onder redactie van Éléonore Marantz, p. 48-64. Parijs: HiCSA, 2015.
- RDW. "Overzicht maten en gewichten in Nederland." Maart 2012.
- Schlosser, Laurence. "Les piscines des Trente Gloirieuses." Hauts-de-France: Région Hauts-de-France – Inventaire général, 2017.

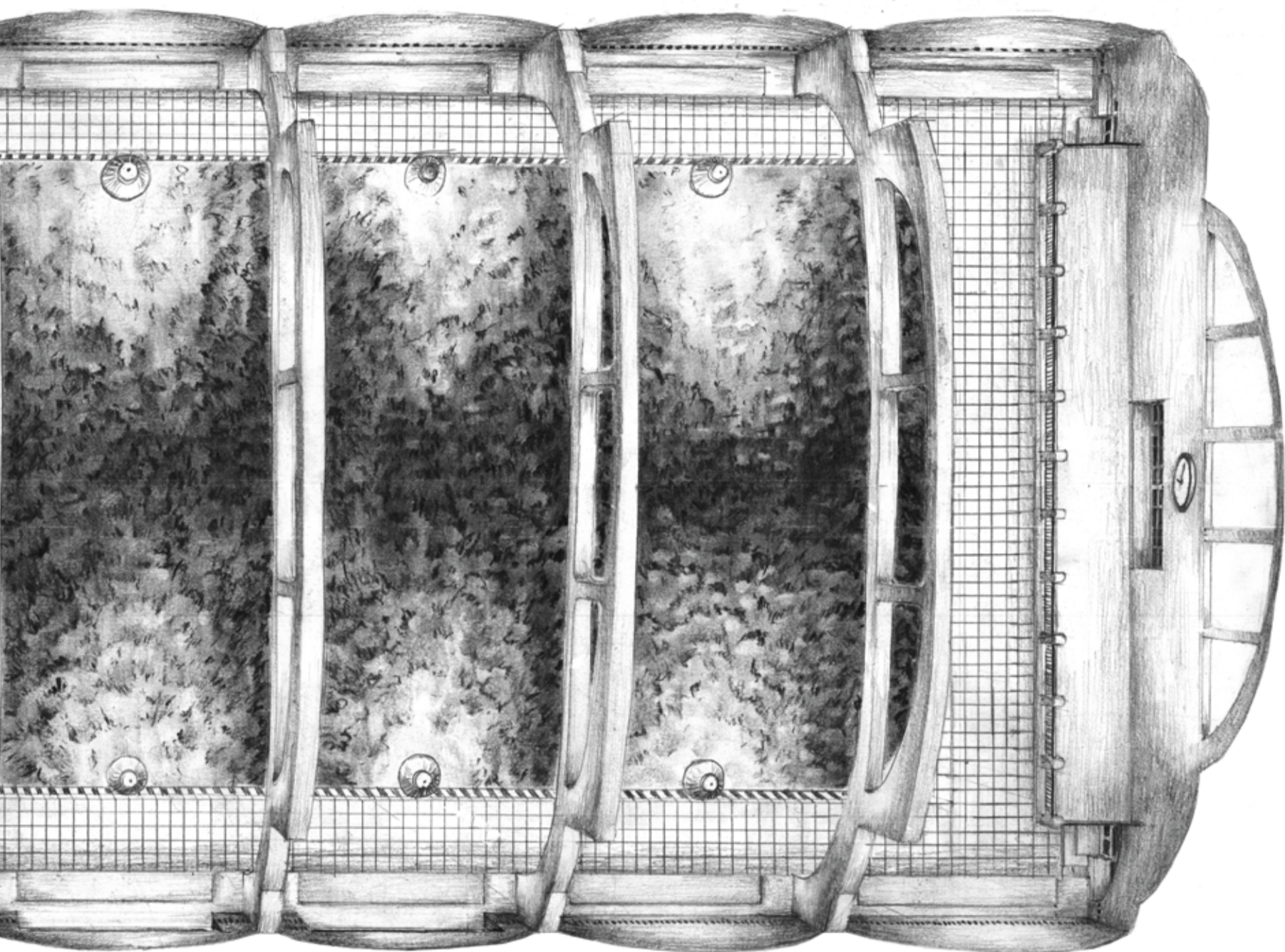
AFBEELDINGEN

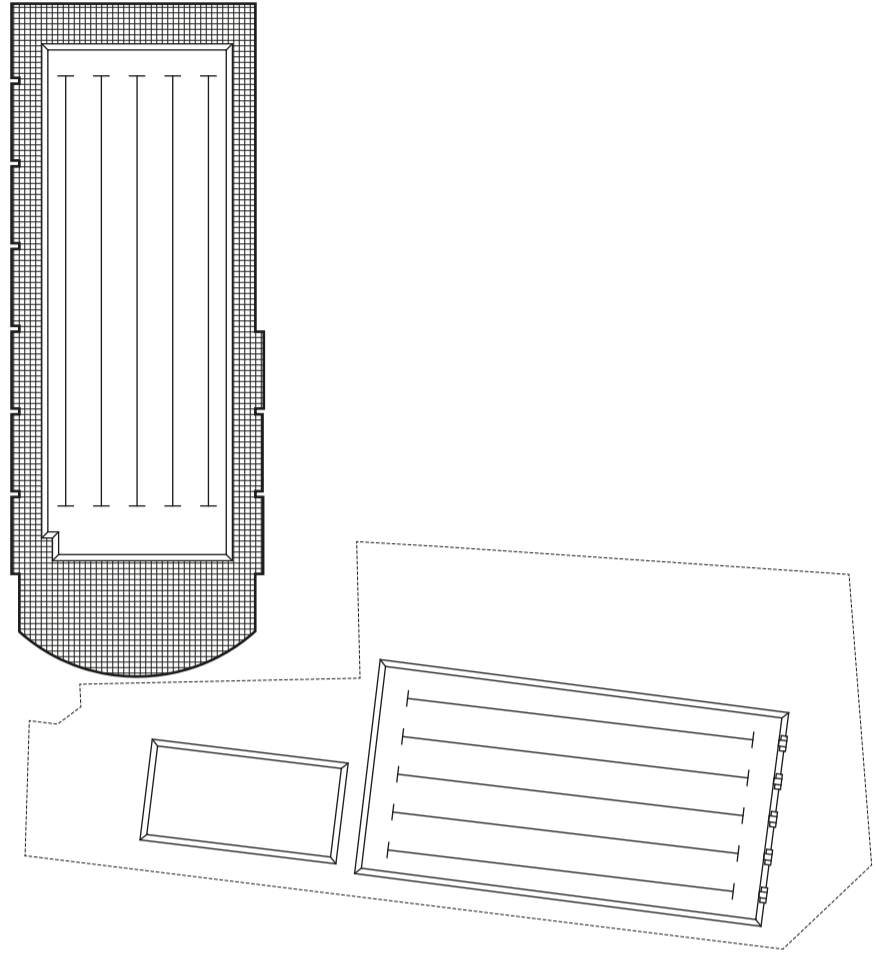
- I. Afbeelding uit: Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999: p. 109.
- II. Afbeelding op: Dessauce, Marc, red. "The Inflatable Moment: Pneumatics and Protest in '68." New York: Princeton Architectural Press, 1999: p. 100.
- III. Tekening van Nicolas De Wispelaere uit 2023.
- IV. Illustratie van Nicolas De Wispelaere uit 2023.
- V. Illustratie van Nicolas De Wispelaere uit 2023.
- VI. Oorspronkelijke afbeelding op: School van de dochters van Maria. "Zijn geschiedenis." Geraadpleegd op 28 juli 2023. <https://nl.ecoledesfillesdemarie.be/son-histoire>
- VII. Schermafbeelding uit: S AM Swiss Architecture Museum. "Paul Steinbrück, POOL IS COOL (Brussels, BE)." Basel. Symposium River Tactics, 25 mei 2019. Geraadpleegd op 7 maart 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=KJoBQC4hlms>
- VIII. Afbeelding op: "Dit was dag 1 op Couleur Café: regen, zon en lange wachtrijen op de eerste festivaldag." *Bruzz*, 24 juli 2022. <https://www.bruzz.be/culture/events-festivals/dit-was-dag-1-op-couleur-cafe-regen-zon-en-lange-wachtrijen-op-de-eerste>
- IX. Afbeelding op: Heritage Brussels. "Colignonplein." Geraadpleegd op 28 juli 2023. <https://monument.heritage.brussels/nl/Schaarbeek/Colignonplein/10301050>

PISCINE DE LA
BUTTE AUX CAILLES

Adres
5 place Paul Verlaine, 75013 Parijs

Bouw
Louis Bonnier, 1924.

Renovatie
Johanna Fourquier, 1991.

Schaal
1:500

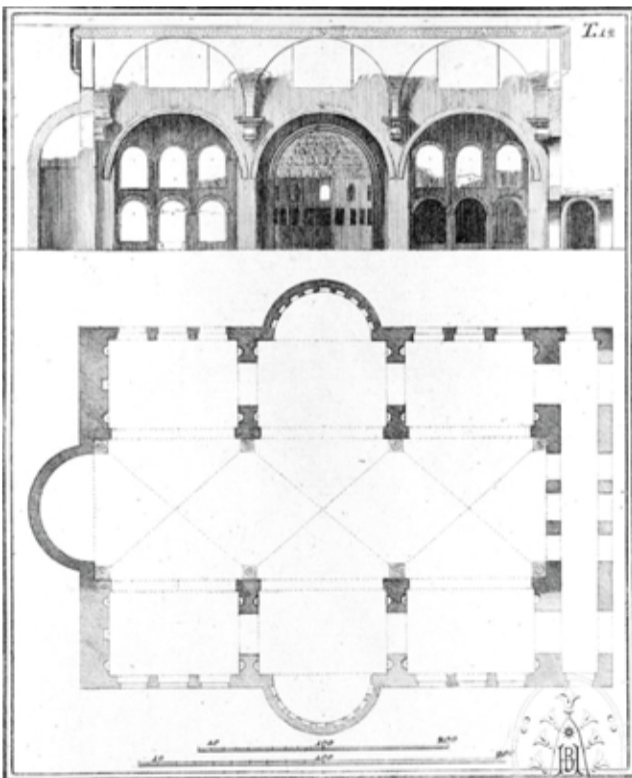
BASILIQUE

Het Piscine de la Butte aux Cailles, gelegen in de gelijknamige wijk van het dertiende arrondissement, is een opvallende verschijning in het straatbeeld. Het donkere metselwerk van de voorgevel steekt sterk af tegen de lichtgekleurde steensoorten van de omliggende bebouwing en de volumetrie doorbreekt de stedelijke ritmiek met grote ramen, een golvend dak en zelfs een torentje. Binnen wordt de bezoeker gegroet door een sobere maar elegante inkomhal dat baadt in natuurlijk daglicht dat binnendringt door de grote ramen en de koepels in het dak, bestaand uit talloze glazen tegels. Doorheen een ruime kleedhal, waar de kleedcabines verspreid staan over drie niveaus rond een centrale vide met een glazen plafond, krijgt de bezoeker toegang tot de verschillende zwembaden. Het Piscine de la Butte aux Cailles biedt twee openluchtzwembaden aan, maar daar zal dit hoofdstuk niet verder op ingaan. Het binnenzwembad meet een ongebruikelijke 33,33 meter en bevindt zich in een hal met een buitengewone dakstructuur. Zeven bogen van gewapend beton dragen een gewelfd plafond dat in het midden wordt onderbroken door een lichtbeuk, ondersteund door externe luchtbogen. Door een reeks boogramen strooit deze lichtbeuk rijkelijk daglicht rond in de zwemhal, wat de ruimte ondanks haar opvallende vormtaal een lichte en aangename sfeer bezorgt. In het zuiden eindigt de zwemhal in een lagere, halfronde kamer met grote ramen die de bezoeker uitzicht bieden op de buitenzwembaden.

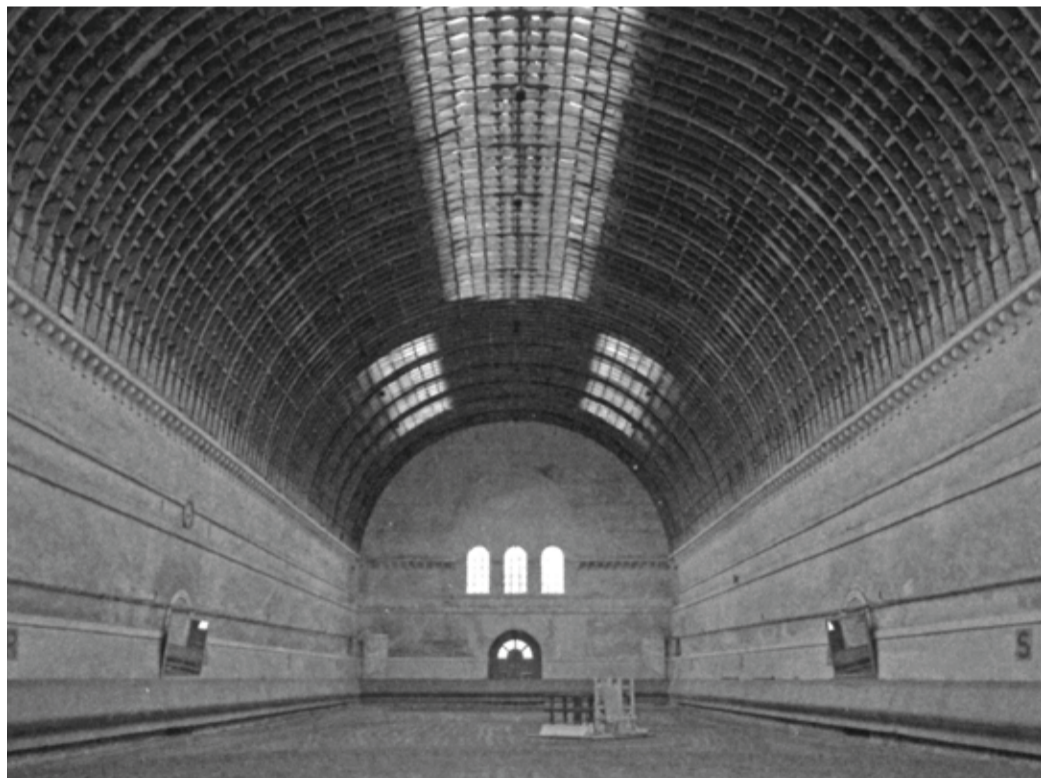
Een zwemmer met een basale kennis van de architectuurgeschiedenis zou waarschijnlijk opmerken dat de ruimte waarin hij of zij een plons gaat nemen sterke gelijkenissen vertoont met een basilica, een Romeinse hal die dienstdeed als de werkplaats voor magistraten en later ook naast fora verscheen als een overdekte uitbreiding voor de marktactiviteiten. Afgeleid van de Griekse *στοά βασιλείος* ("koninklijke stoa") bestond de Basilica uit een rechthoekig plan dat door middel van zuilenrijen was

opgedeeld in meerdere beuken die vaak uitmondten in halfronde uitbouwen of exedrae. De middenbeuk was hoger dan de zijbeuken en kon zo licht binnenbrengen door hooggelegen raamopeningen. Basilicae uit het tijdperk van de Romeinse Republiek maakten zoals de Griekse stoa's gebruik van houten dakgebinten met een beperkte overspanningslengte, waardoor beuken relatief smal bleven en er veel kolommen vereist waren om het dak te ondersteunen.¹ De ontwikkeling van beton tijdens het Keizerrijk maakte het mogelijk om betonnen gewelven te bouwen waardoor basilicae steeds meer werden gevrijwaard van steunpunten.²

Het feit dat het Piscine de la Butte aux Cailles de vormen en het materiaal van een Romeinse basilica overneemt, kadert binnen een breder narratief in de geschiedenis van sportarchitectuur. In een eigen hoofdstuk in "Sports, portrait d'une métropole" wijst architectuurdocent Guy Lambert op de gedeelde oorsprong van de markthal en de sporthal. Handel drijven en sporten gebeurde in beide gevallen oorspronkelijk buiten in de publieke ruimte. Zoals de Basilica Julia in de eerste eeuw voor Christus een deel van de handelsactiviteit van het Forum Romanum in een binnenruimte onderbracht³, verschenen in de negentiende eeuw de eerste sporthallen die een volwaardig substituut vormden voor een buitenruimte. De basisvoorwaarde was een dakstructuur die een voldoende grote overspanning toeliet zodat de sportactiviteiten niet gehinderd zouden worden door kolommen of andere draagstructuren. De manege ondernam als eerste sportgebouwtype deze stap in het kader van de militaire opleidingscentra voor ruiterskunst in het Eerste Franse Keizerrijk. De Manège Sénarmont werd in 1807 opgetrokken in Fontainebleau, de historische jachtgronden van de Franse koningen. De dakstructuur maakte de indrukwekkende overspanning van twintig meter door gebruik te maken van een gebinte "à petit bois". Houten balkjes werden zodanig aan elkaar bevestigd dat ze samenwerkten als een dragende boog – een gelamineerde houten

I. De Basilica van Maxentius.

II. De Manège Sénarmont.

1. David Watkin, "De westerse architectuur, een geschiedenis," Den Haag: SUN, 1994, p. 47-52.

2. Alejandra Albuérne en Martin Williams, "Structural Appraisal of a Roman Concrete Vaulted Monument: the Basilica of Maxentius," *International Journal of Architectural Heritage* 11, nr. 7 (22 mei 2017): p. 901-912.

3. Watkin, "Westerse architectuur," p. 47-48.

I. Alejandra Albuérne en Martin Williams, "Structural Engineering in the Historic Study of Architectural Remains. The Basilica of Maxentius: a Case Study," *5th International Congress on Construction History*, Chicago, 2015, p. 4.

II. Mandoul, "Sports", p. 361.

ligger avant la lettre. Architect Maximilien Joseph Hurtault bekwam zo een tongewelf van zestig meter lang dat dankzij zijn filigraan karakter daglicht kon binnenbrengen door de mazen van de structuur. Gymnasia namen later dit principe over, zoals de twee gymnasia van de befaamde bewegingswetenschapper Hippolyte Triat halverwege de negentiende eeuw.⁴ De hallen van deze sportscholen waren zo uitgestrekt, dat ze plaats boden aan enorme publieke evenementen waar zelfs in stedelijke buitenruimte nauwelijks plaats voor was, zoals politieke congressen.⁵ Naargelang sporthallen in afmetingen groeiden, richtten hun ontwerpers steeds meer de blik op andere infrastructuren die grote binnenruimtes bevatten. In 1837 introduceerde de ingenieur Camille Polonceau het polonceauspant voor treinstations, een driehoekig dakspant dat twee kleinere spanten verenigt door middel van een centrale trekstaaf. Markthallen namen het polonceauspant over als hun standaardoplossing en sporthallen volgden al snel. Markt- en sportarchitectuur werden gelijktijdig een architectuur van hout en staal, getypeerd door fijnmazige vakwerken die daglicht toelieten door dakramen. Lambert onderstreept het verband tussen deze twee gebouwtypes door te wijzen op de transformatie van meerdere markthallen tot sporthallen aan het einde van de negentiende eeuw.⁶

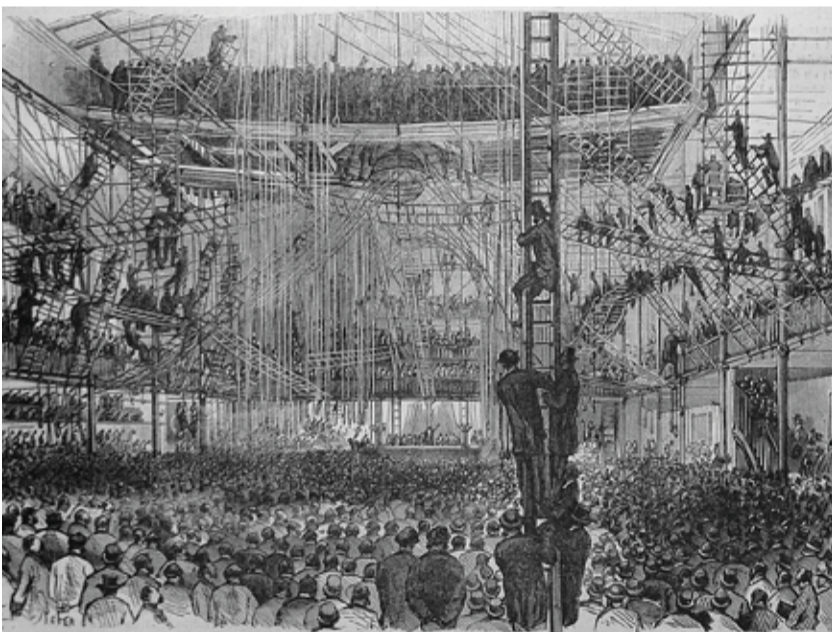
Hout en staal hebben echter significante zwaktes wanneer ze worden gebruikt in zwembaden. Blootgesteld aan waterdamp kan hout rotten en staal corroderen. De dakstructuur van zwembaden vereiste dus regelmatig onderhoud. De introductie van gewapend beton in de zwembadbouw in de jaren 1920 veroorzaakte dan ook een technische revolutie, hoewel dit oeroude materiaal teruggaat naar de bouw van de basilicae. Architect Louis Bonnier bracht met zijn ontwerp voor het Piscine de la Butte aux Cailles het legendarische Romeinse bouw materiaal binnen in een zwembad in Parijs. Zijn ronde bogen leken een uitgepuurde versterking van het tongewelf van de Manège Sénarmont (of een gelede gedaante van de tongewelven

van de basilica van Maxentius) en de lichtbeuk liet een gelijkaardige zenithale lichtinval binnen. Kort daarna volgden het Piscine Blomet (1929) en het Piscine de Saint-Denis (1933), die gebruik maakten van een hyperbolische betonstructuur.

VESTIAIRES

De ontwerpen van het Piscine de la Butte aux Cailles, het Piscine Blomet en het Piscine de Saint-Denis introduceerden niet alleen een nieuw bouw materiaal voor de dakstructuur. De grondplannen van deze zwembaden weken af van het galerijmodel dat gangbaar was in het interbellum. Bij dit zwembadmodel wordt het bassin omgeven door de kleedcabines, verdeeld over een of meerdere galerijen. Omkleden en zwemmen gebeurt in dezelfde ruimte en licht wordt binnengebracht door een beglaasd dak, gedragen door polonceauspanten. Architect Lucien Pollet ontwierp maar liefst vier dergelijke zwembaden in Parijs in de tussenoorlogse periode, waardoor zijn naam tot op vandaag vasthangt aan het galerijmodel.⁷ Ook andere zwembaden van tijdsgenoten, zoals het Piscine des Amiraux van Henri Sauvage, maakten gebruik van dit model.

Duits architectuurhistoricus Julius Posener uitte in 1934 kritiek op het galerijmodel in het toonaangevende architectuurtijdschrift 'L'architecture d'aujourd'hui'. Het model schoot volgens hem tekort op meerdere vlakken: daglicht kwam alleen binnen via het dak, de constante aanwezigheid van alle baders in één ruimte zorgde voor overbodige geluidsoverlast en de vrije circulatie maakte het moeilijker om het gebruik van de douches af te dwingen. Daarbovenop merkte Posener een gebrek op dat in het algemeen gold voor zwembaden uit deze periode: het traject van geklede bezoekers overlapt met het traject van bezoekers in zwemtenue, wat een groot probleem vormde voor de hygiëne van het bad. Bezoekers namen het vuil van de Parijse straten mee aan de zolen van hun schoenen en wandelden ermee tot aan hun kleedcabine, die ze langs dezelfde weg blootsvoets verlieten.

III. Politieke bijeenkomst in het Gymnase Triat

IV. Piscine de Saint-Denis.

4. Guy Lambert, "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" in *Sports, portrait d'une Métropole*, red. Mandoul. (Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014), p. 361-362.

5. Bernard Desmars, "Triat, (Antoine) Hippolyte."

6. Lambert, "Structure," p. 362.

7. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Parijs: Pavillon de l'Arsenal, p. 267.

III. "Le Monde illustré."

IV. Julius Posener, "Piscines et plages," *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934): p. 59.

Het Piscine Pailleron, het zwembad van Lucien Pollet in het negentiende arrondissement, werd tussen 2002 en 2006 gerenoveerd door de architect en ingenieur Marc Mimram.⁸ Mimram is milder voor Pollets ontwerp dan Posener. Vooral de royale lichtinval door het glazen dak ziet hij als een bijzondere kwaliteit van het originele ontwerp; een eigenschap die verloren was gegaan bij een vorige renovatie. Het centrale punt van Mimrams renovatieproject is dan ook het herstellen van de iconische galerijzwembadtypologie: een nieuw glazen dak op de typerende galerijen.⁹

*Les programmistes de piscine disaient: "Il est interdit d'apporter de la lumière directe sur les plans d'eau parce que ça fait des reflets et ça gêne les maîtres-nageurs." Mais je pense exactement le contraire: il faut amener plein de lumière sur les plans d'eau et que les maîtres-nageurs s'y habituent.*¹⁰

Marc Mimram

Tegelijkertijd is Mimram zich bewust van de hygiënische problemen van het traject van bezoekers naar het zwembad.

*Il faut admettre qu'il ne fonctionne pas du tout du point de vue hygiénique parce que tu arrives avec tes chaussures, tu marches, tu as les pieds sales, tu peux enlever tes chaussures mais tu te promènes avec, il faut un casier, tu ne peux plus ressortir avec tes chaussures, tu ne passes pas par les douches ... Enfin, tout est à l'envers.*¹¹

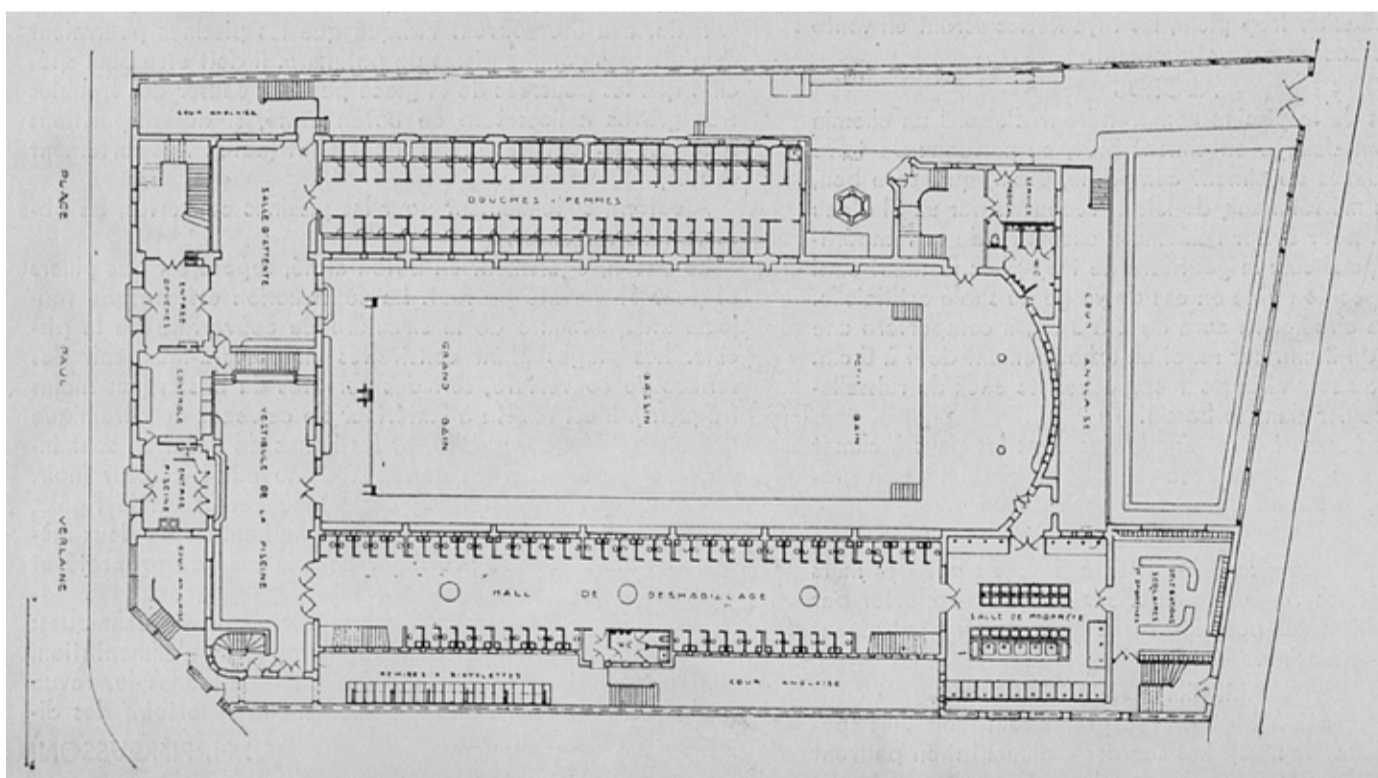
Marc Mimram

De renovatie voorziet daarom nieuwe kleedkamers op het gelijkvloers die het looppad van de geschoeide voeten scheidt van dat van de blote voeten. De kleedcabines op de galerijen blijven wel

behouden, al worden ze alleen gebruikt op uitzonderlijk drukke dagen.¹²

PARCOURS

Het Piscine de la Butte aux Cailles, samen met zijn twee betonnen broeders, formuleerde volgens Posener in de jaren 1930 al de oplossing op het probleem van de kruisende looppaden.¹³ De galerijen met kleedcabines werden bij deze zwembaden losgekoppeld van de zwemhal en gebundeld in een aparte ruimte. In het Piscine de la Butte aux Cailles en het Piscine de Saint-Denis kwam deze ruimte terecht aan de lange zijde van de zwemhal, in het Piscine Blomet aan de korte zijde. De onderverdeling in verticaal gestapelde galerijen en de zenithale lichtinval bleven behouden, wat resulteerde in gelaagde omkleedhallen die doen denken aan een gevangenis. In het geval van het Piscine de la Butte aux Cailles werden 150 cabines verdeeld over drie niveaus. Het voordeel van dit onderscheid tussen omkleeden en zwemmen wordt duidelijk wanneer we het traject van bezoekers op het grondplan van het zwembad beschouwen. Bezoekers komen het gebouw binnen via de hoofdingang en treffen een zitbank aan waar hen wordt verzocht zich te ontdoen van hun schoeisel. Blootvoets komen ze de omkleedhal binnen, kleden ze zich uit en worden ze naar de douches geleid. Van daaruit krijgen ze pas toegang tot de zwemhal. De looppaden van geschoeide en blote voeten kruisen elkaar niet langer waardoor het onderscheid tussen vuil en proper gehandhaafd kan worden. Met andere woorden: het droge regime wordt uitdrukkelijk gescheiden van het natte regime. Het traject tussen beiden bestaat uit een reeks duidelijk gedefinieerde stappen waardoor de overgang op een gecontroleerde manier gebeurt. Naast de voordelen op het vlak van organisatie en comfort, verbeterde deze opdeling vooral de hygiëne in het zwembad, wat zijn rol als openbare gezondheidsvoorziening aanzienlijk versterkt.

V. Grondplan van het Piscine de la Buttes aux Cailles.

8. Marc Mimram Architecture & Ingénierie, "Complexe Piscine Patinoire Pailleron."

9. Mandoul, "Sports," p. 325.

10. Mandoul, "Sports," p. 325.

11. Mandoul, "Sports," p. 328.

12. Mandoul, "Sports," p. 328.

13. Posener, "Piscines et plages," p. 54-55.

V. Posener, "Piscines et Plages," p. 58.

CHEZ EUX

Het plan van het Piscine de la Butte aux Cailles, zoals weergegeven in afbeelding V, toont bovenaan een vleugel die niet betrokken is bij het bovengenoemde parcours. Qua schaal en indeling lijkt deze ruimte sterk op de omkleedhal onderaan, maar ze heeft een eigen ingang en geen verbinding met de zwemhal. Ze maakt deel uit van het zwemcomplex, maar vereist wegens haar invulling een verhoogde discretie. Dit zijn publieke douches. Ze zijn toegankelijk voor iedereen en worden bijzonder druk bezocht. Het is een van de achttien zogenoemde 'bains-douches municipaux' waar de stad voorziet in openbaar sanitair. De gebruikersprofielen van deze faciliteiten variëren sterk. Sommigen hebben geen vast verblijfsadres en vinden in de 'bains-douches municipaux' een tijdelijke privéruimte. Anderen zijn grote gezinnen die thuis onvoldoende sanitaire voorzieningen hebben voor het hele kroost. Ook studenten vinden hun weg naar de publieke douches, alsook Parijzenaren uit de lagere middenklasse die door de oplopende energieprijzen willen besparen op warm water.¹⁴

*Il y a plein de gens qui viennent ici, ils viennent avec un gros sac – c'est à dire, ça peut être des soucis, les inconvénients de la vie, les blessures de la vie [...]. Quand on reçoit ces gens là, c'est pour que ces gens là posent leur sac, se détendent vingt minutes comme-ci c'était chez eux. Qu'ils se sentent bien.*¹⁵

Saïdia, werknemer bij Bains-douches municipaux van het 18e arrondissement

In dit opzicht verschillen de openbare douches fundamenteel van het zwembad. Daar waar het zwembad een uitgesproken publieke ruimte is, waarbij men ziet en gezien wordt, staat het gebrek aan visueel contact met anderen centraal bij de openbare douches. Hoewel de toegangsprijs van de douches nog lager ligt dan dat van het zwembad – ze zijn zelfs gratis – is hun publiek karakter dubbelzinnig.

VI. Het Piscine Pailleron na de renovatie van Marc Mimram.

Openbare douches zijn een publieke ruimte die door gebruikers tijdelijk worden toegeëigend als private ruimte. Het publieke aan de openbare douches ligt in het feit dat die toe-eigening door iedereen kan gebeuren. In de praktijk maakt natuurlijk niet iedereen gebruik van die mogelijkheid.

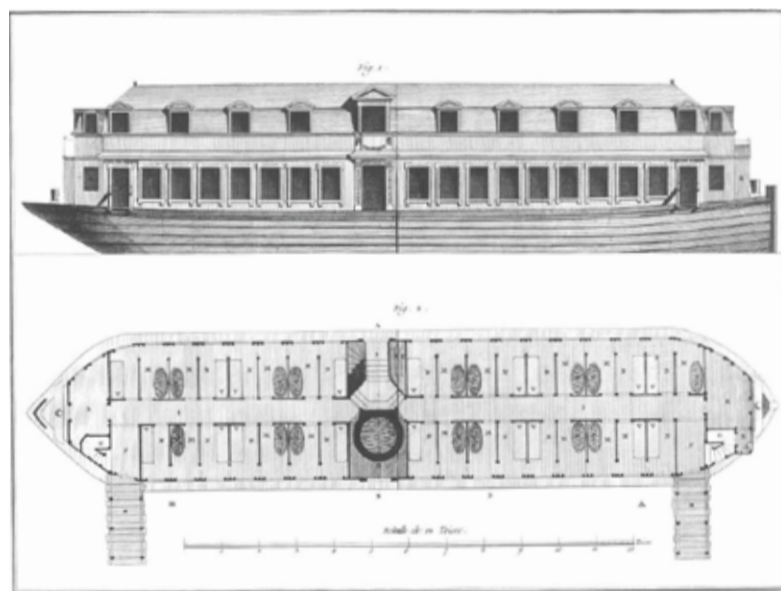
*Le quartier est riche, mais les bains-douches ils sont pauvres.*¹⁶

James, werknemer bij Bains-douches municipaux van het 18e arrondissement

De afhankelijkheid van openbare douches voor persoonlijke hygiëne hangt gewoonlijk vast aan penibele economische situaties, wat vaak gepaard gaat met gevoelens van schaamte. De onderlinge privacy van de douchenemers is dus niet alleen belangrijk voor de toe-eigening van de ruimte, hun onzichtbaarheid tegenover de buitenwereld is noodzakelijk voor een behoud van eigenwaarde. Een discrete in- en uitgang is dus van belang. Het Piscine de la Butte aux Cailles lost dit op door de ingang naar de bains-douches te verwerken in de gevel van het zwembad, maar de circulatie binnenin strikt gescheiden te houden.

DOUCHE

De typologie van de publieke douche is geen nieuwigheid in de Franse hoofdstad. In 1761 opende een publiek badencomplex in een boot op de Seine. Het schip, dat voor anker lag aan de Quai d'Orsay¹⁷, was opgedeeld in individuele cabines voor warmwaterbaden en douches. Het nemen van een douche maakte evenwel absoluut geen deel uit van de dagelijkse hygiëne in het West-Europa van de achttiende eeuw. De gewoonte om het lichaam met water te wassen was zelfs grotendeels verdwenen uit de reinigingsgewoonten van de Europese bevolking onder impuls van de Katholieke Kerk. Het gebruik van water – warm maar ook koud - werd gelinkt aan

Perruquier, Boyneur, Eauiste, Bains de Pétrie, établis sur la Seine, n. 1761.

VII. Aanzicht en grondplan van de doucheboot van Jean Poitevin.

14. Mairie de Paris, "Immersion aux Bains-douches municipaux du Rocher."

15. Mairie de Paris, "Immersion."

16. Mairie de Paris, "Immersion."

17. Brigitte Billard, "B comme Bains."

VI. Marc Mimram Architectur Ingénierie, "Complexe Piscine Patinoire Pailleron."

VII. Billard, "B comme Bains."

de moslimcultuur van de Moren die tijdens hun bezetting van het Iberisch schiereiland hamams hadden gebouwd op Europese bodem. Samen met de Contrareformatie, waarbij naaktheid als een zonde werd bestempeld, ontstond een algemene afkeer voor het gebruik van water om het lichaam te reinigen in katholiek Europa.¹⁸ Zo was het nemen van een stortbad alleen gangbaar als deel van een geneeskundige behandeling, wat blijkt uit de definitie die Diderot en d'Alambert in hun "Encyclopédie" gaven aan het woord 'douche': "terme de chirurgie".¹⁹ Jean Poitevin, de beheerder van het doucheschip op de Seine, zocht daarom steun bij de geneeskundefaculteit van de universiteit om patiënten naar zijn drijvend badhuis te sturen.²⁰ Poitevins succes overtrof iedere verwachting²¹ en het idee van een drijvend badhuis op de Seine vond weerklank bij een groeiende groep van geneeskundigen en filosofen,²² ondersteund door de hygiënistische ideeën van onder meer Jean-Jacques Rousseau, die wees op het belang van water voor de gezondheid van het menselijk lichaam.²³ Aan het einde van de achttiende eeuw kreeg de boot van Poitevin gezelschap van de eerste drijvende zwembaden, waaronder het beroemde Bains de Deligny dat eveneens aan de Quai d'Orsay lag aangemeerd.²⁴ Het baden in rivierwater werd gezien als een adequate vorm van reiniging, waardoor de drijvende badhuizen, gevuld met rivierwater, simultaan dienstdeden als zwemschool, recreatie én wasplaats.²⁵

De grootschalige introductie van de douche gebeurde pas in de jaren 1870 in Franse gevangenissen en het leger van het Tweede Keizerrijk als een efficiënte methode om gevangenen en soldaten snel en grondig te reinigen.²⁶ Scholen volgden dit voorbeeld nadat het ministerie voor onderwijs 'la commission d'hygiène scolaire' in 1882 oprichtte, waar volgende aanbeveling uit voortkwam:

Pour assurer le lavage complet de tous les enfants, chaque jour un certain nombre d'entre eux seront soumis à une ablution générale à l'eau tiède au moyen d'un appareil de douchage intermittent, tel par

*exemple dans les régiments. L'eau pourra être prise dans le réservoir du fourneau de la cuisine.*²⁷

Dokter Henri Napias in zijn rapport aan het ministerie van onderwijs.

Met deze pragmatische ingreep, die gebruik maakte van reeds aanwezige keukeninfrastructuur om warm water op te wekken, waren scholen in staat om hun studenten op regelmatige basis te wassen met een relatief kleine hoeveelheid water. De achterliggende ambitie van het ministerie was om via de jeugd het gebruik van de douche te verspreiden over alle lagen van de samenleving.²⁸ De religieus gedreven afkeer voor water en naaktheid uit de zeventiende eeuw resulteerde nog steeds in een gebrekkige hygiëne, in het bijzonder in de lagere socio-economische klassen. Een groeiende belangstelling voor hygiëne onder de gegoede burgerij zorgde voor een toename aan baden en stoombaden in nieuwe woningen, maar dat maakte van privaat sanitair nog geen evidentie onder de algemene bevolking. De douche - zoals aangetoond in de gevangenissen, regimenten en scholen - kon een doorbraak betekenen in de hygiëne van de arbeidersbevolking, aangezien het aanzienlijk minder warm water verbruikte en minder infrastructuur vereiste dan bijvoorbeeld een ligbad. Een fatsoenlijke infrastructuur om de Franse arbeiders massaal onder een douche te krijgen ontbrak echter nog: openbare badhuizen in steden waren niet meer dan marginale achterbouwen die de restwarmte van bestaande wasserijen recupereerden.²⁹ Specifiek in Parijs had de arbeidersklasse de weg niet gevonden richting de drijvende baden op de Seine, die nochtans in de loop van de negentiende eeuw in aantal waren toegenomen. De meesten van hen lagen namelijk in de buurt van rijke wijken, wat leidde tot een overwegend welgesteld cliënteel en hoge toegangsprijzen. De drijvende baden in de nabijheid van arbeiderswijken waren overbevolkt en schoten hopeloos tekort op vlak van netheid.

VIII. "La douche au régiment" van Eugène Chaperon.

IX. Lithografie van de overbevolkte volksbaden.

18. Sigfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 651-654.

19. L'Encyclopédie (1751-1772), volume V, "douche."

20. Giedion, "Mechanization," p. 655.

21. Richard Alix, "Deligny : une École royale de natation à Paris, 1781-1993," Chissey-lès-Mâcon: Prieuré de Lys, 2008, p. 22.

22. Alix, "Deligny," p. 18-19.

23. Jean-Jacques Rousseau, "Émile, ou De l'éducation," Collection complète des oeuvres 4, nr. 4 (1780-1789).

24. Alix, "Deligny," p. 70.

25. Chevallier, Fabienne, "Les bains-douches parisiens dans la longue durée de l'hygiène," Paris: CAUE, 2019, p. 1.

26. Chevallier, "Bains-douches," p. 1.

27. Ministère de l'Instruction publique, "Hygiène du premier âge scolaire," Paris: Imprimerie Nationale, 1884, p. 37.

28. Fabienne Chevallier, "Le Paris moderne : histoire des politiques d'hygiène, 1855-1898," Rennes: Presses universitaires de Rennes & Comité d'histoire de la ville de Paris, 2010, p. 209-212.

29. Giedion, p. 682.

VIII. Eugène Chaperon, "La douche au régiment."

IX. Honoré Daumier, "Les bains à quatre sous."

Daarbovenop wezen gezondheidsinspecties uit dat het rivierwater dat in deze faciliteiten werd gebruikt een risico vormde voor de gezondheid van de gebruikers. De drijvende baden vervulden hun rol als voorzieningen voor de openbare hygiëne niet en genoten bijgevolg een slechte reputatie.³⁰

In de geest van de 'International Health Exhibition' van 1884 in Londen, waar de Engelse vooruitgangen op vlak van stedelijke hygiëne met trots werden voorgesteld, ontstond eindelijk de wilskracht onder de Franse autoriteiten om de douche grondig en grootschalig tot bij de bevolking te brengen.³¹ In 1890 beval de gemeenteraad van Parijs de creatie van de eerste volwaardige 'bains-douches municipaux'. Deze faciliteiten moesten ontworpen worden als autonome installaties met een eigen ingang en een eigen warmwatervoorziening, al dan niet geïntegreerd in het groter geheel van een 'piscine municipale'. De typerende architectuur van de 'bains-douches' die vanaf dan in het straatbeeld verschenen, vierde de ingenieurskunst en politieke daadkracht die stedelijke hygiëne mogelijk maakte aan de hand van vernieuwende bouwtechnieken. De gebouwen hadden veelal een structuur van gewapend beton die door rijkversierde baksteengevels werd omhuld. Het badencomplex van la Butte aux Cailles – zowel zwembad als openbare douche - paste met zijn betonnen bogen en fraaie metselwerk naadloos in deze generatie van openbare badinfrastructuur.³² Ook de voor de watervoorziening werd gekozen voor een moderne oplossing: het warm water was afkomstig van een geothermische boring van 580 meter diep die een constant debiet van water aan 28°C leverde.³³

Vandaag blijft het Piscine de la Butte aux Cailles als oudste functionerende zwembad van Parijs actief als sportcomplex en openbare wasplaats. De werking en de perceptie van het complex is evenwel veranderd over de afgelopen eeuw. Het water voor het zwembad en de douches wordt deels opgewarmd met de restwarmte van een datacenter in de kelders van het zwembad.³⁴ Daarnaast is

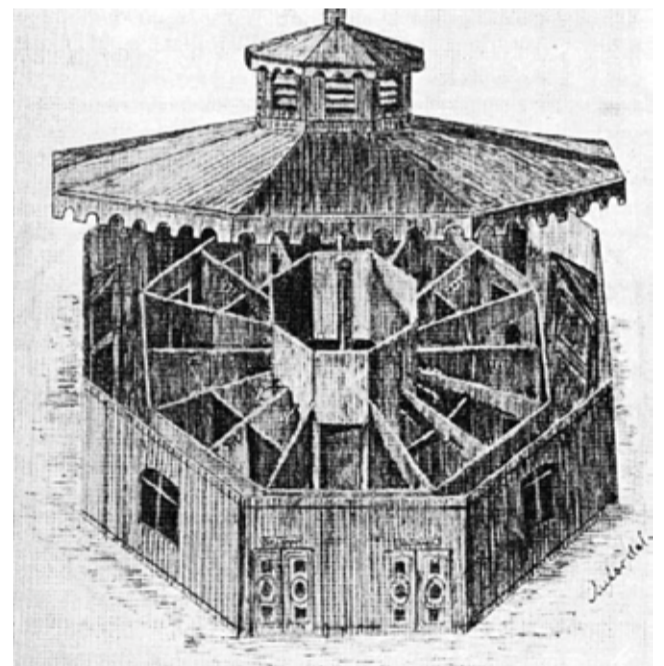
de positie van de openbare douches verschoven van een algemene publieke voorziening naar een schakel in het sociale zorgnetwerk voor minder bedeelde individuen in de samenleving. Privaat sanitair is in de naoorlogse periode een standaarduitrusting geworden in wooneenheden, waardoor de openbare douches zich richten op een beperkt publiek dat buiten deze standaard valt. De relatieve trots waarmee de douches zich in de eerste helft van de twintigste eeuw presenteerden als bakens van moderne stadshygiëne heeft plaatsgemaakt voor ingetogenheid en discretie.

LA MASSE

Een jaar voor de 'International Health Exhibition' van 1884 in Londen werd in Berlijn een tentoonstelling gehouden over hetzelfde studiegebied: de 'Allgemeine Deutsche Ausstellung auf dem Gebiete der Hygiene und des Rettungswesens'. Dokter Oscar Lassar presenteerde er het 'Volksbrausebad', de "volksdouche", waarmee overheden goedkoop en op grote schaal de publieke hygiëne konden verbeteren. Van de rationele doch trotse moderne architectuur van de Parijse openbare douches is hier niets te bekennen. Het betrof een klein paviljoen met een rechthoekig dan wel achthoekig grondplan, onderverdeeld in veertien individuele cellen voor stortbaden. De stalen constructie was rationeel en sober ontworpen, gericht op massaproductie en de mogelijkheid tot snel opbouwen en afbreken.³⁵ Volgens Lassars visie zouden deze volksdouches in arbeiderswijken verschijnen op zichtbare en drukke plekken. Arbeiders zouden aangemoedigd worden om gebruik te maken van de volksdouches door regelmatig langs dergelijke paviljoenen te passeren. Voor slechts tien pfennigs verworven gebruikers exact vijf minuten lang lauw water, zeep en een handdoek.³⁶ Daarbovenop luidde op de Berlijnse gezondheidsexpo het argument dat het lauwe stortbad een verkwikkend effect zou hebben op het arbeiderslichaam door de rechttopstaande positie en de verfrissende stralen, in tegenstelling

X. Gevel van de publieke douches van het vierde arrondissement.

XI. Voorstelling van Lassars volksdouches

30. Chevallier, "Paris moderne," p. 209-212.

31. Chevallier, "Paris moderne," p. 208.

32. Chevallier, "Bains-douches," p. 2.

33. Emmanuelle Gallo, "Parisian Swimming Pools of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, Examples of "Sustainable Development" and Savings," 5th International Congress on Construction History, p. 4.

34. Frédéric Bordage, "Stimergy chauffe une piscine parisienne."

35. Jennifer Reed Dillon, "Modernity, Sanitation and the Public Bath: Berlin, 1896-1930, as Archetype," (doctoraatsverhandeling, Duke University, 2007), p. 55-56.

36. Giedion, "Mechanization," p. 676-681.

X. Vivre Paris, "Que reste t-il des bains-douches parisiens ?"

XI. Reed Dillon, "Public Bath," p. 280.

openbare baden en douches bevinden zich op het gelijkvloers om hun gebruik zo laagdrempelig mogelijk te houden. Hoe toegankelijker de douches, hoe doeltreffender de openbare hygiëne wordt verzorgd. Gebruikers passeren eerst door een voorkamer waar ze een handdoek krijgen aangeboden, waarna ze toegang krijgen tot de mannen- of vrouwenzaal. Het contrast van deze openbare baden en douches met de volksdouches van het Vossenplein is groot: de cabines zijn ruim en ingekleed met keramische tegels, de plafonds zijn hoog en het aanbod is uitgebreid: 54 badkuipen en 40 douches.⁴⁷

De zwemmers daarentegen nemen meteen na het onthaal een wenteltrap naar boven rondom de liftkoker om naar het schoolbad en het publiek bad te klimmen. Het niveau voor het schoolzwemmen en het niveau van het publiek zwemmen maken gebruik van een vergelijkbare indeling: de omkleedkamers bevinden zich in een eigen ruimte die via één ingang en één uitgang verbonden is aan de zwemhal.⁴⁸ Door het traject van de zwemmers vast te leggen, worden ze langs een verplichte douche geleid. In de kleedkamers van het publieke niveau worden de looppaden van geschoeide voeten en blote voeten maximaal van elkaar gescheiden.⁴⁹ Bezoekers betreden hun cabine aangekleed langs een kant, kleden zich om en verlaten de cabine langs de andere kant. Hun kleren en schoenen blijven in de omkleedcabine liggen, die op slot gaat zodra de bezoeker deze heeft verlaten. Wanneer bezoekers terugkeren van het zwembad, dienen zij het nummer van hun cabine aan de verantwoordelijke zwembadmedewerker mee te delen, die op zijn beurt de juiste cabine opent. Dit systeem laat toe om het aantal bezoekers binnen te perken van de maximumcapaciteit van het zwembad te houden en verzekert daarenboven een minimale overdracht van vuil, aangezien de kleren en schoenen van bezoekers nooit verder komen dan de omkleedcabines.

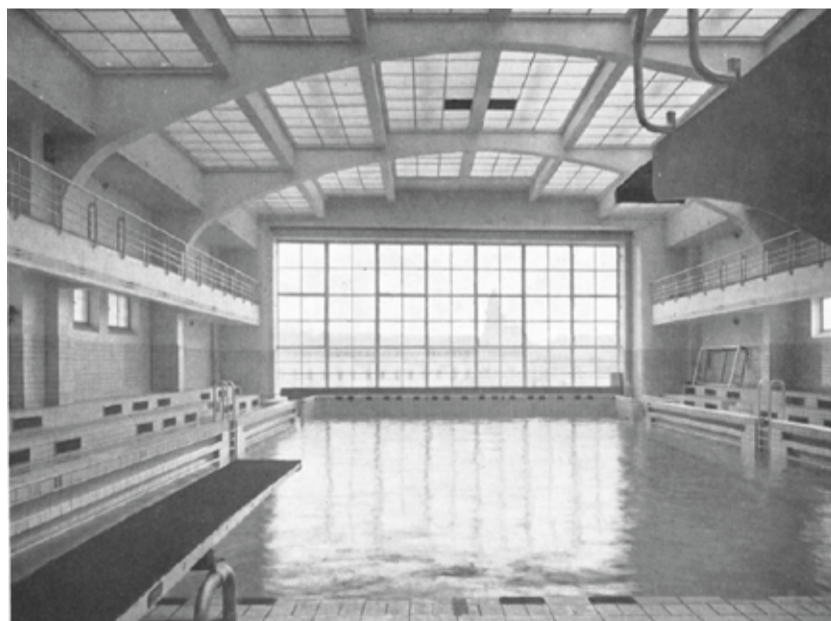
In de zwemhallen zelf trakteert de moderne architectuur van de Baden van het Centrum de bezoekers op een ingetogen maar

glansrijk spektakel. De gevel aan de Kapucijnenstraat is volledig opengewerkt, waardoor een panoramisch zicht de stad tot in het schoolbad en het publiek zwembad brengt. In die laatste wordt het contact met de buitenwereld verder versterkt door een getrappt, glazen dak, ondersteund door bogen van gewapend beton. Een niveau lager vormt de aflopende bodem van het publiek zwembad het dalend plafond van het schoolbad, dat door betonnen boogspanten wordt gedragen. De leesbare vertaling van de zwembadbodem in het plafond maakt het enorme gewicht van de bovenliggende watermassa voelbaar, waarmee de architect de mogelijkheden van gewapend beton demonstreert. Bij de oplevering in 1953 maakten de centrale trekstaven van deze spanten bovendien deel uit van het ingebouwde antiverdrinkingssysteem. Aan deze balken hingen koorden die waarmee zwemmende schoolkinderen boven water werden gehouden.⁵⁰

Van Nieuwenhuyze wou de Brusselaars van zijn zwembad allermint intimideren met imposante structuren en grootse zichten. De talrijke zorgvuldig uitgewerkte details tonen de ware bedoeling van de architect: de inwoners van de Marollen verzorgen. Het sober maar verfijnd tegelwerk, de sporadische afgeronde hoeken in gevels en balustrades, de ingewerkte trappen in de rand van het openbaar zwembad, de hoogteverhouding tussen het schoolbad en de randen die zweminstructeurs dicht bij de leerlingen brengt, de geleiding van daglicht in de trappenhal en de kleedkamers door welgeplaatste lichtschachten ... Iedere keuze draagt bij tot het nuchtere maar genereuze karakter van een complex dat met moderne technieken en architectuur het zwemmen, het baden en het wassen tot bij de gewone burger wil brengen. De krachttoer van de gestapelde bassins en de glazen gevels passen naadloos in deze logica: door de bassins te stapelen wordt het aanbod aanzienlijk uitgebreid en door de gevel aan de Kapucijnenstraat open te werken komt een maximum aan natuurlijk daglicht binnen. Het gebouw maakt van het zwembad een

XIV. Openbare baden en douches van de Baden van het Centrum.

XV. Openbaar zwembad van de Baden van het Centrum.

47. Anonieme auteur, "Les nouveaux bains de Bruxelles," *La Maison* 10, nr. 2 (februari 1954): p. 52.

48. Pauthier, "Bains-baden," p. 5.

49. L. Novgorodsky, "Les nouvelles piscines en Belgique," *La technique des travaux* 33, nr. 11/12 (november/december 1957): p. 335.

50. Anoniem, "Nouveaux bains," p. 54.

XIV. Novgorodsky, "Nouvelles piscines," p. 335.

XV. Novgorodsky, "Nouvelles piscines," p. 331.

werkelijk grootstedelijke ruimte en van de openbare douches een discrete en menswaardige basisvoorziening. De verschijning van het Baden van het Centrum aan de kant van het Vossenplein vat de aard van het complex feilloos samen. De onopvallende voorgevel - niet breder dan een typische rijwoning van de Marollen en nauwelijks breed genoeg voor het hoge, uitnodigende portaal van de hoofdingang - kijkt om de hoek van de Reebokstraat uit over het Vossenplein. Vanop dat plein is de blinde, westelijke gevel van de administratieve vleugel bijna beter zichtbaar. De eenvoudige keramieken tegels waarmee deze gevel is belegd tonen simpelweg de woorden "BAINS BADEN". Duidelijk, eenvoudig, toegankelijk en modern.

ÉDUCATION

Het Piscine de la Butte aux Cailles en de Baden van het Centrum zijn beiden meer dan een gemeentelijk zwembad voor sportdoeleinden. Het zwembad wordt in beide gevallen aangegrepen als een spil waarrond openbare voorzieningen worden opgehangen, zoals openbare douches. Hoewel de openbare baden en douches in beide gevallen nauwelijks contact hebben met het zwembad zelf - zowel op het vlak van circulatie als op het vlak van uitbating - hebben beide functies baat bij het delen van warmwatervoorziening en een herkenbaar gebouw op een centrale locatie in het gebied dat ze wensen te bedienen.

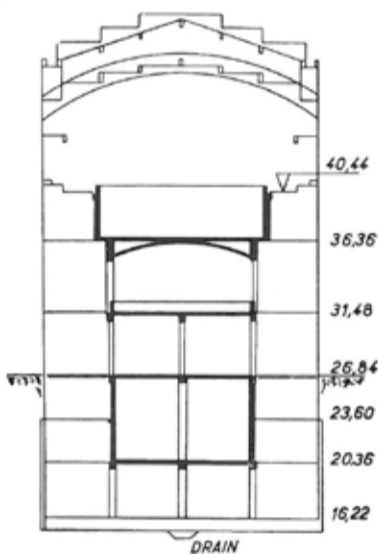
Een bijkomende dienst die de Baden van het Centrum leveren, is zwemondericht. Het schoolbad op de eerste verdieping is een hoognodige aanvulling van de verschillende scholen in de omgeving. De bezetting van het schoolbad zit op zijn maximum⁵¹, wat wijst op de cruciale rol die de Baden van het Centrum spelen in het sportonderricht in Brussel. Het Piscine de la Butte aux Cailles vervult deze onderwijsrol met een andere inslag. Het zwembad ontvangt eveneens scholen, al gebeurt dit niet in een specifiek bassin en blijft dit telkens beperkt tot de voormiddag.⁵² Het zwembad heeft een eigen

zwemschool op woensdagnamiddag⁵³ en ontvangt 's avonds meerdere particuliere zwemscholen.⁵⁴ Wat het Piscine de la Butte aux Cailles sterk onderscheidt is zijn invulling op zaterdagvoormiddag. Op die momenten is het volledige binnenzwembad voorbehouden voor SASEP ('Sport Adapté du Sud-Est de Paris'), een zwemschool voor kinderen en jongeren met een verstandelijke beperking. Een gemengd team van zwemtrainers, ouders en 'psychomotoriciens' (kinesisten gespecialiseerd in de hersensturing van lichaamsbewegingen) begeleiden er wekelijks jongeren met verschillende niveaus van zwemvaardigheid. Volgens SASEM heeft zwemondericht talrijke positieve invloeden op de levens van mensen met een verstandelijke beperking, niet in het minst door de bijkomende lichaamsbeweging en de ontwikkeling van de fijne motoriek.⁵⁵

*Nous savons que, grâce à la pratique du sport, les handicapés mentaux ont, dans la vie, une attitude plus tonique, un comportement plus actif: ils sont plus débrouillards, consomment moins de médicaments, sont plus habiles manuellement et gestuellement, vieillissent moins précocement, sont capables d'initiatives et conquièrent une meilleure autonomie.*⁵⁶

Fragment uit Charter voor aangepaste sportactiviteiten op de brochure van SASEP.

Het Piscine de la Butte aux Cailles speelt in dit opzicht een minder grote rol in het algemene onderwijs van zijn gebied, maar legt zich wel toe op een vorm van zwemonderwijs dat een integrale invloed uitoefent op kwetsbare leden van de samenleving. De instrumentalisering van het zwemondericht voor het lichamelijk en geestelijk welzijn van mensen met een verstandelijke beperking maakt van het Piscine de la Butte aux Cailles niet alleen een centrum voor openbaar zwemmen, schoolzwemmen en openbare hygiëne, maar ook een plek voor mentale zorg.

XVI. Snede van de Baden van het Centrum met centraal de gestapelde waterbassins.

XVII. Schoolbad van de Baden van het Centrum.

XVIII. De Baden van het Centrum, gezien van het Vossenplein.

51. Beata Scheitzner (directeur van de zwembaden van Stad Brussel), interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent), 30 mei 2023.

52. Mairie de Paris, "Planning période scolaire piscine de la Butte aux Cailles 2023."

53. Mairie de Paris, "Animations Butte aux Cailles."

54. Mairie de Paris, "Planning."

55. SASEP.

56. SASEP.

XVI. Novgorodsky, "Bruxelles," p. 340.

XVII. Novgorodsky, "Nouvelles piscines," p. 334.

XVIII. Novgorodsky, "Bruxelles," p. 338.

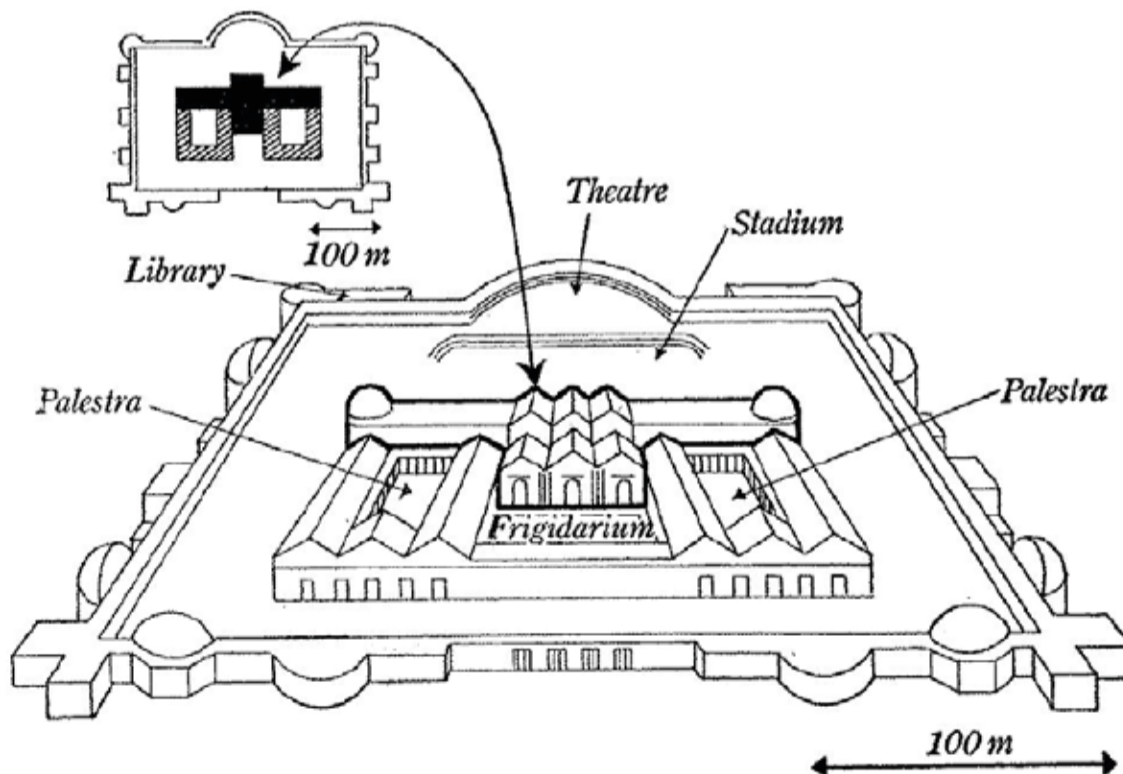
CENTRE DES BAINS

Het Piscine de la Butte aux Cailles is volgens Fabienne Chevallier een modernistisch en zelfs patriottistisch antwoord op de Bains Municipaux in Straatsburg, gebouwd in 1908 wanneer de stad tot het Duits grondgebied behoorde. De Bains Municipaux refereren expliciet naar de grootse architectuur van de Romeinse thermen, terwijl het Piscine de la Butte aux Cailles, met zijn betonnen boogstructuur en hygiënische principes, een toonbeeld van modernisme wil zijn. Frankrijk wilde met de bouw van het complex in 1923 haar eigen modernisme bewijzen tegenover een Duitse fascinatie voor lang vervlogen tijden.⁵⁷

Toch vertoont ook het Piscine de la Butte aux Cailles sterke gelijkenissen met de Romeinse thermen, ware het op een diepgaandere laag dan stilistische referenties. Een schematische voorstelling van de Thermen van Diocletianus in het Oude Rome tonen de verschillende ruimtes in het enorme complex. Het centrale gebouw huisvestte diverse warme kamers, elk met een eigen temperatuur, vochtigheidsgraad en reinigingsproces. Recht voor het centrale gebouw lag het frigidarium, het buitenzwembad met koud water waar na de warmwaterbaden werd gezwommen. Aan beide zijden bevonden zich twee palestrae, sportvelden omgeven door galerijen. De reiniging en oefening van het lichaam in deze baad- en sportruimtes gingen steeds gepaard met de ontwikkeling van de geest in de vorm van lectuur en debat. Dit gebeurde in de bibliotheek en het theater die in de omwallende structuur werden verwerkt samen met kleinere randinvullingen zoals kapperssalons. In tegenstelling tot Griekse gymnasia, waar de baden ontoegankelijk bleven voor iedereen die geen Atheense man was en de halfronde ruimte van de exedra diende voor filosofische discussies tussen leden van de intellectuele elite, stonden de baden en het theater van de Romeinse thermen open voor iedereen voor lage toegangsprijzen. De Thermen van Diocletianus vormden met hun grandioze architectuur een paleis

voor de totale regeneratie van het volk, waardoor een bezoek aan de baden ingeburgerd raakte als een dagelijkse gewoonte. Iedere Romein kon er terecht om sport te beoefenen, zijn lichaam te verzorgen en zijn geest te verruimen.⁵⁸

Het Piscine de la Butte aux Cailles vervult met zijn diverse voorzieningen en invullingen gelijkaardige rollen op een kleinere schaal. Voor het grootste deel van zijn gebruikers is het Piscine de la Butte aux Cailles voornamelijk een sportcentrum waar ze individueel of in clubverband zwemsport, reddend zwemmen, aquagym en andere watersporten kunnen beoefenen.⁵⁹ Voor de leerlingen van de lagere en middelbare scholen in het 13e arrondissement vormt het Piscine de la Butte aux Cailles de natte tegenhanger van hun sportzaal. Een specifieke doelgroep van uiteenlopende profielen hangen af van het complex voor hun persoonlijke hygiëne, waarbij een van de openbare douches tijdelijk een persoonlijke, intieme ruimte wordt. Tot slot speelt het Piscine de la Butte aux Cailles – in zijn hoedanigheid als zwembad voor jongeren met een verstandelijke beperking – een rol in de mentale zorg. De combinatie van sport, hygiëne en mentaal welzijn van de Romeinse thermen keert terug, al verschijnt ze minder doorlopend in tijd en meer ambigue in ruimte. De sportrol in haar vele gedaanten en de zorgrol vinden plaats in hetzelfde zwembad, waardoor ze nooit samen op het zelfde momenten worden uitgeoefend. De hygiënische rol daarentegen staat ruimtelijk vrijwel volledig los van de andere rollen. In tegenstelling tot de Romeinse thermen, waar het collectief baden deel uitmaakte van het burgerlijk leven, eigenen bezoekers de publieke ruimte van de openbare douches tijdelijk toe om zich er te kunnen wassen in een private sfeer. Het Piscine de la Butte aux Cailles is misschien geen Romeins paleis voor de regeneratie van het volk, maar zet zich evenzeer in voor het fysiek en mentaal welzijn van zijn gebruikers, met bijzondere aandacht voor zwakkere en/of hulpbehoevende individuen.

XIX. Schematische voorstelling van de Thermen van Diocletianus.

57. Chevallier, "Bains-douches," p. 2.

58. Giedion, "Mechanization," p. 630-634.

59. Mairie de Paris, "Planning."

XVIII. Giedion, "Mechanization," p. 638.

EXALTATION

Zelfs de uitspraak dat het Piscine de la Butte aux Cailles volledig gevrijwaard zou zijn van vormelijke gelijkenissen met de Romeinse thermen is voorbarig. Hoewel de Duitse Bains Communaux van Straatsburg zich inderdaad kleedt in het ornamentale marmer van thermen, is de het Franse Butte aux Cailleszwembad een heruitgave van de onderliggende betonnen structuur. De centrale zwemhal van het complex, met zijn driehoekig fronton, verdeelde boogramen en externe luchtbogen, komt visueel sterk overeen met de overblijfselen van de Thermen van Diocletianus in Rome. Dit hoeft niet te verbazen, gegeven de gelijkenissen van de zwemhal met het basilicatype dat de Romeinse standaardoplossing leverde voor grote overdekte ruimtes. Bouwwerken zoals de Thermen van Diocletianus maakten gebruik van dezelfde principes om hun uitgestrekte binnenruimtes te overspannen.

Door de groeiende invloed van het Christendom in de laatste eeuwen van het Romeinse Rijk fungeerde de basilica ook als model voor de eerste kerken in Europa. Bestaande basilicae werden omgevormd tot Christelijke ontmoetingsplekken en nieuwe kerken werden naar hun voorbeeld gebouwd. Het grondplan met een hoge middenbeuk en lagere zijbeuken werd overgenomen en werd met zijn lange as van west naar oost georiënteerd. Gelovigen kwamen de kerk binnen in het westen en richtten hun blik naar de absis in het oosten, de opvolger van de exedra.⁶⁰ Over de loop van de Europese geschiedenis werd het basilicamodel uitgebreid met uiteenlopende toevoegingen zoals een dwarsschip of kapellen, maar het oorspronkelijke model bleef steeds herkenbaar.

De zwemhal van het Piscine de la Butte aux Cailles is in opvallend veel opzichten een evenbeeld van de basilicakerk. Zoals een kerk is de zwemhal visueel van de stad afgesloten. Bij een gebrek aan uitzichten wordt de blik van de bezoeker naar boven geleid. Langs de indrukwekkende betonnen bogen, naar het licht dat zich van

de hemel door de lichtbeuk een weg naar binnen baant. Tussen de bogen ontstaan kapellen waarin zitbanken zijn geschoven. In het zuiden mondt de hal uit in een halfronde uitbouw, zoals de absis aan de oostkant van een kerk. Daar tegenover, op de plek waar een kerkganger een orgel zou verwachten, prijkt een balkon waar de jury zetelt bij zwemwedstrijden. Het zwembadvervangt de spreekwoordelijke zee van kerkstoelen waar de gelovigen normaal gezien plaatsnemen. Daar waar de gelovigen het Woord Gods in stilstand ontvangen, glijden de zwemmers heen en weer in een onvermoeibare pendelbeweging. Ieder van hen zwemt alleen, hoewel van hen zich alleen in het bad bevindt. Het water rond hun ogen en oren sluit hen op in hun eigen gedachten, wat de beleving van iedere zwembeurt hoogst persoonlijk maakt. Zoals gelovigen verzonken in een gebed aan God, verkeren zwemmers in een staat van collectieve isolatie. Zwemmen is hoogstwaarschijnlijk geen vorm van bidden voor iedere zwemmer, maar het Piscine de la Butte aux Cailles bewijst dat het zwembad een ruimte is die het bestaan van zijn gebruikers voor even verheft boven de droge realiteit op aarde. Zwemmers bereiken hier het paradijs in het water, een lengte per keer.

BUTTE AUX CAILLES

Het Piscine de la Butte aux Cailles onderscheidt zich als oudste functionerende zwembad van Parijs op vele vlakken. Structureel pionierde het gebouw in het gebruik van gewapend beton in zwembadarchitectuur, waardoor het beton een terugkomst maakte in een gebouwtype dat doorheen de geschiedenis kan teruggebracht worden naar het Romeinse basilicamodel. Gelijkaardig aan de Romeinse thermen, die eveneens volgens dit model werden gebouwd, ambieert het Piscine de la Butte aux Cailles een centrum voor de algemene hygiëne van het arrondissement te zijn. Dit uit zich niet alleen in de verhoogde aandacht voor de reinheid van het zwembad zelf, waarbij droge en natte looppaden van elkaar worden gescheiden,

XX. De Santa Maria degli Angeli in een van de voormalige vleugels van de Thermen van Diocletianus.

XXI. De achterzijde van het Piscine de la Butte aux Cailles.

60. Watkin, "Westerse architectuur," p. 71.

XIX. Anthony Majanlahti, 2006.

XX. Zigzag Paris, "La première piscine parisienne chauffée par ... des ordinateurs!"

maar ook in de aanwezigheid van openbare douches in het gebouw. Het Piscine de la Butte aux Cailles behoorde zo ten tijde van zijn bouw tot een generatie van Bains-douches municipaux verspreid over de Franse hoofdstad waardoor het stortbad op een degelijke en hygiënische manier toegankelijk werd gemaakt voor een brede laag van de bevolking die nog geen privaat sanitair bezat. Door de democratisering van de private badkamer is de rol van die openbare

douche delicateser geworden en moet de discretie van de bezoekers verzekerd worden. Het zwembad daarentegen is een publieke ruimte die resoluut deelneemt aan de stedelijke dynamiek, onder andere door scholen te ontvangen, maar ook door plaats te bieden aan een waaier aan verenigingen. Het Piscine de la Butte aux Cailles brengt dit allemaal samen in een heldere en lichte architectuur die een bezoek aan het complex verheft tot volwaardige regeneratieve ervaring.

BIBLIOGRAFIE

- Albuerne, Alejandra en Martin Williams. "Structural Appraisal of a Roman Concrete Vaulted Monument: the Basilica of Maxentius." *International Journal of Architectural Heritage* 11, nr. 7 (22 mei 2017): p. 901-912.
- Albuerne, Alejandra en Martin Williams. "Structural Engineering in the Historic Study of Architectural Remains. The Basilica of Maxentius: a Case Study." *5th International Congress on Construction History*. Chicago, 2015.
- Alix, Richard. "Deligny : une École royale de natation à Paris, 1781-1993." Chissey-les-Mâcon: Prieuré de Lys, 2008.
- Anonieme auteur. "Les nouveaux bains de Bruxelles." *La Maison* 10 (2) (februari 1954): p. 51-58.
- Billard, Brigitte. "B comme Bains." Geraadpleegd op 10 juni 2023. <https://www.chroniquesdantan.com/recherches-genealogiques/les-gens/anecdotes/b-comme-bains>
- Bordage, Frédéric. "Stimergy chauffe une piscine parisienne." Geraadpleegd 18 juni 2023. <https://www.greenit.fr/2017/07/25/stimergy-chauffe-piscine-parisienne/>
- Chevallier, Fabienne. "Le Paris moderne : histoire des politiques d'hygiène, 1855-1898." Rennes: Presses universitaires de Rennes & Comité d'histoire de la ville de Paris, 2010.
- Chevallier, Fabienne. "Les bains-douches parisiens dans la longue durée de l'hygiène." Paris: CAUE, 2019.
- Desmars, Bernard. "Triat, (Antoine) Hippolyte." Geraadpleegd op 24 mei 2023. <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Fwww.charlesfourier.fr%2Fspip.php%3Farticle1731%23nh22#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>
- Devos, Isabelle. "De cholera-epidemie van 1866 in Brussel: een reconstructie." Gent: UGent, september 2020. <https://www.queteletcenter.ugent.be/cholera/>
- Gallo, Emmanuelle. "Parisian Swimming Pools of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, Examples of "Sustainable Development" and Savings." *5th International Congress on Construction History*. Geraadpleegd op 24 mei 2023. <http://www.emmanuellegallo.net/pdf/5ICCH.pdf>
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Lambert, Guy. "Structure : abriter les espaces du sport, Citius, Altius, Fortius?" In *Sports, portrait d'une métropole*. Onder redactie van Thierry Mandoul, p. 361-371. Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014.
- Mairie de Paris. "Animations Butte aux Cailles."
- Mairie de Paris. "Planning période scolaire piscine de la Butte aux Cailles 2023."
- Mairie de Paris. *Immersion aux Bains-douches municipaux du Rocher*. Geraadpleegd op 9 juni 2023. <https://www.dailymotion.com/video/xddgqa>
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillon de l'Arsenal, 2014.
- Marc Mimram Architecture & Ingénierie. "Complexe Piscine Patinoire Pailleron." Geraadpleegd op 24 mei 2023. <https://www.mimram.com/?project=piscine-patinoire-pailleron>
- Ministère de l'Instruction publique. "Hygiène du premier âge scolaire." Parijs: Imprimerie Nationale, 1884.
- MVDH. "Zwembad Sint-Gillis gaat bijna drie jaar lang dicht." *Bruzz*, 24 mei 2023. <https://www.bruzz.be/stedenbouw/zwembad-sint-gillis-sluit-voor-30-maanden-2023-04-23>
- Novgorodsky, L. "La piscine de Bruxelles." *La technique des travaux* 33, nr. 11/12 (november/december 1957): p. 336-342.
- Novgorodsky, L. "Les nouvelles piscines en Belgique." *La technique des travaux*, nr. 33-11/12 (november/december 1957): p. 331-335.
- Pauthier, Isabelle. "Bains-baden, les piscines bruxelloises." Brussel: Atelier de recherche et d'action urbaines.
- Posener, Julius. "Piscines et plages." *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934): p. 54-83.
- Reed Dillon, Jennifer. "Modernity, Sanitation and the Public Bath: Berlin, 1896-1930, as Archetype." Doctoraat, Duke University, 2007.
- Resseleer, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel.
- Rousseau, Jean-Jacques. "Émile, ou De l'éducation." *Collection complète des oeuvres* 4, nr. 4 (1780-1789).
- SASEP. Geraadpleegd op 16 juni 2023. <https://sasep.net/index.php/infos-utiles>
- Scheitzner, Beata (directeur van de zwembaden van Stad Brussel). Interview door Nicolas De Wispelaere (student Universiteit Gent). 30 mei 2023.
- Soulié, Elodie. "Paris : deux piscines du XVe arrondissement remises à flot." *Le Parisien*. 24 september 2018.
- Van den Eeckhout, P., "Onder dak in de Marollen. Wonen in de Cité Hellemans (1916-1945)", *Brood & Rozen* 12, nr 3 (2007).
- Van den Eeckhout, Patricia. "Onder dak in de Marollen. Wonen in de Cité Hellemans (1916-1945)." *Brood & Rozen*, vol. 12-3 (2007). Geraadpleegd op 12 juni 2023. <https://doi.org/10.21825/br.v12i3.3284>
- Watkin, David. "De westerse architectuur, een geschiedenis." Den Haag: SUN, 1994.

AFBEELDINGEN

Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 274.

Luchtbeeld: Google Earth

I. Afbeelding uit: Albuerne, Alejandra en Martin Williams. "Structural Engineering in the Historic Study of Architectural Remains. The Basilica of Maxentius: a Case Study." *5th International Congress on Construction History*. Chicago, 2015: p. 4.

II. Afbeelding uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 361.

III. Afbeelding uit: *Le Monde illustré* 43, nr. 632 (22 mei 1869). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64489389>

IV. Afbeelding uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 266.

V. Grondplan van het Piscine de la Butte aux Cailles uit: Posener, Julius. "Piscines et plages." *L'architecture d'aujourd'hui* 4, nr. 3 (april 1934): p. 58.

VI. Afbeelding van Marc Mimram Architecture Ingénierie. "Complexe Piscine Patinoire Pailleron." Geraadpleegd op 24 mei 2023. <https://www.mimram.com/?project=piscine-patinoire-pailleron>

VII. Aanzicht en snede van Jean Poitevin op: Billard, Brigitte. "B comme Bains." Geraadpleegd op 10 juni 2023. <https://www.chroniquesdantan.com/recherches-genealogiques/les-gens/anecdotes/b-comme-bains>

VIII. Schilderij van Eugène Chaperon uit 1887 op: Wikimedia Commons. "La Douche au régiment (1887)." Geraadpleegd op 4 augustus 2023. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Douche#/media/Fichier:Eug%C3%A8ne_Chaperon_-_La_douche_au_R%C3%A9giment_\(1887\).jpg](https://fr.wikipedia.org/wiki/Douche#/media/Fichier:Eug%C3%A8ne_Chaperon_-_La_douche_au_R%C3%A9giment_(1887).jpg)

IX. Lithografie van Honoré Daumier uit 1858 op: The Met Museum. "Les bains à quatre sous, from Croquis d'Été, published in Le Charivari, June 29, 1858." Geraadpleegd op 4 augustus 2023. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/678937>

X. Afbeelding van: Vivre Paris. "Que reste-t-il des bains-douches parisiens ?" Geraadpleegd op 4 augustus 2023. <https://vivreparis.fr/que-reste-t-il-des-bains-douches-parisiens/>

XI. Tekening van Oscar Lassar uit: Reed Dillon, Jennifer. "Modernity, Sanitation and the Public Bath: Berlin, 1896-1930, as Archetype." Doctoraat, Duke University, 2007: p. 280.

XII. Luchtbeeld van Google Earth.

XIII. Snede en plan uit: Novgorodsky, L. "La piscine de Bruxelles." *La technique des travaux* 33, nr. 11/12 (november/december 1957): p. 337.

XIV. Afbeelding uit: Novgorodsky, L. "Les nouvelles piscines en Belgique." *La technique des travaux*, nr. 33-11/12 (november/december 1957): p. 335.

XV. Afbeelding uit: Novgorodsky, L. "Les nouvelles piscines en Belgique." *La technique des travaux*, nr. 33-11/12 (november/december 1957): p. 331.

XVI. Afbeelding uit: Novgorodsky, L. "La piscine de Bruxelles." *La technique des travaux* 33, nr. 11/12 (november/december 1957): p. 340.

XVII. Afbeelding uit: Novgorodsky, L. "Les nouvelles piscines en Belgique." *La technique des travaux*, nr. 33-11/12 (november/december 1957): p. 334.

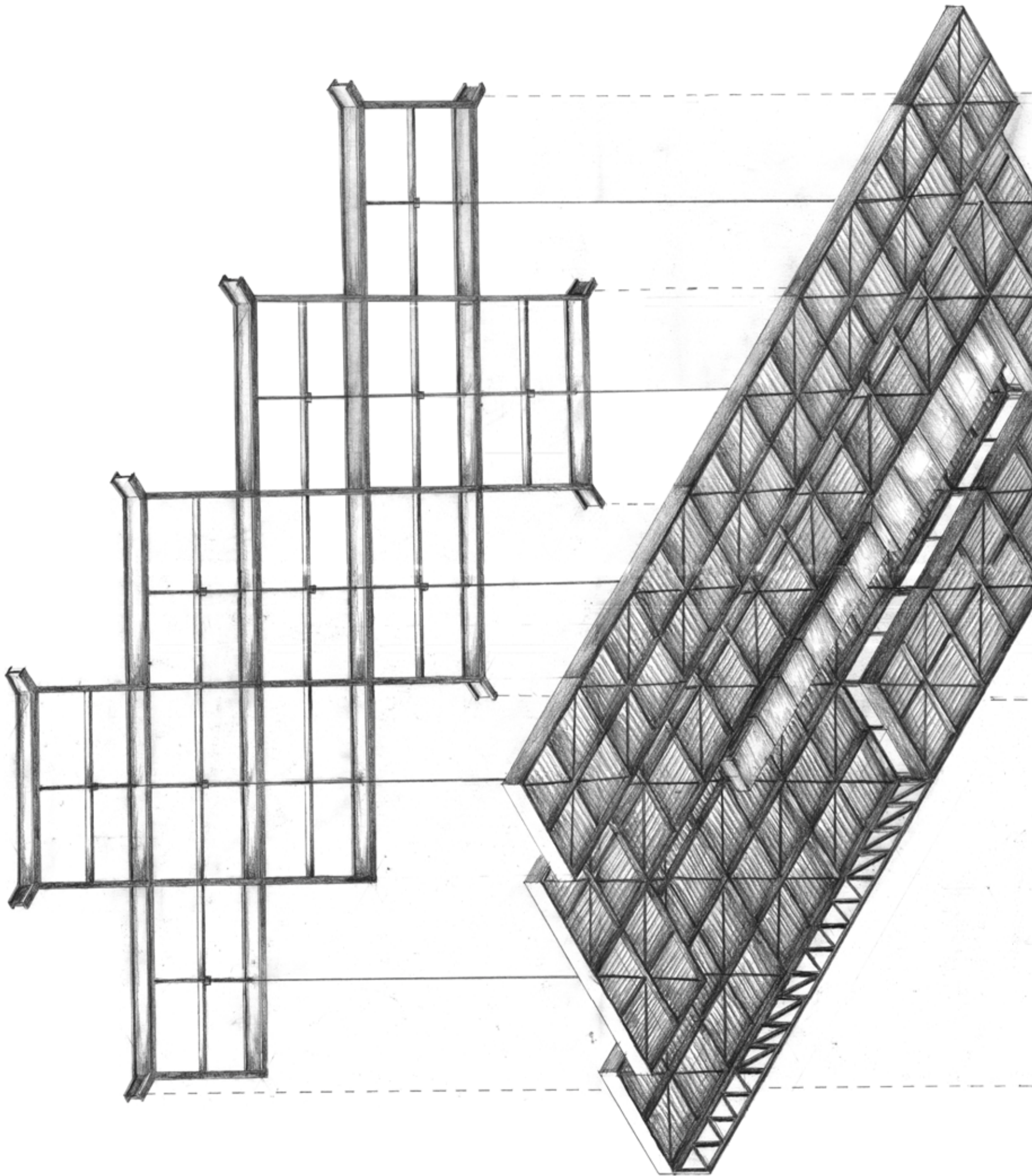
XVIII. Afbeelding uit: Novgorodsky, L. "La piscine de Bruxelles." *La technique des travaux* 33, nr. 11/12 (november/december 1957): p. 338.

XIX. Afbeelding uit: Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970: p. 638.

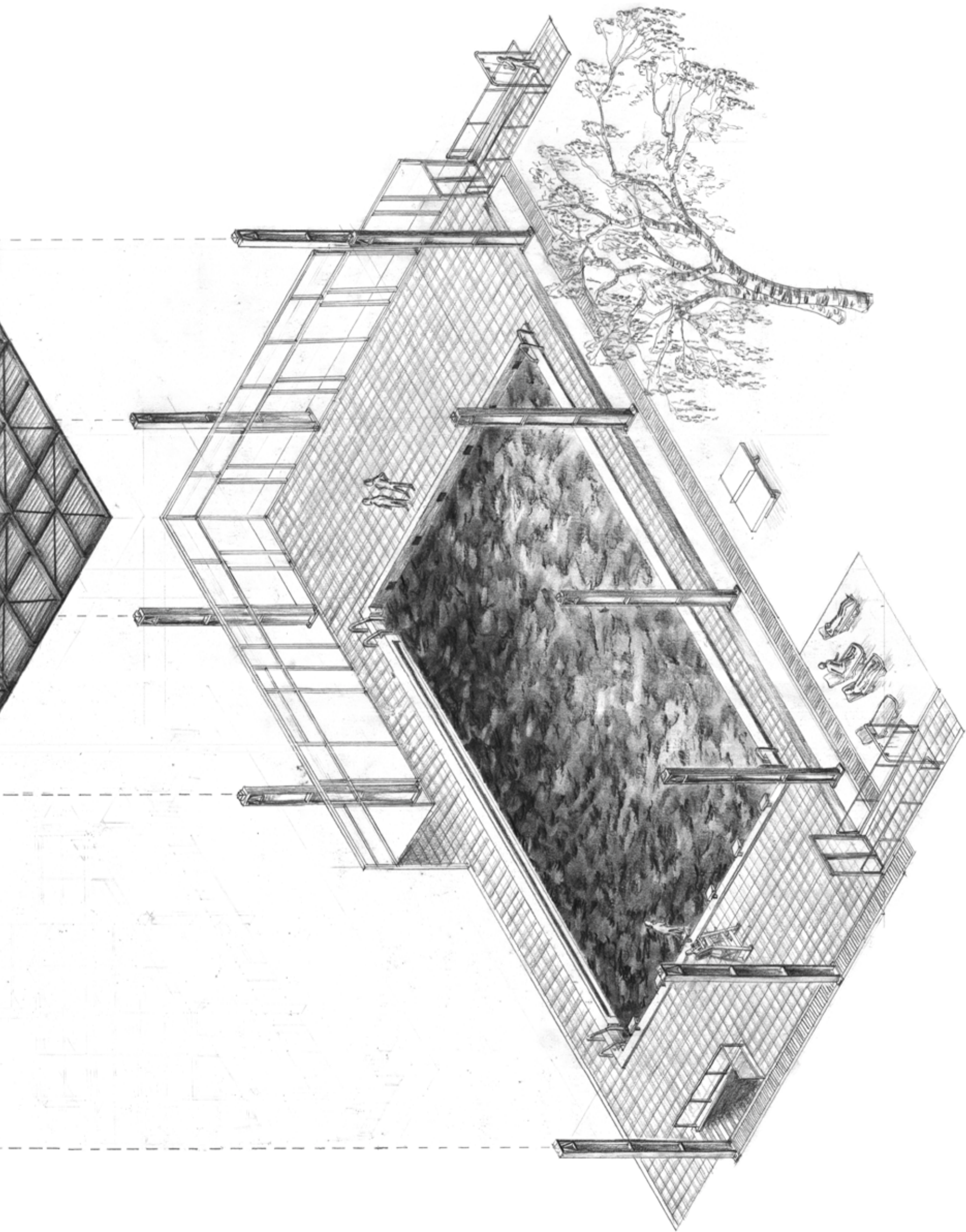
XX. Foto van Anthony Majanlahti uit 2006 op: Flickr. "S. maria degli angeli." Geraadpleegd op 4 augustus 2023. <https://www.flickr.com/photos/antmoose/102644199/>

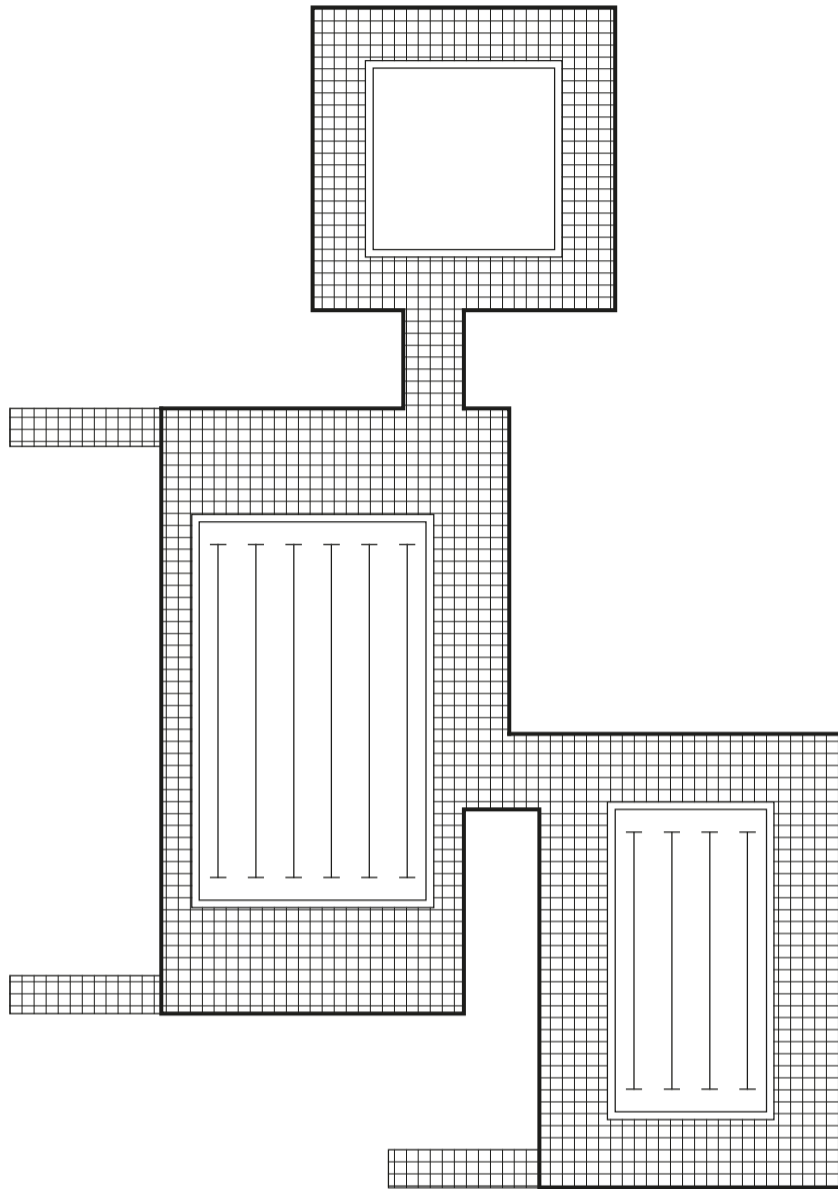
XXI. Afbeelding van: Zigzag Paris. "La première piscine parisienne chauffée par ... des ordinateurs!" Geraadpleegd op 4 augustus 2023. <https://www.pariszigzag.fr/paris-au-quotidien/le-saviez-vous-la-piscine-de-la-butte-aux-cailles-est-chauffee-par-des-ordinateurs>

CENTRE NAUTIQUE
MARLÈNE PERATOU

Adres
1 Rue Édouard Poisson, 93300 Aubervilliers

Bouw
Jacques Kalisz en Jean Perrottet, 1969

Renovatie
Beguin en Macchini, 2010

Schaal
1:500

CENTRE NAUTIQUE

In 1999 schiep de 'loi Chevènement' een kader voor Franse gemeenten om samen te investeren in gedeelde sportvoorzieningen.¹ Een van de resulterende typologieën waren de 'centres nautiques' en 'centres aquatiques' die overal in Frankrijk opdoken. De gecombineerde middelen van naburige gemeenten maakten polyvalente zwembadcomplexen mogelijk die sportzwemmen, schoolzwemmen, waterpret en andere activiteiten onder een dak onderbrachten. Deze nieuwe aquatische centra boden een meerzijdig en op maat gemaakt alternatief voor de massaproductievloot van monofunctionele 'piscines industrialisées' van de 'opération Mille Piscines' uit de jaren zeventig.² Hoewel de 'centres aquatiques' en 'nautiques' de zwembadbouw vanaf de aanvang van het nieuwe millennium zouden typeren, bestaat hun typologie minstens even lang als de 'piscines industrialisées' die ze zouden vervangen. In 1969 – het jaar waarin het secrétariat d'État à la Jeunesse et aux Sports zijn eerste ontwerpwedstrijden uitschreef – werd in de noordelijke banlieue Aubervilliers reeds een 'centre nautique' geopend naar een ontwerp van Jacques Kalisz en Jean Perrottet.³ In 2011 kreeg het centre nautique zijn huidige naam door de vernoeming naar de voormalige voorzitter van de lokale zwemclub, Marlène Peratou.⁴

Kalisz en Perrottet verspreidden het gediversifieerde programma over verschillende volumes. Het sportbad, het schoolbad en het duikbad werden elk ondergebracht in afzonderlijke paviljoenen, verbonden door een centraal paviljoen voor de ondersteunende functies, zoals de kleedkamers en de kantoren voor de administratie. Ieder paviljoen kon zo autonoom functioneren, waardoor meerdere activiteiten simultaan konden plaatsvinden zonder onderlinge overlast. Kunstenaar Max Soumagnac, die ook bij andere gelegenheden samenwerkte met Kalisz en Perrottet, legde een kleurschema vast om de paviljoenen te onderscheiden. De architecturale elementen van het sportbad werden blauw en groen

geschilderd, het schoolbad geel en oranje en het duikbad rood en violet.⁵

ODE AU MÉTAL

Staal vormt het voornaamste bouw materiaal voor het Centre Nautique. Voor de constructie van de waterbassins maakten de architecten gebruik van technieken uit de scheepsbouw. De bassins zijn geen conventionele betonnen kuipen, maar bestaan uit stalen geraamtes die bedekt werden met staalplaten afkomstig van de scheepswerf van La Ciotat. Een meer zichtbare keuze voor staal is evenwel de draagstructuren van de drie zwembadpaviljoenen. De daken van de paviljoenen worden namelijk gedragen door een extern kaderwerk van I-profielen volgens een module van vijf op vijf meter. Het resultaat is tweevoudig. Allereerst kan de dakstructuur beperkt worden tot een relatief slanke plaat. Variaties in de hoogtes van deze dakplaten doen gleuven ontstaan waardoor daglicht binnenvalt. Ten tweede worden de gevels gevrijwaard van een dragende functie. Alle gevels van de drie paviljoenen konden volledig worden uitgevoerd in glas, wat hen een ongekeerde visuele permeabiliteit verleent.⁶ De buitenruimte van het solarium – de grasvlakte rondom de paviljoenen – en de binnenruimtes van het zwembad lijken ongehinderd met elkaar te versmelten.

De inzet van staal om een dragend kader voor open architectuur te bieden, maakte deel uit van een bredere beweging binnen het oeuvre van Jacques Kalisz.

*Avec le métal, on peut rêver d'une matière parfaitement dominée, laissant à d'autres composants le soin de jouer leur rôle aussi parfaitement : de ce choix devrait naître une économie globale extraordinaire.*⁷

Jacques Kalisz

I. Campus van ENSA Paris-La-Défense in Nanterre.

1. Légifrance, "LOI no 99-586 du 12 juillet 1999 relative au renforcement et à la simplification de la coopération intercommunale (1)."

2. Julien Béneyt, "Vies & mort des piscines Tournesol," *Exercice 0*, (2018).

3. Hélène Caroux en Marie-Françoise Laborde, "Stade Nautique ; Actuellement Centre Nautique Marlène Peratou," *Atlas de l'Architecture et de Patrimoine*.

4. Domingues, Maria. "Le centre nautique s'appelle désormais Marlène Peratou." *Archives Aubervilliers*, 12 december 2011.

5. Pascale Blin, "L'AUA : mythe et réalités : L'Atelier d'urbanisme et d'architecture, 1960-1985," Paris: Electa Moniteur, 1988, p. 62.

6. Blin, "AUA," p. 62.

7. Jacques Kalisz, "Ode au métal," *Architecture Française*, nr. 394 (december 1975).

I. Docomomo. "École d'architecture de Nanterre."

Deze ontwerpfilosofie komt sterk naar voren in andere ontwerpen van Kalisz, zoals de École nationale supérieure de l'architecture de Paris-la-Défense in Nanterres, waar hij bovendien aan het hoofd stond van de pedagogische werking. Kalisz stelde een pluralistische vorm van architectuuronderwijs voor, gebaseerd op experiment en het ontbreken van hiërarchie.⁸ Om deze ambities waar te maken werd de school ontworpen als een groot, stalen kaderwerk uit L- en H-profielen dat men flexibel kon opvullen of net leeg laten. Klaslokalen werden grotendeels op de hogere niveaus geplaatst waardoor een holte ontstond in de onderlaag van het kaderwerk. Deze open ruimte was gericht op samenwerking om "intergenerationele contacten" tussen de studenten te bevorderen.⁹

De openheid die de architectuur van Kalisz wenst te verschaffen is niet geheel ondubbelzinnig. De architectuurschool van Nanterres worstelde sinds haar opening in 1971 met een moeizame werking. De organisatie van de leslokalen verhinderde het lesgeven in plaats van het te bevorderen, wat alleen werd versterkt door de sterk uiteenlopende en soms zelfs tegenstrijdige onderwijsmethodes van het kleurrijke docentenkorps. Na dertig jaar sloot de school haar deuren, waarna de structuur jarenlang in verval geraakte.¹⁰ Tot op het moment waarop deze tekst wordt geschreven, staat het stalen kader van ENSA Paris-la-Défense weg te roesten achter metershoge hekkens die krakers moeten buitenhouden. Daarnaast, het grasveld rond het Centre Nautique Marlène Peratou mag dan wel een maximaal contact genieten met de binnenruimtes van het zwembad, maar het contact met de omringende stad wordt dan weer volledig afgebroken door twee elementen. In het noorden stelt de administratieve vleugel zich op tussen de zwempaviljoenen en de straat. In het zuiden schermt het zwembad zich af van de naburige sportcampus met een omheiningmuur. Het verdwijnen van de visuele barrière tussen binnen en buiten vereist het optrekken van een nieuwe barrière tussen perceel en stad. De verschillen tussen het droge regime van de stad

en het natte regime van het zwembad blijken toch te groot om een ongehinderd continuüm van stad tot zwembad toe te laten.

HELIOTROPISME

Op dat grasveld tussen de stedelijke omheining en de glazen zwembadgevels ontstaat een nieuwe tussenruimte. Deze wordt het 'solarium' genoemd, een synoniem voor een zonnebank.¹¹ Zwemmers kunnen hier een zonnebad nemen, een praktijk die teruggaat tot de klassieke oudheid. Hippocrates beval zonnebaden aan als een gezondheidskuur en de Romeinen genoten in hun vrijetijd van een zonnebad. Sommige Romeinse thermen, zoals die van Ostia, waren voorzien van zonneterrassen die eveneens 'solaria' werden genoemd.¹²

Hoewel de gewoonte tijdens de middeleeuwen werd vergeten, keerde het zonnebad terug in de negentiende eeuw. In 1855 opende de Zwitserse natuurgeneeskundige Arnold Rikli een kuuroord om de positieve effecten van straling te benutten. Rikli vulde het koudwaterbad van Vincent Priessnitz' hydrotherapie aan met een 'atmosferisch bad'. In essentie stelde Rikli het lichaam van zijn patiënten bloot aan verse lucht en zonlicht, de twee constanten in het discours van de hygiënisten in die tijd.¹³ De neiging om deze behandeling een 'atmosferisch bad' te noemen, kadert binnen het negentiende-eeuwse begrip van lucht en licht als vloeistoffen. Bijgevolg kan de blootstelling van het lichaam aan lucht en licht gezien worden als een vorm van baden, niet geheel anders dan zich onderdompelen in water. Deze notie keert duidelijk terug in hygiënistisch geïnspireerde stedenbouw en architectuur, waarbij het de taak van de ontwerper is om lucht en licht door de omgeving te doen 'vloeien'.¹⁴ Bekende voorbeelden hiervan zijn Eugène Hénard¹⁵ en Henri Sauvage¹⁶, die respectievelijk steden en gebouwen ontwierpen in functie van maximale blootstelling aan lucht en licht. Vanwege hun vermeende geneeskrachtige werking speelden lucht en licht eveneens een centrale rol in utopische samenlevingsmodellen. In

II. Solarium van Evere.

III. *[La lumière] est alors appréhendée [...] comme un fluide qui se répand dans l'espace et sur les corps.*

Daniel Siret

8. Bénédicte Chaljub, "Patrimoine : l'École d'architecture de Nanterre par Jacques Kalisz et Roger Salem (1970-1971)," *AMC*, 26 januari 2016.

9. Docomomo, "École d'architecture de Nanterre."

10. Chaljub, "l'École d'architecture de Nanterre."

11. Van Dale, "solarium".

12. Siegfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 671-672.

13. Giedion, "Mechanization," p. 672-675.

14. Daniel Siret, "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe," *Développement durable et territoires* 4, nr. 2 (2013), p. 3.

15. Eugène Hénard en Jean-Louis Cohen, "Études sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme," Parijs: Editions l'Equerre, 1982.

16. François Loyer en Hélène Guéné, "Henri Sauvage, les immeubles à gradins," Luik: Mardaga, 1987.

II. Marie Resseleer, "Zwembaden en openbare baden in Brussel," Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel, p. 27.

III. Joseph Mallord William Turner, "Snow Storm: Steam-Boat off a Harbour's Mouth."

1848 schreef Victor Considerant het volgende over de Phalanstère van Charles Fourier:

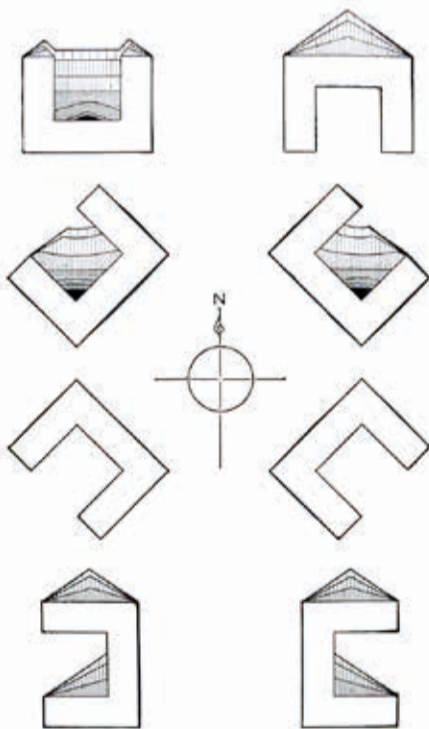
*L'air et l'eau, savamment ménagés et conduits à l'intérieur et à l'extérieur, circulent dans ces masses de constructions, coupées d'arbres, de communications combinées et de cours de service. La lumière les baigne et les pénètre, et avec l'eau, l'air, la lumière et les soins orgueilleux et jaloux des légions ardentes à qui l'entretien en est dévolu, la propreté, la salubrité, la vie dans tout son épanouissement et son luxe.*¹⁷

Victor Considerant

In de twintigste eeuw werden de antibacteriële vermogens van zonnestraling aangetoond. In een poging om deze kwaliteiten in te zetten voor de algemene gezondheid, verschoof het discours omtrent lucht en licht richting direct invallend zonlicht. Modernistische stedenbouw en architectuur hielden nauwlettend rekening met de hemelbaan van de zon bij het oriënteren van bouwvolumes en het ontwerpen van gevels om maximaal direct zonlicht binnen te brengen in woonruimtes. Terrassen en balkons werden onmisbare elementen van woongebouwen.¹⁸ Ook openbare ruimtes waren gericht op een zo hoog mogelijke blootstelling aan zonnestraling. Een voorbeeld hiervan waren de openluchtzwembaden die in de jaren 1930 in verschillende Europese steden verschenen, vaak vergezeld van ligweides om te zonnebaden. In navolging van hun historische evenbeelden werden deze complexen 'solaria' genoemd. Ook Brussel volgde deze trend, met solaria in onder andere Evere en Molenbeek.¹⁹

*Qui construi un solarium, supprime un hôpital.*²⁰

VJean Paulius, ontwerper van het solarium van Molenbeek

IV. Studie uit 1912 voor de schaduwwerking van een U-vormig volume.

Het Centre Nautique Marlène Peratou kwam tot stand in een tijd waarin de vooruitgang van de geneeskunde de architectuur had ontdaan van zijn hygiënistische rol. Lucht en licht konden leefruimtes aangenamer maken, maar antibiotica en hoogtechnologische ziekenhuizen zouden de bevolking gezond houden. Het verlangen naar zonnestralen was echter niet verdwenen. De jaren zestig en zeventig kenden een sterk heliotropisme: burgers uit de middenklasse trokken in de zomer massaal naar het zuiden om er van de zon te genieten. Het zonnebad was een ontspannende activiteit geworden, vaak geassocieerd met zonrijke stranden en de zee.²¹ Ruimtes zoals het solarium van het Centre Nautique maakten het mogelijk om ook van een zonnebad te genieten zonder op reis te gaan. Het zonnebad is zo, naast het sportbad, schoolbad en duikbad, de vierde badactiviteit die wordt aangeboden door het Centre Nautique Marlène Peratou. Hoewel er hier geen water aan te pas komt, valt het solarium onder het natte regime van het zwembad. Bijgevolg vereist het solarium een gelijkaardige graad van discretie en afscherming van het droge regime als het zwembad. De defensieve positie van de noordelijke administratieve vleugel en de omheining rond het solarium compenseren niet alleen de transparantie van de gevels van het zwembad, maar handhaven evenzeer het natte regime in de tussenruimte die ontstaat tussen de stad en het zwembad.

ÉNERGIE

Vandaag is onze houding tegenover zonlicht niet langer uitsluitend positief. De voordelen van zonlicht voor het lichaam en de stad blijken gepaard te gaan met aanzienlijke nadelen. Overmatige blootstelling van het lichaam aan zonnestraling is schadelijk voor de huid en kan zelfs kankers uitlokken. Ondertussen worstelen steden met oververhitting wanneer de zon ongehinderd verharde oppervlakken kan bestralen.²² Schaduw wordt meer dan ooit een gewenste omgevingsconditie, zowel voor het lichaam als voor de stad.²³

V. Lithografie van Honoré Daumier uit 1858 met bijschrift: "Dis donc, ma femme ... c'est encore heureux qu'on ait eu l'idée de planter une maison, sans ça nous n'aurions pas eu d'ombre de tout l'été!"

17. Siret, "Rayonnement," p. 3.

18. Siret, "Rayonnement," p. 4-7.

19. Resseleer, "Zwembaden," p. 27-28.

20. Isabelle Pauthier, "Bains-baden, les piscines bruxelloises," Brussel: Atelier de recherche et d'action urbaines, p. 2.

21. Siret, "Rayonnement," p. 7.

22. Siret, "Rayonnement," p. 8-9.

23. H. Akbari, M. Pomerantz en H. Taha, "Cool surfaces and shade trees to reduce energy use and improve air quality in urban areas," *Solar Energy* 70, nr. 3 (2001), p. 295-310.

IV. Siret, "Rayonnement," p. 6.

V. Honoré Daumier, "Les plaisirs de la villégiature."

*Comme pour le corps, l'exaltation solaire de la modernité imposant la ville idéalement irradiée, fait place à une inquiétude solaire nouvelle face au rayonnement, porteur de dangers futurs.*²⁴

Daniel Siret

Tegelijkertijd speelt de zon een cruciale rol in het opwekken van duurzame energie. Fotovoltaïsche zonnepanelen vormen een betaalbare toegang voor particulieren tot groene stroom, terwijl passiefwoningen al hun warmte trachten te onttrekken van invallende zonnestralingen. Ook voor het Centre Nautique Marlène Peratou is de zon van belang, los van de bovengenoemde intenties rond gezondheid en genot. De oriëntatie van het complex, met de administratieve vleugel in het noorden en het solarium in het zuiden, laat een maximale zonnetoetreding toe door de glazen gevels. Gezien de relatief hoge temperaturen waaraan een overdekt zwembad opereert, de grote volumes lucht die verwarmd moeten worden en de ongetwijfeld astronomische warmteverliezen door de ongeïsoleerde staalstructuur en glaspartijen, kan deze blootstelling over het algemeen gezien worden als nuttige warmtewinsten. Zo is het op een frisse maar zonnige herfstdag nog steeds mogelijk om de zwembadpaviljoenen te verlichten en (deels) te verwarmen met zonne-energie - iets wat aan den lijve ondervonden werd in de onderzoeksfase van deze masterproef.

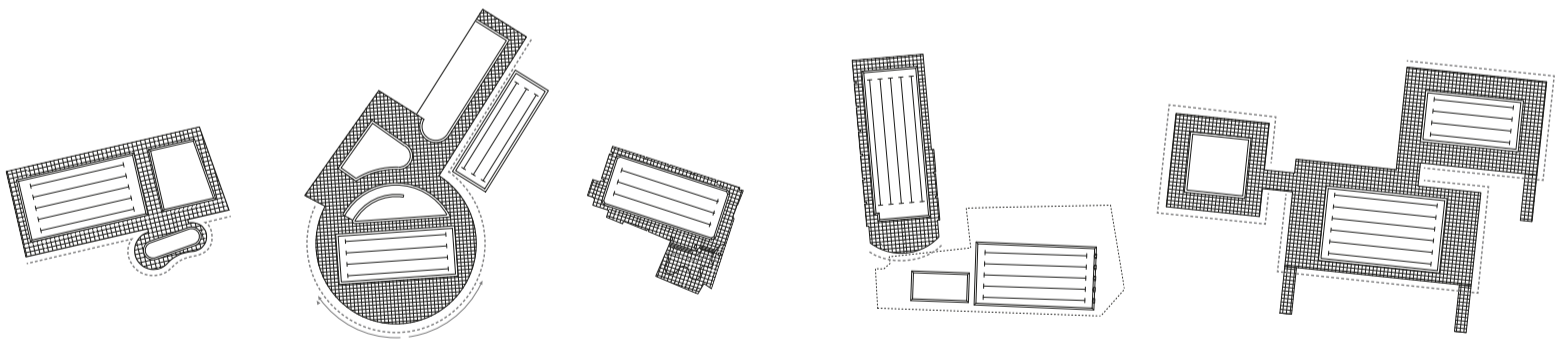
Deze keuze voor een zuidelijke oriëntatie kan tevens opgemerkt worden bij het leeuwendeel van de besproken zwembaden in deze masterproef. In het Piscine Alfred Nakache heeft bieden verdiepingshoge ramen een uitzicht op binnentuin in het zuiden van het perceel. Het toegangsgebouw van het Piscine Georges Hermant ligt in het noorden, zodat het opvouwbare zwembad naar het zuiden kijkt. De nieuwe vleugel van het Centre Aquatique Camille Muffat trekt zijn licht uit het zuidoosten, maar de koepel van de Piscine Tournesol opent zich uiteraard in het zuiden. Het solarium van het

Piscine Saint-Merri/Marie Marvingt – hoe bescheiden ook – bevindt zich aan de zuidkant van het zwembad. En de beglaasde absis van het middenschip van het Piscine de la Butte aux Cailles is zuidgericht. Alleen het Piscine des Amiraux en het Piscine Suzanne Berlioux wijken af van deze regel, daar hun lichtinval zenithaal gebeurt.

Voor publieke voorzieningen die een aanzienlijke hoeveelheid energie vereisen – zoals zwembaden – is de zon een bondgenoot om de kosten voor die energie zo laag mogelijk te houden. In het geval van zwembaden is het heliotropisme van de eenentwintigste eeuw niet geneeskrachtig of hedonistisch van aard, maar energetisch.

MARLÈNE

De bijzonderheid van het Centre Nautique Marlène Peratou ligt in zijn ongewone architectuur. Ieder aspect van het ontwerp – het plan, de structuur, de materiaalkeuze – is gericht op het maximale contact tussen binnen en buiten. Het radicaal openstellen van een zwembad naar zijn omgeving heeft gevolgen voor de verhouding tussen het zwembad en de stad. Een bijkomende barrière - in de vorm van de administratieve vleugel en een omheining - is vereist om het natte regime van het zwembad te handhaven. De tussenruimte die hierdoor ontstaat, biedt plaats aan een solarium: een afgesloten tuin waarin gezonnebaad kan worden onder de normen van het natte regime. Het solarium is een logische extensie van het zwembad op het moment van zijn constructie, waarop een sterk verlangen naar de zon heerst. Het Centre Nautique Marlène Peratou wordt daarmee een stedelijk alternatief voor een zuiders strand. Verder creëert het solarium een afstand met de omliggende bebouwing waardoor het zonlicht maximaal toetreedt in het zwembad zelf. Bijgevolg kan het zwembad optimaal gebruik maken van zonnwinsten voor het verwarmen van zijn binnenruimtes, een veelvoorkomende strategie om zonne-energie in te zetten voor een dergelijke energie-intensieve voorziening.

VI. De grondplannen van Piscine Alfred Nakache, Centre Aquatique Camille Muffat, Piscine Saint-Merri, Piscine de la Butte aux Cailles en Centre Nautique Marlène Peratou volgens hun respectievelijke oriëntatie. Glaspartijen in de gevels zijn met een grijze stippelijntje aangeduid.

24. Siret, "Rayonnement," p. 9.

BIBLIOGRAFIE

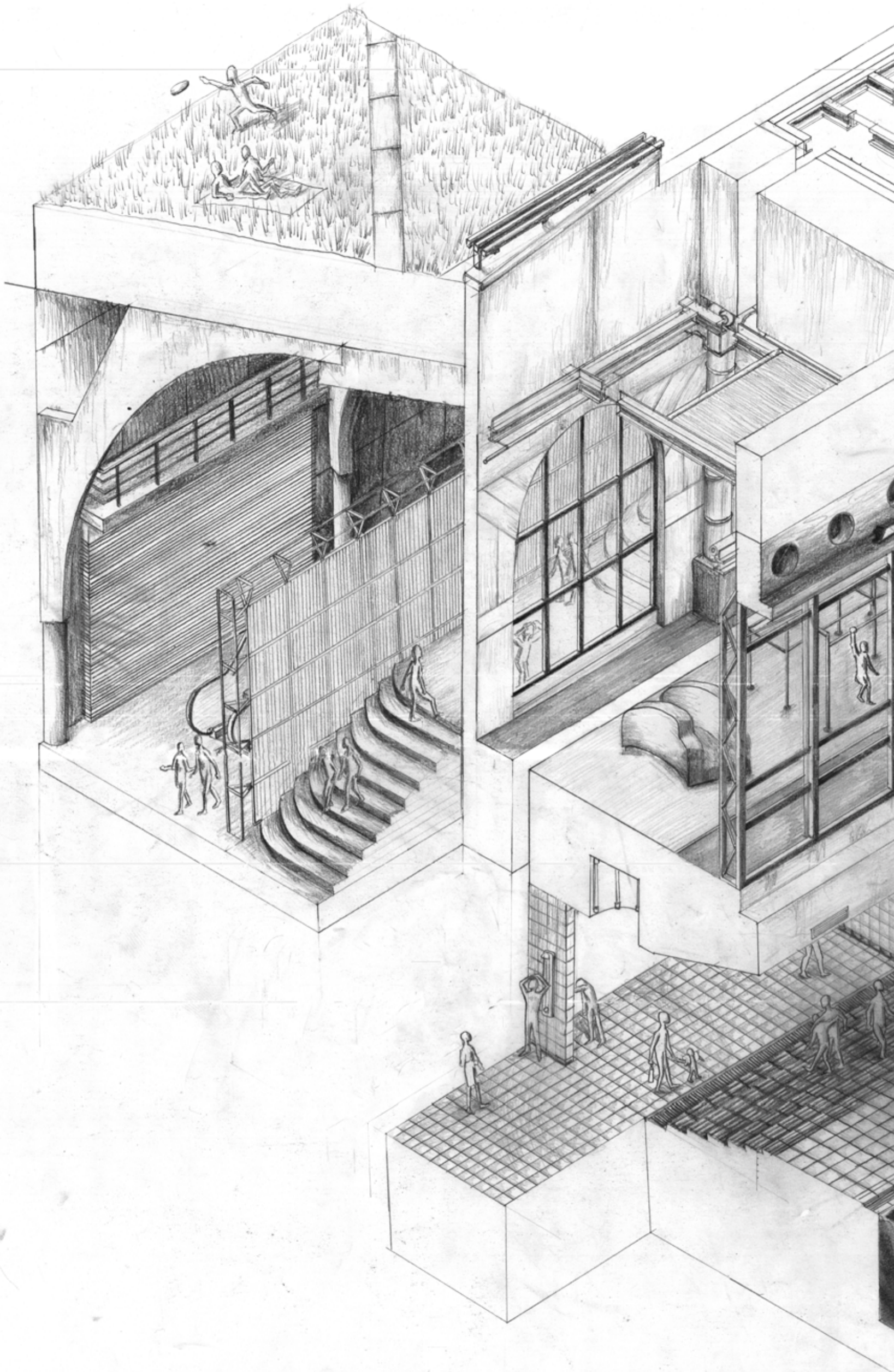
- Akbari H., Pomerantz M. en Taha H. "Cool surfaces and shade trees to reduce energy use and improve air quality in urban areas." *Solar Energy* 70, nr. 3 (2001): p. 295-310.
- Bénéyt, Julien. "Vies & mort des piscines Tournesol." *Exercice*, volume 0 (2018). Geraadpleegd op 19 mei 2023. <https://exercice.co/Vies-mort-des-piscines-Tournesol>
- Blin, Pascale. "L'AUA : mythe et réalités : L'Atelier d'urbanisme et d'architecture, 1960-1985." Parijs: Electa Moniteur, 1988.
- Brochure expositie "Une architecture de l'engagement: l'AUA (1960-1985)." Cité d'Architecture et du Patrimoine.
- Caroux, Hélène en Marie-Françoise Laborde. "Stade Nautique ; Actuellement Centre Nautique Marlène Pératou." *Atlas de l'Architecture et de Patrimoine*. Geraadpleegd op 29 juli 2023. <https://patrimoine.seinesaintdenis.fr/Centre-nautique>
- Chaljub, Bénédicte. "Patrimoine : l'École d'architecture de Nanterre par Jacques Kalisz et Roger Salem (1970-1971)." *AMC*, 26 januari 2016. Geraadpleegd op 29 juli 2023. <https://www.amc-archi.com/photos/patrimoine-l-ecole-d-architecture-de-nanterre-par-jacques-kalisz-et-roger-salem-1970-1971,4275/ecole-d-architecture-de-paris.1>
- Docomomo. "École d'architecture de Nanterre." Geraadpleegd op 29 juli 2023. <https://www.docomomo.fr/batiment/ecole-d-architecture-de-nanterre>
- Domingues, Maria. "Le centre nautique s'appelle désormais Marlène Peratou." *Archives Aubervilliers*, 12 december 2011. Geraadpleegd op 29 juli 2023. <https://archives.aubervilliers.fr/Le-centre-nautique-s-appelle>
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- Hénard, Eugène, Jean-Louis Cohen. "Etudes sur les transformations de Paris, et autres écrits sur l'urbanisme." Parijs: Editions l'Equerre, 1982.
- Kalisz, Jacques. "Ode au métal." *Architecture Française*, nummer 394 (december 1975).
- Légifrance. "LOI no 99-586 du 12 juillet 1999 relative au renforcement et à la simplification de la coopération intercommunale (1)." Geraadpleegd op 21 mei 2023. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000396397>
- Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987.
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Pauthier, Isabelle. "Bains-baden, les piscines bruxelloises." Brussel: Atelier de recherche et d'action urbaines.
- Resseleer, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel.
- Siret, Daniel. "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe." *Développement durable et territoires* 4, nr. 2 (2013).

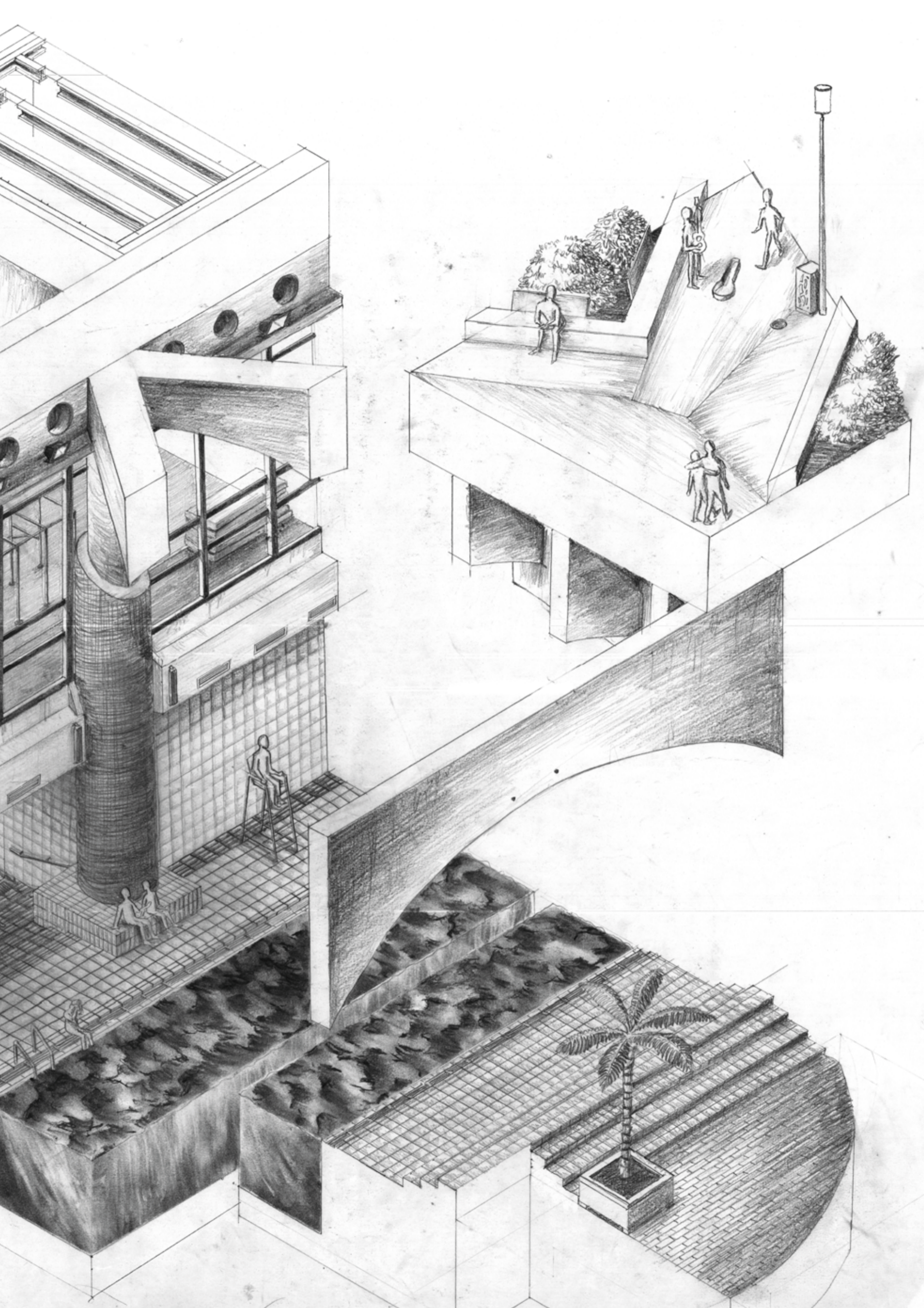
AFBEELDINGEN

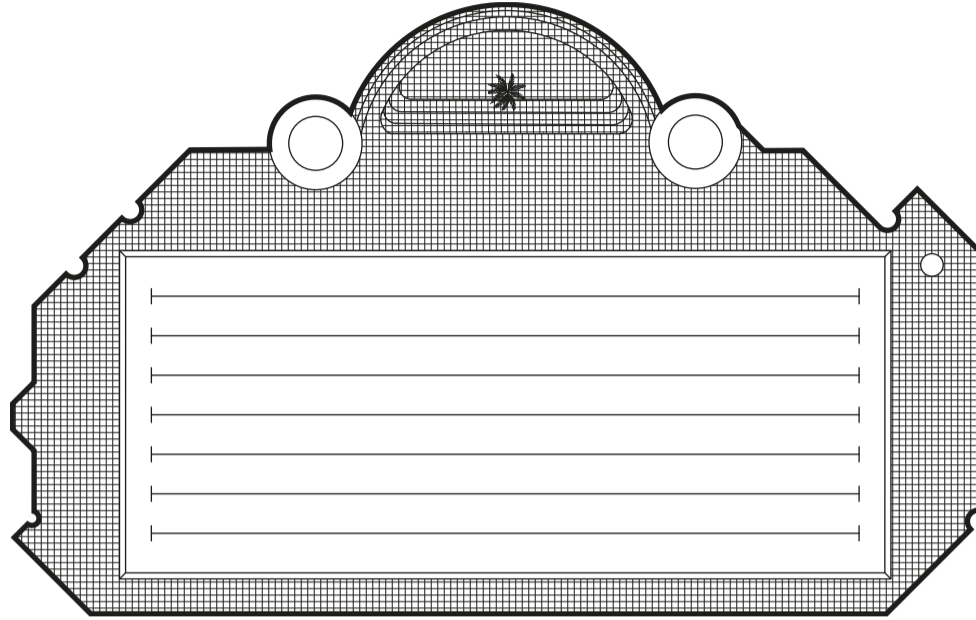
- Grondplan: Nicolas De Wispelaere.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Afbeelding op: Docomomo. "École d'architecture de Nanterre." Geraadpleegd op 29 juli 2023. <https://www.docomomo.fr/batiment/ecole-d-architecture-de-nanterre>
- II. Afbeelding uit: Resseleer, Marie. "Zwembaden en openbare baden in Brussel." Brussel: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel: p. 27.
- III. Schilderij van Joseph Mallord William Turner uit 1842 op: Wikimedia Commons. "Snow Storm: Steam-Boat off a Harbour's Mouth." Geraadpleegd op 7 augustus 2023. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joseph_Mallord_William_Turner_-_Snow_Storm_-_Steam-Boat_off_a_Harbour%27s_Mouth_-_WGA23178.jpg
- IV. Tekening van Atkinson uit 1912 uit: Siret, Daniel. "Rayonnement solaire et environnement urbain : de l'héliotropisme au désenchantement, histoire et enjeux d'une relation complexe." *Développement durable et territoires* 4, nr. 2 (2013): p. 6.
- V. Lithografie van Honoré Daumier uit 1858 op: The Met Museum. "A Country House Near Paris: --Well, my dear... it's a good thing we had the idea to plant a house. Without it, we wouldn't have had shade all summer! from The Pleasures of a Country Holiday, published in Le Charivari." Geraadpleegd op 7 augustus 2023. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/385985>
- VI. Eigen illustratie met planmateriaal uit: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 274-277.

PISCINE
SUZANNE BERLIOUX

Adres
10 Place de la Rotonde, 75001 Parijs, Frankrijk

Architect
AUA, Paul Chemetov

Bouwjaar
1986

Schaal
1:50

VENTRE DE PARIS

Pal in het centrum van de stad, in het eerste arrondissement, ingesloten door de Seine, het Louvre, het Palais Royal, de Église Saint-Eustache en het Centre Pompidou, ligt het Forum des Halles. Vandaag bestaat deze site uit een ondergronds commercieel centrum, uitgebaat door de Europees-Australische vastgoedreus Unibail-Rodamco-Westfield. Het maaiveld bovenop het commercieel centrum wordt ingenomen door een stadspark dat vernoemd werd naar de Zuid-Afrikaanse oud-president Nelson Mandela, terwijl de diepe ondergrond wordt ingepalmd door het centrale knooppunt van het regionaal expresnetwerk: het RER-station van Châtelet-Les Halles. Het commercieel centrum van Les Halles ligt bijgevolg binnen het bereik van consumenten die ver buiten de Parijse binnenstad leven. Het is dan ook het meest bezochte shoppincenter van heel Frankrijk¹. 150 000 bezoekers stromen dagelijks door de ondergrondse hallen van het Forum waar ze nagenoeg alles kunnen vinden wat hun hart begeert en hun portefeuille aankan: internationale merken voor kledij, decoratie, sieraden en speelgoed maar ook horeca en zelfs een cinema.

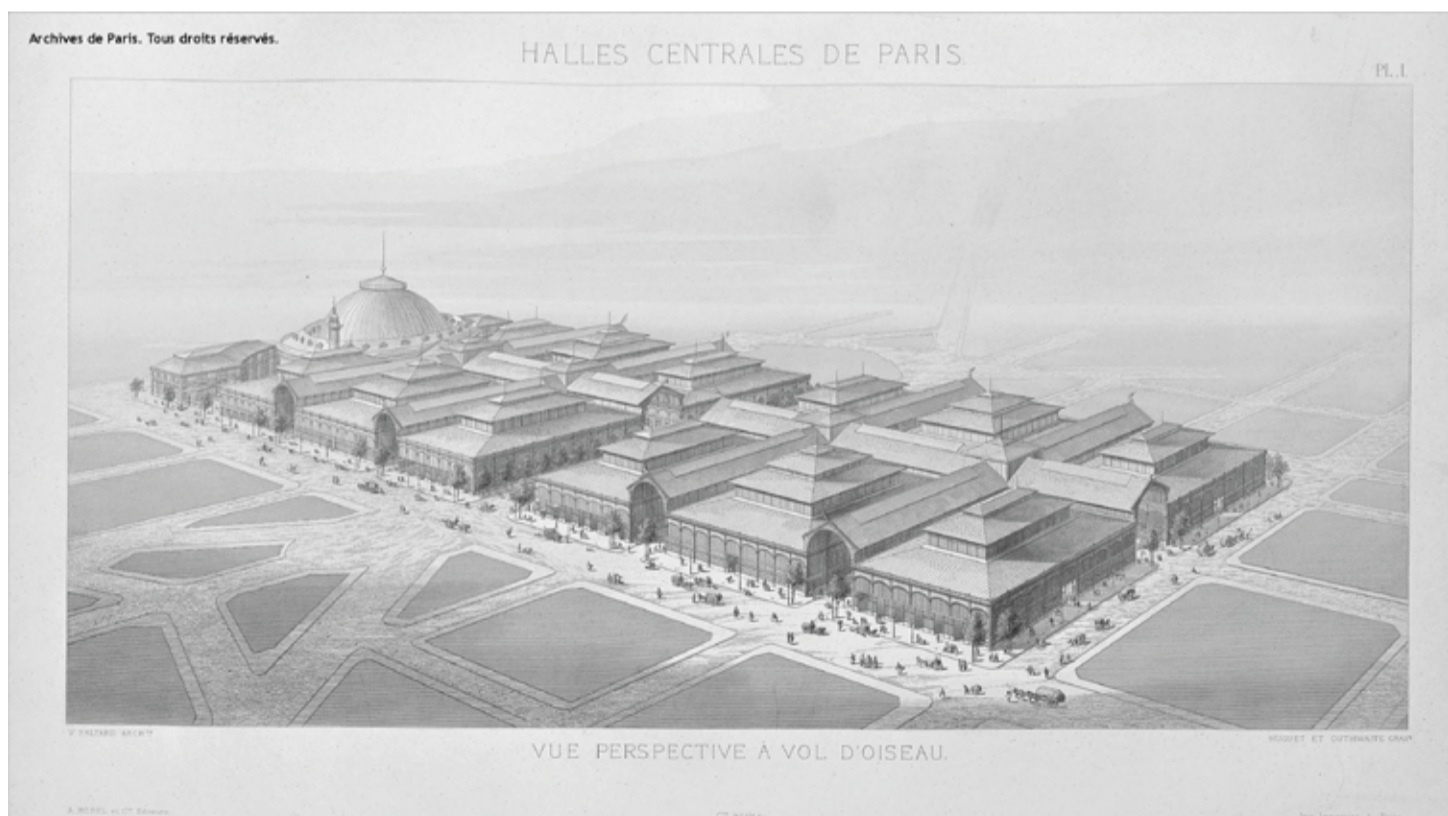
Sinds de twaalfde eeuw is deze centraal gelegen plek een marktplaats geweest die talrijke veranderingen is ondergaan naargelang de groei van de stad. Iedere gedaante van de markt had zijn versie van een markthal, waarvan de Bourse de Commerce de enige overblijvende getuige is. Dit museum voor hedendaagse kunst, waarvan de naam ons vertelt dat het ook heeft dienstgedaan als beurs, is aanvankelijk gebouwd als graanmarkt tussen 1765 en 1768, de Halle-au-Blé. Onder Napoleon III realiseerde architect Victor Baltard het project waaraan de wijk zijn naam te danken heeft: tien onderling verbonden markthallen die in 1936 uiteindelijk zouden aangevuld worden met een elfde en twaalfde hal. Hun architectuur van glas en staal waren een baken van moderniteit in het Parijs van de 19e eeuw en vroege 20e eeuw.² Tot 1971 waren deze twaalf hallen de

aankomstplek voor allerlei plattelandsproducten die in de hoofdstad zouden verhandeld worden. Graan, groenten, fruit, vis en vlees werden massaal aangevoerd, vooral uit het zuidwesten van Frankrijk, om er verkocht te worden aan lokale handelaars en particulieren. Goederen en handelaars vanuit de hele periferie kwamen samen in het centrum van de metropool.³ De beroemde Franse schrijver Émile Zola schreef in 1873 "Ventre de Paris," een sociaal geëngageerde roman die de moeilijke werk- en leefomstandigheden van de marktkramers aanklaagde. De titel verwijst naar Les Halles zelf, die onvermoeibaar externe grondstoffen aanbrengen om de hoofdstad te voeden.⁴

Het Forum des Halles, in veel opzichten de spirituele opvolger van Les Halles van Baltard, vormt nog steeds een soort buik van Parijs. Vreemde handelaars en consumenten uit de periferie komen er nog steeds samen om hun ambities en hongergevoelens te stillen. Het is mogelijk om vanuit de banlieues naar het Forum des Halles te reizen met de RER en er een dag door te brengen zonder ooit naar de oppervlakte te moeten komen. Door zijn schaal en inplanting functioneert het Forum als een aparte stad in de buik van de stad. Een buik die overigens gevuld is met zwembadwater. Tussen de Zweedse modemerken, Japanse speciaalzaken voor opruimartikelen en automaten voor metrotickets bevindt zich de Piscine Suzanne Berlioux.

GRAND TROU

Tussen 1971 en 1973 werden Les Halles van Baltard afgebroken. De hallen zelf waren te klein geworden voor de groeiende economische activiteit en de leveringen van de goederen veroorzaakten een verkeersinfarct in het stadscentrum.⁵ Een deel van de vleesverkoop werd overgenomen door het slachthuis van La Villette, dat bediend kon worden door de nieuwe Boulevard Périphérique. De rest van de activiteiten verhuisde integraal naar de

I. De Hallen van Victor Baltard.

1. Mairie de Paris, "Les Halles, le nouveau coeur de Paris," Parijs: september 2010.

2. Jacques Prévert, Romain Urhauen, "Les Halles de Paris," München: Moos, 1980, p. 98-99.

3. INA, "Les Halles s'en vont," 17 februari 1967.

4. Émile Zola. "Ventre de Paris"

5. Prévert, "Les Halles," p. 104.

I. Archives Paris, "Les halles de Victor Baltard," 1847.

moderne internationale markt van Rungis, ten zuiden van Parijs, dat een spoorwegstation en snelwegverbinding genoot.⁶

Meteen daarna werd de site omgevormd tot een bouwput voor een ondergronds treinstation voor het RER, het Réseau Express Régional of het Regionaal Expresnetwerk, dat het centrum van Parijs zou verbinden met de banlieues. Châtelet-Les Halles zou fungeren als een knooppunt voor drie RER-lijnen en vijf metrolijnen en zou daarmee het grootste ondergrondse station van Europa vormen.⁷ De metersdiepe put die overbleef zou opgevuld worden met een shopping center, mediatheek, aquarium, zwembad, cinema, restaurants en een ondergrondse autoparking. Het complex zou volgens de visie van burgemeester Jacques Chirac afgedekt worden met publieke huisvesting, een hotel en een openluchttheater met zicht op de Église Saint-Eustache.⁸ Na een vruchteloze internationale architectuurwedstrijd begin jaren '80 en meerdere vergunningsbetwistingen zou de bovengrondse afwerking bestaan uit een verzonken plein dat als toegang diende voor het shopping center, ontworpen door Claude Vasconi en Georges Pencreac'h.⁹ De werf zou echter jarenlang aanslepen en een fysiek en mentaal gat slaan in het hart van Parijs.

Twintig jaar later, in 2002, besliste de stad dat Les Halles in hun destijds gedaante niet functioneerde en dat de site een nieuw ontwerp nodig had. Een coalitie van de stad, de regio, de RATP en de beheerder van het Forum schreef in 2003 een nieuwe architectuurwedstrijd uit om een ontwerp te vinden die "op maat van de gebruikers, van de stad en van de regio een duurzame economische ontwikkeling en een vlotte geleiding van verkeersstromen mogelijk maakt door middel van kwalitatieve architectuur in harmonie met de omgeving."¹⁰ Het voorstel van David Mangin werd uiteindelijk verkozen boven dat van OMA, MVRDV of Jean Nouvel. Mangins ontwerp voorzag een royaal stadspark en een translucente luifel die een ruime lichtschacht afdekte waarlangs daglicht zou doordringen

in het shoppingcenter en zelfs in het metrostation.¹¹ Het plan werd op vraag van de opdrachtgevers op verschillende punten grondig aangepast¹² en de luifel werd herontworpen door Patric Berger en Jacques Anziutti.¹³

NAVETTE

Châtelet-Les Halles vormt het centrale knooppunt van het RER-netwerk en verenigt lijnen A, B en D. Het station verwerkt 750.000 reizigers per dag, waarvan twee derden met de RER vanuit de banlieues worden aangevoerd. De RER-lijnen, die zich binnen het stadscentrum gedragen als expresmetrolijnen die via een beperkt aantal haltes de stad in haar geheel doorkruisen, waieren in alle richtingen uit naar de verschillende Parijse voorsteden. De langste RER-lijn, RER D, telt niet minder dan 197 kilometer aan sporen.¹⁴ De drukste lijn is echter RER A, die met haar 300 miljoen jaarlijkse reizigers 25% van het pendelverkeer tussen het stadscentrum en de voorsteden voor haar rekening neemt¹⁵ en daarmee de drukste metrolijn buiten Azië is.¹⁶ De lijn strekt zich uit over zeven departementen en verbindt aan een snelheid van 120 km/u 75 gemeenten en elf Parijse arrondissementen aan de hand van 46 stations waarvan vijf in het stadscentrum van Parijs.¹⁷ Om dit netwerk van duizelingwekkende proporties op een efficiënte manier te bedienen, heeft de RATP het SACEM in leven geroepen: het 'Système d'aide à la conduite, à l'exploitation et à la maintenance'. Dit veiligheidssysteem laat de treinen van de RER A automatisch en continu met elkaar communiceren, wat een extreem kleine afstand tussen de treinen toelaat.¹⁸ Bijgevolg kan de RATP op piekuren tot wel 30 treinen per uur door de centrale flessenhals van het netwerk jagen, ofwel een trein om de twee minuten.¹⁹ In de praktijk betekent dit soms dat een trein het station binnenrijdt nog voor zijn voorganger het station volledig heeft verlaten.

De mensenstromen die Châtelet-Les Halles als voornaamste hub

II. Visie voor het ondergrondse treinstation van Châtelet-Les Halles.

III. 'Le trou de Paris' met op de achtergrond de werf van het Centre Pompidou.

6. INA, "Les Halles s'en vont."

7. RATP, "Ouverture de la Porte Marguerite de Navarre, nouvel accès direct à la gare de Châtelet-Les Halles," 24 mei 2017.

8. Prévert, "Les Halles," p. 105.

9. Prévert, "Les Halles," p. 116.

10. Frédéric Lenne, "Paris – Les Halles," Parijs: Editions Le Moniteur, 2004, p. 21.

11. Lenne, "Paris-Les Halles," p. 146.

12. Mairie de Paris, STIF, Dossier n° E09000018 / 75, "Projet de réaménagement du pôle RER Châtelet-Les Halles Enquêtes publiques conjointes," p. 39, 47, 51.

13. Patrick Berger architecte, "Réaménagement des Halles, La "Canopée", Paris"

14. Wikipedia, "RER D."

15. STIF, "RER A, schéma directeur," p. 22.

16. Christian Gerondeau, "La Saga du RER et le maillon manquant," Parijs: Presse de l'École nationale des ponts et chaussées, 2003.

17. STIF, "RER A, schéma directeur," p. 158.

18. Institution of Railway Signaling Engineers, "Système d'aide à la conduite, à l'exploitation et à la maintenance."

19. STIF, "RER A, schéma directeur," p. 17.

II. Archives Paris, "Plan pour la future station de RER Châtelet-Les halles," 1971.

III. Archives Paris, "Construction du Centre national d'art et de culture Georges Pompidou," 1971.

op deze lijn te verwerken krijgt, tarten de verbeelding. Hier uitstappen is een ervaring die aanleunt bij het sublieme. Zich verplaatsen door het station gebeurt niet volgens een individueel traject, maar door het volgen van mensenstromen. Passagiers condenseren tot een vloeistof die onder hoge druk door de lange wandeltunnels wordt voortgestuwd. De meeste individuen in die maalstroom vervullen hun reis in stilte met hun blik strak voor zich uit gericht. De zware, zoete geur van de rubberen metrobanden vermengt zich met walmen van scherpe urinelucht. Het ritmisch gedreun van roltrappen begeleidt het ijle geloei van optrekkende treinen. Het gerinkel van tientallen metropoortjes die onophoudelijk tickets inslikken smelt samen tot een aanhoudende toon. De gedempte gloei van de tl-lampen wordt eindeloos weerspiegeld in de glazen tegels van de RER-terminal, wat een gevoel van immaterialisering teweegbrengt. Deze ondergrondse stad draait puur en alleen rond razendsnelle transit van elders naar ergens anders, losgerukt van haar fysieke plek onder de bovengrondse stad. Zonder binnenkomend daglicht of plaatsgebonden kenmerken verkeert het in een ruimtelijk en temporeel vacuüm. Het is de ultieme netwerkrimte²⁰, de belichaming van de ether.

BANLIEUE

Een zwembad, als een ruimte van naaktheid en verpozing, is zowat de laatste invulling die men verwacht in het drukste ondergrondse station van Europa. Het Piscine Suzanne Berlioux, dat verstrengeld is tussen de in- en uitgangen van het station van Châtelet-Les Halles, fungeert als een zijkamer van het ellenlange gangenstelsel van het metronetwerk van Parijs. Het wordt een publieke voorziening voor iedere potentiële gebruiker van de metro en de RER. Paul Chemetov, de architect die gevraagd werd om het zwembad in de buik van de stad te ontwerpen, is vooral vertrouwd met de banlieue. Hij bouwde reeds zwembaden voor voorsteden zoals Villejuif en Châtillon, opdrachten die voor Chemetov passen binnen een filosofie over

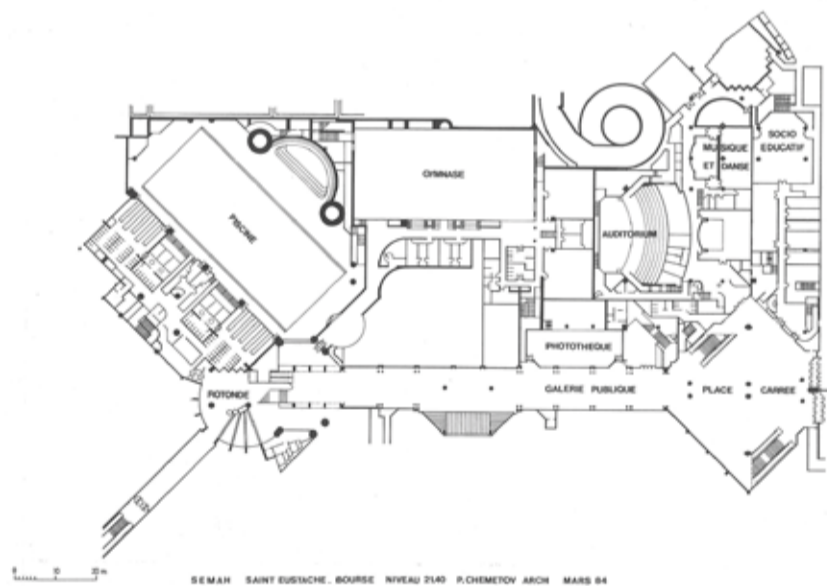
dienstbare architectuur voor de massa. Het zwembad van Les Halles, dat slechts een RER-rit verwijderd is van een heel aantal banlieues, paste dan ook perfect binnen deze logica. Chemetov bouwde voor de banlieue in het centrum.

*En effet, toute la banlieue arrive là – chose qui n'a jamais été comprise aux Halles : la convergence des lignes de RER fait que c'est vraiment la banlieue dans Paris.*²¹

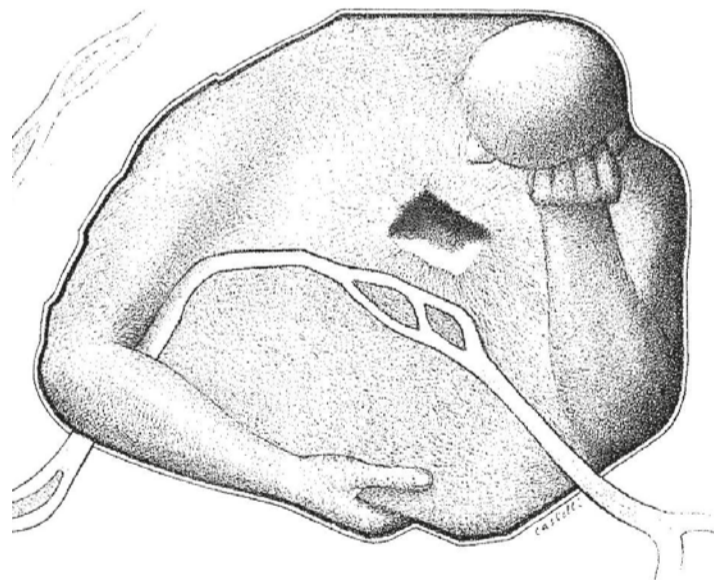
Paul Chemetov

Voor Chemetov is het bouwen van publieke voorzieningen een politieke daad. Prototypes voor publieke voorzieningen kunnen volgens hem zelfs politieke manifesten zijn, zoals zijn studie voor 'cabriozwembaden' samen met Frei Otto in het kader van de 'opération 1000 piscines'.²² Prototypische ontwerpen voor dit soort gebouwen, ongebonden aan plaatsgebonden specificaties of budgettaire beperkingen, hebben de vrijheid om onomwonden ideaalbeelden voor een toekomstige samenleving uit te drukken. Publieke voorzieningen, zoals zwembaden, zijn dan ook de plekken waar een overheid het samenleven van mensen vormgeeft. Chemetov verwijst naar Piscine Butte Aux Cailles en Piscine des Amiraux als 'manifeste oeuvres', niet alleen vanwege hun technisch vernieuwende architectuur, maar vooral vanwege het sociale engagement van deze zwembaden.²³ Beide projecten zijn specifiek gericht op het verbeteren van de leefomstandigheden van de arbeidsklasse door het aanbod van publieke stortbaden (Butte Aux Cailles en Amiraux)²⁴ en de integratie in het Habitation Bon Marché programma (Amiraux)²⁵.

Op gelijkaardige wijze kan het zwembad van de zuidelijke banlieue Villejuif volgens Chemetov gezien worden als een politiek verklaring van de gemeente. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog ontvingen de Parijse voorsteden de voormalige industrieën en arbeidersbevolking die zich voorheen in de hoofdstad hadden bevonden. Door de grote naoorlogse renovatie van de binnenstad

IV. Grondplan van Chemetovs ontwerp voor de publieke voorzieningen van Forum Les Halles.

V. Prent ter aankondiging van de architectuurwedstrijd in 1980.

20. Bart Verschaffel, "Van Hermes en Hestia," Gent: A&S Books, 2010.

21. Thierry Mandoul, "Sports, portrait d'une métropole," Paris: Pavillon de l'arsenal, 2014, p. 45.

22. Mandoul, "Sports," p. 280.

23. Mandoul, "Sports," p. 40.

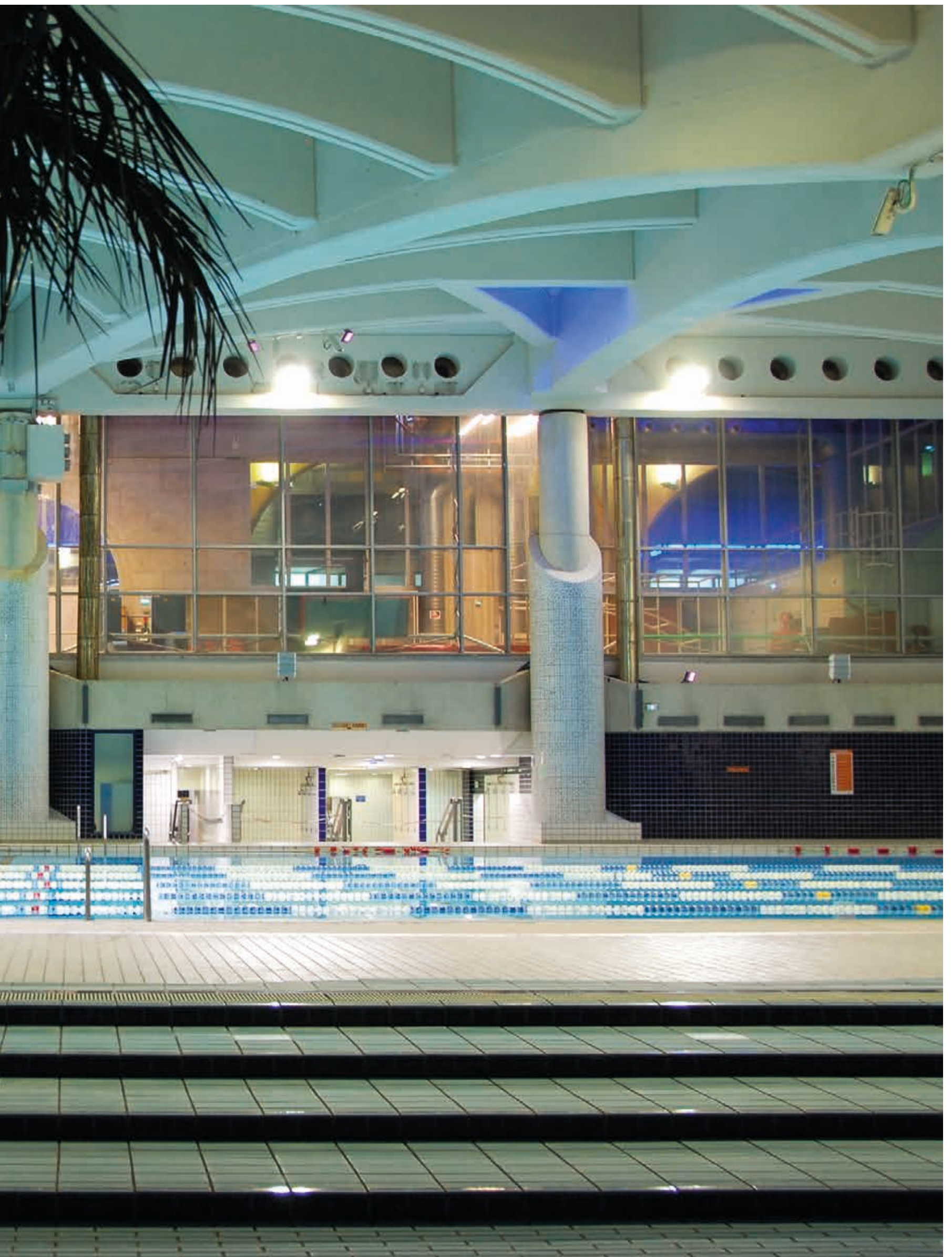
24. Mairie de Paris, "Bains et douches municipaux."

25. François Loyer, Hélène Guéné, "Henri Sauvage, les immeubles à gradins," Luik: Mardaga, 1987, p. 75.

IV. AUA Paul Chemetov, "Equipements publics des Halles."

V. Prévert, "Les Halles," p. 104.

werden deze zaken overgeplaatst naar de banlieues, een woord dat bestaat uit een samentrekking van het Oudfrankische woord 'ban', gelinkt aan 'bannir' of 'verbannen', en het Franse 'lieue'.²⁶ De daaropvolgende bevolkingsexplosie in deze zogenaamde ballingsplekken vereiste een sturing van bovenaf om voldoende huisvesting te voorzien. Het HLM-programma (Habitation à loyer modéré) werd opgestart om op grote schaal betaalbare woonvoorzieningen te bouwen. Het comfort van deze huisvesting was echter zodanig spartaans (45m² per wooneenheid) dat Chemetov het ziet als de morele plicht van de gemeente om te voorzien in publieke functies ten gunste van de levenskwaliteit. Door de secretaris-generaal van de Franse communistische partij Georges Marchais uit te nodigen voor de inhuldiging van het zwembad van Villejuif, dat overigens vernoemd is naar de Russische kosmonaut Yuri Gagarin, neemt de gemeente een duidelijk politiek standpunt in. Het zwembad getuigt van het sterk engagement van de gemeente ten opzichte van haar inwoners om in publieke functies te voorzien die hun levens in de banlieue vooruithelpen.²⁷

Een van de Nederlandstalige vertalingen van 'banlieue', naast 'voorstad', is 'slaapstad'²⁸, wat verwijst naar een stad waarvan het grootste deel van de beroepsbevolking niet in de stad zelf werkt.²⁹ Met het verdwijnen van de zware industrie uit Europa, zijn veel van de Parijse banlieues inderdaad slaapsteden geworden waarvan de inwoners hoofdzakelijk werkachtig zijn in het centrum van Parijs. Het Piscine Suzanne Berlioux, dat zich in het hoofdknooppunt bevindt van het netwerk dat deze pendelbeweging mogelijk maakt, kan zo gezien worden als een zwembad voor de pendelaars. Ditmaal niet in de banlieue, maar in de buik van de stad van waaruit ze verbannen zijn.

*La Piscine des Halles est donc probablement la plus grande piscine des banlieues...*³⁰

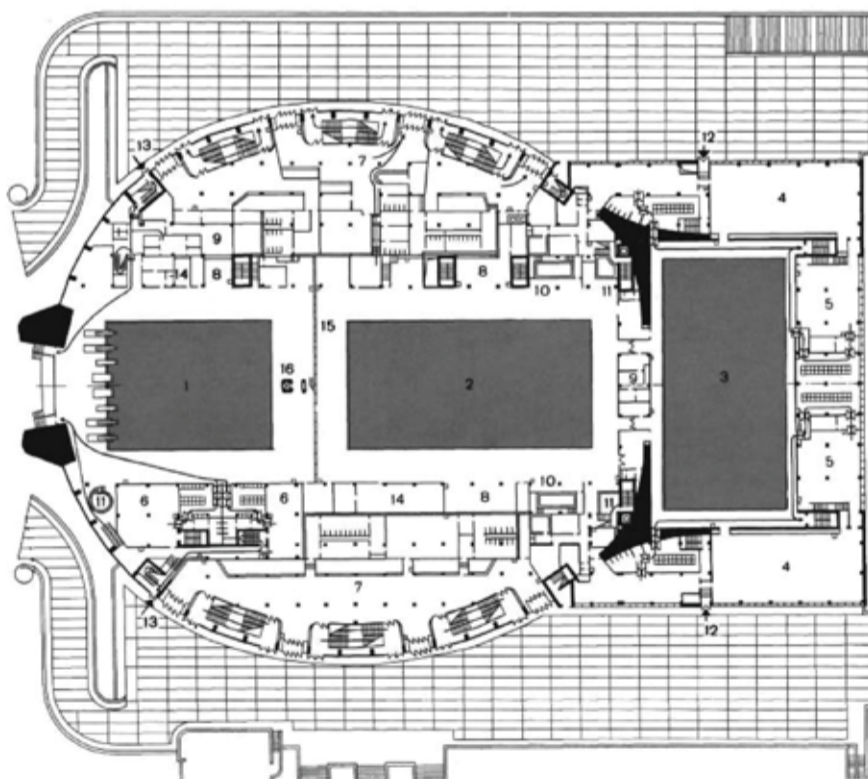
Paul Chemetov

BAIN RUSSE

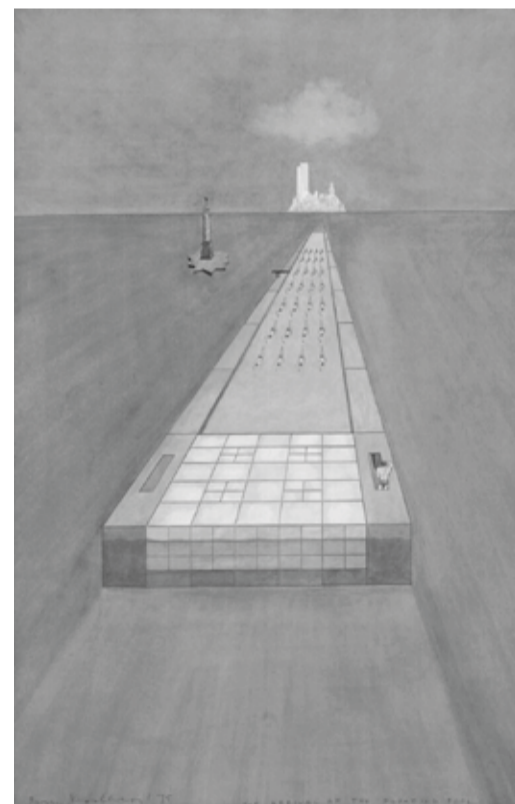
Tijdens mijn fotosessie in het Piscine Suzanne Berlioux werd ik kort rondgeleid door een van de zwembadmedewerkers. Bij de kleedkamers vertelde hij dat de architect zich had laten inspireren door zwembaden in het Oostblok. In het Piscine Suzanne Berlioux worden de twee geslachten vanaf de kassa van elkaar gescheiden tot in het zwembad zelf. De schoenenbankjes, kleedkamers, kluisjes en douches zijn stuk voor stuk ontduddeld, hoewel het omkleeden zelf in individuele cabines gebeurt. Deze scheiding van de mannen- en vrouwenkleedkamers zou volgens de zwembadmedewerker een Oost-Europees principe zijn en daarbovenop een verwijzing naar Chemetov's communistisch geïnspireerde overtuigingen.

Hoewel een studie naar de circulatiepatronen in de kleedkamers van zwembaden uit het communistisch tijdperk in Oost-Europa buiten het bereik van deze masterproef valt, kan de uitspraak van de zwembadmedewerker geïllustreerd worden aan de hand van de plannen van het Olympisch zwembad van Moskou dat ter gelegenheid van de Zomerspelen in 1980 werd gebouwd. Alle kleedruimtes, zowel voor het duikbad als voor het zwembad, zijn ontduddeld.³¹ De plannen geven echter niet weer of de kleedkamers voorzien zijn van individuele cabines, dan wel collectieve kleedkamers zijn.

Deze explicitering van Chemetov's maatschappelijke ambities zou van het Piscine Suzanne Berlioux eveneens een 'manifeste oeuvre' kunnen maken. Dat maakt de ligging van dit zwembad – te midden van een van de grootste shoppingscentra van het land – des te opvallender. Bij het buitenstappen van deze communistisch geïnspireerd faciliteit is de bezoeker slechts een roltrap verwijderd van de hoogmis van het consumentisme. Zoals de zwemmers in "The Story of the Pool" van Rem Koolhaas, die in een drijvend zwembad de oversteek van Moskou naar New York maken, zwemmen de bezoekers van het Piscine Suzanne Berlioux het kapitalisme tegemoet in een communistisch zwembad. De zwemmers in het kortverhaal moeten

VI. Grondplan van het Olympisch zwembad in Moskou.

VII. Het zwembad uit "The Story of the Pool" drijft New York tegemoet.

26. Wiktionnaire, "Banlieue."

27. Mandoul, "Sports," p. 40.

28. Wikipedia, "Banlieue."

29. Van Dale, "Slaapstad."

30. Mandoul, "Sports," p. 40.

31. Olympisch comité, "Official Report of the Games of the XXIInd Olympiad Moscow 1980 - Volume 2: Organization," USSR: Fizkultura i Sport Publishers, 1980, p. 74.

VI. Olympisch comité, "Moscow 1980," p. 74.

VII. Fig 1.8. Koolhaas, "Delirious New York," p. 309.

namelijk in de richting van Moskou zwemmen zodat de weerslag van hun zwembewegingen het zwembad westwaarts stuwt.³² Voor Paul Chemetov hebben zwembaden in het bijzonder de capaciteit om dergelijke ideologische en sociale verschillen weg te werken.

*Ce qu'il y a de fantastique dans une piscine, c'est que les gens sont quasi nus [...], ce sont des corps qui se regardent, qui se jaugent: "Tiens, il n'est pas mal, il nage bien, il est sympa, il bouge bien." Ensuite, tout le monde il se rhabille et c'est fini. Vous savez alors qui vient de l'Est et qui vient de l'Ouest.*³³

Paul Chemetov

NATATION NOCTURNE

De toewijding van het Piscine Suzanne Berlioux ten opzichte van de pendelaars uit de banlieues komt duidelijk naar voren in zijn openingsuren. Op de meeste weekdays opent het zwembad zijn deuren al om 6u30 om ze pas te sluiten om 23u30.³⁴ Als een van de enige zwembaden in Parijs blijft het bad doorlopend open voor het publiek doorheen de dag. De meeste zwembaden zijn doorheen de dag immers gesloten aangezien hun tijdsloten gereserveerd zijn voor scholen.³⁵ Deze royale openingsuren getuigen van een dienstbaarheid ten opzichte van een uitgebreid publiek, waaronder ook de pendelaars. Arbeiders en bedienden krijgen de kans om tussen het pendelen en het werken verfrissing te zoeken in het Piscine Suzanne Berlioux, ongeacht de specifieke werkuren van hun baan.

De openstelling voor zwemmers in de vroege ochtend en de late avond wordt gevierd door de kunstmatige sterrenhemel van de kapelachtige zijkamer van het Piscine Suzanne Berlioux. Het keramieken firmament van deze halve koepel is een getuigenis van de extreme kunstmatigheid van deze zwemtempel te midden van een mobiliteitsknooppunt onder de meest centraal gelegen

wijk van de stad. In een omgeving waarin ieder vierkante meter overbevraagd wordt, is natuur te ver verwijderd om de nood aan rust en ontspanning op te vangen. Grootstedelijke architectuur moet deze rust brengen in de taal van de congestie die zo typerend is aan de metropool. Een nachtelijke zwemsessie in het Piscine Suzanne Berlioux is de meest metropolitaanse reïncarnatie van een frisse duik onder de blote sterrenhemel.

COUCHER DE SOLEIL

Het fenomeen van nachtzwemmen onder kunstlicht is ouder dan het Piscine Suzanne Berlioux. In "Delirious New York" schrijft Rem Koolhaas over het 'elektrisch baden' in Coney Island. Dit schiereiland ten zuiden van Brooklyn was aan het eind van de negentiende eeuw een van de meest gegeerde recreatiegebieden voor de inwoners van de agglomeratie van New York, die op zoek waren naar een rustplek in de natuur, ver weg van de drukke stad. New York kende een spectaculaire groei, waardoor de bezoekersaantallen van Coney Island explodeerden. Twaalf uur daglicht volstonden niet om iedere badgast een duik in de zee te gunnen, waardoor de dag moest uitgebreid worden. In 1890 werden langs de kustlijn schijnwerpers geplaatst zodat badgasten ook na zonsondergang het water in konden. Opvallend hierbij is dat de nachtschift in dit beurtroelsysteem niet als minderwaardig werd aanzien. Integendeel, het elektrisch baden werd een attractie van Coney Island.³⁶ De natuur, aanvankelijk een rustgevende antidote voor de metropool, werd uitgebreid door de techniek van diezelfde metropool. De hemelbaan van de zon, die oorspronkelijk een beperking oplegde aan de activiteiten die binnen een etmaal konden plaatsvinden, werd aangegrepen als een kans om unieke condities te creëren. De capaciteit van de natuur werd verdubbeld en haar beleving werd intenser gemaakt. Ze was simpelweg meer geworden door de inmenging van de metropool.

Daar waar de metropool in Coney Island het zakken van de

VIII. De kunstmatige sterrenhemel in de zwemhal van Piscine Suzanne Berlioux.

32. Rem Koolhaas, "Delirious New York," New York: The Monacelli Press, 1994, p. 307-311.

33. Mandoul, "Sports," p. 46.

34. Mairie de Paris, "Piscine Suzanne Berlioux (Les Halles)."

35. Mairie de Paris, "Les horaires des Piscines."

36. Koolhaas, "Delirious New York," p. 35.

VIII. AUA Paul Chemetov, "Equipements publics des Halles."

zon had omzeild, creëert de Radio City Music Hall haar eigen zonsopgang. Deze wordt voor iedere voorstelling beleefd dankzij de orangerode verlichting tussen de concentrische plaasterbogen van deze muziekhall. Voor en na iedere onderbreking werden de lichten opnieuw aangezet en gedimd, als een reeks opeenvolgende zonsopgangen en -ondergangen. In de plaats van de zonnebaan vast te houden op een eeuwige hoogtepunt, zoals Coney Island, zapt Radio City Music Hall door de 24-uurscyclus om de spectaculairste momenten meermaals opnieuw te beleven.³⁷ In de jaren '30 van de twintigste eeuw, de periode waarin de Radio City Music Hall werd gebouwd, was de agglomeratie van New York tot dergelijke schaal gegroeid dat het alle restanten van ongerepte natuur in de wijde omgeving had overspoeld. De volledige omgeving van de New Yorkers was mensgemaakt. Natuurfenomenen bestonden alleen nog in een kunstmatige vorm, zoals de Radio City Music Hall.

PALMIER

Een zwemmer in het Piscine Suzanne Berlioux bevindt zich vandaag op een gelijkaardige plek. De dichtstbijzijnde niet-stedelijke omgeving is kilometers verwijderd. Aan de locatie zelf is evenmin iets natuurlijk: het zwembad bevindt zich in een metersdiepe put die met veel machinaal geweld tot stand kwam. Erboven flanneren wandelaars door een strak ontworpen stadspark, ernaast banen pendelaars zich een weg door de gangen van het Forum, eronder razen de metrotreinen aan een rotvaart door hun tunnels. De parcourszaal van het Gymnase Suzanne Berlioux, die door een glazen wand van de zwemhal wordt gescheiden, grenst aan de tegenovergestelde zijde aan een van de wandelgangen richting het RER- en metrostation van Les Halles. Metroreizigers kijken door deze hal rechtstreeks binnen in het zwembad.

Te midden van dat alles, onder de blauwe tegels van de keramieken sterrenhemel, verrijst een eenzame palmboom. Die palmboom,

een exemplaar van bescheiden grootte, verdrinkt bijna in de overweldigende ruimte van de zwemhal. Toch valt zijn aanwezigheid meteen op door de absurditeit van zijn verschijning. Als een enkele Spartaan bij de Thermopylen werd deze plant hier neergezet, schijnbaar een futiele wanhoopspoging om de natuur terug te brengen. De strijd van de palmboom is zo reddeloos verloren dat zijn voorkomen een grap wordt. Hij is de nar in deze troonzaal van het metropolitaans zwemmen. De gekheid van de palmboom wijst de zwemmer op de gekheid van het volledige zwembad en het complex eromheen. De inspanning vereist om een ondergrondse stad inclusief zwembad te realiseren, is enorm. De verregaande kunstmatigheid van deze omgeving is een getuigenis van het sterke engagement van de stad tegenover het publiek om hen publieke functies zoals zwembaden aan te bieden, ook in het overbevolkte stadscentrum.

CONTIGUÏTÉ

Het inplanten van sportfaciliteiten in stadscentra is geen evidentie. Sportvelden, turnzalen, loopbanen, voetbalstadia en zwembaden hebben een relatief omvangrijke voetafdruk die de korrel van historische binnensteden overstijgt. Hun inpassing in de stad betekent vaak een breuk met de omliggende bebouwing. Dit kan vaak alleen door grote delen van het stedelijk weefsel te slopen of door te kiezen voor stadsgroonden die vanwege andere ruimteverslindende infrastructuren onderbenut blijven. Zo werd de leegstand van Les Halles, tussen de verhuis naar Rungis in 1969 en de sloop in 1971, aangegrepen als de kans om een uitzonderlijke sportfaciliteit binnen te brengen in het stadscentrum van Parijs. De overdekte straten tussen de markthallen boden de ideale plek voor een kunstmatige skipiste, een infrastructuur die nergens anders in de binnenstad voldoende ruimte zou vinden.³⁸

Een aanlegstrategie voor sportinfrastructuur van permanentere aard kan gevonden worden langs de Boulevard périphérique. Het

IX. 'Elektrisch baden' op Coney Island.

X. De kunstmatige zonsopgang van Radio City Music Hall.

37. Koolhaas, "Delirious New York," p. 210.

38. Mandoul, "Sports," p. 14.

IX. Koolhaas, "Delirious New York," p. 36.

X. Erik Drost.

traject van de ringweg, die sinds de jaren zeventig³⁹ de Parijse binnenstad omsluit, valt ruwweg samen met de stadswallen van Thiers, die de stad sinds midden negentiende eeuw⁴⁰ omwanden. Geïnspireerd door de hygiënisten aan het begin van de twintigste eeuw en gesteund door prominente architecten zoals Henri Sauvage en Charles Sazarin⁴¹ verscheen in 1908 Georges Benoît-Lévys voorstel om de stadswallen van Thiers om te vormen tot een doorlopende gordel van “jardins de sports”.⁴² Later dat jaar nam de stad een motie aan die de ideeën van Benoît-Lévy overnam:

*[Il faut] créer des parcs et des places de jeux devenus nécessaires dans les quartiers périphériques surpeuplés, les réunir par une suite ininterrompue de promenades et de monuments.*⁴³

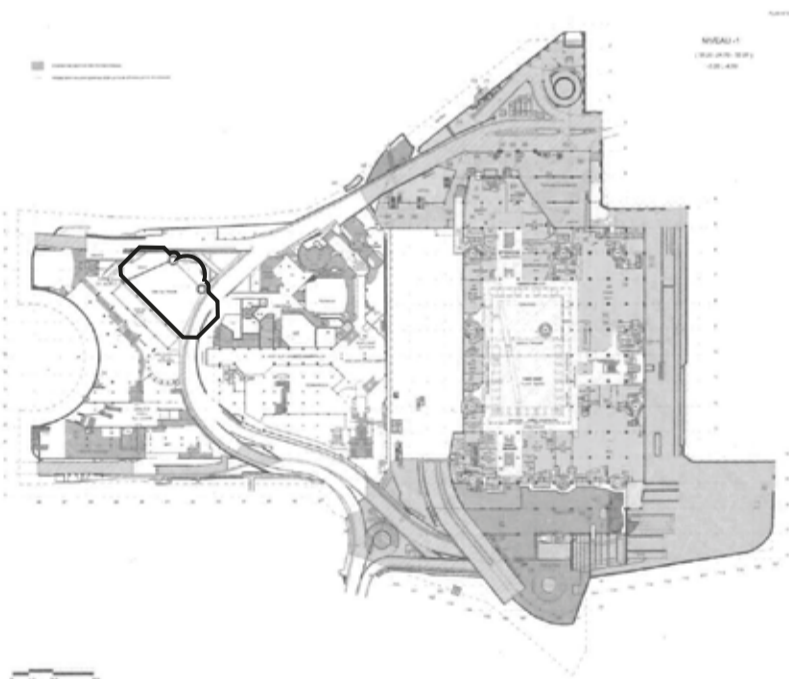
Motie van Ambroise Rendu aan de gemeenteraad van Parijs, 1908.

Deze ononderbroken groene gordel zou nooit in zijn geheel gerealiseerd worden. De wet Lafay uit 1953 liet de bouw van huisvesting toe op de voormalige gronden van de stadsomwalling. Ook de aanleg van de van de Boulevard périphérique zou aanspraak maken op een groot aandeel van deze ongebruikte stadsruimtes. Desalniettemin wordt de périphérique vandaag in alle windstreken geflankeerd door bundels van sportvoorzieningen in verschillende soorten en maten. Alles tezamen is deze brokkelige sportgordel goed voor 95% van het openluchtsporaanbod in Parijs.⁴⁴ Over de gehele omtrek van de stad zijn de perifere ringweg en sportvoorzieningen verstrengeld in een symbiose waarbij de een dan wel de ander de bovenhand krijgt. Zo duikt de périphérique in het westen onder de grond om te wijken voor het voetbalstadion Parc des Princes, terwijl de Porte de Bagnolet in het oosten een onderbreking van sportvelden kent om plaats te maken voor een verkeersknooppunt en huisvesting.

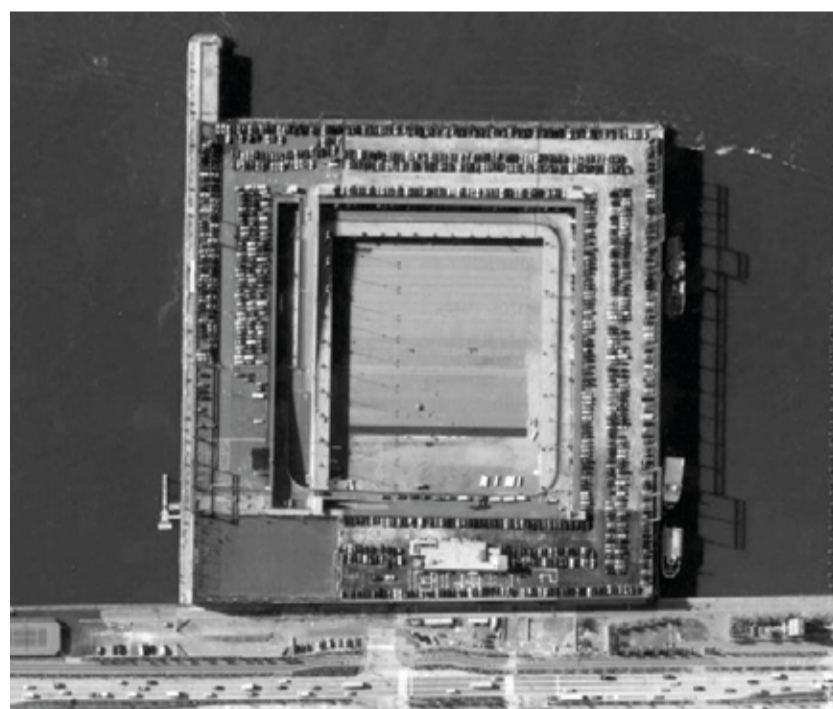
Dit samengaan van sport- en mobiliteitsinfrastructuur noemt Ido Avissar de ‘contiguité van infrastructuur’. Hij geeft drie redenen

achter het verstandshuwelijk tussen deze infrastructuurlagen. Ten eerste werkt deze combinatie vaak in het voordeel van de bereikbaarheid van de sportvoorziening. De tweede reden is de eerdergenoemde botsing met de stedelijke korrel. De bouw van sportvelden en -hallen of de aanleg van wegen en sporen gaat vaak ten koste van historisch stedelijk weefsel. Door beiden aan elkaar te linken, wordt de schade aan de stad tot een minimum beperkt. Tot slot benoemt Avissar de “mise en scène spectaculaire” van sportfaciliteiten zoals stadia, waarbij de passage van verkeer het stadion op cineastische wijze onthult aan de verkeersgebruiker.⁴⁵

De contiguité van sport- en mobiliteitsinfrastructuur behelst een constante onderhandeling tussen de randvoorwaarden van beide lagen. Zowel sport als mobiliteit hebben een reeks eisen die omwille van standaarden of veiligheidsnormen onbuigzaam zijn. Soms kunnen deze eisen moeiteloos aan elkaar gerijmd worden, zoals de invulling van de lege ruimte onder verhoogde metrosporen door kleinschalige sportvelden. Het basketbalveld naast metrostation Duplex in het 15e arrondissement past als gegoten onder de bovengrondse sporen van lijn 6.⁴⁶ In andere gevallen zijn concessies nodig, wat tot interessante ontmoetingen van beide leidt. Croke Park in Dublin is hier een emblematisch voorbeeld van: de noordelijke tribune van dit stadion moet gradueel inboeten aan diepte om plaats te maken voor een spoorweg. Het Piscine Suzanne Berlioux zoekt vrijwillig deze ontmoeting op door treinreizigers een directe inkijk te geven doorheen de naastgelegen parcourszaal. Andere ontmoetingen negotieert het zwembad op discretere wijze, zoals de verwerking van de autotunnel van de Grand Boucle in het verlaagde plafond.⁴⁷ Tot slot zijn er de extreme gevallen waarbij sportinfrastructuur zelf mobiliteitsinfrastructuur wordt. Avissar haalt het voorbeeld van Pier 40 in Manhattan aan. Dit voetbalveld werd aangelegd op een platform van zes hectare op de Hudsonrivier dat ook plaats biedt aan een parkeergarage en een aanlegsteiger voor schepen.⁴⁸

XI. Grondplan van Forum Les Halles op niveau -1. De vetgedrukte omtrek toont het zwembad op -2. Zijn dubbele plafondhoogte wordt aan de rechterkant beperkt door de autotunnel.

XII. Pier 40 in Manhattan.

39. Jean-Louis Cohen, André Lortie, “Des fortifs au pérf,” Parijs: Pavillion de l’Arsenal, 1994.

43. Cohen, “Des fortifs au pérf,” p. 90.

47. Seura. “La voirie souterraine.”

XI. Lenne, “Paris-Les Halles,” p. 28.

40. Mandoul, “Sports,” p. 55.

44. Mandoul, “Sports,” p. 60.

48. Avissar, “Machines sportives,” p. 209.

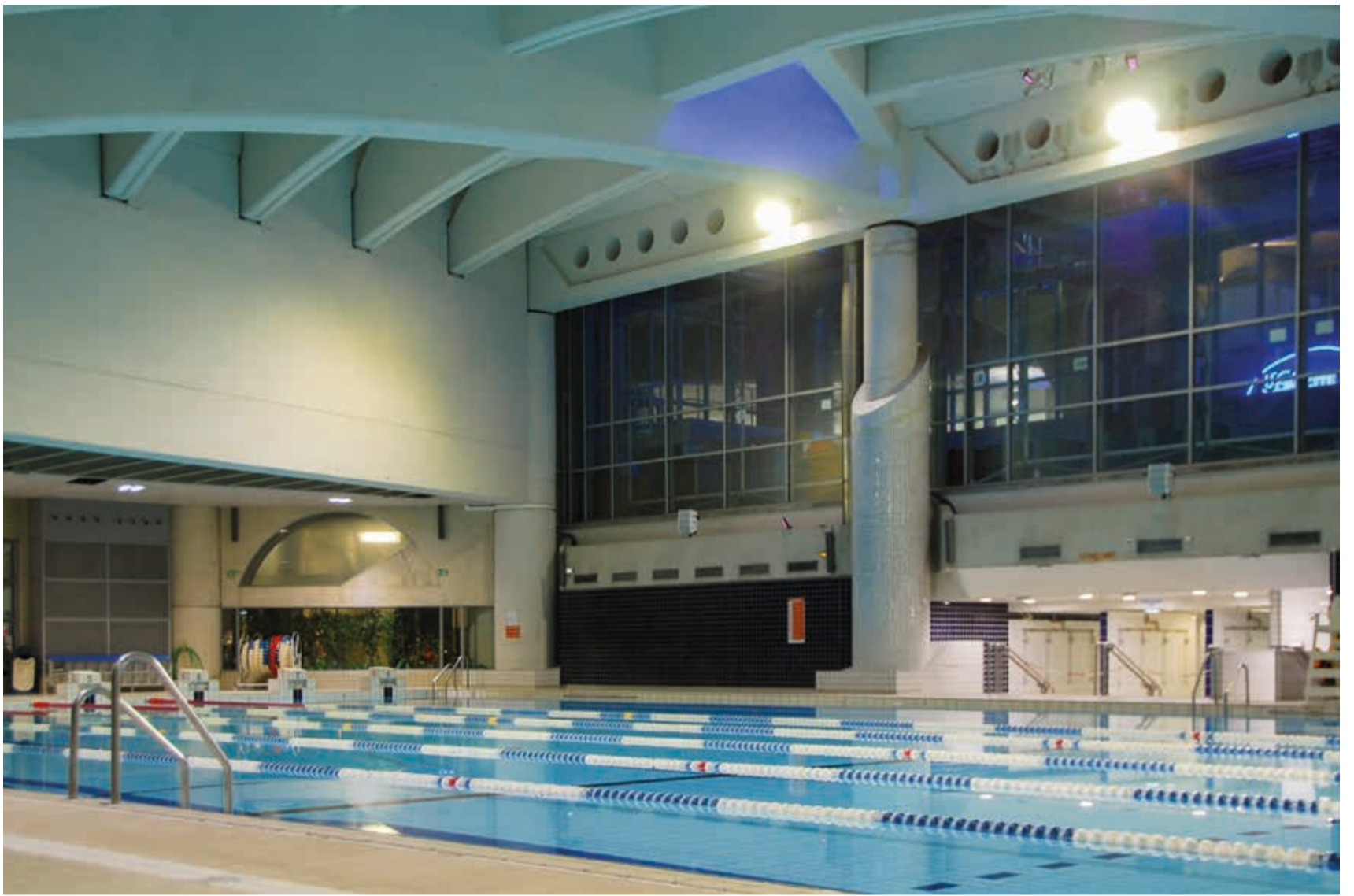
XII. Hudson River Park Trust, “Hudson River Park: Planning, Growth, Sustainability Committee, September 19, 2016,” 2016, p. 18.

41. Loyer, “Henri Sauvage, les immeubles à gradins,” p. 34.

45. Ido Avissar, “Les grandes machines sportives dans la ville. De la porosité de certaines limites,” in *Sports, portrait d’une métropole*, red. Thierry Mandoul. (Parijs: Pavillion de l’Arsenal, 2014), p. 208.

42. Mandoul, “Sports,” p. 55.

46. Mandoul, “Sports,” p. 112.

THERMES

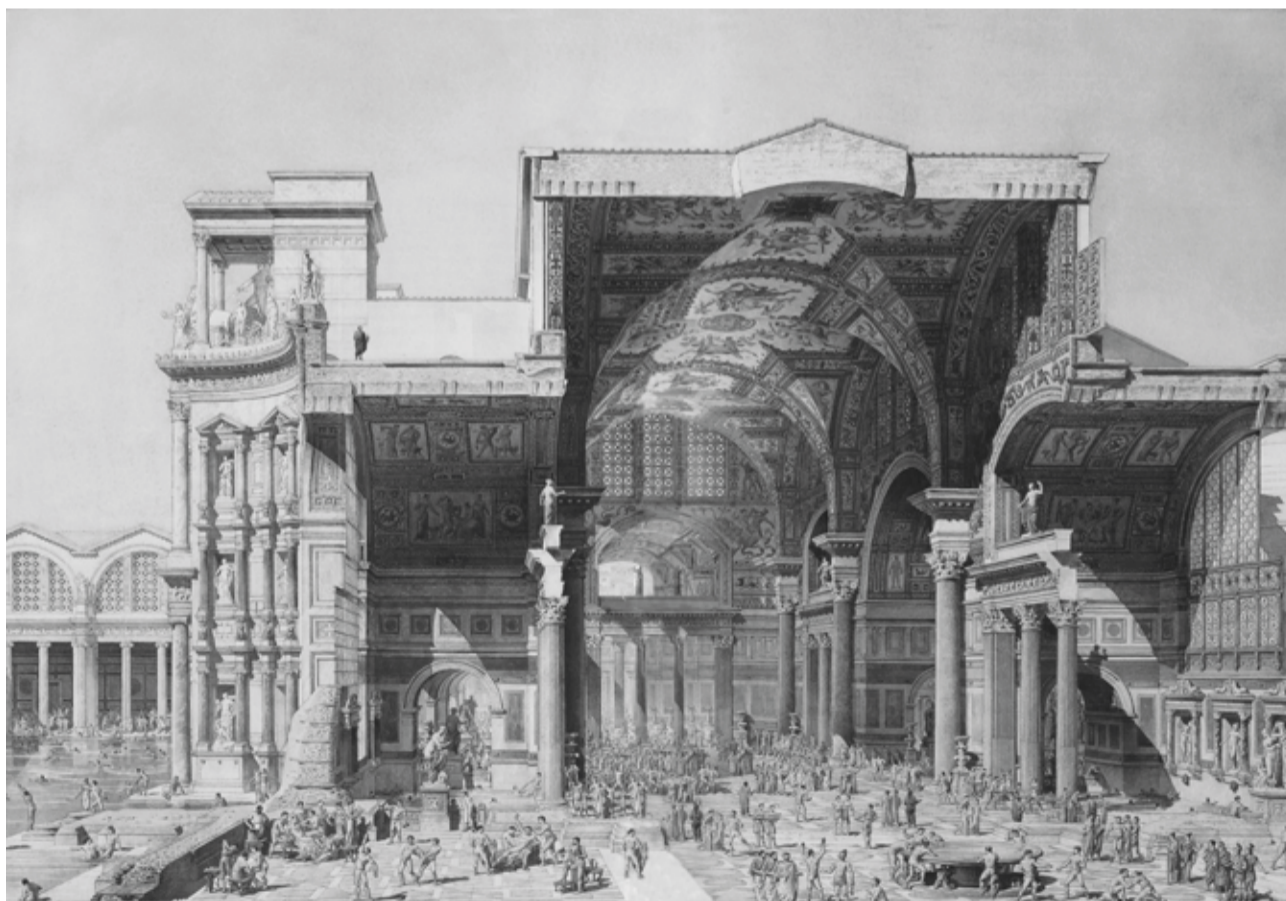
Het spectaculaire aspect van sportarchitectuur dat Mandoul aanhaalde, komt in het Piscine Suzanne Berlioux op een unieke manier aan bod. Wanneer metroreizigers tijdens hun traject naar het RER- en metrostation een nieuwsgierige blik werpen in de lagergelegen zwembad, wordt hun aandacht meteen gegrepen door de indrukwekkende dakstructuur. De massieve, primaire bogen, die het zwembad in de breedte overspannen, wijzen op het enorme gewicht van het bovenliggende park. De secundaire balken tussen de bogen brengen een strak ritme aan, wat het dak de uitstraling van een kolossale ribbenkas geeft. De primaire bogen komen samen in vijf kolommen: drie boomstamachtige exemplaren in het zuiden en twee menhirachtige exemplaren in het noorden. Als betonnen afbeeldingen van de mythologische figuur Atlas gaan ze gebukt onder het gewicht van de wereld boven hen. Niet de encensering van het Piscine Suzanne Berlioux zorgt hier voor het spektakel, maar de architectuur zelf.

De monumentale bogen van het Piscine Suzanne Berlioux zijn een bewuste verwijzing naar de architectuur van de Romeinse thermen.⁴⁹ Deze publieke badhuizen, die voortbouwden op de Griekse gymnasia⁵⁰, waren een toonbeeld van Romeinse beschaving en vindingrijkheid. Dankzij de verfijning van constructiemethodes zoals tongewelven en het gebruik van beton konden overspanningen blijven groeien terwijl grote raampartijen onverstoord daglicht binnenbrachten. De bouw van aquaducten verzekerde een overvloed aan vers water terwijl de implementering van het hypokaustsysteem een overvloed aan warmte garandeerde. Deze ontwikkelingen lieten de thermen toe om tot een steeds monumentalere schaal te groeien en plaats te bieden aan alle Romeinse burgers. In tegenstelling tot de Griekse gymnasia, die uitsluitend toegankelijk waren voor hooggeplaatste mannen, stonden de Romeinse thermen open voor de massa. Een bezoek aan de thermen was dan ook een sociaal gebeuren dat deel uitmaakte van de dagelijkse routine. De toegangsprijzen

waren bijzonder laag tegenover het breed comfort dat er werd aangeboden. De kostenlast van de thermen lag vooral bij de staat, die deze faciliteiten zag als een investering. Ontspannen arbeiders leverden beter werk en uitgeruste soldaten vochten harder. Ondanks hun vele technische doorbraken, is dit sociologische aspect volgens Siegfried Giedion de grootste verdienste van de Romeinse thermen. Hun monumentale architectuur en vernieuwende technieken reflecteerden het sterke engagement van de staat ten opzichte van zijn burgers. Het badhuis was een monument van een beschaving die het vermogen had om haar inwoners te verzorgen met ongeëvenaard comfort.⁵¹

SUZANNE

Zoals de Romeinse thermen kan het Piscine Suzanne Berlioux gezien worden als een monument van een beschaving voor het welzijn van haar inwoners. De architect van het zwembad gelooft sterk in de taak van autoriteiten om hun onderdanen te voorzien van voorzieningen zoals sportinfrastructuur, wat zich uit in de monumentale architectuur van het zwembad. Niet alleen het technisch vernuft van de bouwonderneming wordt hiermee in de verf gezet, maar ook de hoge graad aan organisatie die die autoriteiten aan de dag hebben moeten leggen om een zwembad te integreren in een grootschalig stadsvernieuwings- en mobiliteitsproject. Die integratie maakt van dit zwembad een voorziening die niet alleen de buurt en de stad bedient, maar ook de wijde regio. Deze regionale ambitie vertaalt zich in de uitbating van het zwembad dat er duidelijk op gericht is om pendelaars uit de voorsteden zo goed mogelijk te bedienen. Deze gegevens maken van het Piscine Suzanne Berlioux een zwembad dat – net als de Romeinse thermen – het baden beschouwt als een basisrecht voor alle leden van de samenleving, met in het bijzonder de werkende bevolking. Sportieve, frisse en gelukkige werkrachten komen de volledige samenleving ten goede en het Piscine Suzanne Berlioux neemt zijn taak op dit vlak ter harte.

XIII. De Thermes van Diocletianus, het grootste badhuiscomplex van het Romeinse Rijk.

49. Mandoul, "Sports," p. 281.

50. Siegfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970, p. 630.

51. Giedion, "Mechanization," p. 631-634.

XIII. Edmond Paulin, "Les Bains de Dioclétien."

BIBLIOGRAFIE

- Cohen, Jean-Louis, André Lortie. "Des fortifs au périf." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 1994.
- Gerondeau, Christian. "La Saga du RER et le maillon manquant." Parijs: Presse de l'École nationale des ponts et chaussées, 2003.
- Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970.
- INA. "Les Halles s'en vont." 17 februari 1967. <https://www.ina.fr/ina-eclair-actu/video/caf86014574/les-halles-s-en-vont>
- Institution of Railway Signaling Engineers. "Système d'aide à la conduite, à l'exploitation et à la maintenance." Geraadpleegd op 8 mei 2023. https://www.angelfire.com/ri2/dyl_kmc/sacem.html
- Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994.
- Lenne, Frédéric. "Paris – Les Halles." Parijs: Editions Le Moniteur, 2004.
- Loyer, François, Hélène Guéné. "Henri Sauvage, les immeubles à gradins." Luik: Mardaga, 1987.
- Mairie de Paris, Syndicat des transports d'Île-de-France. Dossier n° E09000018 / 75. "Projet de réaménagement du pôle RER Châtelet-Les Halles Enquêtes publiques conjointes."
- Mairie de Paris. "Les Halles, le nouveau coeur de Paris." Parijs: september 2010. <https://blogcfj.files.wordpress.com/2012/04/plaquette-du-projet-les-halles.pdf>
- Mairie de Paris. "Les horaires des Piscines." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.paris.fr/lieux/piscines/tous-les-horaires>
- Mairie de Paris. "Piscine Suzanne Berlioux (Les Halles)." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.paris.fr/lieux/piscine-suzanne-berlioux-les-halles-2916>
- Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014.
- Marie de Paris. "Bains et douches municipaux." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.paris.fr/pages/les-bains-douches-municipaux-138>
- Pare, Richard. "The Lost Vanguard: Russian Modernist Architecture 1922-1932." New York: Monacelli Press, 2007.
- Prévert, Jacques, Romain Urhausen. "Les Halles de Paris." München: Moos, 1980.
- RATP. "Ouverture de la Porte Marguerite de Navarre, nouvel accès direct à la gare de Châtelet-Les Halles." Gepubliceerd op 24 mei 2017. <http://web.archive.org/web/20180815200907/https://www.ratp.fr/groupe-ratp/newsroom/innovation/ouverture-de-la-porte-marguerite-de-navarre-nouvel-acces-direct-la>
- STIF. "RER A, schéma directeur." Gepubliceerd op 6 juni 2012. https://web.archive.org/web/20130301200950/http://www.stif.info/IMG/pdf/Deliberation_no2012-0163_relative_au_schema_directeur_du_RER_A.pdf
- Suera. "La voirie souterraine." Geraadpleegd op 8 mei 2023. <http://www.accomplir.asso.fr/dossiers/renovation/02%20la%20voirie%20souterraine.pdf>
- Van Dale. "Slaapstad." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/slaapstad#.ZFItmHZByUk>
- Verschaffel, Bart. "Van Hermes en Hestia." Gent: A&S Books, 2010.
- Wikipedia. "Banlieue." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Banlieue>
- Wikipedia. "RER D." Geraadpleegd op 8 mei 2023.
- Wiktionnaire. "Banlieue." Geraadpleegd op 3 mei 2023. <https://fr.wiktionary.org/wiki/banlieue>
- Zola, Émile. "Ventre de Paris." Londen: Perlego, 2004.

AFBEELDINGEN

- Grondplan: Mandoul, Thierry. "Sports, portrait d'une métropole." Parijs: Pavillion de l'Arsenal, 2014: p. 276.
- Luchtbeeld: Google Earth
- I. Archiefbeeld van Archives de Paris. "Les halles de Victor Baltard." 1847. <https://archives.paris.fr/a/613/les-halles-de-victor-baltard/>
- II. Archiefbeeld van Archives de Paris. "Plan pour la future station de RER Châtelet-Les halles." 1971. <https://archives.paris.fr/r/231/le-demenagement-des-halles-amenagement-oppositions-et-conservation-du-patrimoine/>
- III. Archiefbeeld van Archives de Paris. "Construction du Centre national d'art et de culture Georges Pompidou." 1971. <https://archives.paris.fr/r/231/le-demenagement-des-halles-amenagement-oppositions-et-conservation-du-patrimoine/>
- IV. Grondplan van AUA Paul Chemetov. "Equipements publics des Halles." Geraadpleegd op 12 mei 2023. <http://www.paulchemetov.com/projets/equipements-publics-auditorium-et-piscine-des-halles>
- V. Tekening van Castelli uit: Prévert, Jacques, Romain Urhausen. "Les Halles de Paris." München: Moos, 1980: p. 104.
- VI. Grondplan van Olympisch zwembad in Moskou uit: Olympisch comité. "Official Report of the Games of the XXIIInd Olympiad Moscow 1980 - Volume 2: Organization." USSR: Fizkultura i Sport Publishers, 1980: p. 74.
- VII. Tekening van Madelon Vriesendorp uit: Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994: p. 309.
- VIII. Foto van AUA Paul Chemetov. "Equipements publics des Halles." Geraadpleegd op 12 mei 2023. <http://www.paulchemetov.com/projets/equipements-publics-auditorium-et-piscine-des-halles>
- IX. Afbeelding uit: Koolhaas, Rem. "Delirious New York." New York: The Monacelli Press, 1994: p. 36.
- X. Foto van Erik Drost op: Archdaily. "AD Classics: Radio City Music Hall / Edward Durell Stone & Donald Deskey." Geraadpleegd op 12 mei. <https://www.archdaily.com/792104/ad-classics-radio-city-music-hall-edward-durell-stone-and-donald-deskey>
- XI. Grondplan uit: Lenne, Frédéric. "Paris – Les Halles." Parijs: Editions Le Moniteur, 2004: p. 28.
- XII. Foto uit: Hudson River Park Trust. "Hudson River Park. Hudson River Park Trust, "Hudson River Park: Planning, Growth, Sustainability Committee, September 19, 2016," 19 september 2016. p. 18. <https://www.buildingcongress.com/uploads/pdf/Planning-Growth-Sustainability-Presentation-9-16-16.pdf>
- XIII. Schilderij van Edmon Paulain op: Wikimedia Commons. "Les Bains de Dioclétien." Geraadpleegd op 12 mei 2023. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baths_of_Diocletian_-_Paulin_1880.jpg

CENTRE AQUA-SOLAIRE DU **MIDI**

PALACE

In 2018 verspreidde toenmalig Brussels minister van Openbare Werken en Mobiliteit Pascal Smet een aantal opmerkelijke foto's. Ze toonden enorme, lege ruimtes, gevuld met paddenstoelvormige zuilen. Het betrof de Quadrilatères, twee leegstaande zalen in de spoorberm van de Brusselse Noord-Zuidverbinding. De zalen huisvestten oorspronkelijk een busstation en een postsorteercentrum: functies die grote infrastructuur vereisten, maar vandaag vooral een grote leegte achterlaten in het stadsweefsel. De verrassende schoonheid van de ruimte en zijn sleutellocatie wekten de interesse van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat de Quadrilatères graag wilde verwerken in de ontwikkelingsplannen voor de stationsbuurt. Een markthal in de grootste van de twee zalen zou bijvoorbeeld kunnen bijdragen aan de heropleving van de buurt. Eigenaar NMBS toonde zich echter niet bereid om actief mee te werken aan die invulling. Brandveiligheidsmaatregelen leken roet in het eten te gooien van ieder invullingsplan. Voor het publiek bleven de fabelachtige Quadrilatères voorlopig alleen bestaan op de korrelige gsm-foto's van de minister.¹

Dat veranderde in 2021: de NMBS lanceerde een oproep naar ideeën voor projecten die gebruik zouden maken van de Quadrilatères.² Sindsdien organiseerde technoclub Fuse een rave in de kleine Quadrilatère, waarmee het publiek in levende lijve kennismakte met de indrukwekkende zuilenpaleizen onder de sporen.³

GROTTE

Niet zo ver van de Cité internationale universitaire de Paris

en de FBL bevindt zich het Réservoir de Montsouris. Ook dit is een uitgestrekte zaal vol zuilen die naar boven toe uitwaaiëren. Dit is echter geen voormalig busstation, maar een waterreservoir. Tussen de 1800 zuilen kan het Réservoir de Montsouris 200.000 m³ water vasthouden.⁴ Om evidente redenen is de ruimte niet publiek toegankelijk, maar de foto's van de kathedrale ruimte spreken tot de verbeelding.

Tijdens mijn verblijf in Parijs vroeg ik mij vaak af hoe het zou zijn om te zwemmen in het reservoir. Het glinsterende water tussen het woud aan regelmatig geplaatste zuilen onder het gewelfde plafond geven het reservoir een bijna sacrale uitstraling. De ongekende diepte van de koude watermassa en de allesomvattende duisternis voorbij de lichtbundel van de camera zouden de ervaring misschien zelfs doen aanleunen bij het sublieme. Zwemmen in deze waterpartij zou niets te maken hebben met sport. Het zou een zintuigelijk schouwspel zijn, misschien zelfs een religieuze beleving. Zou baden in het water van het Réservoir de Montsouris tot "total regeneration" leiden?

CENTRE AQUA-SOLAIRE DU MIDI

Dit laatste droombeeld maakt de fantasie van het Réservoir de Montsouris waar in de kleine Quadrilatère in Brussel. Er wordt gezocht naar een moderne vorm van baden die lichamelijke en geestelijke loutering aanbiedt op de schaal van de massa. Op een van de drukste plekken van de hoofdstad (onder de meest overbelaste treinverbinding van het land) wordt rust en intimiteit gezocht. In een van de meest duistere plekken wordt warmte en verlichting gezocht. Deze contrasten komen samen in een hedendaags badhuis voor de metropool.

1. Een van de foto's van minister Pascal Smet.

1. KrisHendrickx, "Gezien: paleis onder de sporen," *Bruzz*, 24 januari 2018.

2. NMBS, "Brussel-Zuid project 'Quadrilatères'."

3. Renée Vervaeke, "Paleizen onder Zuidstation voor het eerst in twintig jaar open voor rave," *Bruzz*, 23 maart 2023.

4. Mairie de Paris, "À la découverte du trésor caché du réservoir Montsouris."

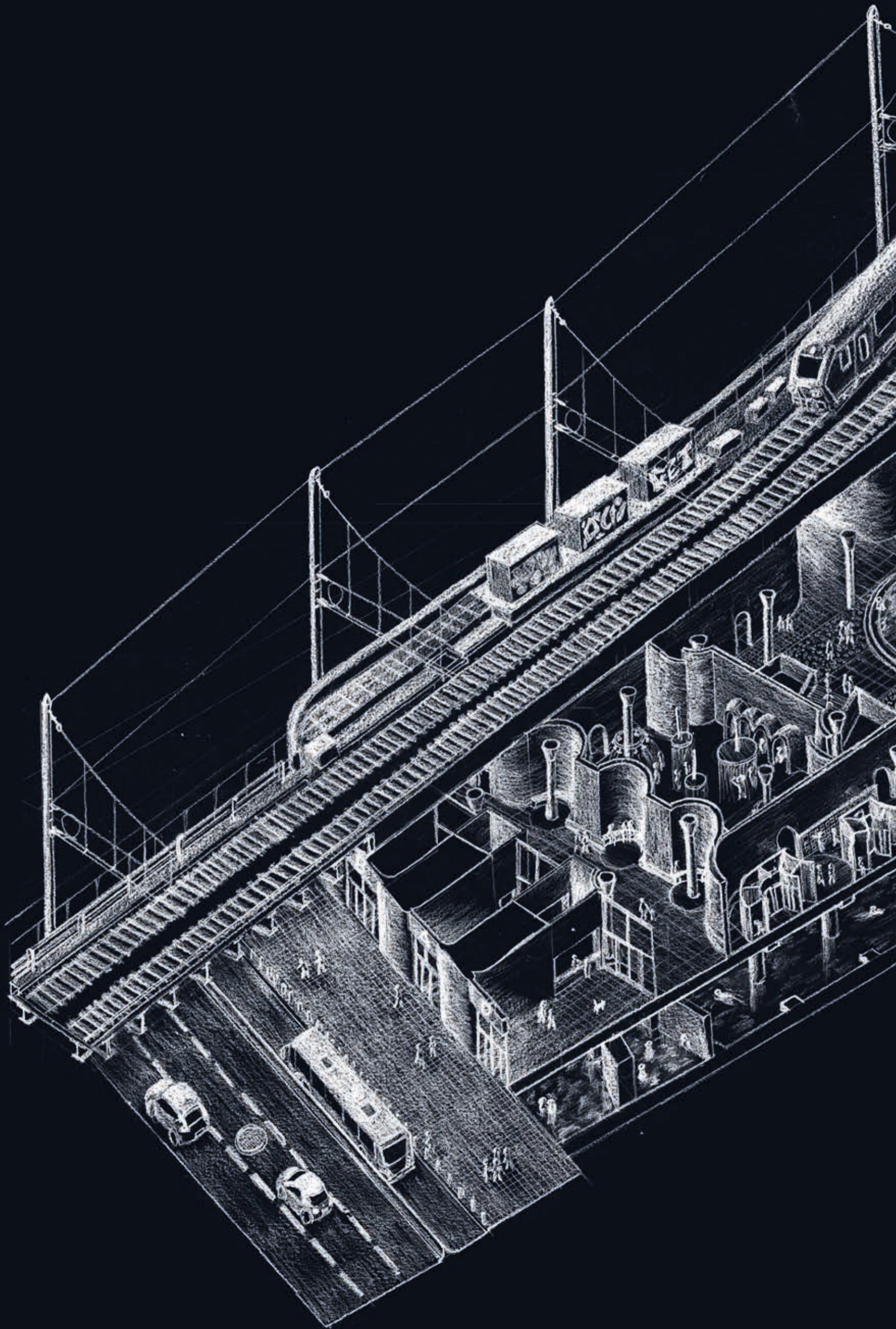
I. Hendrickx, "Gezien."

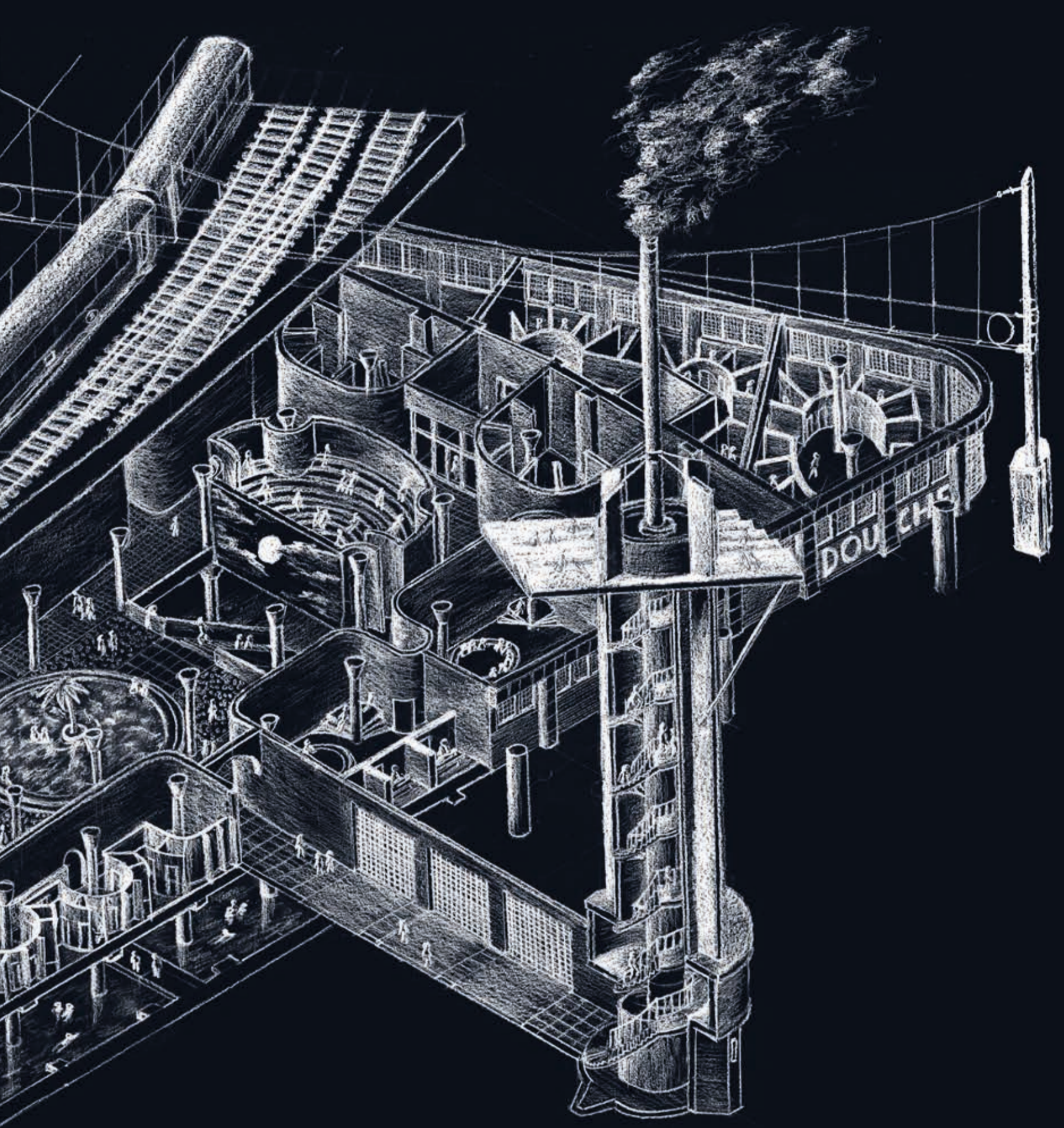

II. Réservoir de Montsouris.

II. Wikimedia Commons. "Reservoir montsouris - paris XIV - 2014."

CHALEUR

Een grootschalig badhuis van warmte voorzien vergt een grote hoeveelheid energie. In een tijdperk van energieschaarste zouden de kosten voor deze openbare voorziening onaanvaardbaar hoog kunnen oplopen. Voor de productie van warmte wordt daarom op een grotere schaal gekeken. Aan de Europaesplanade die ten noorden van de Quadrilatères loopt, wordt daarom een warmtecentrale gerealiseerd die de basis vormt voor een toekomstig warmtenet in de wijken van Kuregem, de Marollen en Sint-Gillis. Ondanks het industrieel karakter van warmtecentrales hebben voorgaande projecten bewezen dat deze installaties hun plaats kunnen vinden in een stedelijke omgeving, zoals de warmtecentrale voor Nieuw-Zuid in Antwerpen. Het Centre Aqua-solaire du Midi sluit ook aan op dit warmtenet. Bewoners van de aangesloten wijken - en ver daarbuiten - komen baden bij de warmtebron die eveneens hun huizen verwarmt. Het badhuis wordt zo een verbindend element voor de omliggende wijken in de spoorberm die hen voorheen van elkaar scheidde.

Het voorbeeldgeval van de warmtecentrale in Nieuw-Zuid maakt gebruik van aardgas om zijn warmte op te wekken.⁵ Dit droombeeld stelt voor om duurzaam geproduceerde waterstof te gebruiken als brandstof. In 2022 lanceerde Europese Unie een plan om massaal groene waterstof te kopen van Noord-Afrikaanse landen zoals Marokko, Algerije en Egypte. Het woestijnklimaat in deze gebieden laat toe om op grote schaal zonne-energie op te slaan in waterstof en vervolgens te vershippen naar Europa.⁶ Een gloednieuwe waterstofpijpleiding tussen de haven van Zeebrugge en Brussel brengt de energie van de zuidelijke zonnestralen rechtstreeks naar de hoofdstad.⁷

III. De concentrisch geplaatste spiegels van het Nour-Ouarzazatecomplex in Marokko bundelen de zonnestralen in de centrale kolom, die de verzengende hitte omzet in elektrische energie. De energie uit centrales zoals deze kan vervolgens ingezet worden in de productie van groene waterstof.

IV. De H₂ Highway van energieinfrastructuurgroep Fluxys verbindt de haven van Zeebrugge met Brussel. Geïmporteerde waterstof kan zo ingezet worden door de Brusselse industrie en andere afnemers.

5. Antwerpen Morgen, "Nieuw Zuid: Warmtenet."

6. Coporate Europe Observatory, "EU plans to import hydrogen from North Africa."

7. Fluxys, "H2 Highway Zeebrugge - Brussel."

III. Beatrice Christofaro, "Small Morocco punches above its weight on renewables."

V. De energie van de zuiderse zon wordt in Brussel terug vrijgelaten.

V. Google Earth / Datastore Brussels, "UrbIS Download."

PORTE

De kleine Quadrilatère bevindt zich op een van de drukste en minst gastvrije plekken in de Brussel. De Noord-Zuidverbinding kanaliseert iedere IC-lijn van de NMBS die de hoofdstad aandoet. Het station van Brussel-Zuid is daarbovenop de poort voor internationaal treinverkeer in België. Met verbindingen van TGV, Thalys, Eurostar en anderen komen hier bezoekers aan uit Parijs, Amsterdam, Keulen, Londen en elders. Dit maakt van Brussel-Zuid het drukste treinstation van het land, met ruim 60.000 dagelijkse reizigers.⁸

De buurt rond het Zuidstation reflecteert evenwel niet de waarden die een internationale toegangspoort tot een hoofdstad vereist. De stationsomgeving verscheen geregeld in de media als een vlek op het imago van Brussel. Naast een algemeen onveiligheidsgevoel door de vele leegstaande en verloederde gebouwen, kampt de buurt met hoge criminaliteitscijfers - onder andere uitgelokt door de opmars van crack in de hoofdstad. Een daadkrachtige respons van de ordediensten blijft voorlopig uit door de uiteenlopende bevoegdheden tussen de federale en lokale politiediensten.⁹

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest reageert op de problematiek met een RPA voor de wijk. Straten worden autoluw gemaakt, kantoorgebouwen worden vervangen door woningen en de publieke ruimte wordt geherwaardeerd. Het nieuwe NMBS-hoofdkwartier in de voormalige postgebouwen langs de sporen kadert ook binnen deze ambitie.¹⁰ De eerste plannen dateren echter al van 2013¹¹ en tot op vandaag ligt de wijk er onveranderd en doods bij. De grote uitzondering vindt wekelijks plaats op zondagvoormiddag: dan strijkt de Zuidmarkt neer op de Europaesplanade, een van de grootste markten van Europa.¹²

VI. Grote infrastructuren vereisen grote ruimtes. Zoals in Châtelet-Les Halles creëert mobiliteitsinfrastructuur ruimtes die de stedelijke korrel overstijgen.

BAINS

Op deze plek introduceert het Centre Aqua-solaire du Midi rust en intimiteit. Het Centre Aqua-solaire wil een oase zijn voor lichamelijke en mentale gezondheid. De Brusselaar en de treinreiziger kunnen hier kiezen uit een breed assortiment dat gaat van een eenvoudige reiniging tot een urenlange kuur. Daarom wordt er plaatsgemaakt voor tal van voorzieningen: warmwaterbaden, massageruimtes, stoomcabines, sauna's, een zwembad, een solarium, maar ook openbare douches.

Het badhuis verdeelt zijn voorzieningen symmetrisch in de zuilenzaal: de noord- en zuidzijde zijn elkaars spiegelbeeld en kunnen onafhankelijk functioneren. Bijgevolg kan het badhuis volgens verschillende modi opereren, afhankelijk van de gewenste graad van discretie van het moment. Zo kan het badhuis onderverdeeld worden in bijvoorbeeld een mannenzijde en een vrouwenzijde, een naakte zijde en een geklede zijde of een stille zijde en een groepszijde. De centrale ruimtes bieden de mogelijkheid om de verhouding tussen de twee zijdes te cureren: misschien sluiten ze aan bij de modus van een van de twee zijden of dienen ze als overgangszone tussen de twee. Het badhuis kan uiteraard ook als een geheel functioneren.

Naar de buitenwereld toe balanceert het Centre Aqua-solaire op een gelijkaardige lijn tussen zichtbaarheid en discretie. Op de Europaesplanade verschijnt de warmtecentrale, vergezeld door zijn opvallende schoorsteen met solarium. Onder spoorbrug over de Kleine Ring bevinden zich de ingangen tot het badhuis, onder de spoorbrug over de Argonnestraat de ingang tot de openbare douches. De verschillende ingangen liggen daarmee binnen de invloedssfeer van de Europaesplanade als publieke ruimte met potentieel, maar bieden de bezoekers van het badhuis en de douches de nodige privacy.

VII. De Hammam in de islamitische badcultuur is gewoonlijk een afgesloten en duistere ruimte die slechts sporadisch van daglicht wordt voorzien.

8. NMBS, "Cijfers opgestapte reizigers."

9. Bruzz, "Station Brussel-Zuid kampt met toenemende criminaliteit: 'Toeristen hebben nog nooit zoiets gezien'," *VRT NWS*, 27 juli 2023.

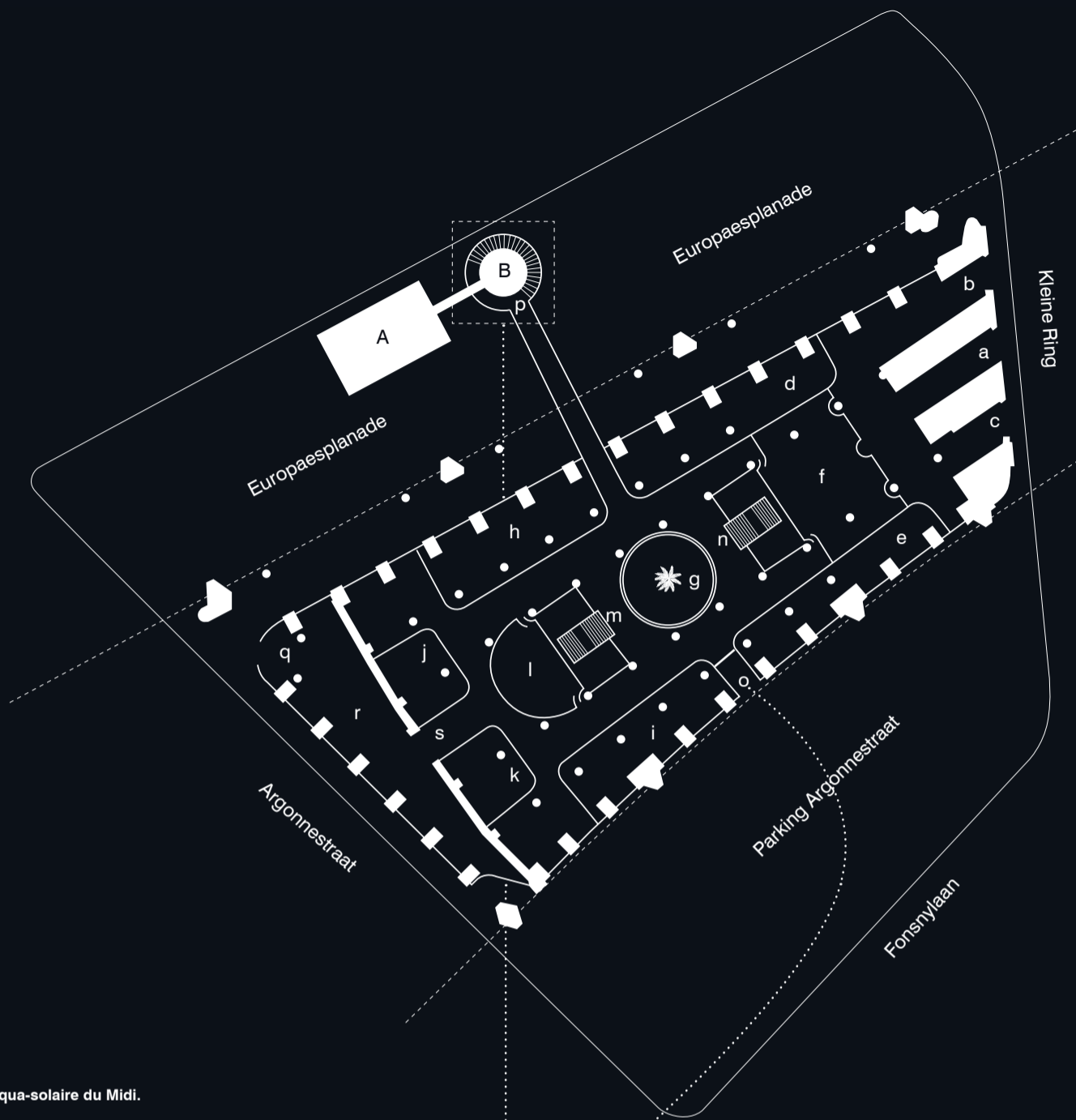
10. Perspective Brussels, "Zuidwijk."

11. EC, "Meer woningen, minder kantoren: regering keurt herinrichting Zuidwijk goed," *Bruzz*, 11 mei 2021.

12. Visit Brussels, "De Zuidmarkt."

VI. Sebastian Gleißner, 2023.

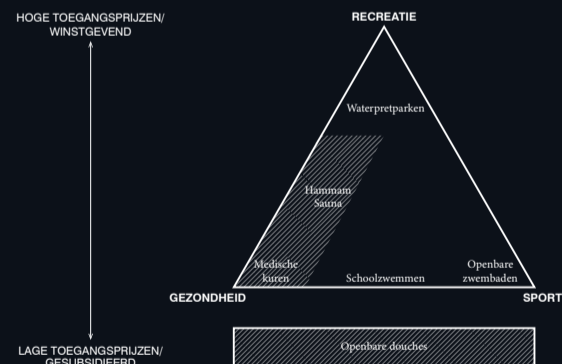
Sigfried Giedion, "Mechanization Takes Command," New York: Oxford University Press, 1970: p. 640.

VIII. Grondplan Centre Aqua-solaire du Midi.

- A. Warmtecentrale
- B. Schoorsteen

- a. Algemene ingang badhuis
- b. Ingang badhuis noordzijde
- c. Ingang badhuis zuidzijde
- d. Kleedkamers, toiletten en douches noordzijde
- e. Kleedkamers, toiletten en douches zuidzijde
- f. Gemengde douches en stoomcabines
- g. Centraal bad
- h. Individuele sauna's en massageruimtes noordzijde
- i. Individuele sauna's en massageruimtes zuidzijde
- j. Groepssauna's noordzijde
- k. Groepssauna's zuidzijde
- l. Exedra
- m. Trap naar kuuroord in kelderverdieping
- n. Trap naar zwembad in kelderverdieping
- o. Frisse kamer met grote zuidelijk gerichte daglichtopening
- p. Trap langs schoorsteen naar solarium
- q. Ingang openbare douches
- r. Openbare douches
- s. Doorgang tussen badhuis en openbare douches

FATA MORGANA

Het Centre Aqua-solaire du Midi vestigt zich in een gesloten en deels ondergrondse zaal. Grote raamopeningen om via de gevels daglicht binnen te brengen zijn moeilijk te rijmen met de discretie en intimiteit die gepaard gaan met een badhuis. Het natte regime van dagdagelijkse zwembaden is hier radicaler dan ooit. Bezoekers zijn nog kwetsbaarder, nog intiemer, nog naakter. Zenithaal daglicht binnenbrengen is ook uitgesloten vanwege de bovenliggende treinsporen. Het badhuis is - vanwege zijn ligging en zijn programma - gehuld in duisternis.

Tegelijk kan het badhuis niet werken zonder het licht van de zon. Het warm water van het badhuis wordt opgewekt met een grondstof die werd geproduceerd met zonne-energie. De zonnestralen die elders neervielen worden hier vrijgelaten. De zon "schijnt" in de duisternis van zuilenzalen.

De overgang tussen het licht van de zon en de warmte in het badhuis is water. Waterstof is de drager van de energie die de zon op de aarde heeft neergestraald. Het is de meest voorkomende molecule in het universum en het hoofdbestanddeel van water. Water is tevens het restproduct van de verbrandingsreactie die plaatsvindt in de warmtecentrale.

De drie bovengenoemde elementen zijn aanwezig in het Centre Aqua-solaire du Midi: de duisternis, de zon en water. Het samenspel van deze drie oerbegrippen in het menselijk denken bieden de mogelijkheid om van het badhuis een sacrale plaats te maken die niet alleen instaat voor lichamelijk reiniging, maar ook voor bezinning. De zon, als oudste godheid op aarde, speelt daarbij de hoofdrol. Het traject van de bezoeker doorheen het Centre Aqua-solaire du Midi wordt bepaald door

de veranderende blootstelling aan zonne-energie. Sommige ruimtes zijn slechts zwak verlicht met kunstmatig licht, maar bevatten hete baden stampvol zonnewarmte. Andere ruimtes baden in daglicht (positie o. op het grondplan), maar bieden net een koud bad aan. Deze wisselende verhouding tot de zon komt tot een hoogtepunt wanneer de bezoeker de wanteltrap rond de schoorsteen van de warmtecentrale beklimt. Daar bevindt zich een solarium, tientallen meters boven de grond (en dus dicht bij de zon). Hier is geen water met gecapteerde zonnewarmte meer. Er blijven alleen rauwe, ongetemde zonnestralen over. Het enige bad dat hier kan genomen worden, is een zonnebad.

IX. De zon is een tijdloze en seculiere katalysator voor spiritualiteit.

X. In Therme Vals van Peter Zumthor beweegt de bezoeker zich doorheen verschillende kamers met een eigen lichtinval, temperatuur, geur ...

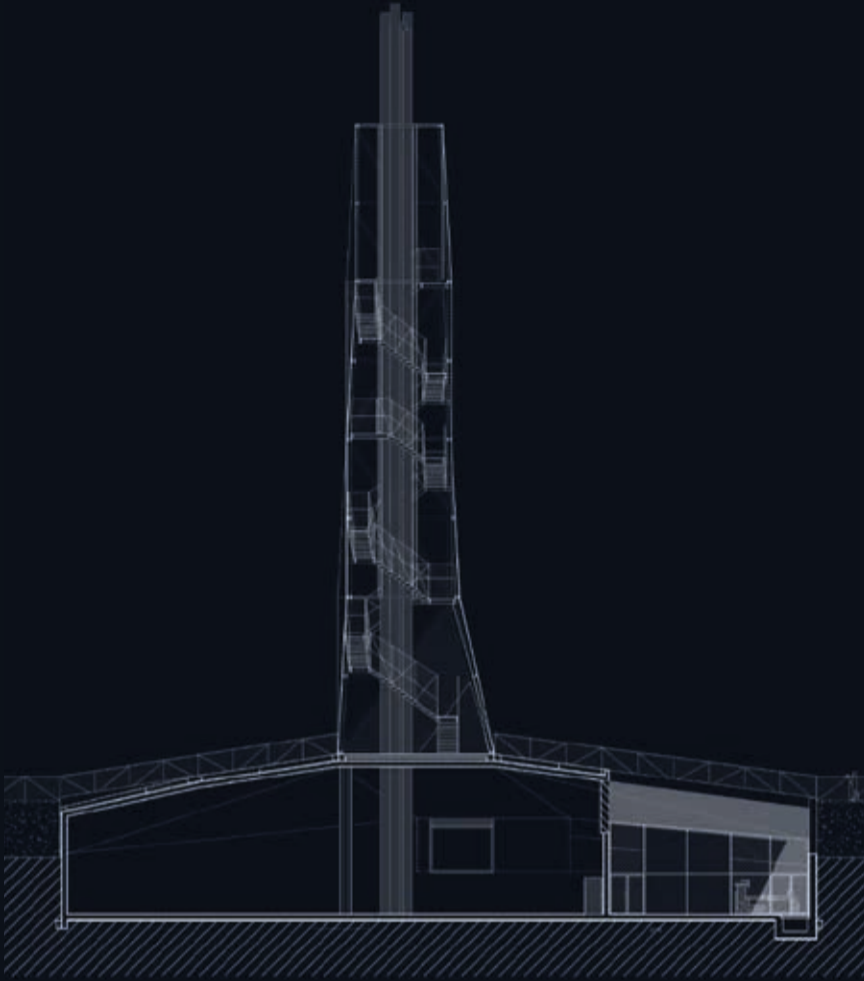

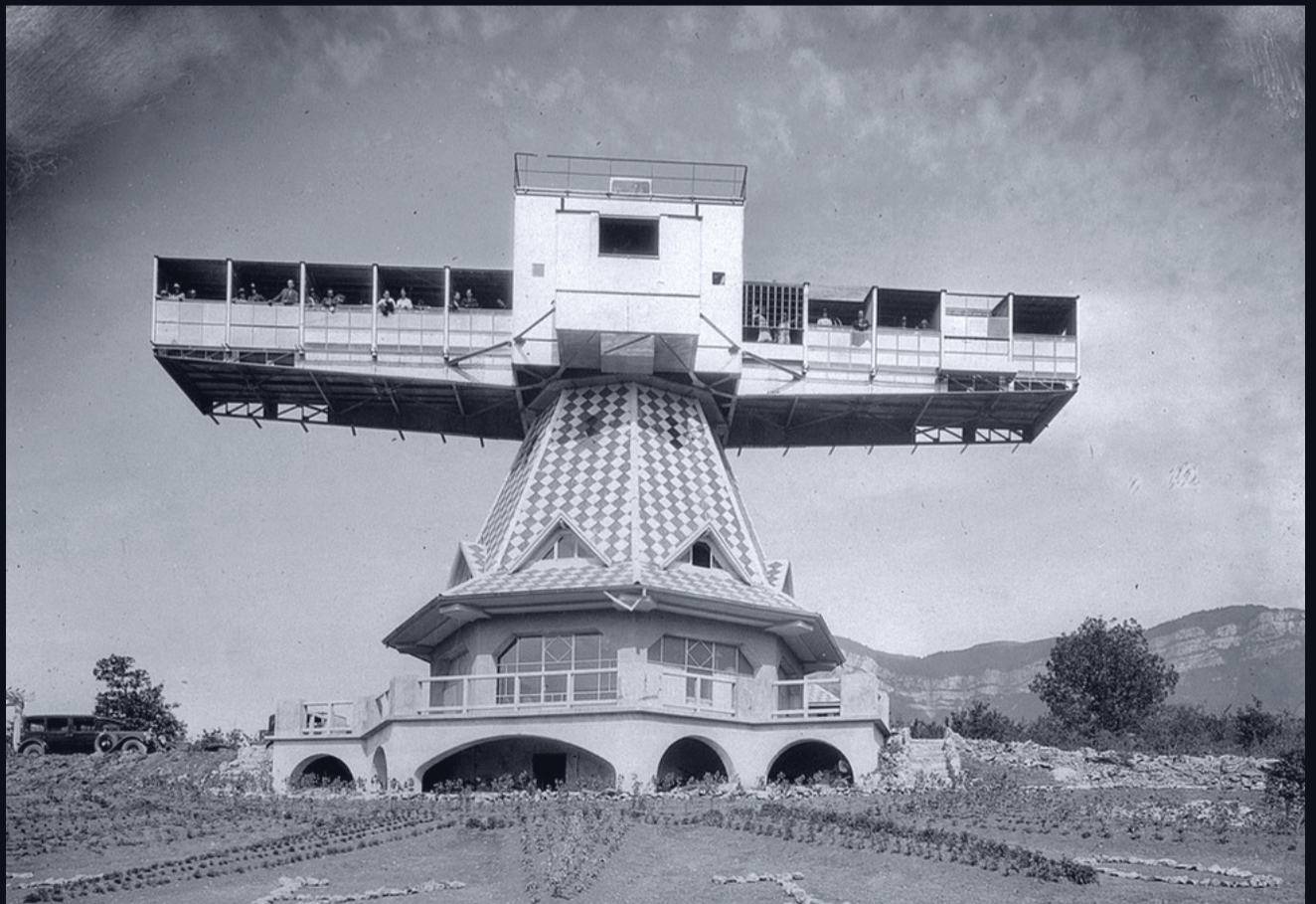
XI. De zon is altijd aanwezig in het Centre Aqua-solaire du Midi: in de vorm van directe zonnestrallen, of zonnewarmte vevat in het warme water.

AUDIENCE

In het solarium bovenop de schoorsteen van de warmtecentrale gaat de bezoeker op audiëntie bij de zon. Het natte regime van het badhuis blijft hier gelden in een buitenruimte in het hart van de grootstad. Het droge regime van de stad en het natte regime van het badhuis vermijden echter met succes een botsing door een tussenliggende barrière: het hoogteverschil. De zonnebaders in het solarium bevinden zich tientallen meters boven de grond. Onder hen kan de metropool verder razen zonder dat hun rust wordt verstoord. Ook hoge gebouwen vormen geen verstoring: dankzij het zuidwaards gerichte getrapte oppervlak van het solarium worden de zonnebaders ook aan de noordkant van het zicht onttrokken. Zij kijken recht naar het zuiden, waar de spoorbundel van de Noord-Zuidverbinding een brede kloof tekent tussen het solarium en de dichtsbijzijnde bebouwing.

XII. noAarchitecten bewees in Antwerpen dat een warmtecentrale kan bijdragen aan de stedelijke beleving. Een trap wentelt zich rond de schoorsteen met onderweg uitzichtpunten over de stad.

XII. noAarchitecten, "070 Heating plant Antwerp."

XIII. Solarium Tournant, "Les solariums de Jean Saidman."

XIII. In het solarium van de Franse dokter Jean Saidman kregen patiënten een zonnekuur. Hun kamers bevonden zich in een beweegbare constructie die de stand van de zon volgde.

XIV. De Zuidertoren en de landmark van Laura Provost krijgen gezelschap van een derde torenvolume. Op de Europaesplanade kan de Zuidmarkt ongestoord plaatsvinden.

XV. Op audiëntie bij de zon: het solarium heeft geen muur nodig om privacy te scheppen. De hoogte en de sporen houden het droge regime op afstand.

BIBLIOGRAFIE

- Antwerpen Morgen. "Nieuw Zuid: Warmtenet." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.antwerpenmorgen.be/nl/projecten/nieuwzuid-warmtenet/over>
- Bruzz. "Station Brussel-Zuid kampt met toenemende criminaliteit: "Toeristen hebben nog nooit zoiets gezien"." *VRT NWS*, 27 juli 2023. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/07/27/station-brussel-zuid-kampt-met-toenemende-criminaliteit/>
- Corporate Europe Observatory. "EU plans to import hydrogen from North Africa." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://corporateeurope.org/en/2022/05/eu-plans-import-hydrogen-north-africa>
- EC. "Meer woningen, minder kantoren: regering keurt herinrichting Zuidwijk goed." *Bruzz*, 11 mei 2021. <https://www.bruzz.be/stedenbouw/meer-woningen-minder-kantoren-regering-keurt-herinrichting-zuidwijk-goed-2021-05-11>
- Fluxys. "H2 Highway Zeebrugge - Brussel." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.fluxys.com/nl/projects/h2highwayzbbxl>
- Hendrickx, Kris. "Gezien: paleis onder de sporen." *Bruzz*, 24 januari 2018. <https://www.bruzz.be/stedenbouw/gezien-paleis-onder-de-sporen-2018-01-24>
- Mairie de Paris. "À la découverte du trésor caché du réservoir Montsouris." Geraadpleegd op 15 augustus 2023. <https://www.paris.fr/pages/a-la-decouverte-du-tresor-cache-du-reservoir-montsouris-7561>
- NMBS. "Brussel-Zuid project "Quadrilatères"." Geraadpleegd op 14 juli 2023. <https://www.belgiantrain.be/nl/3rd-party-services/3rd-party-sales/immo/retail/bxl-midi-quadrilateres>
- NMBS. "Cijfers opgestapte reizigers." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://www.belgiantrain.be/nl/about-sncb/enterprise/publications/travellers-counts>
- Perspective Brussels. "Zuidwijk." Geraadpleegd op 16 augustus. <https://perspective.brussels/nl/stadsprojecten/strategische-polen/zuidwijk-0>
- Vervaet, Renée. "Paleizen onder Zuidstation voor het eerst in twintig jaar open voor rave." *Bruzz*, 23 maart 2023. <https://www.bruzz.be/culture/music-nightlife/paleizen-onder-zuidstation-voor-het-eerst-twintig-jaar-open-voor-rave-2023>
- Visit Brussels. "De Zuidmarkt." Geraadpleegd 16 augustus 2023. <https://www.visit.brussels/nl/bezoekers/venue-details.De-Zuidmarkt.266060>

AFBEELDINGEN

- I. Foto van Pascal Smet op: Hendrickx, Kris. "Gezien: paleis onder de sporen." *Bruzz*, 24 januari 2018. <https://www.bruzz.be/stedenbouw/gezien-paleis-onder-de-sporen-2018-01-24>
- II. Afbeelding op: Wikimedia Commons. "Reservoir montsouris - paris XIV - 2014." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Reservoir_montsouris_-_paris_XIV_-_2014.jpg?uselang=fr
- III. Foto van Xinhua/Sepeco III/picture alliance op: Christofaro, Beatrice. "Small Morocco punches above its weight on renewables." *DW*, 14 december 2022. <https://www.dw.com/en/morocco-powering-ahead-of-other-african-states-on-renewables/a-64093142>
- IV. Illustratie van Nicolas De Wispelaere uit 2023.
- V. Luchtbeeld van Google Earth met vormen van: Datastore Brussels. "UrbIS Download." Geraadpleegd op 14 augustus 2023. <https://datastore.brussels/web/urbis-download>
- VI. Foto van Sebastian Gleißner uit 2023.
- VII. Afbeelding uit: Giedion, Sigfried. "Mechanization Takes Command." New York: Oxford University Press, 1970: p. 640.
- VIII. Grondplan gebaseerd op: NMBS. "Brussel-Zuid project "Quadrilatères"." Geraadpleegd op 14 juli 2023. <https://www.belgiantrain.be/nl/3rd-party-services/3rd-party-sales/immo/retail/bxl-midi-quadrilateres>
- IX. Foto van Tate Photography op: Tate. "The Unilever Series: Olafur Eliasson: The Weather Project." Geraadpleegd op 15 augustus 2023.
- X. Afbeelding op: Homeli. "Therme Vals Spa by Peter Zumthor." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://homeli.co.uk/therme-vals-spa-by-peter-zumthor/>
- XI. Oorspronkelijke afbeelding op: NMBS. "Brussel-Zuid project "Quadrilatères"." Geraadpleegd op 14 juli 2023. <https://www.belgiantrain.be/nl/3rd-party-services/3rd-party-sales/immo/retail/bxl-midi-quadrilateres>
- XII. Snede van noAarchitecten op: noAarchitecten. "070 Heating plant Antwerp." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://noaarchitecten.net/projects/27/070-heating-plant-antwerp>
- XIII. Afbeelding op: Solarium Tournant. "Les solariums de Jean Saidman." Geraadpleegd op 16 augustus 2023. <https://solariumtournant.com/solariums-jean-saidman/>
- XIV. Oorspronkelijke afbeelding: Perspective Brussels. "Stedelijke uitdagingen." Geraadpleegd op 16 augustus. <https://perspective.brussels/nl/stedelijke-uitdagingen/welzijn-en-gezondheid>
- XV. Oorspronkelijke afbeelding van Google Maps.

ÉPILOGUE

LA MÉTROPOLE

De stad heeft het zwembad nodig. De zomerse hittegolven beloven de komende jaren alleen maar in hevigheid en frequentie toe te nemen. Publiek toegankelijk zwemwater wordt dan een noodzaak voor de leefbaarheid van de stad en de gezondheid van de burgers. Het grootstedelijke zwembad biedt echter meer dan louter zwemsport en afkoeling. Het zwemwater dient als een extensie voor tal van grootstedelijke functies en noden.

Zo zijn niet individuele burgers, maar scholen de grootste klanten van veel publieke zwembaden. Dat geldt voor de Baden van het Centrum in Brussel, maar ook voor alle onderzochte Parijse zwembaden. Schoolzwemmen vervult een aantal belangrijke taken van het onderwijs. Enerzijds leren kinderen de zwemsport aan, wat naast een prachtige sport een belangrijke overlevingstechniek kan zijn in bepaalde noodsituaties. Anderzijds plaatst het kinderen in een omgeving die sterk verschilt van de schoolbanken. Dit geeft hen de kans om op een informelere manier met elkaar om te gaan en hun sociale vaardigheden te ontwikkelen. Schoolzwemmen draagt bij aan een nieuwe generatie weerbare en sociale burgers op manieren die niet mogelijk zijn in een klaslokaal.

Grootstedelijke zwembaden zijn niet alleen plaatsen van onderwijs, maar ook van zorg. Openbare douches die in zwembadcomplexen zitten verwerkt, worden tot op vandaag nog steeds druk gebruikt. Ze verzekeren het basisrecht van lichaamsverzorging voor zelfs de armsten in de samenleving. Ook mentale zorg maakt gebruik van zweminfrastructuur. De revalidatievereniging voor kankerpatiënten in de Baden van het Centrum en SACEM, de zwemvereniging voor jongeren met een mentale beperking in het Piscine de la Butte aux Cailles, genieten van de kalmerende en verbindende kwaliteiten van zwemwater.

Ook voor zij die geen zorg nodig hebben kan het grootstedelijk zwembad een wereld van verschil maken. Zo richt het Piscine

Suzanne Berlioux zich bewust op de grote groep treinreizigers die dagelijks vlak langs zijn glazen wand passeren. Uitgebreide openingsuren maken het voor pendelaars mogelijk om de dagelijkse 'métro boulot dodo' af te wisselen met een frisse duik. Het Centre Nautique Marlène Peratou richt zich dan weer op gezinnen. Het badencomplex met kinderzwembad en solarium bieden een mini-vakantiebestemming in eigen stad voor huishoudens in de banlieue, waarvan velen geen of weinig verre reizen kunnen betalen.

Tot slot zijn grootstedelijke zwembaden van onschatbare waarde voor het verenigingsleven in een stad. Zwemclubs, waterpoloclubs, aquazumbaclubs ... Allen hangen af van het publieke zwembad om hun leden samen te brengen. Somme verenigingen versterken bestaande gemeenschappen, zoals Les Crevettes en Brussels Gay Sport die banden smeden in hun lokale LGBTQ+-gemeenschappen. Andere verenigingen brengen net een waaier aan diverse profielen met elkaar in contact, zoals de ontelbare recreatieve zwemclubs in Brussel en Parijs. Netwerken die in het zwemwater worden opgebouwd, leven voort in het dagelijkse stadsleven. Grootstedelijke zwembaden brengen burgers bij elkaar en scheppen verbinding.

De voorwaarde voor al deze voordelen is een adequate investering in publieke zwembaden. Alle bovenstaande rollen van grootstedelijke zwembaden bevinden zich aan de onderkant van Beata's driehoek: om ze publiek toegankelijk te maken, moeten de toegangsprijzen laag gehouden worden en zijn subsidies nodig. Overheden moeten de kost van de bouw, het beheer en het onderhoud van deze prijzige openbare voorzieningen willen dragen. In ruil krijgen ze infrastructuren die actief bijdragen aan een fitte, gezonde, ontspannen, sociale en verbonden bevolking.

LA PISCINE

Het zwembad heeft de metropool nodig. Een gootstad kan zijn uitgebreide middelen kanaliseren richting een rijk en gediversifieerd zwembadaanbod. Hoe diverser de vraag vanuit de grootstedelijke bevolking, hoe veelzijdiger de rol van het publiek zwembad in de stedelijke dynamiek.

Tegelijk vormt de metropool een bedreigende omgeving voor de heersende omstandigheden in het zwembad. Het natte regime dat het zwembad handhaaft is kwetsbaar, want de bezoekers die zich erin bevinden, zijn kwetsbaar. Zwemmers geven hun lichaam bloot en daarmee bijhorende complexen, onzekerheden en trauma's. Dit is alleen mogelijk in een welbepaald kaderwerk met duidelijke regels die kwetsbaarheid toelaten. De zorgvuldige en stapsgewijze introductie van de bezoeker laat hem of haar toe om de regels van het natte regime te begrijpen, zoals het geval is bij het traject tussen de ingang en de zwemhal van het Piscine de la Butte aux Cailles. Eens binnengetreden, is de verzekering van onderlinge gelijkwaardigheid van belang om het natte regime leefbaar te houden. De transparante voorgevel van het Piscine Alfred Nakache botst op verzet van bezoekers en het zwembadbestuur omdat de directe zichtbaarheid van het zwembad vanop straat voor een asymmetrische verhouding zorgt tussen de zwembadbezoekers in het natte regime en de voorbijgangers in het droge regime.

Dat wil niet zeggen dat publieke zwembaden zich hermetisch moeten afschermen van de stad rondom hen. In de bemiddelingszone tussen het natte en het droge regime vinden uitbreidingen van het grootstedelijk zwembad plaats die zijn programma en rol kunnen verrijken. Zo ontstaat het solarium van het Centre Nautique Marlène Peratou in de tussenuimte tussen het zwembad en de stad, waardoor het natte regime van de het zwembadcomplex overvloedig tot in de omringende buitenruimtes. Ook de directe zichtbaarheid van het zwembad is aanvaardbaar gemaakt in het Piscine Saint-

Merri door het selecte schoolgaande publiek dat een inkijk krijgt en het hoogteverschil tussen voorbijgangers en zwemmers. De beschermende schil van het zwembad kan zich zelfs openen naar buiten zonder het natte regime te breken, zoals het geval is bij het tentzeil van het Piscine Georges Hermant of de koepel van het Centre Aquatique Camille Muffat.

Deze delicate wisselwerking tussen de twee regimes - nat en droog, naakt en gekleed, zichtbaar en toekijkend - speelt eveneens een bepalende rol in de drie droombeelden voor Brussel. Uitgerekend de congestie en dichtheid van de metropool maken gemedieerde botsingen tussen de twee regimes mogelijk en soms onvermijdelijk. De Bains de l'Europe nemen een maximale fysieke en visuele afstand van de publieke sfeer van de stad om ruimte te maken voor kwetsbaarheid en intimiteit, maar nestelen zich ondertussen midden in een internationaal perscentrum waar kwetsbaarheid en intimiteit plaatsmaken voor diplomatiek en professionaliteit. Het Centre Aqua-solaire du Midi handhaaft zijn natte regime in het solarium dat vlak naast het drukste station van België ligt, maar houdt het leefbaar door het gevoelige hoogteverschil. Het Piscine Nénuphar is een stuk extraverter en gaat lichter om met de verhouding tussen het droge en het natte regime. Dit zwembad maakt gebruik van de schoolse en ludieke settingen waarin het wordt gebruikt. Op de speelplaats van een school kennen de kinderen in het zwembad en buiten het zwembad elkaar. Wanneer het Piscine Nénuphar in de publieke ruimte wordt ingezet tijdens hittegolven, zorgen de weersomstandigheden voor een milderend effect op de botsing tussen het natte en het droge regime.

Op voorwaarde dat de overgang tussen de twee weloverwogen en gecontroleerd gebeurt, kan de metropool zo binnengelaten worden in het publieke zwembad.

Impossible de revenir sur terre maintenant comme si de rien n' était, comme si l' eau ne m' avait rien appris.*

Annie Leclerc

* Annie Leclerc, "Éloge de la nage métropolitaine,"
Arles: Actes Sud, 2019, p. 57.

